

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 31

Sayı/Number: 3

**Eylül/September
ELAZIĞ 2021**

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 31

Sayı/Issue: 3

Eylül / September – 2021

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

Cilt/Volume: 31 Sayı/Issue: 3

BAŞ EDİTÖR

Editor in Chief

Prof. Dr. Murat SUNKAR

EDİTÖRLER

Editors

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN
Dr. Öğr. Üye. Abdulkadir ÖZDEMİR

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>
<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ - 2021

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN (Fırat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Abdulkadir ÖZDEMİR (Fırat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Harry ROGGE (KNAG)
Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Univ.)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University)
Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University)

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

Cilt / Volume: 31

Sayı / Issue: 3

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Ahmet AKSİN (Firat Üniversitesi) aksin23@hotmail.com
Prof. Dr. Ayşe PUL (Ordu Üniversitesi) a.pul69@hotmail.com
Prof. Dr. Aytaç YILDIZ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) aytaç.yildiz@btu.edu.tr
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi) hselvi@sakarya.edu.tr
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi) hatices@uludag.edu.tr
Prof. Dr. M. Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) fatih.kanter@hotmail.com
Prof. Dr. Mehmet Emin ÜNER (Harran Üniversitesi) meuner@gmail.com
Prof. Dr. Metin DEMİR (Atatürk Üniversitesi) metindemir25@hotmail.com
Prof. Dr. Muhammet KOÇAK (Atatürk Üniversitesi) muhammetkocak@gazi.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi) mustafa.ozturk@idu.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL (Ardahan Üniversitesi) mustafasenel@ardahan.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA (Süleyman Demirel Üniversitesi) mustafatunca@sdu.edu.tr
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi) osmanpehlivan@ktu.edu.tr
Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi) dagdemir@ogu.edu.tr
Prof. Dr. Recep ÇAKIR (Amasya Üniversitesi) recepcaikir@gmail.com
Prof. Dr. Sedat MADEN (Bayburt Üniversitesi) sedmaden@gmail.com
Prof. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi) ssarisir@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Yalın Kılıç TÜREL (Firat Üniversitesi) yturel@firat.edu.tr
Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ (Amasya Üniversitesi) yilmazkaradeniz44@hotmail.com
Prof. Dr. Yunus KAPLAN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi) yunuskaplan80@gmail.com
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ (Firat Üniversitesi) yarslantas@firat.edu.tr
Doç. Dr. Abdulsamet ÖZMEN (Dicle Üniversitesi) asametozmen@gmail.com
Doç. Dr. Ahmet ÖNAL (Marmara Üniversitesi) ahmetonal2@gmail.com
Doç. Dr. Ahmet TEKİN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi) atekin@ogu.edu.tr
Doç. Dr. Ahmet UÇAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi) ahmet.ucar@cbu.edu.tr
Doç. Dr. Badegül CAN EMİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi) canbadegul@gmail.com
Doç. Dr. Ebru ERBAŞ GÜRLER (İstanbul Teknik Üniversitesi) erbaseb@itu.edu.tr
Doç. Dr. Ebru GÜHER (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi) ebrugur@osmaniye.edu.tr
Doç. Dr. Elif KISAR KORAMAZ (İstanbul Teknik Üniversitesi) ekoramaz@itu.edu.tr
Doç. Dr. Emre YILDIRIM (Sakarya Üniversitesi) emreyildirim@sakarya.edu.tr
Doç. Dr. Fındık Özlem ALPER (Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi) oalper@ohu.edu.tr
Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) gamze.oksuz@hbv.edu.tr
Doç. Dr. Hanifi PARLAR (İstanbul Ticaret Üniversitesi) hanifiparlar@gmail.com
Doç. Dr. Muhammet Raşit MEMİŞ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi) muhammet.memis@omu.edu.tr
Doç. Dr. Sevdâ ÖZKAYA SOFU (Kastamonu Üniversitesi) sozkaya@kastamonu.edu.tr
Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER (Bingöl Üniversitesi) suluerler@bingol.edu.tr
Doç. Dr. Tuncer GÖVDELİ (Atatürk Üniversitesi) tgovdeli@gmail.com
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI (Atatürk Üniversitesi) gunasdi@atauni.edu.tr
Dr. Öğr. Üye. Alper ASLAN (Munzur Üniversitesi) alperaslan@munzur.edu.tr
Dr. Öğr. Üye. Belis GÜLAY (Maltepe Üniversitesi) belisgulay@maltepe.edu.tr
Dr. Öğr. Üye. Cihan TUNCER (Ardahan Üniversitesi) cihantuncer@ardahan.edu.tr
Dr. Öğr. Üye. Serdal SOYLUER (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi) serdalsoyluer@gmail.com
Dr. Öğr. Üye. Tuba DALAR (Kastamonu Üniversitesi) tdalar@kastamonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üye. Turgut İLERİ (Amasya Üniversitesi) turgut.ileri@amasya.edu.tr
Dr. Öğr. Üye. Volkan TEMİZKAN (Karabük Üniversitesi) vtemizkan@karabuk.edu.tr
Öğr. Gör. Dr. Mehmet Hilmi KOÇ (İstanbul Medipol Üniversitesi) hilmikoc1976@hotmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Dil ve Edebiyat / Language and Literature		
Selin TEKELİ (Araştırma Makalesi) Mihail Şolohov'un <i>Durgun Don</i> Romanı Üzerine Tematik Bir İnceleme <i>A Thematic Examination on Mikhail Sholokhov's Novel and Quiet Flows The Don</i>		1141
Nilüfer YILDIRIM (Araştırma Makalesi) Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yemin İfadeleri <i>Oath Expressions in Turkey Turkish Dialects</i>		1149
Nilüfer AKA ERDEM (Araştırma Makalesi) "Bir Tereddüdün Romanı"nda Postmodern Roman Unsurları <i>Elements of the Postmodern Novel in "Bir Tereddüdün Romanı"</i>		1161
Ahmet İÇLİ (Araştırma Makalesi) Lâgarî ve Türkçe Şiirleri <i>Lagari and His Turkish Poems</i>		1171
Eğitim Bilimleri / Education Sciences		
Mustafa ÖZGENEL, Baran Barış YILDIZ, Pınar MERT, İsmail Eray DURSUN (Araştırma Makalesi) Comparison of Ethical, Transformational, Paternalistic, Spiritual and Instructional Leadership Styles <i>Etik, Dönüşümcü, Paternalist, Spiritüel ve Öğretimsel Liderlik Stillerinin Karşılaştırılması</i>		1191
Bilal ÜSTÜN, Lokman TANRIKULU (Araştırma Makalesi) Almanca Öğretmenliği Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Almanca Derslerine Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi <i>Analysing the Attitudes of the Preparatory Class Students at German Language Teaching Programms towards German Classes Regarding Different Variables</i>		1211
Yalın Kılıç TÜREL, Kübranur AKGÜN (Araştırma Makalesi) Zihinsel Yetersizliği Bulunan Bireylerin Matematik Eğitiminde Öğretim Teknolojilerinin Kullanımı: Bir Literatür Taraması <i>The Use of Instructional Technologies in Mathematics Education of Individuals with Intellectual Disabilities: A Literature Review</i>		1221
Mete Yusuf USTABULUT (Araştırma Makalesi) Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğreten Eğitimcilerin Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeyleri <i>Literacy Levels in the Education Program of Teachers Teaching Turkish as a Foreign Language</i>		1235
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences		
Süleyman YURTKURAN (Araştırma Makalesi) Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Lojistik Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği <i>The Relationship between Energy Consumption, Economic Growth and Logistics: The Case of Turkey</i>		1245
Abdülkadir ÖZTÜRK, Gizem BERBER, Ebru MARAŞ ÇAKIR (Araştırma Makalesi) Perakende Mağaza Ortam Kokusunun Tüketici Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi <i>The Effect of Retail Store Ambient Olfactory on Consumer Purchase Intention</i>		1261
Ömer AKKAYA, Hacı Halil BAŞER, Muammer ZERENLER (Araştırma Makalesi) Spor Giyim Endüstrisinde Materyalizm, Marka Sadakati ve Marka-Benlik Uyumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma <i>An Examination of Relationship Between Materialism, Brand Loyalty and Self-Brand Congruity in Sportswear Industry</i>		1273
Sosyoloji / Sociology		
Büşra YALÇIN (Araştırma Makalesi) Planlı Boşluklarda Kentsel Peyzajı Aramak: Kentsel Kuşatma mı, Ekolojik Şifreleme mi? <i>Looking For Landscapes in Urban Vacancy: Urban Enclosure or Ecological Encryption?</i>		1287

Nilüfer CETİŞLİ-KORKMAZ, Furkan BİLEK, Esra DOĞRU-HUZMELİ, Özden GÖKÇEK (Araştırma Makalesi) Review of City Parks in Terms of Disabled Rights <i>Engelli Hakları Açısından Şehir Parklarının İncelenmesi</i>	1299
Tarih / History	
Necati TÜRKAY, Erdal AÇIKSES (Araştırma Makalesi) İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri (1925-1941) <i>Iran-Germany Political Relations in the Shah Reza Pahlavi Period According to Iran Sources (1925-1941)</i>	1311
Nihal ESEN (Araştırma Makalesi) Mütareke Sonrası Musul'da İngiliz İşgal Yönetimine Karşı Ayaklanmalar <i>Risings Against British Occupation Administration in Mosul after Armistice of Mudros</i>	1321
Mustafa DAĞ (Araştırma Makalesi) Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi <i>Alleged Tobacco Smuggling of The Hemavend Tribe And Adana Reji Administration</i>	1333
Recep ÖZMAN, Ezgigül DOĞAN (Araştırma Makalesi) Roma'nın Trakyalı İmparatoru: Maximinus Thrax <i>Thracian Emperor of Rome: Maximinus Thrax</i>	1345
Handan HAYKIR (Araştırma Makalesi) Tek Parti Döneminde Urfa'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945) <i>Republic Festivity Celebrations in Urfa During Single Party Period (1934-1945)</i>	1355

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 31. cilt 3. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 18 yazı yer almaktadır. Bu yazıların 4'ü Dil ve Edebiyat, 4'ü Eğitim Bilimleri, 3'ü İktisadi ve İdari Bilimler, 2'si Sosyoloji ve 5'i Tarih alanıyla ilgilidir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize, dergimizin uluslararası standartlara çıkarılması yolunda katkı sağlayan yayın ekibine teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

MİHAİL ŞOLOHOV'UN *DURGUN DON* ROMANI ÜZERİNE TEMATİK BİR İNCELEME*

A Thematic Examination On Mikhail Sholokhov's Novel And Quiet Flows The Don

Selin TEKELİ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Karaman, selinozturk@kmu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4081-9155

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
21.06.2021
Kabul/Accepted:
11.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.954177

Anahtar Kelimeler

Don Kazakları, Durgun Don, Eser ve yazar Sözlüğü, Tematik sınıflandırma, Tematik sözcükler.

ÖZ

Bir toplumun kültürel değerlerini ortaya çıkarmada temel kaynak söz varlığının incelenmesinden geçer. Özellikle yazılı kaynakların, edebi eserlerin söz varlığı açısından incelenmesi ve edebi metinlerde kullanılan sözcüklerin tespit edilmesi, ait olduğu toplumun kültürel unsurlarını ve tarihsel gelişim sürecini yansıttığı için dilin önemli bir kaynağı niteliğindedir. Çalışmanın konusunu 20. yüzyıl Sovyet Rus yazarı Mihail Aleksandroviç Şolohov'un (1905-1984) *Durgun Don* adlı romanında geçen sözcüklerin tematik incelemesi oluşturmaktadır. Ancak araştırmanın hacmini ve amacını aşmaması için çalışmamızda tematik sınıflandırma başlığı altında sadece ad soylu sözcükler incelenmiş diğer sözcük türlerine yer verilmemiştir. Eser boyunca kullanılan ve tekrar edilen bu sözcükler birçok madde başı altında toplanarak sözlüksel alan çalışması yapılmıştır. Don Kazak yaşamının açıkça gözler önüne serildiği bu eserde tespit edilen temalardan da anlaşılacağı üzere Don Kazaklarının gelenek, görenekleri, bakış açıları, kültürleri, sosyal hayatları, toplumsal ilişkileri, maddi ve manevi değerleri gibi birçok konuda önemli bilgiler edinmek mümkündür. Eserdeki temaların çeşitliliği ve zenginliği Şolohov'un üslubu ve dili ile ilgili de önemli tespitlerde bulunulmasını sağlamıştır. Araştırma sonucunda yazarın bu eserinden hareketle aynı kavram grubu içinde tespit edilen sözcükleri tematik olarak sınıflandırarak eserin tematik sözlüğünü oluşturmak ve Rusçanın sözcük hazinesine katkıda bulunmak amaçlarımız arasındadır.

ABSTRACT

The essential resource in revealing the cultural values of a society is the examination of its vocabulary. Particularly, the examination of written sources in terms of the vocabulary of literary works and the determination of the words used in literary texts are significant sources of language, as it reflects the cultural elements and historical development process of the society it belongs to. The topic of the study consists of the thematic examination of the words included in the novel *And Quiet Flows the Don* by Mikhail Aleksandrovic Sholokhov, the 20th century Soviet Russian author. However in order not to exceed the frame and the target of the research, only the noun words are examined while the other types of words are excluded. The words used and repeated from the beginning to the end of the novel have been collected under the various titles and lexicographical field survey has been done. As understood from the themes identified in this Work, in which the life of the Don Kazakhs is obviously displayed, it is possible to obtain important information on many subjects such as the traditions, customs, perspectives, cultures, social lives, social relations, material and spiritual values of the Don Kazakhs. The variety and plentifulness of the themes in the novel provide us to make on observation on Sholokhov's style and language. As a result of the research, creating the thematic dictionary of the Work by classifying the words determined in the same concept group based on this Work of the author and contributing to the vocabulary of the Russian language are among our goals.

Keywords

Don Kazakhs, And Quiet Flows the Don, Work and author dictionary, Thematic classification, Thematic words.

Atf/Citation: TEKELİ, S. (2021). Mihail Şolohov'un *Durgun Don* Romanı Üzerine Tematik Bir İnceleme, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3 (1141-1147).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Selin TEKELİ, selinozturk@kmu.edu.tr

* Bu çalışma Prof. Dr. Sevinç Üçgül danışmanlığında hazırlanan *Rusçanın Söz Varlığı Açısından Mihail Şolohov'un "Durgun Don" Eserinin İncelenmesi* adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

1.Giriş

Sözcükler iletişimi sağlama ve düşünceyi aktarmasının yanı sıra dilin geçirmiş olduğu tarihsel süreci, gelişimsel özelliklerini ortaya çıkarma hususunda oldukça önemlidir. Bir dile ait toplumun kültürünü, değerlerini yansıtan bu sözcükler ve kavramlar, topluma ya da ortama göre değişebileceği gibi aynı toplumun dilinde bile bazı değişikliklerin olabileceğini göstermektedir. Aksan sadece farklı dillerde değil, aynı dilin değişik ağızlarında da bu tür farklılıkların olabileceğini ifade eder. Örneğin günümüzde Türkiye Türkçesi ortak dilinde bulunmayan birçok kavram, Türkiye'nin birçok farklı yöresinde konuşulan ağızlarda görülmektedir. Bunların çoğu onların ilgi ve uğraş alanları, doğa ve iklim koşulları, geleneklerini, göreneklerini gösteren ya da kendi bölgelerine özgü kullandıkları araç ve gereçleri ifade eden sözcüklerden oluşmaktadır (Aksan, 2015b: 17).

Söz varlığı içindeki tek bir sözcük, kimi zaman, uzak geçmişteki bir olayı bugüne aktarabilirken, bir dilin söz varlığı, onu konuşan toplumun tarihini, kültürünü bütünüyle yansıtmaktadır (Aksan, 2011: 166). Söz varlığı teriminden bahsederken; herhangi bir yazarın sözcük hazinesi ya da herhangi bir eserin sözcük hazinesinden bahsetmek gerekmektedir (Коваленко, 2009: 5). L.G. Babenko'ya göre bir dilin söz varlığı dört bölümde incelenebilir: a) bir dilin tüm sözcüklerini kapsayan söz varlığı (Rusçanın sözcük hazinesi), b) tabakalara ayrılan söz varlığı (halk dili, resmi dil), c) yazarın tüm eserlerini içeren söz varlığı, d) yazarın bir eserinde yer alan sözcükleri inceleyen söz varlığı (Бабенко, 2008: 4). Karaulov da söz varlığı çalışmalarını, bir dile ait sözcük hazinesi, yazar ya da eser söz varlığı gibi türlere ayırarak gösterir (Караулов, 1997: 207).

Bir dilin söz varlığı; temel söz varlığı, deyim, atasözü, terim, argo sözler ve eski sözcüklerden oluşmaktadır. Hengirmen insan yaşamında en çok kullanılan ve birinci derecede öneme sahip sözcüklerin oluşturduğu bütünlük olarak temel söz varlığını tanımlar (Hengirmen 2009: 355-356).

Aksan ise yerli sözcüklerin bir bölümü için, temel söz varlığı, kalıt sözcükler ya da çekirdek sözcükler olarak adlandırıldığını belirtir. Nesilden nesile aktarılan ve insan yaşamında birinci derecede öneme sahip olan kavramları yansıtan bu sözcükler, organ adları, akrabalık adları, yiyecek-içecek adları, hayvan adları, tarım araçları ve sayı adlarından oluşmaktadır. (Aksan, 2004: 232).

Hemen hemen her dilde temel söz varlığının aynı sözcüklerden oluştuğunu, çok az farklılıklar görüldüğünü söylemek mümkündür: "Bir dili konuşan sıradan bireylerin ortak, dil kullanım düzlemlerinde en sık geçen, günlük yaşama, en çok temas edilen araç gereçlere, sıkça yapılan işlere, ortalama duygu ve düşüncelere ait sözcüklerin oluşturduğu bütüne temel söz varlığı denir. Temel söz varlığı, bütün diller için aşağı yukarı aynı kategorilere dayanır ve bazı coğrafi, kültürel, sosyolojik vb. etmenlere bağlı olarak, çok az oranda farklıdır" (Uzun, 2006: 88).

Aksan ise bir sözcüğün temel söz varlığının üyesi olup olmadığı konusunda belirli bazı ölçütlerin olduğunu belirtir: a) sözcüğün insanın yaşamında birinci derecede öneme sahip kavramları yansıtması, b) bir sözcüğün bileşik sözcükleri türetme değeri, yeni sözcükleri ve yeni öğeleri türetme gücü, c) anlatımbilim açısından yansızlığı, yani ögenin genel anlaşılabilirliği ve genel kullanılabilirliği, d) sözcüğün konuşmadaki sıklığı, f) bir sözcüğün farklı deyimler içerisinde, bu deyimlere temel alınarak kullanılması (Aksan, 2015a: 18-19).

Bir kavram, belli bir kültürde ne kadar önemliyse onunla ilgili söz varlığı da o kadar fazla olmaktadır, çünkü bu sözcükler o milletin değerlerini, kültürünü, yaşam tarzını önemli derecede yansıtmaktadır. Kültürlerarası farklılıklardan dolayı kavram ve kavram alanları ait olduğu dile özgü şekilde ortaya çıkmakta ve her dilde diğer sözcüklere göre daha çok kullanılan ya da daha az kullanılan sözcükler bulunmaktadır. Sözcük hazinesini "kültür kelimeleri" ve "temel kelimeler" olarak iki grupta incelemek mümkündür. Kültür kelimeleri sadece belirli kültüre özgü kavramları içerirken, temel kelimeler tüm insanların ortak olarak kullandığı kavramları içermektedir. Buradan hareketle organ adları, renk adları, sayı adları temel kelimeler grubuna dâhil edilirken, yemek adları, eşya ve alet adları gibi alanlarda kullanılan sözcükler de kültür kelimelerine dâhil edilir (Pekacar, 2012: 8-9).

Hacızade de, kavramların dilbilimindeki öneminden bahsederken, onların hem milli-kültürel hem de evrensel özellikler taşıdığını vurgulamaktadır. Araştırmacı, çalışmasında zihnin algıladığı, koruduğu, biriktirdiği, sınıflandırdığı bilgilerin dile kavramlaşmış bir şekilde aktarıldığını, kavramların belirli başlıklar etrafında

toplandığını ve temel kavramların anlam ve içerikle bağlantılı olarak incelenmesinin dilin çok eski dönemlerine ve günümüze de ışık tuttuğunu belirtmektedir (Hacızade, 2015: 733).

Çağdaş dilbilimciler, sözcüklerin tek başına anlamlarına değil de onların kullanım alanlarına, işlevlerine dikkat çekmektedirler. Burada önemli olan sözcükleri kavram alanları içerisinde değerlendirmektir. Çünkü bir sözcük metin içerisinde çok farklı bir anlam kazanabilir (Guiard, 1999: 106-107). Sözcükleri metin içerisindeki anlam ve içeriği ile bağlantılı olarak incelerken, yazar ve metin sözlükleri önemli veriler sunmaktadır. Ancak bu alandaki çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada Dibrova tarafından hazırlanmış Mihail Şolohov'un Sözlüğü (*Словарь языка Михаила Шолохова- Slovar' yazıka Mihaila Şolohova-2014*) esas kaynak olarak kullanılmıştır. Bu tür yazar sözlükleri bir yazarın tüm eserlerinde geçen sözcükleri içeren çalışmalarken, eser sözlükleri, bir yazarın belli bir eserinde kullandığı sözcükleri içermektedir. Özellikle edebi metinlerde kullanılan sözcüklerin tespiti, ait oldukları toplumun ve kullanılan dilin önemli bir kaynağı niteliğindedir. Edebi eserleri ortaya çıkaran yazarların eserlerinde kullandıkları sözcükler, onların kavram dünyaları ile yakından alakalıdır. Bu açıdan sözcüklerin metin içerisinde kazandıkları anlamlarının verilmesi, yazarın üslubu ve sözcük hazinesinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

2. *Durgun Don* Romanı Üzerine Tematik İnceleme

Devrim, savaş gibi durumlara tanıklık eden yazarların eserlerinde, o dönemin sosyal, kültürel ve siyasi yanları daha çok göze çarpmaktadır. Savaşları ve devrimleri yaşamış Sovyet Rus yazarlarından olan Mihail Şolohov'un (1905-1984) eserlerinde toplumsal konular tüm gerçekçiliği ile yansıtılır, her şeyi olduğu gibi anlatır. Geleceğe doğru yolu göstermeye çalışan yazar, halkın gücünü anlatmaya çalışır. Rus eleştirmen N. A. Dobrolyubov "bizim ilgilerimiz halkın çoğunluğuna yabancı, bizim acılarımız anlaşılıyor, bizim heyecanlarımız onlara komik geliyor" (Якименко, 1954: 399) diyerek halkın dilinden anlamak, onlarla yakın ilişki içerisinde olmak gerektiğini vurgular.

Bu çalışma Şolohov'un 1926 yılından 1940 yılına kadar yazılan ve yayımlanan *Durgun Don* (2018) adlı romanı ile sınırlandırılmıştır. Don bölgesinde yaşayan Don Kazaklarının tarihini anlatan bu destansı roman dört cilt ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Olaylar, 1912-1922 yılları arasında Don bölgesinde geçer.

Çalışmada, Şolohov'un *Durgun Don* (*Тухуй Дон -Тийй Дон- 1945*) adlı romanında yer verdiği temalarla ilgili sınıflandırmalar yer almaktadır. O. Yu. Mansurova'nın *Büyük Türkçe-Rusça Rusça-Türkçe Dizinler Sözlüğü* (2008)'nden yararlanılmıştır. "Günlük hayat, insan, gıda, yiyecekler, bitkiler, hayvanlar, coğrafya" gibi ana tema başlıkları çalışmada bize yardımcı olmuştur. *Rusça- Türkçe Tematik Sözlük (Русско-турецкий тематический словарь-Russko-turetskiy tematiçeskiy slovar'-2014)* adlı sözlükten de bazı temalar eklenerek yeni ve daha ayrıntılı bir tasnif oluşturulmuştur.

Sözcükler, ad, eylem ve sıfat gibi sözcük türlerine ayrılır. Değişik sözcük türleri arasında en çok ad soylu sözcüklerle ilgilenen anlambilimde, anlamsal bağıntılar genellikle adları betimler (Huber, 2008: 158) tanımından hareketle bu çalışmada sadece ad soylu sözcükler tasnife dâhil edilmiştir. Bu sözcükler tasnif edilirken sözcüğün klasik anlamı değil de, eserde kullanılan anlamı, yani bağlamı esas alınarak anlamlandırılmıştır. Araştırma sonucunda 12 ana tema, 69 alt tema tespit edilmiştir. Sınıflandırılan temalar altında 7.000'in üzerinde sözcük tespit edilmiştir. İncelenen eserde dini terimlerden yiyecek adlarına, günlük hayatta kullanılan eşya adlarından hayvan adlarına, akraba adlarından coğrafi adlara kadar birçok konuda geniş bir sözcük hazinesi olduğu görülmektedir. Çalışmada en fazla akrabalık adları, coğrafi adlar, savaşla ilgili adlar, hayvan adları, meslek adları, eşya adları gibi adlar kullanılırken, çizgi ve şekil adları en az rastlanan tematik gruplardandır. Ancak bu çalışmada tespit edilen sözcüklerin çok fazla olmasından dolayı sözcüklerin hepsine yer verilememiştir. Romanda tespit edilen temalar şu şekildedir:

1. İnsan ana teması altında insanı temel alan sözcüklere yer verilmiştir. Birçok alt teması bulunan bu başlıkta, insan vücudu, sağlık, hastalık ile ilgili kavramlar bulunmaktadır. Özellikle hastalık teması altında "воспаление (iltihap), глотошная (kızıl), грыжа (fitik), дизентерия (dizanteri), желтуха (sarılık), золотуха (sırgaca), кашель (öksürük), кила (fitik), колики (kolik), мор (veba), сифилис(sifilis), судорога (kramp), сыпняк (tifüs), тиф (tifo), трахома (trahom), туберкулез (tüberküloz), холера (kolera)" gibi sözcükler hastalığın türüne

işaret eder. Duygular, karakter özellikleri ve kişilik gibi alt temalar içerisinde tespit edilen sözcüklerin sayısı da oldukça fazladır. Bu tema altında yer alan sözcüklerden bazıları şunlardır:

Безразличие (kayıtsızlık), бесстрастность (vurdumduymazlık), бестолковость (sersemlik), бестолочь (kalın kafalı), бесхарактерность (karaktersizlik), бодрость (cesaret), великодушие (cömertlik), выродок (soysuz), гордыня (kibirli), горячка (öfkeli), двурюшник (ikiyüzlü), жалельщик (merhametli) vd.

2. Romanda sosyal hayat ve toplumla alakalı birçok konudan örnekler görülmüştür. Şolohov, Don Kazaklarının kültürlerini, sosyal hayatlarını yansıtan sözcüklere sık sık yer vererek öne çıkarılmak istenen noktaların anlaşılmasını sağlamıştır. Toplumsal hayat ana teması altında aile, akraba, toplumsal ilişkiler alt temaları dikkat çeker. İncelen eserde en çok işlenen toplumsal unsur aile ve akrabadır. Ailevi ilişkilerin önemi ve kişilerin birbirleriyle olan bağları sıklıkla ifade edilmiştir. Bu açıdan akrabalık adlarının zenginliği göze çarpmaktadır. Bu tür sözcüklerin önemine Soydan şu şekilde değinir: “Temel söz varlığı içinde önemli bir grup da insanın en yakın çevresi olan aile topluluğunu oluşturan bireyler arasındaki akrabalık bağlarını tanımlayan terimlerdir. Bu terimler, bireyin aile içindeki konumunu ve mensubu olduğu topluluktaki statüsünü belirtirler. Bu tür terimleri incelemekle bir ölçüde o dilin kalıt ya da temel sözcüklerinin hangi dillerden oluştuğunu, hangi kültürlerin bu oluşuma etki ettiğini görme imkânı elde edilmiş olur” (Soydan, 2003: 43). Rusçada evlenilerek elde edinilen ve kan bağı ile olan akrabalıkları belirtmek üzere birçok terim kullanılırken bu terimler Türkçede bulunmaz. Çünkü Rusçadaki akrabalık terimleri oluşturulurken bireyin cinsiyeti, medeni hali ve akrabalık derecesi dikkate alınır (Demiriz, 2009: 90-91). Örneğin Türkçede kadının ve erkeğin anne ve babası tek bir terimle karşılık bulurken (kayınvalide ve kayınbaba), Rusçada kadının ve erkeğin anne ve babası için farklı farklı terimler kullanılmaktadır (bkz. теща- kadının annesi, свекровь- erkeğin annesi, тещь- kadının babası, свёкор-erkeğin babası). Romanda akrabalık adları teması altında 99 tane akrabalık adı (*бабка (büyük anne), бабушка (baba), батя (baba), близнецы (ikizler), внук (torun), дед (dede), деданя (dede), дяденька (dayı, amca), мачеха (üvey anne), матушка (anne), переродок (melez), потомок (torun), пращур (dedenin dedesi), родитель (baba), родные, (akraba) родня (akraba), сродство (akraba), сородич (akraba) vd.*) ile ilgili sözcük tespit edilmiştir. Bu durum Rusçada akrabalık adlarının çeşitlilik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Romanda gelenek ve göreneklerle ilgili sözcüklerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu alt başlık altında yer alan sözcükler de Don Kazak kültüründe ayrı bir öneme sahiptir. Sosyal ve toplumsal ilişkilerin sağlanmasında dikkat çeken hitaplar ayrı bir alt tema altında incelenmiştir. Rusçada hitaplar ve şefkat bildiren sözcükler genel olarak ekler aracılığı ile oluşturulur. *Durgun Don* romanında da bu tür sözcüklere (*зернецо (tohum), коник (at), конишка, (at) лампенка (lamba), мальчишечка (küçük oğlan), ноженька (ayak), ночушка (gece), светочка (sarıt), тетинка (teyzesim), чадунюшка (evladım) vb.*) sıkça rastlanmaktadır. Gelenek ve göreneklerine bağlı olan Kazaklarda eğlenceler, törenler, düğünler, yortular ile ilgili sözcükler (*маслена (maselnitsa), масленица (maslenitsa), обряд (tören, merasim), михайлов день (Mihail günü), пасха (paskalya), покров (Şefaaf yortusu), свадьба (düğün), рождество (Noel bayramı), троица (Teslis yortusu) vd.*) dikkat çekmektedir. Yine bu başlık altında en dikkat çeken Sovyet düzeni, devrim, siyaset ile ilgili sözcüklerdir (*атаман (ataman), большак (Boşevik), большевик (Boşevik), власть (iktidar), гимн (marş), делегат, (delege) ЕПО (tüketim toplumu), коммуна (komünizm), кондры (karşı devrimci), парламент (parlamento) vd.*). Bu temada sosyal yapı ile ilgili olan sözcüklerin birçoğu kısaltılmış ve birleşik sözcüklerden (*ЕПО (tüketim toplumu), продотряд (tarım maddeleri tedarik etmek için kurulan işçi müfrezeleri, ürün toplama birliği), ревком (devrim komitesi), совработник (Sovyet işçisi), колхоз (kolhoz) комсомол (komsomol), красногвардия (Kızıl hassa), райком (bölge komitesi), продразверстка (Sovyet egemenliğinin ilk yıllarında) тарım maddeleri tedarik sistemi), совдеп (Sovyet meclisi), vd.*) oluşmaktadır.

3. Don Kazaklarının günlük hayatlarında hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Hayvan ana başlığı altında hayvan adları, hayvan organ adları, hayvan sesleri ve diğer adlar gibi hayvan yaşamını ilgilendiren alt temalar yer almaktadır. Romanda 239 hayvan adının tespit edilmesi ayrıntılı bir sözcük hazinesinin var olduğunu kanıtlamaktadır. *Бабочка (kelebek), баран (koşun), белесь (tatlı su kefalı), бель (balık), блоха (pire), боров (domuz), бугай (boğa), валух (iğdiş edilmiş koşun), верблюд (deve), веретенка (küçük çığa balığı), вьюн (çopra balığı), гагары (dalgiç kuşu), гулюшка (güvercin), гусеница (tırtıl), дрофа (toy kuşu), дудак (toy kuşu), жеребец (aygır), калинка (ringa balığı), карась (kırmızımsı yüzgeçli bir tür tatlı su balığı), кобыла (kısarak), лебедь (kuğu), ласточка (kırlangıç) gibi hayvan adları bu sözcüklerden bazılarıdır. Don*

Kazaklarında at önemli olduğu için sadece atların cinsleri, yaşları, renkleri ve çeşitli özelliklerini belirten birçok sözcükle karşılaşmıştır.

4. Bitkiler ana başlığı altında, bitki, çiçek, ağaç ve çalı çırpı adları üzere çeşitli alt başlıklar yer almaktadır. Don bölgesinde Don nehrinin bulunmasından dolayı bitki örtüsü zengindir. Nehir kenarında yetişen bitkiler, ağaçlar, otlar ve yabancı otlar çeşitlilik göstermektedir. Bitki adları başlığı altında 216 sözcük belirlenmiştir. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır: *напоротник* (eğrelti otu), *овсюг* (arpa otu), *повитель* (yabancı ot), *подсолнух* (ayçiçeği), *полюнь* (pelin otu), *пышатка* (yabancı ot), *смородина* (kuş üzümü ağacı), *татарник* (deve dikenini), *чабрец* (kekik otu), *чакан* (katış, saz bitkisi) *чобор* (kekik otu), *шелковица* (dut ağacı) vd.

5. Besin ana başlığı altında 232 sözcük bulunmaktadır. Bu tema altında yiyecek adları, içecek adları, sebze ve meyve adları ve tütün ürünleri ile ilgili sözcükler bulunmaktadır. (*блин* (blin), *ботвинья* (soğuk içilen bir çeşit Rus çorbası), *булка* (küçük ekmek), *бурсак* (gevrek), *ветчина* (jambon), *укра* (havuç), *каймак* (kaymak), *каныш* (börek çeşidi), *капустя* (lahana çorbası), *каша* (lapa), *кашица* (sulu lapa), *кондер* (buğday çorbası), *лапша* (erişte), *пирог* (börek), *сухарь* (galeta), *тесто* (hamur), *халва* (helva), *щи* (lahana çorbası). Kazakların mutfağında hiç eksik etmedikleri domuz pastırması, çökelek, akdaru lapası gibi yiyecekler dikkat çekmektedir. Don Kazak kültüründe, tahıllar önemli olduğu için ayrı bir alt başlıkta incelenmiştir. Tahıllarla ilgili adlardan bazıları şunlardır: *гарновка* (başak kılıçlı bir buğday çeşidi), *аржанец* (çayır yet tohumu), *жыто* (çavdar), *колос* (başak), *кукуруза* (mısır), *овес* (yulaf), *овсянец* (yulaf), *ость* (başak kılıcı), *отмол* (öğütülmüş darı), *пашаница* (buğday), *просо* (darı), *пшеница* (buğday), *хлеба*, (ekin, tahıl), *чечевица* (mercimek), *ячень*(arpa) vd.

6. Giyim kuşam ana başlığı altında giyecekler, ayakkabılar, takı ve süs eşyaları, şapkalar, kumaşlar, kozmetik ve diğer adlar gibi alt başlıklar tespit edilmiştir. Bu tema altında toplam 303 sözcük tespit edilmiştir. *Армяк* (köylülerin giydiği bir çeşit kaftan), *балахон* (kaput, palto), *бекеш* (ceket), *бешмет* (kapitone palto), *бушлат* (gemici ceketini), *галифе* (geniş paçalı pantolon), *гимнастерка* (gömlek), *зипун* (kaftan), *кожух* (gocuk), *кофта* (bayan ceketini), *пинжак*, (ceket), *поддевка* (paddiyofka), *рубаша* (atlet), *сарафан*, (sarafan) *тулуп* (gocuk), *халат* (gömlek), *чадра* (çarşaf, peçe) gibi sözcükler giyecek adlarında örnek verebileceğimiz bazı sözcüklerdendir. Kazakların günlük olarak da giydikleri geleneksel kıyafetleri bulunmaktadır. Bunlardan *чекмень* (kaftan), *чекменек* (kısa kaftan), *шаровары* (şalvar) bu tür kıyafetlere örnektir. Özellikle şapka, Don Kazaklarının statülerinin ve toplumsal ilişkilerinin göstergesi olarak sembolik bir anlama sahip olduğu için ayrı bir öneme sahiptir.

7. Askerlik, ordu, savaş ana başlığı altında 5 alt tema bulunmaktadır: Bu temalar askerlik, ordu, savaş; askerî kişiler, rütbe adları; silahlar, teçhizat, nişan ve madalyalar; askeri kıyafetlerdir. Bu başlık altında 801 sözcüğün yer alması bu kategorinin zengin olduğunu göstermektedir. Romandaki içerik ile öne çıkan bazı belli başlı sözcükler bulunmaktadır. Örneğin *батарея* (batarya), *батареец* (torçcu), *военком* (askerlik şubesi başkanı), *воин* (asker), *еполет* (arolet), *есаул* (Kazak yüzbaşısı), *капраль* (onbaşı), *лейтенант* (teğmen), *разведчик* (istihbaratçı), *полк* (alay), *офицер* (subay), *вахмистр* (süvari başçavuşu), *рота* (bölük), *служба* (askerlik hizmeti) gibi sözcükler romanın savaş temasına çağrışım yapmaktadır.

8. Coğrafya, evren, zaman ana başlığı altında 611 sözcük tespit edilmiştir. Özellikle romanda yer alan doğa tasvirleri ve Don bölgesinin eşsiz güzelliği dikkat çeker. Dağ, orman, tepe, nehir, akıntılar, kıvrımlar Don bölgesinde en dikkat çeken tabiatla ilgili unsurlardır. Don bölgesinde yer alan nehirlerden dolayı eserde nehir, dere, dere yatağı, göl, su birikintisi, bataklık ile ilgili sözcüklerin (*балочка* (dere), *болото*(bataklık), *буерак* (küçük dere), *быстрина* (Don nehrinin en hızlı aktığı yer), *верховье* (nehirin doğduğu bölge), *ендова* (su birikintisi), *ерик* (nehir akıntısı), *жила* (nehir yatağı), *ложбина* (dere yatağı), *пруд* (küçük göl), *русло* (nehir yatağı), *стремя* (nehirin ivinti yeri) vd.) oldukça fazla olduğu görülmektedir. Coğrafya ana teması altında hava olayları ve doğal afetler gibi alt temalar da yer almaktadır. Don Kazak coğrafyasında madenler ve minerallerin az olması, bu tema ile ilgili kavram alanının da sayıca az olmasına sebep olmuştur. Zaman alt teması altında yer alan adlandırmaların ise romanda çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bu başlık altında özellikle *заря* (şafak, tan), *зоря* (şafak, tan), *зоренька* (şafak, tan) gibi sözcüklerin çeşitliliği söz konusudur.

9. Yaşam alanı ve çevre, dili en çok etkileyen unsurlar arasındadır. Bu yüzden bu temada alt temalar oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik Don Kazaklarının kültürleriyle yakından alakalıdır. Eserde köy hayatı ile ilgili sözcükler oldukça fazladır. Özellikle eserde avlu, harman, ambar, dam, ahır, kiler, ocak, söve, yalak, samanlık, bostan, otlak, sundurma, yemlik gibi kavramların fazlalığı dikkat çeker. Eşya ve alet adlarının çeşitlilik gösterdiği eser, toplumla ilgili önemli ipuçları verir. Bu tema altında yer alan *корчажка, кошелка, прутья (tas), сходы (iskele), цыбарка (güğü), четверть (cam şişe)* gibi sözcüklerin birçoğu da etnografik özellikler taşımaktadır. Ulaşım ve taşıtlar alt temasında Kazak kültüründe önemli bir yere sahip olan kızakların kullanımı dikkat çekmektedir. *Полоз (kızak), розвальни (kızak), ручица (kızak), сани (kızak)* gibi sözcükler kızakların çeşitlerini gösterirken kızaklar, halkın hem eğlencelerinde hem de cenazelerinde kullandıkları önemli araçlardır.

10. İktisadi hayat ana teması altında Kazakların uğraş alanları ile ilgili önemli sözcükler yer almaktadır. Tarım ve çiftçilik alt teması altında yer alan sözcükler oldukça fazladır. Saban, tırmık, tırpan, orak, yaba gibi birçok sözcük bu duruma örnek teşkil etmektedir. (*Беремя (saban), борозда (evlek), борона (tırmık), букарь (pulluk), вилы (yaba), грабли (tırmık), грабельник, (tırmık kolu), коса (tırpan, orak), ковадло (örs) vd.*)

11. Faaliyetler ana teması altında meslekler, eğlence, sanat ve edebiyat gibi alt temalar bulunmaktadır. Yine Don Kazaklarının uğraş alanlarından kaynaklı *конюх (seyis), косец (tırpancı), косарь (tırpancı), коваль (nalbant), косячник (yülki çobanı), пастух (çoban) пастырь (çoban), пахарь (çiftçi, rençber), плугатарь (çiftçi, rençber), хлебороб (rençber, ikinci)* gibi seyis, tırpancı, at bakıcısı, çoban, çiftçi anlamına gelen sözcükler çeşitlilik göstermektedir.

12. Varlıkların çeşitli özelliklerini, niteliklerini ve durumlarını bildiren kavramlar ana teması altında yer alan renk adlarının çeşitliliği dikkat çeker. Yazarın eserlerinde, sezgileriyle, bilinçaltına göre kullandığı renkler, onun ustalığını, kişilerin özelliklerini, sanatının özgünlüğünü ortaya çıkaran gizli bir alandır. Şolohov eserde Don kazaklarının hayatlarını, onların atmosferini okuyucuya hissettirmek için renk adlarına sıkça başvurur. (Рыбальченко 2010: 74-75). Bu renklerin birçoğu gerçek anlamda kullanıldıkları gibi mecaz anlamda kullanımları da dikkat çekmektedir. Örneğin eserin baş kadın karakterlerden biri olan Natalya'nın intihara teşebbüs etmeden önceki halinin *siyah kan (черная кровь)* şeklinde tasviri, Natalya'nın hayata karşı artık umudunu yitirdiği ve ölüme sürüklendiği haberini verir. Eserdeki kişilerin sürekli zor şartlar altında, tarlada çalıştığını belirtmek için *siyah eller (чёрные руки)* içerisinde kullanılan siyah renk mecazi bir anlatıma sahiptir. Mavi renk huzur ve sakinlik verdiği gibi sadakat, bağlılık, umut ve onuru çağırır. Eserde ise bu renk neşe, huzur verip mutlu bir yaşama işaret ederken, insanın ve doğanın birliğini, uyumunu sembolize eder. Eserde geçen *mavi ülke (голубая страна)* sembolik bir anlama sahiptir. Bu ülke Grigori'nin sevdiği kadınla huzur içinde olacak hayatının hayalidir, umuttur, mutluluğa duyduğu özlem ve kahramanın iç dünyasının yansıtılmasıdır (Каменская 2013: 31-33).

3. Sonuç

Bir dile ait yazılı kaynakların, edebi eserlerin söz varlığı açısından incelenmesinin, ait olduğu toplumun kültürel değerlerini ve tarihsel gelişim sürecini yansıttığı için ayrı bir önemi vardır. Çalışmamızın ana kaynağını oluşturan *Durgun Don* adlı eserde işlenen sözcüklerin tespit edilmesi Don Kazaklarının yaşamları, gelenek ve görenekleri, dilleri, dönemin kültürüyle ilgili bilgiler vermekte ve bahsi geçen coğrafya hakkında da okuyucuya genel bir fikir sağlamaktadır. Eser, Don Kazaklarının ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel ve gündelik hayatlarını oluşturan temalar açısından oldukça zengindir. Söz varlığı açısından geniş bir içeriğe sahip olan bu eserde aileden topluma, hayvanlardan bitki adlarına, eşyadan renk adlarına kadar birçok tema altında sözcükler tespit edilmiştir. Tespit edilen temaların çeşitliliği ve zenginliği Şolohov'un üslubu ile ilgili önemli tespitlerde bulunulmasını sağlamıştır.

Leksikosemantik üzerine yapılan çalışmalarda dikkat çeken konulardan biri de sözcüklerin sınıflandırılması ile ilgilidir. Eserin tematik sözlüğünün çıkarıldığı bu çalışmada temalara bağlı olarak yapılan sınıflandırmalar bağlama göre yer almıştır. Özellikle birbiriyle ilişkili olan tema ve kavramların incelenmesi, önemli birçok sözcüğün öğrenilmesini de kolaylaştırmıştır.

Dilin söz varlığının gelişmesine ve zenginleşmesine katkı sağlayan bu tür çalışmalar, yazarın edebi sanatını, dilini, üslubunu ve ait olduğu kültürün söz varlığını ortaya koyması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Burada yazarın sahip olduğu sözcük dağarcığı ve dili kullanma becerisi de önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Temennimiz, yazarın yalnızca bir eseri üzerine yaptığımız bu tematik çalışmanın, metin odaklı yapılacak söz varlığı çalışmalarına katkı sağlaması ve bu konuyla ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara faydalı olmasıdır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2015a). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2015b). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2011). *Dil, Şu Büyüklü Düzen...* Ankara: Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Demiriz, E. N. (2009). *Rusça ve Türkçe: İki Dil, İki Kültür*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Guiard, P. (1999). *Anlambilim* (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Hacızade, N. (2015). *Türkçede ve Rusçada 'Ev' Kavramı ve Bu Kavramın Dildeki Yeri, 731-740*, Erişim adresi <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads>
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Huber, E. (2008) *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Pekacar, B. Y. (2012). *Divânü Lügati't-Türk'teki Kültür Kelimeleri İle Saha Türkçesinin Kelime Hazinesinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Soydan, C. (2003). Urdu Dilinde Akrabalık Terimleri ve Müslüman Hint Toplumunda Aile Yapısı, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43-56.
- Şolohov, M. (2018). *Durgun Don I-II-III-IV* (Çev. M. Ergin, G. Yener). İstanbul: Yordam Edebiyat.
- Uzun, N.E. (2006). *Biçimbilim*. Ankara: Papatya Yayıncılık.
- Бабенко, Л. Г. (2008). *Лексикология русского языка*. Екатеринбург. (Babenco, L. G. (2008). *Leksikologiya russkogo yazıka*. Yekaterinburg.)
- Диброва, Е. И. (2014). *Словарь языка Михаила Шолохова*. Москва: Словари.ру. (Dibrova, E.İ. (2014). *Slovar' yazıka Mihaila Şolohova*. Moskva: Slovare. ru.)
- Каменская, Е.В. (2013). Колоративная и одорическая лексика в романе М.А. Шолохова “Тихий Дон”. *Литературоведение, Филологические Науки*, 1, 27-37, Erişim adresi <https://cyberleninka.ru/article/n/kolorativnaya-i-odoricheskaya-leksika-v-romane-m-a-sholohova-tihiy-don/viewer>. (Kamenskaya, E.V. (2013). Kolorativnaya i odoricheskaya leksika v romane M.A. Şolohova “Tihiy Don”. *Literaturovedeniye, Filologičeskiye Nauki*, 1, 27-37)
- Караулов, Ю. Н. (1997). *Энциклопедия. Русский язык*. Москва: Дрофа. (Karaulov, Yu. N. (1997). *Entsiklopediya. Russkiy yazık*. Moskva: Drofa.)
- Коваленко, Е. Г. (2009). *Русский язык: лексикология и фразеология*. Краснодар: Кубанский гос. ун-т. (Kovalenko, E. G. (2009). *Russkiy yazık: leksikologiya i frazeologiya*. Krasnodar: Kubanskiy ros. un-t.)
- Мансурова, О.Ю. (2008). *Большой турецко- русский, русско-турецкий тематический словарь (Büyük Türkçe- Rusça Rusça- Türkçe Dizinler Sözlüğü)*. Москва: АСТ. (Mansurova, O. Yu. (2008). *Bol'şoy turetsko-russkiy, russko-turetskiy tematičeskiy slovar' ((Büyük Türkçe- Rusça Rusça- Türkçe Dizinler Sözlüğü)*. Moskva:AST.
- Русско-турецкий тематический словарь. 9000 слов.* (2014) Москва: T&P Books Publishing. (*Russko-turetskiy tematičeskiy slovar'. 9000 slov.* (2014) Moskva: T&P Books Publishing.
- Рыбальченко, Е. А. (2010). Поэтика цвета в романе М.А. Шолохова “Тихий Дон”. *Лингвистика, Филологические науки, ЮФУ. Ростов-на-Дону*, 74-81. (Ribal'çenko, E. A. (2010). Poetika tsveta v romane M.A. Şolohova “Tihiy Don”. *Lingvistika, Filologičeskiye nauki, YUFU. Rostob-na-Donu*, 74-81)
- Шолохов, М. А. (1945). *Тухий Дон (1-2-3-4)*. Ленинград. (Şolohov, M.A. (1945). *Tihiy Don (1-2-3-4)*. Leningrad.)
- Якименко, Л. (1954). *Тухий Дон М. Шолохова*. Москва: Советский писатель. (Yakimenko, L. (1954). *Tihiy Don M. Şolohova*. Moskva: Sovetskiy pisatel'.)

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA YEMİN İFADELERİ

Oath Expressions in Turkey Turkish Dialects

Nilüfer YILDIRIM¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ/Türkiye, nyildirim@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7483-1331

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
22.06.2021
Kabul/Accepted:
16.07.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.955932

Anahtar Kelimeler

Dil, Türkiye Türkçesi
Ağızları, Yemin, Kalıp
İfade.

ÖZ

Türkiye Türkçesi ağızları zengin bir söz varlığına sahiptir. Geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, evlilik, ölüm ile hayat boyu gerçekleşen acı-tatlı olaylar karşısında hissedilen duyguların sözcükler aracılığıyla dışavurumunu belgeleyen kalıp ifadeler bakımından sayısız örneği barındıran ağızlar, insanların çeşitli sebeplere bağlı olarak kullandıkları yemin ifadelerini de kapsamaktadır. Güven telkin etmek, iletişime geçilen kişi ya da kişileri söylediklerine inandırmak, ileri sürdüğü iddiasını kutsal olan/olmayan farklı temellere oturarak güçlü kılmak gibi durumlar, insanı günlük konuşmanın akışı içinde yemin etmeye itmektir. Bu makalede Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan yemin ifadeleri ve bu ifadelerin oluşturduğu kalıplar ele alınacaktır. Yemin ifadelerine ait örnekler; Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili yapılmış doktora ve yüksek lisans tezleri, basılı kitaplar ve sahada yapılan derleme çalışmaları sonucunda kaynak kişilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda açıklanacaktır. Yemin etmeye ilişkin örnekler; yeminin şekline, üzerine yemin edilen varlık, nesne, kavramların çeşitliliğine göre sınıflandırılarak detaylandırılacaktır. Yemin ifadeleri/kalıpları, Anadolu insanının kutsiyet atfettiği, önem verdiği ve manevi gücüne inandığı değerlerin belirlenmesine yardımcı olacaktır. Yemin ediliş şekli ve yemini oluşturan kalıpların yapıları, dilin insanlar tarafından etkileyici kullanımını da açığa çıkaracaktır.

ABSTRACT

Turkey Turkish dialects have a rich vocabulary. Dialects, which contain countless examples in terms of stereotypes that certify the expression of emotions felt in the face of birth, marriage, death and good and bad sweet events that take place throughout life, which are called transitional periods, also include the expressions of oaths that people use for various reasons. Situations such as inspiring confidence, making the person or people contacted believe in what they say, and making the claim strong by basing it on different holy/unholy grounds prompt people to swear in the flow of daily conversation. In this article, oath expressions used in Turkey Turkish dialects and the patterns formed by these expressions will be discussed. Examples of oath statement will be explained in the direction with the information obtained from the PhD and master theses, printed book and source peoples who as a result of doctorate and master's theses, printed books and compilation studies on Turkey Tur is found as a result of compilation studies on Turkey Turkish dialects. Examples of swearing; will be classified and detailed according to the form of the oath, the variety of the entity, object and concepts on which the oath is sworn. Oath expressions/patterns will help to determine the values that Anatolian people's ascribe to holiness, attach importance to and believe in their spiritual power. The way of swearing and the structures of the patterns that make up the oath will also reveal the impressive use of language by people.

Keywords

Language, Turkey
Turkish Dialects, Oath,
Pattern Expression.

Atıf/Citation: YILDIRIM, N., (2021). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yemin İfadeleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1149-1159).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nilüfer YILDIRIM, nyildirim@firat.edu.tr

1. Giriş

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en temel ögedir. Günlük hayatın olağan akışı içinde dili kullanarak çeşitli iletişim kanalları oluşturan, bu sayede bildirişimi ve anlaşmayı sağlayan insan, hayatı algılayış biçimini de dil aracılığıyla açığa vurur. İnsan, acı, hüznün, mutluluk, heyecan, nefret, öfke, sevinç vb. duyguları en derinden yaşar ve bu duygularını dili ile ifade eder. Bu dil bazen kuralları olan yazı dili bazen çizgi, nota, resim gibi sembollerden oluşan gösterge dili bazen de resmîyete dökülmüş kaideleri olmayan, kişinin duygu ve düşünce dünyasını doğal şekilde yansıttığı konuşma dilidir.

Konuşma dili, dilin kullanıldığı her bölgede farklı özellikler taşır. Bu farklılıklar ‘ağız’ terimiyle adlandırılır ve dilin yöreye has kullanımını örnekler. “*Bir dil alanı içinde yer alan farklı konuşma biçimlerinden her biri.*” (Buran, 2015: 40) şeklinde tanımlanan ağızlar, dili besleyen kaynaklardır. Türkiye Türkçesinin de çeşitli ölçütlere göre belirlenmiş geniş bir ağız haritası vardır. Bu ağızlar ses, şekil ve söz dizimi özelliklerine genel bir sınıflandırmaya tâbi tutulmuş ve “*Doğu Grubu Ağızları Kuzeydoğu Grubu Ağızları, Batı Grubu Ağızları*” olmak üzere üç ana grup halinde tasnif edilmiştir (Karahan, 2014: 1-2). Her ağız grubu standart dilin söz varlığını besleyecek malzeme ile doludur.

Türkiye Türkçesi ağızlarının, söz varlığı, ölçünlü dilden daha geniştir ve ortak dildeki kelimelerin değişik söyleniş biçimleri bir yana bırakıldığında yaklaşık doksan bin civarında kelime içermektedir (Aksan, 1996: 217). Özellikleri kullanıldığı yöreye göre şekillenen, arkaik unsurlar içeren, yazı dilini besleyen ağızların çok yönlü, çok çeşitli ve zengin malzemeye dolu bir söz varlığı bulunmaktadır. Meteoroloji ifadelerinden halk takvimine, bitki adlarından kılık-kıyafet ve aksesuar adlarına, ölçü birimlerinden meslek adlarına kadar çok geniş bir söz varlığına sahip olan ağızlar, yemin edilirken kullanılan ifade çeşitliliği açısından da dikkat çekici bir malzemeye kaynak teşkil eder. Divânü Lûgat-it Türk’te “*kirtü*” ve “*and*” tabirlerinin karşılığı olarak kullanılan yemin, “*gerçeklik, doğruluk*” kelimeleriyle tanımlanmaktadır (Atalay, 2013: 24, 233). Türkçe Sözlük’te ise yemin tanımı ‘ant’ maddesi adı altında verilmekte; “*Tanrı’yı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama, yemin, kasem.*” (Türkçe Sözlük, 2011: 133) şeklinde izah edilmektedir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere yemin kavramı; ant, kasem, ahit gibi kelimelerle de

karşılanmaktadır. Eski Türkçede ant kelimesi tam daire olmayan daire içinde üç nokta olan şekilde ifade edilmektedir (Ünal, 2013: 228). Köktürk alfabesinin Türk damgaları kökenli olduğu iddiası ant kelimesini karşılayan bu işaret ile desteklenmektedir.

Yemin, insanoğlunun yaratılıştan getirdiği güven eksikliğini gidermeye, problemi çözmeye yönelik kutsal bir eylemdir. Güven ortamını sağlamak için kutsal değerlerin, insanüstü güçlerin yardımını dilemek yemin etmenin temelini oluşturmaktadır (Gökdemir, 2003: 60, 63). Böylece insan yemin etmek suretiyle söylediklerini güvence altına alır, çevresindeki insanları geçmişte yaptığı işlere inandırmaya çalışarak gelecekte yapacağı işlerin de teminatını verir. Yazılı hiçbir belgeye dayanmayan yemin, insanlar arasındaki sözlü bir anlaşma görevi üstlenir. Yemin eden kişi tüm olumsuz duygulardan sıyrılarak saf ruh haliyle karşısındaki bireylerle iletişime geçer. Söylediklerine dinî kavram ve değerleri, insanlar arasında kutsal kabul edilen nesnelere şahit tutarak inandırıcılığı sağlar ve iddiasına sağlam bir temel oluşturur. Kişinin yemin ederken kullandığı ifadeler, içinde yaşadığı kültürün herkes tarafından vazgeçilmez olan ve kıymetli kabul edilen somut veya soyut kavramlarından oluşur.

İnanç sistemlerinde ve kültür dünyasında önemli bir yeri olan yemin müessesesi; kaynağı insan olan, söze dayalı kalıp ifadeler ile hayat bulmuştur. Bu kalıp ifadelerin en zengin, en etkileyici, en farklı şekillerine ağızların söz varlığında rastlanmaktadır. Anadolu insanı kutsal olan/olmayan çeşitli terim, kavram, nesne ve varlıkları kullanmak suretiyle birçok yemin ifadesi kullanmıştır. Yaşadığı olayları karşılaştığı durumları anlatırken yemini âdeta bir güven sağlama kalkanı olarak kullanmış sık sık yemin ifade eden kelime ya da kelime gruplarına başvurmuştur.

Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili malzeme içeren yazılı kaynakların taranması ve sözlü kaynakların derlenmesi sonucu elde edilen yemin ifadelerine bağlı dil birlikleri şu başlıklar altında açıklanabilir:

2. Dinî Kaynaklı Yeminler

İnsanların yemin ederken kullandıkları ifadelerin genellikle din temelli olduğu görülmektedir. Çünkü din ve dinle bağlantılı kavramlara insanoğlu inanır ve koşulsuz güvenir. Kendini çaresiz, yalnız, yardıma muhtaç hissettiği zamanlarda dinin maneviyatına sığınır. Söylediklerinin doğruluğunu veya yanlışlığını ispat etmek, yaptığı veya yapacağı işlerin garantisini vermek, düşünce ve iddialarına inandırmak için de dini seçer. Anadolu insanı yemin ederken Allah, Kur’ân-ı Kerim, cennet-cehennem gibi dinî kelimeleri çok kullanmıştır. Ayrıca “din, iman, vallahi, billahi” sözcüklerinin kalıplaştığı yemin ifadelerine de sıkça başvurmuştur. Türkiye Türkçesi ağızlarında din kurumunu kaynak olarak edilen yeminler şöyle sınıflandırılabilir:

2. 1. Allah ile İlgili Yemin İfadeleri

Türkçede Tanrı, Arapçada Allah, Rab, Farsçada Huda adlarıyla bilinen ve yaygın olarak bu adlarla anılan yaratıcı: “*Kâinata var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Tanrı.*” (Türkçe Sözlük, 2011: 98) tanımından da anlaşılacağı üzere en üst kuvvettir. Her şeyin yaratıcısı olan Allah sonsuz güç ve kerem sahibidir. Bu mutlak ve sonsuz güç, sınırsız kudret insanın Allah’a olan inancını, saygı, sevgi ve korkusunu şekillendirir. İnsanın yaratılışından gelen inanma ihtiyacının sonucu olan Allah’a bağlılık ve güven, günlük konuşmalarında Allah’ı sıkça anan Anadolu insanının yemin ederken kullandığı ifadelerde de yansımaları bulmuştur. “*Yemin edidil vala Kur’an biz paytonan geldil, Allah vekil paytonan geldil.*” (Erten, 2011: 120) diyerek ulaştığı yere faytonla gittiğini anlatmaya çalışırken Allah’ı şahit tutmuş, “*Dedi ki sen filanın kızını istiyen mi? Dedim he. Dinen Allahın mı? Dedim dinime Allahuma istiyerim.*” (Tosun, 2016: 230) ifadesiyle de yapmak istediği işte ne kadar kararlı olduğunu Allah’ın adını söyleyerek kanıtlamak istemiş ve yemin etmiştir. Manisa’dan derlenen bir metinde hile yapmadığını, dürüst bir insan olduğunu anlatmaya çalışan kaynak kişi “*Bir gün dahi hilem yoktur. Allah huzurun konuşuyom.*” (İlker, 2017: 1056) ifadesiyle inandırıcılığını artırmak için yine Allah’ın adını kullanmıştır. “*Allahıma, kitabıma..*” (San, 1990: 397) ifadesi de aynı düşüncelerle edilen yemin türüne verilecek bir başka örnektir. Sohbet esnasında söylediklerine temel oluşturmak isteyen bir başka kaynak kişi söz arasında sık sık Allah’ı tanık göstermektedir: “*allahım saña diyom göğde allah bilir seni gandıracal dēilim hā böyle isler górdüm ben s tle o adamlara on gice allahım hazır nazır üsdümde on gice uylu görmedim gün oldu. On gice. On gice uylu görmediim gün oldu allahım hazır nazır. göğde allah biliyō duyduñ ñu?*” (Erdoğan, 2012: 292).

Ağızlarda kullanılan yemin ifadelerinden birinde: “*Allah’a ğul olmayım yalan dmysem.*” (San, 1990: 397) şeklinde bir ibare geçmektedir. Allah’ın adını vererek yemin eden kaynak kişi, karşısındakini yalan söylemediğine inandırmak için dinden çıkmayı göze alacak kadar yemininin derecesini artırmaktadır. Aynı düşünceye bağlı olarak kullanılan bir başka yemin de “*Allahımı, kitabımı inkâr gdim ki..*” (San, 1990: 397) örneğinde görülmektedir.

Allah’ın yapabileceklerinin sınırının olmadığına dair inanç, istediği her şeyi anında gerçekleştireceğine olan düşünce de yemin ifadelerinde belirleyici olmaktadır. Sahadan derlenen “*Allah beni oor etsin ki..*” (San, 1990: 397), “*allah ğurān çāPsın hurama tiskeyedī sem.*” (Eryiğit, 2014: 320), “*üş dene goyun kesmis ği etler gidiyor nidim ben umacal deilim allah canım alsın umuyōsam allah burda*” (Erdoğan, 2012: 295) gibi yemin ifadelerinde kişi; kör olmak, sakat kalmak, ölmek gibi olumsuzluklarla sonuçlanacak şeyleri Allah’tan isteyerek bir bakıma kendini, Allah’ın yapabilecekleriyle tehdit edip yemine başvurmuştur. Böylece hem başına gelecek kötü durumları söyleyip yeminini kuvvetlendirmekte hem de Allah’ın sınırsız gücüne vurgu yapmaktadır.

2. 2. Kur’ân-ı Kerim ile İlgili Yemin İfadeleri

Kutsal kitaplar; Allah’ın emir ve yasalarını, ilahi dinlerin kanunlarını içeren eserlerdir. Her ilahi dinin bir kutsal kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplar, o dine inanan insanların hayatlarını sürdürmelerinde etkili olan, onlara yol gösteren yazılı birer kılavuz vazifesi görürler. Bu durum; dine ait kuralları sabitler ve insanları bütünleyip birleştirir, insanın aklındaki soru işaretlerini yok ederek maneviyatla ilgili şüpheleri ortadan kaldırır. Bu bakımdan kutsal kitaplar ilahi dinlerin vazgeçilmez unsurlarıdır.

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerim, iman etmiş her Müslümanın hayatının bir parçası, ibadetlerinin dayanak noktasıdır. Allah'ın kelamını barındırdığı için kutsiyet atfedilen Kur'ân-ı Kerim'i günlük konuşmalarına ve hayat pratiklerine taşıyan Anadolu insanı, yemin ederken de onu diline pelesenk etmiştir. Derlenen pek çok yemin ifadesinde Kur'ân-ı Kerim'in adı geçmektedir. Günlük hayatta çok sık duyduğumuz ve kullandığımız “*Kur'ân çarpsın*” ifadesi aslında derin anlamlar içeren ve dikkatli kullanılması gereken bir yemin cümlesi olmasına rağmen klasikleşmiş, olağan bir konuşma cümlesine dönüşmüştür.

Sohbet esnasında konuşmanın arasına sıkıştırılıp sık sık tekrarlanan “*Kur'an hakkı için*” (K1) yemini Kur'ân-ı Kerim'e verilen değeri göstermekle birlikte kaynak kişinin söylediklerine olan inancı da artırmaktadır. “*Kepekli ekmeğ, he vallah kure'en*” (Ertekinoglu, 2017: 112) diyerek yemin eden kişi “*vallah*” tabirini kullanmakta, kutsal kitabının adını söyleyerek de ettiği yemini sağlam bir temele oturtmaktadır. Yaşadığı olayı mahkemede anlatırken söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamaya çalışan bir diğer kaynak kişi: “*raşda Kur'an ilderda vâ dedim. İlarda orlraoil dgdi pek buresi oomundur? Dgdim kaom beg, dgdim ben ygmin etmişim bure emtağlılırindir dgdim.*” (Küçükler, 1988: 152) diyerek hâkime ifade vermektedir. “*ouranım olmasın ki...*” (San, 1990: 397) diye başlayan yemin oldukça iddialı bir ifadedir. Çünkü yeminin arka planında dinden çıkmaya işaret edilmektedir. Bu da inanç sahibi bir kimsenin hiçbir zaman kabul etmeyeceği bir durumdur. Cebinde hiç parası olmadığını karşı tarafa inandırmak isteyen kişi: “*yav dedim bizim cebimizde beş Kuruş paramız yohdür. Kur'an dedi. dedi vallahi parayı ödeyin, sizi biralım.*” (Gökçür, 2012: 395) ifadesinde sadece “*Kur'ân*” diyerek eksilteli cümle kullanmış, tek kelimeyle yemin etmiştir. Yine aynı yöreden derlenen yemin ifadesinde kutsal kitap üzerine yemin edildiği görülmektedir: “*burda Tavşan var. sene Kurane o yemîn edem. burda tavşan yatirdi.*” (Gökçür, 2012: 457). Aynı şekilde sadece kutsal kitabın adının söylenmesiyle edilen bir başka yemin örneği de şudur: “*kuran, anamgil babamgil ule söyliyende men ele şey ederdim. diyerdim nece otüridiz?*” (Gökçür, 2012: 579). Verilen örneklerde Kur'ân-ı Kerim üzerine yemin edilmekte ancak uzun cümleler yerine sadece “*Kur'ân*” kelimesine başvurulduğu görülmektedir. Bu kelimenin konuşma diline ve ağız özelliğine has vurgu ile kullanımı zihinde Kur'ân-ı Kerim'in, söylenenlere şahit tutulduğuna, konuşulanların hatalı olması durumunda onun yüceliğinden kaynaklanan manevi gücün kişiyi cezalandıracağına dair çağrışımlar yapılmaktadır. Böylece kişi uzun cümleler kurmadan tek kelime ile yemin etmektedir. Bu durum yeminin ağızlarda bu hâliyle kalıplaştığına, bu şekilde kullanımının yaygın olduğuna dair çıkarımlar yapmayı sağlamaktadır. Aynı zamanda Anadolu insanının en az çaba yarasından yararlanarak az sözle çok şey ifade etme gayretinin yeminlere yansıdığına da işaret etmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı gibi odak noktasında Kur'ân-ı Kerim'in bulunduğu yeminlerde dikkati çeken özelliklerden biri kutsal kitabın adının hiçbir zaman tam şekliyle söylenmemesi sadece ilk kelimesinin kullanılıyor olmasıdır. Ayrıca yemin ifadelerinde kutsal kitabın adının ağız bölgelerinin özelliklerine bağlı olarak “*ouran, our'an, our'e'en, iuran*” vb. farklı şekillerde geçtiği altı çizilmesi gereken bir diğer husustur.

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan yemin ifadelerinde Kur'ân-ı Kerim'in adını söylemeyip onu kastederek “*kitap*” sözcüğünün yer aldığı da görülmektedir. “*Allahıma, kitabıma (...)* Allahıma, kitabımı inkâr gdim ki...” (San, 1990: 397) örneklerinde kutsal kitabın adı verilmemiş, “*kitap*” sözcüğüyle Kur'ân-ı Kerim anlatılmak istenmiştir. Bu tip yeminlerde “*kitap*” kelimesiyle birlikte yaratıcının adı da söylenerek kalıp bir yemin ifadesi oluşturulmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in adının söylenmeyip onun kastedildiği farklı bir yemin de: “*Ohuduğun bani vursin.*” (Polat, 2000: 134) örneğidir. Bu örnekte de “*ohuduğun*” sözüyle Kur'ân-ı Kerim'e gönderme yapılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in kullanılmasıyla oluşturulan yeminlerin genelinde “*çarp-, vur-*” fiillerinin kullanıldığı görülmektedir. Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı Kuyucak köyünden derlenen bir metinde köyde nasıl yemin edildiğine dair şu bilgiler verilmektedir: “*Köyde yemin içenner ne deyirdi; Haşşemil'iñ gırmızı guranı meni çarfsın de mi?*” (Ocak, 2013: 124). Gölhisar'dan derlenen bir yeminde de kutsal kitabın “*çarp-*” fiiliyle yan yana kullanıldığı dikkati çekmektedir: “*allah gurân cāPsın hurama tiskeyedī sem.*” (Eryiğit, 2014: 320). Yemin örneklerinde bu fiillerin Kur'ân-ı Kerim ile birlikte kullanılarak kalıp bir ifade oluşturduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu fiiller olumsuz anlam alanına sahip olan fiillerdir. Kur'ân-ı Kerim ile birlikte bu fiillerin kullanılmış olması ona yüklenen kutsiyetten, Allah'ın sözlerini içeren kitabın yapılan ya da söylenenlere şahit tutularak inandırıcılığı ispat etme çabasından doğmaktadır. Eğer kişi yalan söylüyorsa, konuşurken veya herhangi bir eylemi gerçekleştirirken dürüst davranmıyorsa Kur'ân-ı Kerim ve dolayısıyla

onun sahibi Allah tarafından cezalandırılacaktır. Cezalandırılma düşüncesi de “vurmak, çarpmak” fiillerinin kullanımıyla somutlaştırılmaktadır. Yine: “*ouran gözüme dursun ki...*” (San, 1990: 397) yemininde geçen “*göze durmak*” deyimindeki “dur-” fiili de olumsuz bir anlam içermektedir. Yemin eden kişi sözlerinin doğruluğunu pekiştirmek, geçerliliğini sağlamak amacıyla “*Kur’an gözümü kör etsin ki..*” anlamına gelecek bir yemin ifadesi kullanılmaktadır.

2. 3. ‘Din/İman’ Terimleri ile İlgili Yemin İfadeleri

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan yemin ifadelerinin bir kısmı da ‘din’ ve ‘iman’ terimleriyle oluşturulmuş olanlardır. Ağızların yeminlere ait söz varlığında her iki sözcüğün kalıplaşarak birlikte kullanıldığı ifadelerin dışında ayrı ayrı kullanımlarını örnekleyen yeminler de bulunmaktadır.

Bolu’dan derlenen bir metinde kaynak kişi doğum yaptıktan sonra sütünün çok bol geldiğini anlatmak ve karşısındakini buna inandırmak için “*imanına*” ifadesini yemin edecek tarzda kullanılmaktadır: “*Böyle bi süt geldi ağşama imanına.*” (Öztürk, 2019: 124). Gümüşhane yöresinde kullanılan yeminlerin yer aldığı metinlerde: “*Dinime, imanuma (...) dinim ggtsin ki..*” (San, 1990: 397) ifadelerinde de yemin edilirken din ve iman kavramlarının vurgulandığı göze çarpmaktadır. Bu yolla insan için önem taşıyan din kurumu ve bu kurumun kişinin kalbindeki kuvvetini açıklayan iman duygusunun önemi de belirtilmiş olmaktadır. Bir başka yemin örneğinde dinin sahibinin Allah olduğuna dair ibareler kullanılmıştır: “*vij edişine uyandım bule. yemin ederim bal aļlah dnm, uyandım ki bu āzum gōzum hiç bi şey yok yemin ederim bak. aļlah dnm üs yānumda, sévincimden ālarım hāla da úyku uyányñm túylerime bak tiken tiken oldu.*” (Silahşör, 2011: 303). Verilen örnek ağızlarda kullanılan yeminler ile ilgili çıkarımlar yapacak unsurlar barındırmaktadır. Bunların ilki Allah, din ve yemin kelimelerinin bir arada kullanılmış olmasıdır. Birbirini tamamlayan, manevi hazı sağlama sağlayan bu ifadeler, yemin eden kişinin elini güçlendirmekte, söylediklerinde şüpheye mahal bırakacak bir ayrıntıya yer vermemektedir. Bir diğer çıkarım dinin Allah’a ait olduğu veya başka bir ifadeyle dinin de her şey gibi Allah tarafından yaratıldığı düşüncesinin, Anadolu insanının belleğinde var olduğudur. Koşulsuz bir iradeyle kendini Allah’a adayan bu insanların muhayyilelerinde Allah ve din en üst, en yüce makamdadır.

Bir başka örnekte, yaşadıklarını anlatan kaynak kişi çok sinirlendiği bir anda yoğun olarak yaşadığı duyguları aktarırken şöyle yemin etmektedir: “*Rus oilü rus...allahıma din`me b`lsem ki küik`m vermiyecallar ben el`mle öld`rrem o gevadı.*” (Özçelik, 1997: 167). Yemini öfkesine destek olacak şekilde kullanan kaynak kişi kaba ifadelerinin arasına yemin sözcüklerini sıkıştırarak gerçekleştirmek istediği eylemi kesin olarak yapacağını kafasına koyduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

2. 4. ‘Vallahi-Billahi’ Terimleri ile İlgili Yeminler

Halk arasında en sık kullanılan yemin ifadeleri “vallah/vallahi/vallahi billahi” sözcük ya da sözcük gruplarıyla oluşturulanlardır. Öyle ki bu kelimeler neredeyse herkes tarafından pek çok durumda kullanılmaktadır. Allah’ın adının geçtiği bu ifadelerden ‘vallahi’ sözcüğü “*Allah için, Allah hakkı için anlamına gelen büyük yemin.*” (Develioğlu, 1997: 1136) şeklinde tanımlanan Arapça bir edattır. Aynı anlamı veren ve yemin etmek amacıyla kullanılan ‘billahi’ sözcüğü, ‘vallahi’ terimi ile birlikte ikileme oluşturacak şekilde kullanılır. ‘Vallahi’ yemin kelimesinin halk ağzında son hece “-hi” ve son ses “-i” nin düşürülerek kullanıldığı “valla-vallah” şekilleri yaygındır. Türkiye Türkçesi ağızlarında söz konusu yemin terimlerinin geçtiği örnekler ve kullanım yerleri şöyle açıklanabilir:

Elinde sigarasıyla komşusuna başından geçen bir olayı anlatan kaynak kişi söylediklerinin doğruluğunu ispat etmek için: “*Vallah vallah bal bu ateş gibi yanayım...*” (K2) demektedir. Burada kişi, hem yemin terimi kullanmakta hem de elindeki yanıcı maddenin ve dolayısıyla ateşin yakıcılığının tehdidiyle yeminini tamamlayarak iddiasını kesinleştirmektedir. Konuyla ilgili bir başka örnek şu şekildedir: “*yerden daş aldım elimde tüfek vā valla anam tüfē atamadan ben yere eğilmemle beraber nasī geldi inan ki aklıñ dura haram osun.*” (Tayşi, 2007: 155). Verilen yemin örneğinde “valla” sözcüğünün dışında “*haram osun*” şeklinde farklı bir yemin ifadesine de rastlanmaktadır. İç içe girmiş yeminler, kişiyi daha inandırıcı kılmaktadır. Konuşmada

geçen “valla/inan ki/aklın dura/haram osun” ibareleri birbirini bütünlemekte ve söylenenleri destekleyip yemini tamamlamaktadır.

Sinop ilinin Boyabat ilçesi ağızında vallahi terimi “şart ossun” cümlesiyle birlikte kullanılmıştır: “sorguya çekti bubañi. bubañının ğarşısında beyle şart_ossun titirer titirer. (...) vaññahi şart_ossun iboynan da bizim aramız açan unun fişēñdi. kimsenin fişēği deñdü. (...) undan sōna harām dirse didim řu sabi didi u çocuğ_olmasa şart ossun vemiyodum. aha yemin ğonuşuyom bu_iki nde yaññuz gendüm yetimlū çok çektim yoñsa onun üçün çocu yoğsa çocu oğlanun hatıru üçün vaññahi vemez. (...) ” (Akgül, 2019: 138, 139, 141).

Yörede kullanılan “şart_ossun” ifadesi, yemin etmek için kullanılan kalıp bir ifade olarak kayıtlara geçmiştir (Akgül, 2019: 332). “Bi ğğcede ygmin ossun vallahi bao iublđyim.” (Eren, 1997: 105) örneğinde de “vallahi” sözcüğü “yemin olsun” ifadesiyle birlikte kullanılarak farklı bir yemin kalıbı meydana getirilmiştir.

Vallahi billahi ikilemesinin kullanıldığı yemin şekline şu örnekte rastlanmaktadır: “Töbeler olsun, başımı yisin, vallah billah. Üç ayda bi me’aş alom, o da a mutfal parası.” (Yavuz, 2013: 151). Bu örnekte kaynak kişi, maaşı dışında bir geliri olmadığını karşısındakine inandırmak için yemin etmektedir.

Genellikle vallahi kelimesiyle kalıplaşarak kullanılmış olan “billah” sözcüğü: “abē bin nura ati, bağ yēmin billah ēđim.” (Gökçür, 2012: 393) örneğinde yemin sözcükleriyle birlikte kullanılarak yine bir kalıp ifade oluşturmuştur.

Vallahi sözcüğünün kaynak teşkil ettiği yeminlerin en farklı şekli Bitlis merkez ağızına ait bir metinde karşımıza çıkmaktadır: “çorti yaperdım řede küpede e valla billa tilla adem Parmağini beräber yedi.” (Yaşurgan, 2019: 90). Verilen örnekte üç sözcüğün kalıplaşarak oluşturduğu bir yemin kalıbına rastlanmaktadır. “Valla billa” sözcüklerine eklenen “tilla” ifadesi yemini kuvvetlendirmekte ve sese bağı bir ahenk sağlamaktadır.

2. 5. Diğer Yeminler

Din kaynaklı yeminlere bağı olarak yapılan sınıflandırmaların dışında kalan ve kaynağını yine dinden alan yeminler de bulunmaktadır. Bu yeminleri şöyle sıralayabiliriz:

“o”iblem (kiblem) buradan, buriya dönsün ki.. (...) oiblem Kâbe olmasın ki..” (San, 1990: 397) cümlelerinde yemine konu olan dinî motif Kâbe’dir. İslamiyet’in kutsal mekânlarından biri olan, namaz ibadetine kible olarak kabul edilen Kâbe’nin yeminde kullanılması inandırıcılığın sağlanmaya çalışılması bakımından dikkate değerdir. Kiblenin Kâbe dışında olması dinin eksik kalacağı, inancın tam olmayacağı düşüncesini akla getirmektedir. Kabul edilebilir olmayan böyle bir kullanım normal şartlar altında yemin ifade eden bir cümleyle tez oluşturmaktadır.

Kütahya’nın Altıntaş yöresinde yapılan bir derlemede kadın kaynak kişi kendisine yöneltilen okuma yazma bilip bilmediği sorusuna şu şekilde yemin ederek cevap vermektedir: “töbeler olsun eer çatı patı biliyon.” (Aydın, 2008: 108). Örnekte normal cümleyi yemine dönüştüren ifade “töbeler olsun” dur. Arapça isim olan tövbe: “İşlenmiş bir ğünah veya suçun bir daha işlenmeyeceğine dair verilen söz.” (Devellioğlu, 1997: 1100) anlamına gelmektedir. Kullanımı yaygın olan bu dinî terim, Allah ile kulun arasındaki iletişimin şifrelerinden biridir. Çünkü kişi tövbe ederek her bakımdan olumlu özellikler taşıyan bir insan olacağına dair yaratıcısına söz vermektedir. Bu terimin yemin ederken kullanılması da bir nevi söz verme anlamı içermektedir. “Tövbeler olsun” denilerek okuma yazma bilinmediğine dair sav kuvvetlendirilmektedir.

Mersin Ağı Sözlüğü’nde “boynuma” maddesinin karşılığı “vallahi, yemin ederim.” (Tor, 2004: 57) şeklinde verilmiştir. Yöre halkı ‘vallahi’ terimi yerine “boynuma” sözünü söyleyerek yemin etmektedir.

Anadolu’da birçok yerde dinî bakımdan ulu sayılan, manevi mertebesi yüksek kabul edilen evliyaların türbeleri/ziyaretleri bulunmaktadır. Duaların kabulünde aracı konuma sokulan bu kişilere ait türbeler/ziyaretler, insanların adak, dua, dilek dileme vb. eylemlerini gerçekleştirdikleri uğrak yerleridir. Dinî bakımdan önemli kabul edilen bu kişiler yeminlere de konu olmuştur. Kırıkkale’de Horasan’dan geldiğine inanılan Koçobaba adlı bir zat ile ilgili olarak şu şekilde yemin edilmektedir: “mesela ioçubaba çarbsır, vursur beni dâollar ya, ygmin dâolar ya.” (Haşimi, 2016: 460). Yemin ederken herhangi bir ziyaretin adının

kullanılması halkın bu tip insanlara değer verdiğinin, onları mübarek kabul ettiğinin göstergesidir. Yemin ederken Allah katında iyi bir mertebede olduğuna inanılan bu insanları anmak, söylenenlere ilahi bir arka plan oluşturma düşüncesinin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Ağızların söz varlığında sadece ‘yemin’ kelimesinin kullanılmasıyla oluşturulmuş örneğe de rastlanmaktadır. Askerlik anısını aktaran kaynak kişi: “Başçavış geldi dedikine tufanına fişşeklininen gel teslim ol. Yemin üzerime ossun yalnız barış.” (Ayvaz, 2013: 302) diyerek yemin etmektedir. Yemin ederken “üzerime ossun” ifadesini kullanması tüm söylediklerini ve yanlış yapması durumunda yaşayacağı olumsuzlukları üzerine aldığını göstermektedir.

Din kaynaklı yeminlerde ‘günah’ sözcüğünün kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır. Bir dinin kurallarına göre yapılması suç sayılan ve ceza gerektiren davranışlar günah kavramı ile adlandırılmaktadır. Kullanımı yaygın olan “Günahın boynuma” (Polat, 2000: 134) ifadesi yemin eden kişinin, iletişim kurduğu kişiye ait günahları üstüne alması anlamını taşımaktadır. Ağır bir yük ve sorumluluk anlamı içeren günah kavramı, insanın sahip olmak istemeyeceği davranışlar bütünüdür. Dolayısıyla kişinin, başkasının günahlarını yüklenmek istemesi beklenemez. Bu nedenle böylesine ağır bir ifade ancak yemine destek vermek için kullanılır. Denizli’de “Yalan söylüyorsam senin günahların da benim olsun.” anlamında kullanılan “obaliñiz bândan sorulsun” yemini, metne şöyle yansımıştır: “saniñ iayınbabayı kāsâcâk dâdi çâkTi bıça½. obaliñiz bândan sorulsun, ta ora dikâldi.” (Manav, 2006: 384). İki örnekte de farklı ifadelerle aynı anlamı veren ve günah/vebal üzerine kurulmuş olan yemin cümleleri bulunmaktadır.

“Cennetin kokusunu almayayım ki benim olanlardan haberim yok.” (K3) cümlesinde geçen yemin ifadesinde “cennet” kavramına vurgu yapılmaktadır. Öldükten sonra her insanın gitmek isteyeceği yer cennettir. Kullanılan bu yeminde cennete gitmemeyi dahi göze alabilecek şekilde kuvvetli bir iddia ortaya atılmaktadır.

3. Dinî Kaynaklı Olmayan Yeminler

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan yeminlerin bir bölümüne din ile ilgisi olmayan herhangi bir kavram, nesne veya düşünce kaynaklık etmektedir. Herhangi bir dinî temele dayandırılmadan edilen bu yeminler, insan hayatında önem taşıyan durumlara vurgu yapmaktadır. Din kaynaklı olmayan yeminler şöyle sınıflandırılabilir:

3. 1. Beddua Kaynaklı Yeminler

Kötü dua anlamına gelen beddua, eski Türklerde kargış sözcüğü ile ifade edilmekteydi. Olumsuz anlam alanına sahip olan beddualar, kişinin kendisine veya başkasına kötülük gelmesini istemek amacıyla kullanılır. Beddualar zamanla yeminlerle birlikte kullanılmaya başlanmış bunun sonucunda beddua temelli yemin ifadeleri ortaya çıkmıştır. Abdulkadir İnan’ın konu ile ilgili görüşleri şöyledir: “Gerek tarih kayıtlarından ve gerek folklor materyallerinden pek açık olarak anlaşılmaktadır ki, eski devirlerde ‘suçlu’ ile ‘suçsuzu’, ‘gerçek’ ile ‘yalanı’ ayırt etmek için ‘tanrı yargısına’ müracaat edilirken ‘ant içmemişler fakat karganmışlar’ yani kendi kendilerinin, evlâtlarının, soyu sopunun üzerine tanrının lanetini (kargışını) çağırmışlardır. ‘Yalan söylüyorsam gözüm kör olsun, evlâdımın ölüsünü öpeyim!’ gibi antlar eski devirlerde tatbik edilen kargışın kalıntılarıdır.” (İnan, 1948: 285).

Beddua ile ilgili bir başka tanım ise şöyledir: “Çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik veren, ifadeyi güçlendiren kalıplaşmış sözlere beddua diyebiliriz.” (Şenel, 2009: 2142).

Din kaynaklı olmayan yeminlerin büyük çoğunluğunu kişinin kendisine beddua etmek suretiyle meydana getirdiği ifade kalıpları oluşturmaktadır. Yemin eden kişi kendisine beddua ederek hastalanmak, sakat kalmak, kör olmak, ölmek gibi tüm olumsuzlukları diler. Böylece kendine gelecek tehlikeleri göze aldığını gösterir ve karşısındakinin kendisine inanmasını ister. “Yeminlerde kanıtlanmak istenen durum doğruluk ve gerçeklik olduğuna göre, bu kavramların aksi bir durumun, yani “yanlış” ve “yalan” kavramlarının varlığından doğan şüphe de giderilmeye çalışılır. Bu nedenle edilen yeminlerin birçoğu yalan ve yanlış ihtimalini ortadan kaldırmaya yöneliktir.” (Güneş, 2013: 195-196). Bu durum beddua kaynaklı yeminlere sıkça başvurulmasında önemli bir etkidir.

Beddua kaynaklı yeminlerdeki bütün kötü olaylar veya durumlar yemin eden kişi içindir; yemin eden kişi dışında hiç kimseye beddua edilmez. Beddua oklarının hedefine kendini koyan kişi bu yöntemle karşısındaki aklında en ufak bir tereddüde yer vermeyerek inandırıcılığı en üst seviyede sağlamayı amaçlar.

Yemin edilirken kullanılan beddualarda çoğunlukla organ adlarının geçtiği görülmektedir. Vücuttaki herhangi bir organın eksilerek kişide bedensel bir engelin meydana gelmesi istenmektedir. “İki gözüm önüme aksın.” (K4), “Gözüm kor ossun bak bunnar yalan daal.” (Demir, 2006: 249), “Etmek gözümü dudsun.” (Polat, 2000: 134), “Ekmek gözüme dursun ki... (..) İki gözüm kor olsun ki..” (San, 1990: 397) örneklerinde öne çıkarılan organ gözdür. Göz, hayatı sürdürürken eksikliği çok hissedilecek olan önemli organlardandır. Halk arasında çok sık kullanılan bu yeminle kör olmaya yönelik olumsuz bir durum vurgulanmaktadır. Gözleri kör olacak insan hayatını devam ettirse de karanlığa hapsedilecektir. Kişi yemin ederken inandırıcılığı sağlamak amacıyla böylesine kötü bir durumu yaşamayı göze almaktadır.

Yemin ifadelerinde vurulmak, çarpılmak, sakat kalmak vb. durumları anlatan beddualar da kullanılmıştır. “Üs senesin yemin ederin geçe evvelki sene garabele vermiş e geçen sene, beni yok diye almışlar gitmişler. Annadın mı, bu sene de höriye bi goyuvemiş elledimise elim ayam küt galsın daha durur.” (Erdem, Bölük, 2011: 716) cümlesinde geçen “elim ayam küt galsın.” ifadesi bu isteklerin bir sonucu olarak yemin ifadesine yansımıştır.

Olumsuz durumların gerçekleşmesi için kullanılan unsurlardan biri de ‘nimet’dir. “Ekmek beni çarpsın ki..” (San, 1990: 397) yemininde kişiyi çarpacek şeyin ekmek olması dikkate değerdir. Genellikle ilahi kaynaklı öğelerin “çarp-“ fiiliyle kullanıldığı düşünülürse ekmeğe de ilahi bir özellik atfedildiği görülecektir. “Şu neğmet hakkı uçun, vataniñ, milletiñ saña ihtiyacı var, yavrum dedi,” (Bulduk, 2011: 108) yemininde nimet adıyla kastedilen nesne ekmektir. “Bu sofraya banı vursun.” (Polat, 2000: 134), “Ekmek beni çarpsınki..” (San, 1990: 397) gibi beddua kaynaklı yeminlerde de ekmek, söylenenlerin doğruluğuna şahit tutulmaktadır. Zor duruma düşmeyi, her şeye muhtaç olacak kadar kötü bir duruma gelmeyi anlatan: “Habu ekmeği gl ğapısında dilenim ki..” (San, 1990: 397) yemininde de olumsuz durumu isteme fikri yine ekmek üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu örnek, maddi anlamda kötü seviyeye gelmek, “ekmeğe muhtaç olmak” deyiminin yemine evrilmiş şeklidir.

Yemin ederken nimet adı altında söylenen ‘ekmek, sofraya’ sözcüklerinin seçimi tesadüf değildir. Genelde nimet/yemek özelde ise ekmek Anadolu insanının kutsal kabul ettiği bir yiyecektir. Ekmeğin öpüp başa konması, atılmasının ve yere düşmesinin günah kabul edilmesi gibi durumlar ekmeğin kutsallığını destekleyen uygulamalardır. Deyimlerde, atasözlerinde, dua ve beddualarda, ilişki sözlerinde ‘ekmek’ sözcüğünün sıkça kullanılmış olması da insanoğlunun değer verdiği, önemli kabul ettiği nesnelere/varlıkları söz varlığına yansıttığının delilidir.

İnsanın başına gelmesini isteyeceği son şey ölümdür. Durum ve şartlar ne olursa olsun hiçbir insan ölmek istemez. Çünkü hayat tatlıdır ve yaşayanları cezbeden güzelliklerle doludur. İnsanoğlunun zihninde ölüm ile ilgili soru işaretleri vardır. Bu soru işaretlerinin yarattığı bilinmezlik, ölüme karşı soğuk ve ürpertici duyguların ortaya çıkmasına neden olur. Bütün bu düşünceler ölümü, istenmeyen bir olay konumuna sokar. Söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak için ölümü göze alan kişi bu olumsuz isteğini kendisine beddua ederek ortaya koyar. Beddualarında kullandığı ifadelerle ölümü çağırır: “Ayaklı geldim, ayaksız gidem.” (K5) yemini, ölümü işaret eden en etkileyici ve dikkat çekici yeminlerden biridir. Kaynak kişi sağ geldiği yerden cansız ayrılma isteğini ifade etmekte, “ayaksız gidem” tabiriyle de halk arasında ayaksız at olarak adlandırılan tabuta gönderme yapmaktadır. Bu örnek olumsuz ya da kaba anlam taşıyan sözcük kullanmadan edilen bedduaya, bir durumu anlatmak için edilen yemine güzel bir örnek teşkil ettiği gibi Anadolu insanının kıvrak zekâsını da gösterir.

Ölen insanın çenesinin bağlandığı gerçeğinden yola çıkılarak söylenen “Ağzım kapansın” (Polat, 2000: 134) bedduasını içeren yemin, ölümü merkeze almaktadır. Yine ölünün fiziki durumundan hareketle ifade edilen “İki elim yanıma gelsin ki...” (San, 1990: 397) yemin cümlesi, kişinin ölüm istediği bir başka örnektir.

“...öyle diyeyim, şurdan eve gitmiyem. e ne diyen ben gardaşım. Ben seni bi gece getirmediyse şumşekler atsın yalanım benim başıma.” (Yorulmaz, 2011: 434), “O o halde baO kimseye sulüyAsam şurdan oaOm’yım. (...) ben seni sevdim kimseye sulersen şurdan oaomıyım sulemem nolur arada bi telefon çekin de şe yapın...” (Çelik, 2020, 337, 338), “Haburdan evime ggtmeyim ki... (...) Haburdan horiya ggtmeyim ki...” (San, 1990:

397) şeklinde edilen beddua kaynaklı yeminler de ölümü işaret etmektedir. Bu yeminleri kullanan kaynak kişiler, söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak için en nihai durum olan ölümü kullanmaktan geri durmamışlardır.

3. 2. Diğer Yeminler

Din kaynaklı olmayan yeminlerin bir kısmını da kişinin sevdiği insanların üzerine ettiği yeminler oluşturmaktadır. Bu yemin türünde kişi en sevdiği kişi ya da kişileri seçmektedir. Yeminin temelinde, seçtiği özel kişilerin ölümlerini görme düşüncesi yatmaktadır. *“bunlerin çığmında iki tene ekmekleri varmış.bi tenesini birisi yer. sonra bunler yemek yiyecahler, baherler ki bi ekmek eksiktir. bunler yemin ederler, ekmeği ben yememişim diye. hepsi yemin ederler. derler, abemin başının üstüne yemin ederim ki ben yememişim.”* (Doğan, 2018: 157), *“Sevdüklerimi teneşürde görüm ki...ah'a sana yemin.”* (San, 1990: 397) Verilen örneklerde görüldüğü gibi bazen hayatında önemli bir yere sahip bir insanı seçip onun adını veren kaynak kişi bazen de genel bir ifade kullanıp tüm sevdiklerini yeminine ortak etmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarına ait metinlerde gök cisimlerinin kullanıldığı yemin örnekleri de bulunmaktadır. *“ay gün diyo şayitim olsun ben seni öldürürün diyo, farzı misal döverim diyo, ben şu işi yapacam diyo, ay gün şayidim olsun.”* (Bülbül, 2007: 343). Isı, ışık ve yaşam kaynağı olan ay ile güneş, insanlığın var oluşundan beri kutsal kabul edilmiş; inanç sistemlerinde önemli yer tutmuş ve mitolojilere de konu olmuştur. Türklerin inanç sistemlerinde de ay ve güneşin kutsal kabul edildiği bilinmektedir. Yemin ederken ay ve güneşin şahit tutulmasında bu iki gök cisminin Eski Türk inanç sistemlerinde kutsal kabul edilen öğeler olmasının payı büyüktür. Ayrıca, yaşamını tarım ve hayvancılıkla sürdüren Anadolu köylüsü için özellikle güneş vazgeçilmezdir. Bütün bu düşünceler yemin ederken başka gök cisimlerini değil ay ve güneşin kullanımını öne çıkarmıştır.

4. Sonuç

Yemin ifadelerinin en çok kullanıldığı yer sözlü dildir. Sözlü dilin en önemli göstergeleri olan ağızlar, yemin ifadeleri bakımından oldukça zengindir. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan yemin ifadeleri Anadolu insanının düşünce ve inanç dünyasının kodlarını içermekte, kutsal kabul edilen, mübarek görülen, değer verilen kişi, nesne ya da kavramların gün yüzüne çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu durum; yaşam tarzının, inanç dünyasının, sosyal iletişimin ipuçlarını vermektedir.

Ağızlarla ilgili metinler incelendiğinde daha çok kadınların yemin ettiği, erkeklerin kadınlara oranla yemin ifadelerini daha az kullandığı görülmektedir. Kadınlar için yeminde kullanılacak en güçlü unsur evlatlarıdır. Dolayısıyla çocukları üzerine yemin ederek inandırıcılığı sağlamaya çalışırlar. Erkekler ise yeminlerinde uyandırmak istedikleri güveni Allah ve Kuran'dan sonra anneleri ve kız kardeşleri aracılığıyla sağlamaya çalışırlar.

Bir yemin kalıbı içinde birden fazla varlık, nesne durum tanık gösterilmektedir. Özellikle dinî kaynaklı yemin örneklerinde hem Allah'ın hem kutsal kitabın adının söylendiği görülmektedir.

Ağızlarda en çok dinî kaynağa bağlı olarak edilen yeminler yer almaktadır. Bu durum Anadolu insanının ilahi değerlere daha çok önem verdiği ve dinin hayatlarının temelinde yer aldığı sonucunu doğurmaktadır. Allah ve Kur'an-ı Kerim'in kullanıldığı yeminler din kaynaklı yeminler içinde sayıca en fazla olanlardır. Ayrıca Kâbe, cennet, günah, din, iman, vallahi billahi vb. ifadelerin kullanılmasıyla oluşturulmuş yeminler de bulunmaktadır. Dinî bakımdan kutsal sayılan varlıkları şahit gösterme din kaynaklı yeminlerin odak noktasını oluşturmaktadır.

Yemin ifadelerinde din kaynaklı olmayan yeminlere de rastlanmıştır. Bu yeminler içinde beddua temelli olanların sayısı bir hayli fazladır. Kişinin kendine beddua etmek suretiyle ettiği yeminler etkili ve güzel ifadeler içermektedir. Ölümü göze alma, sevdiklerinden vazgeçme, vücudun önemli organlarını feda etme, nimet/ekmeği şahit tutma vb. din kaynaklı olmayan yeminlerin dayanak noktalarıdır.

Yeminlerin kullanım amacının arka planında inandırıcılığı sağlama düşüncesi yatmaktadır. Kişi, karşındakileri söylediklerine inandırmak, güvenilirliğini artırmak için yemin etmektedir. İnsanların yaptığı veya yapacağı işleri, söylediği veya söyleyeceği sözleri, yaşadığı olayları anlatırken yemin ettiği de

araştırmadan elde edilen bir diğer sonuçtur. Yeminlerin kullanım yeri sosyal hayattır. Günlük sohbetlerde, dost meclislerinde konuşma arasında sıkça yemine başvurulmuştur.

Yeminlerin yapı olarak çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bazı yeminler tek kelimedenden oluşurken bazıları cümle halindedir. Eksilteli cümle, ikileme, sözcük grubu şeklinde olan yeminler de tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Akgül, Z. (2008). *Sinop İlinin Boyabat İlçesi Ağzı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aydın, N. (2008). *Kütahya Altıntaş Yöresi Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Ayvaz, M. A. (2013). *Sarız ve Yöresi Avşar Ağzı (Fonetik ve Morfolojik İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bulduk, T. B. (2011). *Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Buran, A. (2015). "Ağız". *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. (1. Baskı, s. 40), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bülbül, G. (2007). *Balıkesir Bigadiç Ağzı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Çelik, A. (2020). *Yalova İli Yerli Ağzı*. İstanbul: Hiper Yayıncılık.
- Demir, N. (2006). *Tokat İli ve Yöresi Ağzıları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Devellioğlu, F. (1997). "Tövbe". *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. (14. Baskı, 1100), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1997). "Vallahi". *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. (14. Baskı, 1136), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. (2018). *Kovancılar Ağzı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Erdem, M. D. ve Bölük R. (2011). *Antalya ve Yöresi Ağzıları (Giriş-İnceleme-Metinler)*. Ankara: Turkish Studies Publication.
- Erdoğan, S. (2012). *Niğde Merkez ve Bor İlçesi Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Eren, E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağzıları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertekinoglu, S. (2017). *Ahlat Ağzı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erten, M. (2011). *Diyarbakır Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eryiğit, C. (2014). *Göhlisar Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Gökçür, E. (2012). *Van Gölü Havzası Ağzıları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Gökdemir, G. (2003). Türk Mitolojisinden 'Yemin-Ant' Müessesesi. *Millî Folklor*, Yıl 15, S. 59, s. 60-72.
- Güneş, B. (2013). Borçalı (Gürcistan) Karapapak/Terekeme Türkleri Ağzında Yeminlerin Kullanılışı. *Yemin Kitabı*. (Edt: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 185-202.
- Haşimi, A. (2016). *Kırıkkale İli Ağzıları (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- İlker, A. (2017). *Manisa Ağzıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1948). Eski Türklerde ve Folklorunda "Ant". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI/4, s. 279-290.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı M. (2013). *Divanü Lûgat-it Türk*. (Çev: Besim Atalay), C. 4, Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçükler, P. (1988). *Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağzıları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Manav, A. (2006). *Denizli'nin Güney İlçesi Ağzı (Fonetik-Morfoloji)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- Ocak, F. (2013). *Çorum İli Kuyucak İlçesi Mecitözü Köyü Ağzı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa Merkez Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, E. (2019). *Bolu İli Ağızları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Polat, F. (2000). *Şavşat ve Yöresi Ağızları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Silahşör, E. (2011). *Amasya Merkez Ağzı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Şenel, M. (2009). Küfür Etmenin, Lanet ve Beddua Okumanın Çağdaş Yolu: Şarkı ve Türküler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1, s. 2141-2165.
- Tayşi, M. (2007). Tavşanlı ve Yöresi Ağız İncelemeleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Tor, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tosun, İ. (2016). *Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri*. İzmir: Payda Yayıncılık.
- Türkçe Sözlük (2011). “Allah” (11 . baskı, 98). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2011). “Ant” (11 . baskı, 133). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünal, O. (2013). Ant Kelimesinin Kökeni Üzerine. *Yemin Kitabı*. (Edt: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 227-235.
- Yaşurgan, N. (2019). *Bitlis Merkez Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Yavuz, S. (2013). *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Turkish Studies Yayınları.
- Yorulmaz, M. (2011). *Çifteler Yöresi Ağızlarının İncelenmesi ve Türkçenin Zenginleşmesine Katkıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sözlü Kaynaklar

Adı Soyadı/ Doğum Yeri-Yılı/ Öğrenim Durumu / Derleme Tarihi-Yeri

- (K1): Emine Altınbaş/Elazığ (Pirinççi Köyü)-1925/İlkokul mezunu/09.10.2020 Elazığ (Pirinççi Köyü)
- (K2): Tülay Barç/Diyarbakır-1953/İlkokul mezunu/13.07.2020-Elazığ (Sivrice)
- (K3): Sezer Güneş/Elazığ-1951/Üniversite Mezunu/21.06.2016-Elazığ
- (K4): Safahat Özkan/Elazığ (Balıbey Köyü)-1945/Okuma yazması yok/08.19.2019-Elazığ (Pirinççi Köyü)
- (K5): Mürüvet Özkan/Elazığ (Sün Köyü)-1936/Okuma yazması yok/29.09.2019-Elazığ (Sün Köyü)

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

“BİR TEREDDÜDÜN ROMANI”NDA POSTMODERN ROMAN UNSURLARI

Elements of the Postmodern Novel in “Bir Tereddüdün Romanı”

Nilüfer AKA ERDEM¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, nilufer.akaerdem@hvb.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7379-3468

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
08.07.2021

Kabul/Accepted:
25.08.2021

DOI:
10.18069/firatsbed.967568

Anahtar Kelimeler

Peyami Safa, postmodern
novel, narrative techniques,
postmodern subject

ÖZ

Türk ve Batı edebiyatındaki edebî türlerin gelişimi üzerine kritikler ve incelemeler yapan Peyami Safa, romanda teknik konusunda farklılıklara ve yeniliklere açık bir anlayışa sahiptir. Roman türü konusunda teorisyen misali değerlendirmeleri olan yazar “mükemmel”e ulaşmak gayesiyle çeşitli teknikleri dener. Romanın ulusal ve uluslararası bağlamda geçirdiği dönüşümleri, aşamaları inceleyen Safa’nın *Bir Tereddüdün Romanı* adlı eserinde kurguyu şekillendiren teknikler ve karakterlerin konumu noktasında postmodern romana özgü nitelikleri kullandığı dikkat çeker. Modern ve postmodern anlayışın birbiri içinde yer aldığı bir dönemde kaleme alınan romanın modernden postmoderne geçişte kritik evreyi yansıtan bir geçiş dönemi ürünü olduğu söylenebilir. Romanda üst kurmaca, metinlerarasılık yönteminin ve çoğul bakış açısının kullanılması, yazar-okur-metin ilişkisinin roman yazma sürecine dâhil edilmesi, yazarın okuru metne dâhil ederek onunla konuşması ve roman içerisinde başka bir romanın yazılma sürecinin yer alarak ana metnin kurgusunu yönlendirmesi gibi teknikler postmodern romanın özellikleridir. Bu çalışmada, *Bir Tereddüdün Romanı* adlı eserin yapı ve içerik unsurlarının postmodern romanın özellikleriyle benzerliklerinin çözümlenmesi ve yorumlanması amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

Peyami Safa, who carried out critiques and studies on the development of literary genres in Turkish and Western literature, had an approach that was open to differences and innovations in terms of technique in novels. The writer, who had theoretician-like comments on the novel genre, tried various techniques for the purpose of reaching “perfection”. It is seen that Peyami Safa examined the transformation and stages of the novel in the national and international contexts and used qualities unique to the postmodern novel at the point of techniques that shaped the construct and the positions of the characters in his work titled *Bir Tereddüdün Romanı* [the Novel of a Hesitation]. It may be argued that this novel that was written in a period where the modern and postmodern approaches were intertwined is a transition-period product that reflects a critical stage from the transition to the modern to the postmodern. In the novel, techniques like the use of metafiction, the method of intertextuality and a pluralistic point of view, the inclusion of the writer-reader-text relationship in the writing process, the writer’s inclusion of the reader into the text and his conversation with the reader and the fact that the writing process of another novel is included in the novel and directs the plot of the novel are characteristics of the postmodern novel. In this study, it is aimed to analyze and interpret the similarities of the structural and content-related elements of the work titled *Bir Tereddüdün Romanı* to the properties of the postmodern novel.

Keywords

Peyami Safa, postmodern
novel, narrative techniques,
postmodern subject

Atıf/Citation: Aka Erdem, N. (2021). “Bir Tereddüdün Romanı”nda Postmodern Roman Unsurları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1161-1170).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nilüfer AKA ERDEM, nilufer.akaerdem@hvb.edu.tr

1. Giriş

Edebî eseri tasnif etmek, yazarın özerk deneyimine ilişkin durumu bertaraf edip eseri, yazarı, yazım sürecini rafa kaldırmakla eşdeğerdir. Metnin sonsuz anlamlandırma olanaklarını sınırlamaktır. Modernizmin kategorize eden, sınıflandıran, düzene sokan, tutarlı görünüşler arayan, kurucu, bilen, merkezdeki, seçkin anlayışına karşılık; roman türü özelinde okuru dikkate alan, önemseyen *alımlama estetiği* (Özbek, 2005: 3) metnin yorumu noktasında sonsuz olanak sunmaktadır. Okurun metne nüfuz etmesiyle yazar-okur arasındaki etkileşim, yazın alanında süreç boyunca dinamiklidir. Dolayısıyla “*yapıtlar birden çok anlamlar içerirler; çok katmanlıdırlar; bir veya birkaç perspektif onların çözümlenmesi için yeterli olmaz*” (Özbek, 2005: 3). Metnin çok anlamlılığı her okurun metne bakışıyla ilişkili olarak yenilenir, değişir, her bakışta yeniden inşa edilir. Yazar-okur-metin ilişkisinde bireysel farkındalık ve algılama “an”ları okurun imgelemine yansıtıcı olarak ortaklık eder. Bu durum, Gadamer’in metin okuma eylemini okurla metin arasındaki “*hermeneutik diyalog*” biçiminde adlandırması ile ilişkilidir. Okurun yaptığı yorum, “şimdi”nin bakış açısıyla olduğu için yeniden yorumlamadır. Gadamer yine bunu “*Ufukların Kesişmesi*” olarak irdeler (Yavuz, 2010: 18). Okurla metnin ufku, okuma sürecinde kesişir ve bu kesişmeler neticesinde sayısız anlamlandırma biçimleri, şekilleri ortaya çıkar. Farklılıkların birleşmesi, bir ruhun ortaya koyduğundan başka bir ruhun nemalanmasıyla gerçekleşir. Bu anlamda Peyami Safa’nın 1933 yılında yayımlanan *Bir Tereddüdün Romanı* metninin sunduğu söylem dünyası, her okurun alımlama kabiliyetiyle değerlendirilmelidir. Romanı “*Avrupalı bir edebiyat*” ürünü olarak gören Cahit Sıtkı Tarancı; “*Bir Tereddüdün Romanı’nu anlayabilmek için iyi bir kültüre ihtiyaç vardır*” der (Tarancı, 1940: 21). Okurun metne yönelik hazırbulunmuşluğunun olması gerektiği düşüncesi, romanın her okurun birikimine göre yorumlanabileceğinin ifadesidir. Bu noktada *Bir Tereddüdün Romanı*’nın başkarakter Muharrir; “*Ben her kitabımın her sayfasını, her satırını ve her kelimesini okurken binlerce karimin ayrı ayrı yanında bulunmak isterdim; yanında değil, hattâ ruhunun içinde*” (Safa, 2019: 39) sözleriyle eserlerinin binlerce okuru tarafından nasıl yorumlandığını merak ettiğini dile getirir. Böylece Muharrir, okurun alımlama kabiliyetine göre bir metnin anlamının çoğaltılabilirliğine işaret etmektedir. Bu anlamda “*Bir metin, yorumcunun sonsuz iç bağlantılar keşfedebileceği açık-uçlu bir evrendir*” (Eco, 2003: 49) ile “*her okur kendi anlamını üretir ve bu yaratıcı edimdir*” (Ecevit, 2011: 80) ilkeleri metin-okur ilişkisi bağlamında romandaki en net görünümüne kavuşmuş olur.

Yazın yaşamını zorlu hayat mücadelesi içinde sürdüren Safa, çeşitli yazı türlerinde eser vermiştir. Kendi kendini yetiştirmesi, aynı zamanda onun birçok alanda kendi çabasıyla derinleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Safa, “*kariden de bilmukabele sabırlı bir dikkat, etraflı ve hazmedilmiş bir kültür, süzölmüş bir zevk ve derin bir düşünme kabiliyeti talep eder*” (Tarancı, 1940: 9). Edebî türlerin Türk edebiyatı ve Batı edebiyatındaki gelişim safhaları üzerine kritikler yapan Safa, romanda teknik konusunda yeniliklere açık bir yazardır ve eserlerinde çeşitli teknikleri denemiştir. Her ne kadar “*1980’li yıllara kadar, hem romancı hem okur için, romanda ne anlatıldığı, nasıl anlatıldığından önemli olduğu*” (Narlı, 2012: 218) görüşü kabul edilse de bu Peyami Safa için geçerli bir çıkarım değildir. Roman tekniği üzerine düşünen Safa, romanda “*umumi bir kaideden*” söz edilemeyeceği görüşüyle özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra “*teknik anarşi*” sinin olduğunu söyler. Teknik üzerine çok kafa yordüğünü, Fransız, İngiliz, Alman ve Rus romanlarını okuduğunu belirten ve eserlerinde de uygulamaya girişen Safa, “*mükemmel*” bir tekniğe ulaşamadığını ifade eder (Safa, 2012: 215). Aynı konuda Resimli Ay dergisinde 1939 yılında yayımlanan yazısında Batı’da romanın hasta olduğunu ve bu buhranın bir karmaşaya sebep olduğunu şu sözlerle ifade eder; “*Bu buhran, romana dair pek çok şey yazılmasına ve hiçbir karar verilememesine sebep oluyor. Orada roman hastadır. Ve kırk dereceyi geçen bir nöbeti var*” (Safa, 2012: 202-203). Yazarın sözünü ettiği romanın yapı ve içerik unsurlarına ilişkin sorgulamaların yapıldığı 20.yüzyılın ilk yarısı, ikinci yarısında yeni roman ve devamında postmodern roman olarak tarif edilecek bir dönüşümün sinyallerinin verildiği döneme denk gelmektedir.

Siyasi, ekonomik, toplumsal, felsefi, sanatsal alanlardaki yerleşik düzenin yıkılması ve aydınlanma düşüncesinin temel dinamiklerinin insanlığı getirdiği huzursuzluk ve yabancılaşma ortamına eleştiri, edebî metinlerde de karşılığını bulur. Modernizmi eleştirirken onun içinde var olan postmodernizm, yazınsal birikimde “*edebiyat alanından gelen bir başkaldırı*” (Ecevit, 2011: 67) olarak nitelenir. Dolayısıyla postmodern dönem için roman türüne özgü geleneksel addedilen yerleşik kurgusal ve içeriksel özellikler önemini yitirir. Postmodern anlatı, modernleşmenin karşı çıktığı geleneksele karşı değildir, bilakis gelenekseli kullanır. Fakat bu anlatı türü, modernleşmenin dondurduğu, kategorizeleştirerek mutlak addettiği değerleri

altüst eder, karmaşıklaştırır. Gerçeklik, anlam, kimlik, birey, idealleştirilen bütün değerler, gelenek, akıl, bilim, hegemonya, mutlaklık, tutarlılık, bütünlük, düzenli oluş, özgürlük, mekân, zaman, ahlak gibi birçok kavram hayatı ve bilim dünyasını ilgilendiren yönleriyle kritik edilir. Roman türünde bu eleştirel tutumun yansımaları gerek içerik gerek kurgusal anlamda görülür. Postmodern romanın özellikleri olarak addedilen “üst kurmaca, metinlerarasılık, polisiye-gerilim-tarihe yönelme” (Sazyek, 2017: 600) teknikleri, anlatı dünyasında sınırsız özgürlükle karmaşıklaştırılır ve nihayetinde kurguda bir oyun alanı oluşturulur.

Roman tekniği konusunda teorisyen gibi kritikler yapan Safa, eserlerinde de elde ettiği birikimi deneyimlemeye girişir. Safa, bilinçli olarak roman kurgusunda yenilik yaptığını şu cümlelerle belirtir: “Benim her romanımda ötekilere nispetle böyle bir başkalık ve ayrılık vardır. Çünkü her birinde kendimi aşmak ve çok aradığım “mükemmel”e ulaşmak istedim. Tek imkân içinde kalıplanmak ve kendi kendimi tekrarlamaktansa sayısız imkânları denemeye çalışmak benim yaratma huyumdur” (Baydar, 2015: 256). Yazarın bu ifadeleri, postmodern anlatı dünyasının sürekli yeniden üretimi, yenilenmeyi, değişikliği, esnekliği, dinamik oluşu önceleyen yönünü imlemektedir.

Bir Tereddüdün Romanı içerisinde bulunan *Bir Adamın Hayatı* adlı romanının Muharrir’i ve başkişisi roman tekniği üzerine görüşler sunar; “‘teknik’ denilen şey öyle bir meleke ve itiyat yekûnudur ki, nihayet gayri şuura ait faaliyetler arasında girer ve spontane bir tarzda meydana gelen sanat eseri, kendi tekniğini de beraber taşır. En büyük hatamız, tekniği, yaratıcı ilcalarımıza inzımam eden ayrı bir şuur faaliyeti zannedişimizdir. Yaratma ameliyesi yekpare, spontane ve kendi tekniğini haizdir. Tashih etmek bozmaktan başka bir şey olmaz” (Safa, 2019: 95). Sanat eserinin kendine özgü tekniğini yaratma sürecinde belirleyeceği ve romanın belirli kurallarla yazılamayacağı düşüncesi, postmodern yazın alanındaki sınırsız özgürlüğün ifadesidir. Her romanında kendini aşmaya çalışan Safa’nın bu görüşlerinden yıllar sonra Robbe-Grillet; “Yeni roman, romanın sürekli bir gelişimidir” ve “her kitabın sadece kendisi için geçerli kuralları yaratabileceği” ni ifade eder (Baldiran, 2002: 7). Safa’nın romanın daimî bir “oluş” halinde olduğu görüşü, postmodern yazının öncülü Grillet’in anlayışıyla paralellik göstermektedir. Safa’nın yaratma sürecinde kendini özgür hissettiği, tek doğrunun ve yönelimin peşinde olmadığı, farklı olanaklara dikkat çekmek istediği görülür. Safa’nın yaratma sürecinin çeşitliliklerine yönelik tavrı ile okurun metne alımlayarak yaklaşımı, özünde postmodern anlatı dünyasının sınırsızlığına işaret etmektedir. Bu anlamda bu çalışmada amaçlanan, romanın postmodern roman olup olmadığını tartışmak değildir. Nitekim böyle bir tavır, postmodernizmin kategorize etmeyi dışlayan özüne bu tavır aykırıdır. Yazar-okur-metin ilişkisinin çok yönlülüğünü irdeleyen Peyami Safa’nın metninin mensubiyetini belirlemeye çalışmak da bu bağlamda yazarın hayatının merkezinde olan “yazı”ya adanmışlığını zedeler. Dikkat çekilecek nokta, *Bir Tereddüdün Romanı*’nın gerek içerik gerek kullanılan teknikler noktasında postmodern romana özgü olarak nitelenen bazı özellikleri bünyesinde barındırdığıdır. Günümüz için geçerli olan bu çıkarım, yıllar sonra farklı yorumlarla zenginleşecektir. Nitekim “zaman değiştiğiçe, çağ değiştiğiçe yapıt da hep değişime uğrayacak, iletisi farklılaşacak, yeni yeni uyarılara açık olacak ve yeni anlamlar üretecektir” (Özbek, 2005: 26). Bu anlamda bu çalışma, esere yönelik bir okuma, yorumlama, çözümleme denemesidir.

2. Roman Kurgusunun Değerlendirilmesi

“Tashih etmek bozmaktan başka bir şey olmaz”**

Roman, Muharrir ve iki okuru Muallâ ile Vildan arasındaki ilişki çerçevesinde kurgulanmıştır. Roman yazarı Muharrir’in *Bir Adamın Hayatı* adlı romanını okuyan Muallâ ve Vildan, Tanzimat romanından itibaren kullanılan “romanesk kadın” (Gürbilek, 2010: 25) karakterler olarak eserin aşırı etkilenen okurlarıdır ve bu anlamda kadın okurun etkilenmişliği, roman kurgusunun esasını oluşturmaktadır. Roman kurgusunu şekillendiren okur-Muharrir ilişkisi, Muharrir’in 1. ve 3. şahıs anlatıcıların olduğu çoğul bakış açısının kullanımıyla sürdürülür. Muallâ’nın ilk bölümde okuduğu kitapla ilişkili yaşadığı deneyim, 3. şahıs anlatıcı tarafından aktarılır. İkinci bölüm, roman içindeki romanın yazarı Muharrir’in anlatıcı bakış açısıyla aktarılır. Bu bölümde Muharrir’in Muallâ’ya evlilik teklif etmesi, hayatına dair bilgiler ve düşünce dünyası otobiyografik tarzda yazar-anlatıcı tarafından aktarılır. “Yaşananlarla eser arasında çok yönlü ve kompleks bir

** Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s.95.

ilişkinin kurulduğu üst kurmaca” (Eliuz, 2016: 116) metinde Muharrir, romanın karakterlerinden biri olarak kurgunun kendine ait kısımlarını anlatırken “*fiziksel ve içsel bir yolculuk*” (Eliuz, 2016: 116) yapmaktadır. Bu yolculuk imgesi, üst kurmaca metnin özellikleriyle inşa edilir.

Bir Adamın Hayatı romanının Muallâ tarafından hangi hislerle okunduğuna dair okurunu bilgilendiren yazar, ikinci bölüme; “*BEN Kİ “Bir Adamın Hayatı” muharririyim, kitabımın etrafında cereyan eden bu şeylerden hiç haberim olmadan ve Muallâ Hanım isminde hiç kimseyi tanımadan, bir Cuma günü dostum Raif’in apartmanına gittim*” (Safa, 2019: 32) sözleriyle başlar. Bu giriş cümlesi, postmodern roman yazarının okuru metne dâhil etmesiyle, yazma sürecine aktif katılımını sağlaması bakımından benzerlik göstermektedir. Çünkü postmodern romanda “*Yazar/anlatıcı meta düzlemden okura seslenir, kurmaca düzleme çekilen okurla metnin kurgulanışı üzerine söyleşi yapar*” (Eliuz, 2016: 115). Böylesi bir okura sesleniş ilk roman örneklerinde de görülebilmektedir. Örneğin Ahmet Mithat Efendi’nin *Müşâhedât* romanının Berna Moran tarafından yeni tarz bir roman olduğu görüşü (Moran, 2001: 59), postmodern romanın nitelikleriyle bağdaştırılmaktadır. Fakat Ahmet Mithat Efendi’nin roman yazmasındaki ve bu tarzı kullanmasındaki niyetinin öğretici unsurları barındırması, bu çıkarımın tartışılması gereken bir mesele olduğunu ortaya koyar.¹ Buna karşılık Safa’nın Batı’da ortaya çıkan yeni roman tekniklerinden haberdar olması, teknik üzerine düşünmesi ve kendisiyle yapılan söyleşilerdeki görüşlerinden yola çıkarak onun bu yöntemi bilinçli fakat acemice kullandığı söylenebilir.

İkinci bölümde Muharrir, yeni tanışmalarına rağmen Muallâ’ya evlilik teklif eder. Roman kurgusunu zayıflattığı düşünülen bu kısımda yazarın kurmaca içinde bir kurmaca yaratma iştiağı hissedilir. Nitekim evlilik teklif etmeye gittiği anda hâletiruhiyesini aktardığı kısımda anlatı dünyasına özgü “*oyunsuluk*” (Ecevit, 2011:71) dikkati çeker. Bir varoluş, kendini gerçekleştirme biçimi olarak tanımlanacak oyun hayatı kurucu niteliğini barındırması bakımından varoluşsal bir eyleyiş tarzıdır; “*İnsanın deneyimsel varoluşunun tamamı oyun oynama temeli üzerine inşa edilir*” (Winnicot, 2013: 87). Dolayısıyla yazınsal alanda kelimeleri kullanım biçimi ile şiir metninde; hem kelimeleri hem kurgunun işlevini yönlendiren etkisiyle anlatı dünyasında oyun, yazara çeşitli imkânlar sunar ve yazım sürecini zevkli hale getirir. Muharrir, Muallâ’ya evlilik teklifini çeşitli tereddütler içerisinde çarpınan ruhunun kendine bir meşgale aramak iştiağıyla ve bu zıtlıklardan “*yeni bir terkip ve sistem çıkarmak için, yeni bir zekâ oyunu sarhoşluğu içinde oyalan*”arak (Safa, 2019: 36) yapacağını belirtir. Fransızca bir metinden alıntılarla yönlendirdiği ruh hâli, onu evlilik teklifine hazırlar. Evlilik teklifinin ona yeni hikâye kapısı açtığına dair olan şu ifadeleri okuru, roman içindeki kurmaca dünyanın yazım sürecine dikkat çekmesi bakımından düşünceye sevk eder; “*Bir evlenmek hikâyesi her şeyden evvel bana yeni sistemler aramanın taze ihtirasını vadettiği için ehemmiyetli ve güzeldi. Sayısız imkân ve âlemlerine doğru yapacağım hayalî seyahatlerin ümidi ve keyfi içinde öteki salona girdim...*” (Safa, 2019: 36). Muharrir’in hikâye ve hayalî seyahatler ifadeleri, okuru davet ettiği kurmaca metnin dünyasıdır. Evlilik düşüncesi, yazarın yeni bir hikâye yaratma, hayali bir dünya kurma fikrini perçinlediği için kurmaca metnin iskeletine yerleşen bir vaka işlevindedir. Nitekim yazarın evlilik kurumuna ait görüşlerini ortaya koyması bakımından Muallâ’nın başrolünde olduğu vaka halkası, Muharrir’in ifade ettiği üzere araç konumundadır.

Raif’in evinde toplanan arkadaşlarıyla evlilik üzerine sohbetleri sırasında Muallâ ile tanışan Muharrir, okurunun *Bir Adamın Hayatı* romanıyla ilgili fikirlerini merak eder. Okur-yazar-eser ilişkisinin irdelendiği bu bölümde metnin üst kurmaca dünyasına dikkat çeken önemli bir ayrıntı söz konusudur. Muharrir, okur-yazar münasebetini ele alan bir roman yazma fikri üzerine düşüncelerini söylerken bulunan anda bir roman vakasının başladığını belirtir; “*Muharrir ile kari arasındaki meçhul ve karanlık münasebeti aydınlatacak olan böyle bir kitap yazmayı evvelce çok düşünmüştüm. Mecliste Raif’le benden başka hiç kimse böyle bir roman vakasının yarım saatten beri başlamış olduğunu bilmiyordu. Muallâ Hanım da, kendisinin haberi olmadan çekilen bir filmde en mühim rolü oynadığının farkında değildi*” (Safa, 2019: 46). Muharrir’in romanın vakasının başlangıcı ve seyri hakkında bilgi vermesi, okurun kurmaca metin içerisinde olduğuna dikkat çekmesi, roman ve roman içindeki romanın da aynı yazar tarafından kaleme alınması bakımından üst kurmaca metni düşündürür. Çünkü “*Roman teorisinin metin yazma pratiği ile sentezlenmesi olan üstkurmacada anlatıcı da, açık bir şekilde ortadadır ve metnin kurmaca olduğunu metnin içine girerek gösterir*” (Eliuz, 2016: 115).

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gökhan Tunç, “Müşâhedât Postmodern Bir Roman mı?”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Yıl 13, S.24, 2008, s.239-250.

Bir Tereddüdün Romanı’nda yazar, başkarakterdir ve karakter olarak yer alırken diğer karakterlerin durumu ve kurgunun şekilleniş süreci hakkında okurunu bilgilendirir. Muallâ’ya evlenme teklifi etmek için buluşmaya karar veren yazarın; “*Kitabımla bir kadın kari arasındaki münasebet, böylece daha canlı ve mücessem bir hale geliyordu*” (Safa, 2019: 50) sözlerinde üstkurmacaya ait gerçeklik-kurgu ilişkisindeki belirsizlik hâkimdir. Muharrir’in eski ve yeni ailelerin hususiyetlerini kendinde toplayan Muallâ karakterini kendisinin muhayyilesinde yarattığını, bu imkânsız tasarımın onda bir oyun oynama zevkine dönüştüğünü belirten ifadeleri, kurgunun “*anlatıda metin aracılığıyla oynanan bilmececi/bulmacamsı bir oyun*”a (Ecevit, 2011: 74) dönüştüğünü imler. Muharrir; “*Zevce mi yaratmak istiyordum ve onun ayakları yeryüzüne basmayan hayalî bir mahlûk olduğunu anlayacağım güne kadar, kendi kendime icat ettiğim bir kukla ile oynamak istedim*” der (Safa, 2019: 49). Romanda dikkat çeken nokta, yazarın sözünü ettiği hayalindeki Muallâ ile karakter Muallâ’nın arasında aynı kişiler olmasıdır. Muallâ’nın romanı okumaya devam ettiği üçüncü bölümde ise karakterin kurmaca metindeki yerini sorgulayan yönüne işaret eden analizlerle karşılaşılır. Anlatıcı, Muallâ’nın kendini okuduğu romanın bir karakteri sandığını, yaşadıklarını romandaki olaylarla bağdaştırmaya çalıştığını aktarır (Safa, 2019: 63). Muallâ kendisini roman karakteri olarak hayal etmesine rağmen, metin içerisine Vildan kadar nüfuz ettirilmez. Muallâ ile ilişkisinde onu sadece kurguyu yönlendirmek için kukla gibi kullanması, ona fazla söz hakkı vermemesi ve Vildan’ı ortaya çıkarmak için kurgulanmış bir karakter misali romanın seyrinde silik bir şekilde ortadan kayboluşu, romandaki dünyanın kurmaca oluşunun metinde vurgulanışıyla netlik kazanır.

Muharrir’in hayatını ele alan iki romanın metinde birbiri içine geçmesi, postmodern romanlardaki gibi üstkurmacanın karmaşasıyla okuru yüzleştirmez. Bu yöntemi Safa’nın bilinçli olarak yeni deneyimliyor olması sebebiyle iki kurgunun birbiriyle ilintisinde bir kaos ortamıyla karşılaşılmaz. Postmodernist romanda yazma eylemi ile yaşama eyleminin birlikte yer aldığı (Sazyek, 2017: 605) düşüncesinin tam tersine, romanda Vildan tarafından “*Çıplakları Giydirmek*” piyesinden bir alıntıyla dikkat çekilir. “*Bir roman ya yazılır, ya yaşanır*” (Safa, 2019: 111) ifadesi esasında Muharrir’in ikisi arasındaki tereddüdünü imler. Dolayısıyla metinde gerçeklik-kurgu çatışmasını yazar-anlatıcının iki roman metnindeki ilişkiler paralelinde ele aldığı görülür. Romanın üst kurmaca niteliğine başka bir örnek ise Vildan ile münasebetlerinin başladığı bölümde yer alır.

Okuduğu eserlerin etkisinde kalan Vildan, “*tipik bir bovaristtir*” (Gürbilek, 2010: 27). Kadının kitapla ilişkisinin ruhen ve bedenen yarattığı infialin örneği olarak gösterilebilecek Vildan, okuduğu romanları yaşaması bağlamında Muharrir’in aynı zamanda hem çekindiği, uzaklaşmak istediği hem de dikkate almaktan kendini alamadığı yönüyle yazara üst kurmaca tekniği en iyi uygulatabileceği karakterdir. İstanbul’a yazarını aramaya gelen Vildan, “*Mümkün olduğu kadar az vakası olan kitap ve hayat*”ın (Safa, 2019:103) peşindedir. Postmodern romanlarda görülen yolculuk, arama, macera metaforlarıyla ilişkilendirilebilecek bu durumun neticesinde Vildan, istediği kurgunun içerisinde yer alırken romanlarıyla hayalini kurduğu Muharrir’in yanında bulunur. Muharrir’in “*romanesk bir cinayet yapmak isteyen bir hayalperest*” (Safa, 2019: 139) olarak tanımladığı Vildan, Muharrir’i evine davet ettiğinde intihar girişimini ve yazarı öldürmeyi düşündüğünü itiraf eder. Bu noktada yazar, “*okura acaba Muharrir’i öldürecek mi?*” diye düşündürür. Okuduğu romanları yaşamaya çalışan Vildan, gerçeklik-kurgu çatışmasını eylemlerinde yansıtmaktadır. Bu bölümde üst kurmaca olarak nitelendirilecek bir nokta da mekânların iki romanda da ortak olarak kullanılmasıdır. Metinlerdeki ortak mekânlar, Vildan’ın Muharrir’le buluştuklarında gittikleri Hürriyet Tepesi ve dükkân aynı fonksiyonlarıyla *Bir Tereddüdün Romanı*’nda yer alır. Dolayısıyla yazar, okuru Vildan’a, hayal ettiği roman dünyasını yaşatır. Böylelikle romanda yaşamla kurgunun otobiyografik düzlemde tasarlandığı dikkat çeker.

Postmodern romanın kurguyu şekillendiren, destekleyen, renklendiren yöntemlerinden biri de metinlerarasılıktır. Tür ayrımı yapmadan farklı metinlerin bir arada kullanıldığı, metinlerden alınan parçaların anlatı metnine yerleştirildiği ve böylece metnin kurgusunun dönüştürüldüğü, alınan metnin yeniden oluşturulduğu yöntemde “*üslup, konu, anlatım biçimi*” birleştirilir (Eliuz, 2016: 121). Postmodernizmin hem parçalayan hem bütünleyen bakış açısına uygun bir yöntem olarak geleneksel bütün metinleri bozma, hedefini kaybetme bağlamında eleştiri alırken metinlere yönelik bir ayrımın olmaması, seçkinciliği bertaraf edip her üretimi dikkate alması bakımından da onanabilmektedir. Safa, bütün romanlarında olduğu gibi *Bir Tereddüdün Romanı*’nda da bu yöntemi alıntı, gizli alıntı, anıştırma ve palimpsest biçimlerinde kullanmıştır. Farklı yazarların metinleriyle birlikte Safa’nın kendi roman metinleri arasında da metinlerarasılık yöntemini

kullandığı görülür.² Pirandello'nun *Çıplakları Giydirmek* piyesi ve *Feu Mathias Pascal* romanı; Necip Fazıl'ın *Kaldırımlar* ve *Otel Odaları* şiirleri; Namık Kemal'in *Kıtalar*'ı; Wagner, Werther, Shakespeare'in *Makbet* ve *Hamlet* oyunları, Victor Hugo, ilk bohem Henri Murger, Napoleon, Pierre Loti, Oscar Wilde, Andre Gide, Karl Marx, Baudelarie, Nietzsche, Eflâton, Ömer Hayyam, Gazali, Dostoyevski, Freud, Giftos Karpantiye karakteri romanda metinlerarasılık yönteminin çeşitli şekillerinde kullanılmıştır.

Yapıtların farklı yorumlamalara açık olduğunu disiplinler arası bağlamda kritik ettiği *Açık Yapıt* adlı eserinde Umberto Eco; "*Bir kitap ne başlar ne biter, olsa olsa öyle gibi görünür*" (Eco, 1992: 23) olduğunu belirtir. Poetikanın sınırsızlığının da ortaya konduğu bu görüşle roman metninin bitmeyen kurgusu açıklanabilir. Hem *Bir Tereddüdün Romanı* hem de içerisindeki *Bir Adamın Hayatı* romanı, sonlarının belirsiz olması noktasında açık yapıt örneğidir. Safa *Bir Tereddüdün Romanı*'nı vaazla bitirmesine rağmen, okurun zihninde tamamlanmamışlık hissini bıraktığı için yoruma açıktır. Romanın kurgusunu yönlendiren *Bir Adamın Hayatı* romanı ise Muallâ'nın rastgele okuyuşları neticesinde okurda parçalı algılama kabiliyetini perçinler. Roman içerisinde romanın okunma süreci ve romanın sonunun tamamlanmasında okurun aktif olması gerekmektedir. Safa'nın garp edebiyatında olduğunu belirttiği gibi mevzu olmayana, kronolojik olarak ilerlemeyen bir sonuca bağlanmayan roman (Safa, 2012: 201), metinde tüketim sürecinin asıl yaratıcı süreç olduğu alımlama estetiğinin yaklaşımını destekler (Özbek, 2005: 13). *Bir Adamın Hayatı*'nın eksik olduğunu belirten Muharrir'e Vildan; "*Okuyanlar eksikleri tamamlarlar*" der. Muharrir'in buna karşılık verdiği "*Kendilerine göre. Ne ise, geçelim bunu*" (Safa, 2019: 116) ifadeleri romanın üretimini okuma sürecinde de devam ettiğine işaret eder. Dolayısıyla *Bir Adamın Hayatı* romanına dair Muharrir ile Vildan'ın konuşmalarında "*yaratıcılığın önünü açmak, tüketiciyi aktif, üretici, yaratıcı*" (Özbek, 2005: 25) hale getirmenin önemi dikkat çeker. Bu noktada Vildan ve Muallâ'nın okur olarak romandaki konumunun yazar tarafından belirli bir kıyasa tabi tutulduğu söylenebilir. Böylece Safa, otobiyografik romanında Eco'nun kritik ettiği örnek okurunu arayan ampirik yazar gibidir. Romanı kurmanın, inşa etmenin, tasarılmanın önemli olduğu (Ecevit, 2011: 45) postmodern roman yazarına uygun davranır. Muallâ, metne hazır olmayan, onda sadece "*kendisiyle beraber yaşanacak sevimli bir arkadaş*" (Safa, 2019: 23) arayan ampirik okurken³; Vildan, metne aktif katılan, metni üreten ve yazarın istediği metnin içine giren örnek okurdur. Eco'ya göre "*örnek okur oyunda kalmayı bilen kimsedir*" (Eco, 1995: 16) ve Vildan, Muharrir'in oyununa romanda dâhil olur böylece oyunu romanın sonuna kadar onunla devam ettirir.

3. Roman Karakterlerinin Postmodern Özne Bağlamında Değerlendirilmesi

Farklı isimler kullanarak eserlerini yayımlayan Safa'nın bu denli çok isim kullanmasına rağmen otobiyografik tarzda yazdığı eserlerinde kendini temsil eden karakterlerin bir isminin olmaması, yazarın başkası olma iştiağından, kendini çoğaltma veya silikleştirme isteğine kadar çok farklı şekillerde yorumlanabilir. Bu romandaki yazar özne olan Muharrir'in de romanda bir ismi yoktur. Yazar öznenin kendini roman kurgusundaki kişiliklerle yeniden kurma tavrı, bütün edebî türlerde veya sanatsal eserlerde söz konusudur. Romanın yazara sunduğu çok kişilikli, kimlikli olma olanağı, her dönemin edebî ürünlerinde ele alınabilecek bir yönelimken postmodern türlerde çoklu söylemin ve kişiliklerin varlığı etkindir. Yaşamsal ve zihinsel kavrama alanını her edebî metninde yeniden kuran Safa'nın birçok roman karakteri kendinin çoğaltılarak yeniden oluşturulmuş, dönüştürülmüş şekilleridir. Safa, otobiyografik romanın yaratma sınırını kısıtlaması sebebiyle başka dünyalardaki farklı tecrübe ve serüvenlerden yararlandığını belirtir (Baydar, 2015: 258). Geleneksel metinlerdeki kahramanların yerini "*bir adamın hayatındaki şahsiyet krizlerinin ve büyük deruni faciaların*" (Safa, 2012: 211-212) ve insan ruhunun almasıyla romanın değişen öznesine dikkat çeker. Yazar öznenin kendini tanıması, sorgulaması, varoluşunu yazınsal alanda ortaya koyması, kendinden yola çıkarak

² Bir Tereddüdün Romanı'nın metinlerarası bağlamı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemile Kaygısız, "Bir Tereddüdün Romanı'na Metinlerarasılık Bağlamında Peyami Safa'nın Hayatı ve Eserleri Üzerinden Bakmak", **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, 1 (2), 2011, s. 35-38; Can Şen, "*Bir Tereddüdün Romanı*'nın İtalyan Misafiri: Luigi Pirandello", **Hece Dergisi Peyami Safa Özel Sayısı**, S. 217, 2015, s. 380-390.

³ Muallâ'nın romandan aşırı etkilenmesi klasik kadın okur tavrıdır. Okuma süreci ilerledikçe vakayı değil de insanın ruhunu gözlemleyen okur olması anlamında örnek okur gibi değerlendirilebilirse de yazar onunla istediği eser-okur-yazar ilişkisini kurmaz.

yaratığı karakterlerle gerçekleşir. “Her roman kahramanı romancının içindeki sayısız şahsiyet imkânlarından birinin yumurtasından fırlamıştır” (Safa, 2012: 225) görüşüyle Safa, roman karakterlerini muhayyilesinden yarattığını, inşa ettiğini ortaya koyar. *Bir Tereddüdün Romanı* ve *Bir Adamın Hayatı* romanlarının Muharrir’i şahsiyetinin zıt yönlerini *tereddüt* kavramı etrafında kurar. Roman karakterlerinden Muallâ, yazarın idealist yönünü temsil ederken; Vildan, karakterinin “arızalı, tereddütlü” yönünü karşılar. Gürbilek’e göre Safa’nın “ideal yazar” olabilmek için saf dışı etmesi gereken gizli ikizi” (Gürbilek, 2020: 152) Vildan, yazarın karanlık yönüdür. Dolayısıyla yazar özne hep kendini arayan ama bu arayışta ötekilere bağlılık duyan, sanatkar olarak eserinin kurgusuna yabancılaşırken kendine dönüşün de yollarını arayan parçalanmış öznedir. Yazar özne, romandaki öteki-benleriyle çoğalırken onlarla kendini de bütünlemek ister. Vildan’ı romanın sonunda ortadan kaldırarak ve onunla ilişkisi bağlamında bütün tereddütlerinden arınmak ister. Yazar, parçalı benliğinin eksik yönlerinden, arızalı yönlerinden “şeytan çıkarırmış gibi” (Gürbilek, 2020:153) kurtularak “ulusal alegori kadar cinsel alegori üzerine de kurulu bir “kendi” kalma savaşını” (Gürbilek, 2010: 178) verir. Safa özelinde bu savaş, hegemonik anlamda “eril kalma mücadelesi”dir (Gürbilek, 2010: 178). Safa’nın kadın-erkek kimliğinin toplumsal alandaki konumlarını irdelerken oyunu erillikten yana kullanması, bu romanda da söz konusudur. Dolayısıyla yazar özne kendini her metinde çoğaltarak yeniden inşa eder, dönüştürür. İki romanın kahramanı Muharrir, “bohem-nihilist-Vildan’sı ikizini, “yalnızlık, hastalık, nöbet ve ölüm titremelerinin yazarını”” (Gürbilek, 2020:153) *Bir Tereddüdün Romanı*’nda ortadan kaldırır. Böylece Muharrir, kendini Vildan ile çoğaltır ve Vildan roman boyunca yazar öznenin yazıda varoluş sürecine kaynaklık eder. Yazar öznenin kendini kurguladığı karakterlerle çoğaltması, var olma çabasının farklı görünümüdür. Nitekim Vildan da okuduğu karakterlerle kendini özdeşleştiren, varlığını başkalarıyla anlamlandırmaya çalışan, ötekilerle kendini tanımlarken bir yandan da çoğaltarak ruhunu didikleleyen bir karakterdir. Gürbilek’in Safa’nın ikizi olarak tanımladığı Vildan, değişimden korkmayan bilakis kendini değiştirmeye farklı benliklerde soluklanarak adayan bir karakter olarak konumlanır. Muharrir’e “Kendi haline kalırsan nesen sen? Bu kuvveti almak için benim hayalime ihtiyacın var. Kendini benim dev hayalimin dev aynasında görerek mağrur oluyorsun sen...”der (Safa, 2019: 105). Dolayısıyla yazarın içindeki ben’in karaktere dönüşmüş hali gibi serzenişlerinde eril gücün söze hükmü dikkat çeker. Kimi zaman Vildan’ın sesinde eril söylem belirir. Muharrir’in “Hayret! Hayret! Münevver bir Türk ve Müslüman erkeği gibi konuşuyorsun. Bütün tabirleri ve istihlaları biliyorsun” (Safa, 2019: 174) ifadeleri de bu duruma dikkat çeker. Vildan, Muharrir’in kurguladığı, kendi içinden türemiş ve romanda bazen kendini yazarın iç sesinden yazara karşı savunan karakter olarak yer alır. Postmodern öznenin cinsel kimliğe yönelik belirsiz içeriği bu anlamda Vildan’da yazar öznenin kendini parçalı kimlikle inşa edip yaşatmasıyla ortaya konulur. Nitekim Vildan, buluştuklarında “kendimizi kaybetmiştik, sen ikimizi de buldun” (Safa, 2019:174) sözleriyle de yazar öznenin yazıda benlik arayışının öteki ile gerçekleşeceğini imler. Romanda Vildan-Muharrir ilişkisi, özellikle Vildan’ın söylemsel konumu bağlamında efsunlu bir içeriğe sahiptir. Okuru düşündüren bu ilişki biçimi, Levinas’ın “başka ile ilişki gizem ile ilişkidir” (Levinas, 2005: 102) çıkarımında ifadesini bulur. Şaşırtmacalar romanın sonunda yazarın romanın temel izleğini sonuca bağlama tavrıyla da son bulmaz. Romanda kendine yol almak isteyen Vildan ve Muharrir’in ötekine yönelik eğilimlerinde sürekli bir kendi benliğine dönüş imgesi ile karşılaşılır. Her durumda “yepyeni bir insan” (Safa, 2019: 120) olduğunu keşfederek “insanda nâmutenahi şahsiyet imkânları”nı (Safa, 2019: 121) kullanırken dinamik bir ben-öteki ilişkisini yaşar/yaşatır. Kendisini dışarıdan seyretmek isteyen Muharrir’in gizli ikizi, böylesi bir parçalanmanın yarattığı infialle romanda yok edilir. Çünkü “kendisini seyretmekten yorulunca ölmüş bir oyuncu” (Ergülen, 2008: 52). Vildan, sonu bilinmeyen bir sonla yazarın kendini bağlı hissettiği değerler mekanizması için ortadan kaldırılır.

Vildan karakteri merkezinde parçalı postmodern özne kendini yitiriş, kaybediş ve köksüzlük, yurtsuzluk olarak kurgulanır. Vildan, “ulusal köklerinden kopmakla kalmayıp ego sınırlarını da yitirmiş” (Gürbilek, 2010: 27) bir nihilist özne örneğidir. Anlam sorgulamalarının bir neticeye ulaşmadığı Vildan, romanda yalanlarıyla da olsa insana ait zıtlıklardan şekillenmiş dinamik bir var oluş-yok oluş diyalektiğini okurlara her anında yaşatır. Romanın ana izleği tereddüt düşüncesini her haliyle yansıtmaktadır. Modern dönemin bir kimliğe ait olma düşüncesi, postmodern dönemde kimliksizleşme olarak ortaya çıkar. Vildan’ın konumu bu anlamda kendi kimlik değerlerine yerleşmemiş, bilinç bulanıklığını başkası olmakla onarmaya çalışan ve neticede nereye ait olduğu belirsiz bir merkezsizliğe yol alır. Sabırsız, bir yere sığamayan, tez canlı, kendini gizemli hale getiren, her şeye alakasını kaybetmiş, her durumda yeni bir şahsiyete bürünen, esasında *çıplaklık* hissiyle boğuşan,

kendinden kaçtıkça nefretle kendine dönen, zihinsel ve fiziksel olarak yerleşikliğe uzak, benlik yitimine uğramış, ait olma korkusuyla savrulan parçalı postmodern özne örneğidir. Her durakta hazzı ölçüsünde duran Vildan, Muharrir'e göre hiçbir durumu tam anlamıyla yaşayamamıştır. Bu yerleşik olmama durumu, öznelde her türlü bağımlılıktan kurtulmaya çalışma, aile, toplum hayatından uzaklaşma, mesuliyet bilincini reddetme, boşluk ve hiçlik hissi ile çağa özgü problemleri aşılamadığı için sürekli bir sığınak arayışı olarak görülür. Nitekim Vildan karakteri Nietzsche'nin postmodern öznenin oluşumunun sinyallerini verdiği insanı ve onun toplum içerisindeki gayesizliğini irdelediği insanı yansıtmaktadır. Nietzsche insanın aydınlanma süreci sonrası idealleştirilemediğine ve böylece yıkımın, savaşın, barbarlığın aslında insanı soysuzlaştırdığına yönelik modern dönem eleştirisiyle nihilist karakterlerin oluştuğuna dikkat çeker. Nietzsche'ye göre "en üst değerlerin değersizleşmesi, hedef yok: "Niçin"e bir yanıt verilebilmiş değil"dir (Nietzsche, 2002: 23). Vildan'ın gayesinin, hedefinin olmadığına canının istediğini yapmaya özgür olduğuna dair görüşleri, bu anlamda değerlendirilmelidir. Romanın ana meselesi olarak irdelenen tereddüt, nihilist öznenin gayesizliğinin sebebidir. Romanın sonunda Muharrir'in geleneksel romanda hâkim olan anlatıcı figürün kuşatıcılığıyla kontrolcü yazar gibi, modern düşüncenin, düşünürlerin insanlığa verdiği zarara yönelik çıkmazların analizini yaparak bir sonuca varmaya çalışsa da Vildan karakteri ile bir devir kapanmaz tam tersine açılır. 1918'den sonra insanlığın yaşadığı tereddüdün insanlığın değerlerinde yıkılışa sebep olmasını kabullenemeyen bir yazarın kontrolü ile karşılaşırız. Romanın savaş sonrası bireylerin yaşadığı bunalımı ele alması, Tonybee'nin "Postmodern çağın belirgin özelliği, büyük savaşlar, devrimler ve karmaşadır" (Şeylan, 2009: 37) görüşünden yola çıkarak açıklanabilir. Böylece roman karakterlerinin yaşadığı bunalımın ve varoluşun anlamına dair sorgulamalarından hareketle irdelenen insanın postmodern döneme geçiş ürünü olduğu söylenebilir.

İstedikini yapan hazzı özne Vildan, modernleşme olgularının insanın yaşam koşullarını iyileştirmesine rağmen yaşamın ve dünyanın anlamını kaybetmesine sebep olduğu bireydir. Tapınacak bir şey arayan (Safa, 2019: 119) yurtsuz özne, amaçsızlığa ve ruhsal acıya maruz kalır. Bauman, özgürlüğün, kuşkunun, müphemliğin bir arada oluşunun yarattığı uyumsuzluğu şöyle ifade eder: "Katı olan her şey buharlaştıkça ve kutsal olan her şeyin kutsiyeti bozuldukça, modernite istekler ve yetenekler arasında sürekli bir uyumsuzluk çağına girdi" (Bauman, 2011: 77-78). Vildan tam olarak modern çağ sonrası belirsiz ve istikrarsız ortamın yarattığı çözülüşün temsilidir. Değerlerden çözümlü, yıkılış, Vildan'ın kendini mizantrop⁴ ve deracine⁵ olarak tanımlamasıyla sonuçlanır. Uyumsuz Vildan, hiçbir sınıfa dâhil olmak istemeyerek, Muharrir'in vaazından rahatsız olur. Kalıpları, katı olan her şeyi parçalamayı isterken zihni yol alışında geleneksel değerleri yıkıma uğratar. "Tabiatlar, cemiyetler, analıklar, idealler, saadetler... Bu söylediğin şeyleri İncil de yazıyor, Kur'an da yazıyor" (Safa, 2019: 72) ifadeleriyle postmodern parçalı yersiz, yurtsuz özneyi işaret eder. Kendini tanımlamaktan, imzasını atmaktan, belirli bir kimliğe dâhil olmaktan ziyade Deleuze'ün çınarın karşısına koyduğu köksüz "rizom (köksap)" örneğini yansıtır. Çokluğun, dağınıklığın ve bireyselliğin olduğu heterojen yapıda "Köksap bilgisi, köklerin ve temellerin kökünü kazımaya, birlikleri bozmaya ve ikilikleri alaşağı etmeye ve kökleri ve dalları dağıtmaya, farklılıklar ve çok katlılıklar üretmek, yeni bağlantılar kurarak, çoğullaştırmaya ve sirayet etmeye çalışır" (Kaya, 2014: 281). Vildan'ın kendiyi birlikte birçok değere yönelik ortadan kaldırış tavrı bu anlamda Deleuze'ün göçebe, yerleşemeyen öznesine örnek verilebilir. Herhangi bir durumu köklerinden kopararak an'a yönelik yorumlama, bilgiyi, hazzı göçebelikle elde etme, Kültürel bağlarından, kökensel bağlarından nefret eden, dünyanın toprağından kopan (Safa, 2019: 125) Vildan'ın karakteristik özelliğidir.

Bir Adamın Hayatı'nda yer alan entelektüellerin konumu da yurtsuz göçebelikle bağdaştırılabilir. Toplumsal baskılardan her türlü siyasal, toplumsal iktidar odağından kaçış alanları oluşturmaya çalışan grup, değer yitirme endişesini de taşıırken hedeflerinden uzaklaşmış kayıp entelektüeller gibidir. An'ı yaşama iştiafında hedonist, karmaşık zihinli, kendi olamayan, madde bağımlısı, böylelikle hayatta gerçeklikten koparak kendilerine özgürlük alanı oluşturmaya çalışan parçalı göçebe yurtsuz özne örneğini yansıtır. Kesinlikle düzeni değiştirme dertleri olmayan ve doğal akışta kendilerine arzularını dolaşıma sokacakları ortamlar oluşturan bohem karakterlerdir. Tek tutundukları nokta bohem yaşantıları ve entelektüel birikimleri olan bu grup da romanda dönemlerine yönelik inançsızlıklarıyla yer alır. Hürriyete ve demokrasiye iştiafları yazarın

⁴ Mizantrop: İnsanlardan nefret eden, toplumdaki ve insanlardan kaçan.

⁵ Deracine: Kökünden kopmuş.

metinlerarasılık yöntemiyle söz ettiği “kaldırım çocukları” (Safa, 2019: 90) bölümünde aktarılır. Kaldırımlarda gece özgürlüğünü arama bu anlamda her türlü otoriteden kaçan yersiz yurtsuz ve parçalı öznenin işaretidir. “Sahte ciddiyetleri parçalama” ve “kabuktan şahsiyetler”inden kurtularak “samimi, hakiki ve dinamik yaşam”ı elde edeceklerini düşünürler. (Safa, 2019: 81) Deleuze’ün arzusunun üretimi olarak kavramsallaştırdığı olumlu anlamda içeriklendirdiği görüşten yola çıkarak, gayeden nefret eden sadece arzularının akışıyla hayatın dinamik akışına katkıda bulduklarını iddia eden bireyler oldukları söylenebilir. İktidar odaklarından kaçarak “kendi muhtariyetini arayan münevverler aşireti” (Safa, 2019: 90) kendi kurdukları düzende özgürlüklerini yaşamak isterler.

Muharrir romanın ana matrisini ve karakterleri kritik ettiği son kısımda, iki dünya savaşının yarattığı bireysel ve toplumsal tahribatın farklı bir noktaya gelip dayandığını ve modernliğin sunduğu imkânların arızalı yönlerinin ortadan kalktığını belirtir. Klasik olandan istifade etmeyen modernitenin getirdiği sistemlerin bireyleri “Hayatın sonsuz değişmelerine intibaktan” (Safa, 2019: 94) yoksun bırakarak, insanları yaratıcılıktan uzaklaştırarak “Weber’in ‘demir kafes’ adını verdiği gayri şahsi mekanizmalar”a (Taylor, 1995: 15) hapsettiğini belirtir. Sistemcilik, izm’ler, nazariyecilik sürekli akış halinde olan hayatı statikleştirmeye, dondurmaya, kalıplamaya çalışır. Özünde sürekli değişimin, başkalaşımın olduğu hayatın yerine insanların kalıplaştırıldığı dünyada insanlığın yaşadığı tereddüdü Avrupa düşüncesi merkezinde sorgular. Hayatın barındırdığı dinamik varoluş sürecinin ancak sezimizle açıklayabilme düşüncesi dolayısıyla gelecek tasarımının değil an’ın odağında bir yaşam biçimi postmodern düşünürlerin etkilendiği Bergson’un zaman anlayışıyla örtüşür. Muharrir’in komünizm ve kapitalizmin sonunun geldiği ve yeni bir devrin açıldığı görüşleri de aynı şekilde postmodernizmde karşılığını bulacak yenedünya anlayışını imler. Dolayısıyla Muharrir, roman sonu vaazıyla “postmodern sayılan tutum, üst-anlatılara karşı inançsızlıktır” (Lyotard, 2013: 8) düşüncesinin kritiğini yapar. Vildan’ın her şeyin yıkıldığı görüşüne karşılık her şeyin başkalaştığı, sallandığı sloganı da bu anlamda değerlendirilmelidir.

Sonuç

Roman türü hususunda çeşitli değerlendirmeler yapan Safa, bizzat eserlerinde ‘mükemmel’e ulaşmak gayesiyle çeşitli teknikleri dener. Romanın ulusal ve uluslararası bağlamda geçirdiği dönüşümlere dikkat kesilen Safa’nın *Bir Tereddüdün Romanı*’nda kurguyu şekillendiren teknikler ve karakterlerin konumu noktasında postmodern romana özgü nitelikleri kullandığı dikkat çeker. Romanın içinde bulunan *Bir Adamın Hayatı* romanıyla ilişkide üst kurmaca tekniğinin ve çeşitli şekillerde metinlerarasılık yönteminin kullanılması, yazar-okur-metin ilişkisinin roman yazma süreci bağlamında kurgulanması, çoğul bakış açısıyla metnin kaleme alınması, okurun metne dâhil edilmesi, yazarın okurla söyleşmesi, roman içerisinde bir roman yazma sürecinin yer alması ve başka bir romanın ana metnin kurgusunu şekillendirmesi postmodern roman özelliklerini yansıtmaktadır. İki romanın başkarakterinin isminin olmayışı ve iki romanın sonunun tamamlanmayıp, okurun yorumuna bırakılması açık yapıt olarak değerlendirilebilir. Roman karakterleri, yazarın içinden çoğaltılarak inşa edilmesi ve kendindeki zıtlıkların bütünleyicisi olarak yer almaları bakımından parçalı benliğinin görünümüdür. Muharrir’in kendini inşa ettiği okuru Vildan, parçalı, köksüz, yurtsuz, gayesiz oluşuyla, tutunma ve inanma ihtiyacını karşılamak için çırpınan, benlik yitimine uğramış, her türlü bağımlılıktan kurtulmaya çalışan parçalı postmodern öznedir. *Bir Adamın Hayatı* romanındaki entelektüel grubu da parçalı, yurtsuz, kimlik karmaşası yaşayan, toplumsal baskılardan kaçarak özgürlük alanları oluşturmaya çalışan, hedeflerinden uzaklaşmış postmodern parçalı, göçebe özneye dâhil edilebilir.

20. yüzyılın son devrelerinde Türkiye’de ortaya çıkan postmodern yazın öncesi bilinçli veya bilinçsiz çeşitli örnekler dikkat çeker. Bu anlamda postmodern yazın unsurlarını Peyami Safa’nın romanlarında görebilmek mümkündür. Yapılan tespitlerden yola çıkarak *Bir Tereddüdün Romanı*, Şaban Sağlık’ın postmodernizmin Türkiye’de varoluş evrelerinden ikincisi olarak belirttiği “‘Post’suz Postmodernizm Yahut Erken Postmodernizm” (Sağlık, 2017: 80) grubuna dâhil edilebilir. Safa, romanda uyguladığı farklı tekniklerin ortaya çıkacak postmodern romanın özellikleri olduğunun/olacağına bilincinde değildir. Romanın unsurlarında Avrupa’da değişiklik olduğunun bilincindedir, insanlığın da bir kriz dönemi yaşadığını tereddüt kavramı etrafında sorgular; fakat bunların postmodernizmin dayanakları olması 20. yüzyılın ikinci yarısına tekabül eder. Bu anlamda modern ve postmodern anlayışın birbiri içinde yer aldığı-nitekim iki kavramın sınırları hala

belirgin değildir- bir dönemde kaleme alınan eserin modernden postmoderne geçişte kritik evreyi yansıtan bir geçiş dönemi ürünü olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Baldıran, G. (2002). *Alain robbe- grillet ve yeni roman*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Baydar, M. (2015). *Edebiyatçılarımız ne diyorlar?*. İstanbul: İletişim Yay.
- Ecevit, Y. (2011). *Türk romanında postmodernist açılımlar*. İstanbul: İletişim Yay.
- Eco, U. (1992). *Açık yapıt*. (Çev. Yakup Şahan). İstanbul: Kabalcı Yay.
- Eco, U. (1995). *Anlatı ormanlarında gezinti*. (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can Yay.
- Eco, U. (2003). *Yorum ve aşırı yorum*. (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can Yay.
- Eliuz, Ü. (2016). *Oyunda oyun postmodern roman*. İstanbul: Kesit Yay.
- Ergülen, H. (2008). *Hafız ile semender toplu şiirler II*. İstanbul: Turkuaz Kitap.
- Gürbilek, N. (2020). *Benden önce bir başkası*. İstanbul: Metis Yay.
- Gürbilek, N. (2010). *Kör ayna, kayıp şark*. İstanbul: Metis Yay.
- Kaya, R. (2014). Post-anarşizmin sırt çantasındaki deleuze. Aytaç A. M., Demirtaş M. (Ed.). *Deleuze Düşüncesinin Sınırlarında Göçebe Düşünmek* içinde (ss. 256-291). İstanbul: Metis Yay.
- Kaygısız, C. (2011). Bir Tereddüdün Romani'na Metinlerarasılık Bağlamında Peyami Safa'nın Hayatı ve Eserleri Üzerinden Bakmak. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1 (2), 35-38.
- Levinas, E. (2005). *Zaman ve başka*. (Çev. Özkan Gözel). İstanbul: Metis Yay.
- Lyotard, J.F. (2013). *Postmodern durum*. (Çev. İsmet Birkan), Ankara: Bilgesu Yay.
- Moran, B. (2001). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*, İstanbul: İletişim Yay.
- Narlı, M. (2012). *Roman ne anlatır? cumhuriyet dönemi (1920-2000) türk romanı üzerine tematik bir tasnif ve değerlendirme*. Ankara: Akçağ Yay.
- Nietzsche, F. (2002). *Güç istenci*. (Çev. Sedat Umran). İstanbul: Birey Yay.
- Özbek, Y. (2005). *Postmodernizm ve alımlama estetiği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Safa, P. (2019). *Bir tereddüdün romanı*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Safa, P. (2012). *Sanat, edebiyat, tenkit*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sağlık, Ş. (2017). Postmodernizmin Modern Türk Edebiyatındaki Üç Hali. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı*, I, 71-87.
- Sazyek, H. (2017). Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler. *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, 2 (65-66-67), 599-620.
- Şen, C. (2015). *Bir Tereddüdün Romani'nin İtalyan Misafiri: Luigi Pirandello*. *Hece Dergisi Peyami Safa Özel Sayısı*, S. 217, 380-390.
- Şeylan, G. (2009). *Postmodernizm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tarancı, C. S. (1940). *Peyami safa hayatı ve eserleri*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.
- Taylor, C. (1995). *Modernliğin sıkıntıları*. (Çev. Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Tunç, G. (2008). Müşâhedât Postmodern Bir Roman mı? *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 13 (24), 239-250.
- Yavuz, H. (2010). *Okuma biçimleri*. İstanbul: Timaş Yay.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

LÂGARÎ VE TÜRKÇE ŞİİRLERİ

Lagari and His Turkish Poems

Ahmet İÇLİ¹

¹Prof. Dr., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Batman, Türkiye
ahmet.icli@batman.edu.tr ORCID: 0000-0002-7478-7518

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
29.07.2021
Kabul/Accepted:
09.09.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.975847

Anahtar Kelimeler

Lâgarî, tezkire, şiir,
mecmua

ÖZ

Mecmualar, Türk edebiyatının kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Bu eserler, edebiyat tarihine birçok yönden katkı sunan derlemeler niteliğindedir. Bir mecmuada tespit edilen şiirden hareketle kaybolmaya yüz tutmuş bir şairin adı kaynaklardaki yerini alabilmektedir. Kimi zaman bir şiirin başkası adına sehven veya bilinçli bir şekilde kayıtladığı veyahut başkası tarafından sahiplendiği görülmektedir. Mecmualar ekseninde yapılan tasnif ve muhteva incelemeleri ile genel değerlendirmeler, şiirlerin ve şairlerin tespiti bağlamında önemli araştırma alanlarındandır. Klâsik Türk edebiyatı şairlerinden Lâgarî ve şiirleri hakkındaki bilgilere mecmualar sayesinde ulaşılmaktadır. Şairin kimliği noktasında kesin ve net bilgi yoktur. Ancak Lâgarî hakkında iki tezkirede çok kısa bilgi vardır. Şairlerin aynı mahlası taşımaları edebiyat araştırmalarındaki handikaplardan biri olduğundan Lâgarî'nin tezkirelerde geçen kişi ile aynı olma ihtimali kadar farklı biri olması da mümkündür. Bu yüzyılda yaşamış Lâgarî Hasan Çelebi'nin de şair olması uzak bir ihtimal değildir. Bir bölümünün de Lâgarî tarafından derlendiği ifade edilen mecmuada, Lâgarî'ye atfedilen Türkçe şiirler bulunmaktadır. Bu şiirlerden bazıları, başka şairlere ait divanlarda da görülmektedir. Çalışmamız, Lâgarî'ye atfedilen şiirlerinin tespiti, Latin harflerine aktarımı ile Lâgarî ve şiirleri hakkında kısa değerlendirmeler eksenindedir.

Keywords

Lagari, tazkeerah/
biographical work, poem,
compilation/magazine

ABSTRACT

Magazines/compilations have an important place among the sources of Turkish literature. These works are important that contribute to the history of literature in many ways. The name of a poet, which is about to disappear, can take its place in the sources again, based on the poem found in a magazine. Sometimes it happens that a poem has been accidentally or intentionally recorded on behalf of someone else or is owned by someone else. The classification and content analyzes and general evaluations made on the axis of compilations are important research areas in the context of the determination of poems and poets. Information about Lagari and his poems, one of the poets of classical Turkish literature, can be reached through journals/compilations. There is brief information about a poet with the pseudonym Lagari in a biographical works/tazkeerahs. Since poets have the same pseudonym is one of the handicaps in literary studies, it is possible for Lagari to be as different as the person mentioned in the biographies. It is not a remote possibility that Lagari Hasan, who lived in the 17th century, was also a poet. There are Turkish poems attributed to Lagari in the journal/magazine, some of which are stated to have been compiled by him. Some of these poems are also seen in the poetry books of other poets. Our study is on the axis of determining the poems attributed to Lagari, transferring them to Latin letters, and short evaluations about him and his poems

Atıf/Citation: İÇLİ, A. (2021). Lâgarî ve Türkçe Şiirleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3 (1171-1190).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet İÇLİ, ahmet.icli@batman.edu.tr

1. Giriş

Divan edebiyatı olarak da nitelendirilen Klâsik Türk edebiyatı sürecinde şairler/edipler, birçok manzum ve mensur eser kaleme almışlardır. Bu dönemde eser verenlerin bir bölümü hakkında kaynaklarda bilgi bulunur. Birincil kaynak olarak değerlendirilen tezkireler bu açıdan önemlidir. Tezkireler, birer antoloji özelliği taşırlar. Ayrıca şairler hakkında değerlendirmeler de barındırmaktadır. Tezkireler şiir ve şair kritiği açısından da önemlidir. Ancak, tezkirelerde şairlere ait tüm bilgilerin verilmediği bazı eksikliklerin olduğu durumlar olabilmektedir. Birçok şaire ait bilgi tezkirelerde yer almaz. Bundan dolayı da birçoğunun şiirleri/eserlerinin varlığı konusunda bilgi sahibi olunamayabilir. Bu metinlerin bazıları, mecmualarda geçebilmektedir. Bu eserlerin tespiti; mecmuaların okunması, tasniflerinin yapılması, içerik olarak incelenmeleri ve değerlendirilmeleriyle mümkündür. Bundan dolayı da metinlerin gün yüzüne çıkarılması önem arz etmektedir. İncelenen her bir mecmua, tespiti yapılan yeni bir şaire veya bunların günümüze ulaşmayan şiirlerine/eserlerine ulaşılmasında önemli görev üstlenmektedir.

Divan şiirinde, aynı şiirin farklı şairlerin şiir kitaplarında geçtiği görülmektedir. Bunda birçok etken söz konusudur. Kâtiplerin/Müstensihlerin hatası, şiirlerin ve formların karıştırılması bunlardan bazılarıdır. Şairlerin başkalarına ait şiirleri kendilerine ait gösterme gayreti de olabilmektedir. Bazen de az bir değişiklik ile şiirleri sahiplenme de söz konusudur. Divanlarda ve başka eserlerde olduğu gibi, mecmualarda da bu tür şiirlere rastlanmaktadır. İster bilinçli ister sehven, ister de başkaları tarafından onlar adına yazılmış olsun bu şiirlerden en az birinin intihal/çalıntı/sirkat olduğu söylenebilir. Ancak aynı mahlası taşıyan şiirlerin tasnifindeki karmaşa bunun dışındadır. Bir hata olmakla birlikte bu şekilde tasnif edilmiş şiirler ayrı bir kategoride değerlendirilmelidir. Mecmular bu konuda da araştırmacılara veri sağlayan önemli metinlerdir. Sirkat-i Şiir olarak da adlandırılan intihal/şiir çalma veya sahiplenme bağlamında yazılmış birçok akademik çalışma (İsen 1997; Sertkaya 1999; Taş 2013) vardır. Bu yayınlarda da görüleceği üzere aynı şiir, iki farklı şaire ait divanlarda veya eserlerde bulunmaktadır.

Mecmualar üzerinde bugüne kadar çeşitli akademik çalışmalar yapılmış olup edebiyat tarihimize katkı bağlamında birçok yeni şiir, eser veya şair tespitleri ve değerlendirmeleri yapılmaktadır. Bu bağlamda İçli'nin (2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020a, 2020c) çalışmalarına bakılabilir. Mecmuların biyografiye katkısı hakkında kaynakçada da belirtilen Köksal (2011, 2012), Gürbüz (2011,2012), Kurnaz ve Aydemir (2007, 2011, 2013) gibi isimlerin çalışmaları önemlidir.

Şiir mecmuaları, herhangi bir şairin bir şekilde divan nüshalarına girmeyen veya bulunmayan nüshalardan kaynaklanan eksik şiirlerini teminde (Aydemir 2007: 127) önemli metinlerdir. Henüz divanlarına ulaşmamış şairlere ait manzumelere, şiir mecmualarında rastlanabilir. Mecmualar “şair veya yazarlara ait yeni sayılabilecek manzume veya eser barındırmak” (Kurnaz ve Aydemir 2013: 56) adına da önemli eserlerdir. Şiir örneklerinin farklı eserlerdeki veya mecmualardaki görünümü hem karşılaştırmayı hem de metin teşkilinde yeni bilgi ve veri sunma özelliği de gösterirler (İçli 2020b; Aydemir 2001; Efe 2019; Kaplan 2019; Kaplan 2020).

Çalışmamız, kendisi de bir mecmua derleyeni olan Lâgarî mahlaslı şairin kısa bir tanıtımı ve şiirlerinin yeni yazıya aktarımından oluşmaktadır. Bu bağlamda aynı mahlasla şiirleri bulunan ve farklı kaynaklarda haklarında kısa bilgiler bulunan diğer Lâgarî künyeli kişilerin tanıtımı da yapılacaktır.

2. Materyal ve Metot

Mecmua araştırmalarında temel yöntemlerden biri de *içerik analizidir*. Hem biçim hem de içerik bağlamında yapılacak olan analizde örnek olay bağlamında, tespit edilen mecmuanın tasnifi yapılır. Şiir örnekleri ve şairler hakkında önce nicel sonra da nitel analiz sonrası gerekli değerlendirmelerde bulunulur. Şiir mecmualarında bulunan şairler ve şiirleri hakkında gerekli araştırmalar yapmak da araştırma alanının bir ürünü ve sonucu olabilmektedir. Tespit edilen şiirlerden hareketle döneme ve şaire ait önemli bilgilere ulaşılabilir. (İçli 2020/a: 204).

Çalışmamızın konusu tezkireler ve şiir mecmualarından hareketle Lâgarî mahlasıyla şiirleri bulunan şair(ler)in incelenmesidir. Bu bağlamda birçok tezkire ve şiir mecmuası üzerinde geniş çaplı analizler yapılmıştır. Bu çalışmalarımız esnasında bir mecmuada (06 Mil Yz A 4453/1-2), Lâgarî mahlaslı şair ve şiirleri tespit edilmiştir. Şairin adı ve şahsiyeti bağlamında Lâgarî mahlasıyla bilinen şair hakkında özellikle tezkirelerde veya diğer edebiyat kaynaklarında bilgi olup olmadığı araştırılmıştır. İnceleme kısmında belirtileceği üzere üç (*Vefâyat-ı Ayvansarayî, Tuhe-i Naili, Mecelletü'n-Nisab*) kaynakta Lâgarî mahlasına rastlanmış olup hakkında tanıtıcı kısa bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca, Hisâli'nin *Metâliü'n-Nezâir*'inde Lâgarî başlıklı bir nazire beyit

tespit edilmiştir. 17. yüzyıl başlarında yaşamış önemli mühendislerden biri olan Hasan Çelebi de Lâgarî künyesiyle bilinmektedir. Dört kaynakta verilen şairler ve şiir örnekleri ile Hasan Çelebi olarak bilinen şahsiyet ve şiir mecmuasının içeriğinden hareketle şair ve şiirleri hakkında içerik analizi yapılmıştır. Ayrıca birbirine benzer veyahut intihal olduğu görülen bazı şiirlerin kime ait olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür. Tespit edilen şair(ler) ve şiirlerin muhtevaları eksenli yapılan çalışmalar sonucunda da şair(ler) hakkında ulaşılan sonuçlar verilmiştir.

İncelememiz belirtilen mecmuada verilen bilgiler eksenlidir. Doğru ve yanlış olması noktasında çeşitli değerlendirmeler söz konusu olabilir. Her durumda mecmuada verilen bilgiler çerçevesinde açıklamalar yapılabilir. Bu konudaki değerlendirmeler ilgili bölümlerde sunulmuştur.

Çalışmada, tespit edilen Arap harfli şiirler, Lâtin harflerine aktarılmıştır. İncelememizde, mecmuadaki bilgilere göre Lâgarî'ye ait olduğu belirtilen 10 gazel ile 1 tahmise yer verilmiştir.

Aktarımda bulunurken ilim âleminde sıklıkla kullanılan transkripsiyon-transliterasyon/çevriyazı alfabesinden yararlanılmıştır.

Tespit edilen şiirlerin hangi aruz kalıbı ile yazıldığı şiirin üst kısmında verilmiştir. Şiirler mecmuada geçtiği sıra ile verilmiştir. Şiirlerin kaynak bilgisinin verildiği çalışmamızda şiirin geçtiği sayfa için yaprak sistemi kullanılmıştır. Bir yaprağın a ve b olmak üzere iki yönü vardır. Şiir, yaprağın hangi yönünde ise geçtiği yaprak numarası ve yönü belirtilerek verilmiştir. Örnek: 108b. Bu kullanım, söz konusu şiirin bahsi geçen kaynakta 108. yaprağın b / arka yüzünde geçtiğini belirtmektedir.

Çalışmamız yazma eser incelemesi olduğu için, şiirlerin eski harfli yazımlarının verilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Şiirlerin geçtiği fotoğraflar şekil olarak sunulmuştur.

Klasik Türk edebiyatı tarihine katkı sunmayı hedefleyen incelememizde, Lâgarî ve şiirleri hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır. Bu makale, bahse konu şairler eksenli yapılacak olan diğer çalışmalara yardımcı olma özelliği taşımaktadır.

3. Bulgular

Yapılan araştırmalar sonucunda Lâgarî Mehmed, Lâgarî Hasan Çelebi ve ön adı henüz belirlenemeyen Lâgarî mahlaslı iki şair olmak üzere “Lâgarî” künyesi ile bilinen dört isim tespit edilebilmiştir. Bir şiir mecmuasında Lâgarî adına kayıtlanmış bazı şiirler söz konusudur. Bu şiirlerin bazıları farklı şairlere ait divanlarda görülmüştür. Çalışmamızın bu bölümünde Lâgarî hakkında eldeki bilgiler ekseninde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ayrıca başka şairlere ait divanlarda görülen şiirlerin analizleri yapılacaktır.

3.1. Lâgarî Mahlaslı/Künyeli Şahıslar

3.1.1. Lâgarî Şeyh Mehmed

Vefayat-ı Ayvansarayî'de (Ekinci 2017:204) geçen bilgilere göre, Nakşibendî tarikatına mensuptur. “Efdalu'l-Ulema” (افضل العلماء) ibaresi, vefat tarihini bildirir. Buna göre ölüm yılı H.1093/M.1682'dir. Şeyh Mehmed Lâgarî kendi zaviyesinde gömülüdür. Eserde ona ait olan bir beyit sunulmuştur. *Tuhfe-i Nâili*'de, (2001, C.2: 1257) şair hakkındaki tanıtıcı bilgiler, Ayvansarayî eksenlidir.

Vefat tarihi net olarak verilen şairin 17. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Ancak incelemeye esas mecmuada geçen şiirleri yazan kişi olup olmadığı konusunda fikir bildirmek çok güçtür.

Tabibzâde Şükrî'nin *Silsile-i Sufiyye* adlı eserinde (Usta 2006) verdiği bilgilere göre Lâgarî Şeyh Mehmed, Bayramî tarikatına mensup Belgradlı bir şahsiyettir (<https://osmanli.org.tr/hindiler-tekkesi>).

Mecelletü'n-Nisab'da Lâgarî'nin, Şeyh Habib Bayramî adıyla bilinen kişi olduğu söylenir. Ayrıca onun, önce Nakşibendi tarikatına mensup iken daha sonra Sa'diye şeyhlerine bağlandığı ve Eyüp'te Şahsultan Zaviyesi'nde medfun olduğu bilgisi vardır (2000: 375/b).

3.1.2. Lâgarî Hasan Çelebi

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde Lâgarî Hasan Çelebi hakkında bilgiler vardır. IV. Murad döneminde yaşamıştır. Evliya Çelebi'nin yakın dostlarından olan bilim adamı, H. 1043/M. 1632-3 yılında IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın doğumu vesilesiyle yapılan eğlencelerde barutun itme gücüne dayalı ilk füze denemesini yapmıştır. Kanatlı uçuş ve paraşütle inmeyi de gerçekleştiren Hasan Çelebi'nin Kırım'a Selamet Giray'ın

yanına gittiği ve orada vefat ettiği Evliya Çelebi tarafından bildirilmiştir (2013: 427). 17. yüzyılda yaşadığı bilinen şahsiyetin şiiirlerinin olup olmadığı ve incelemeye esas şiiirleri kaleme alıp almadığı konusunda elimizde net bir bilgi yoktur.

3.1.3. Hisâli'nin Mecmuasında Şiiri Bulunan Lâgarî

Hisâli'nin *Metâliü'n-Nezâir* adıyla anılan ve şairlerin benzer/nazire matla şiiirlerini barındıran eserinde Lâgarî başlıklı bir matla beyit bulunmaktadır (Kalyon 2011: 1173). Hisâli'nin eserinin yazım yılının 1651 yılına tarihlenmesi dolayısıyla Lâgarî'nin en geç 17. yüzyıl şairi olduğu söylenebilir. Ancak nazire matlaların bulunduğu yere bakıldığında genellikle 16. yüzyıl şairleri (Revânî, Zârî, Andelibî, Kınalızade Fehmî, Cinânî, Tiğî, Bezmî, Sâfî, Yahya Bey, Leâlî, Misâli) ile birlikte geçtiği söylenebilir. Her durumda Lâgarî, M. 1651 yılından önce bilinen bir şair olduğu belirtilebilir. Bu şairin nerede ve hangi yılda vefat ettiği net olarak bilinmemektedir. Şaire ait beyit aşağıda verilmiştir:

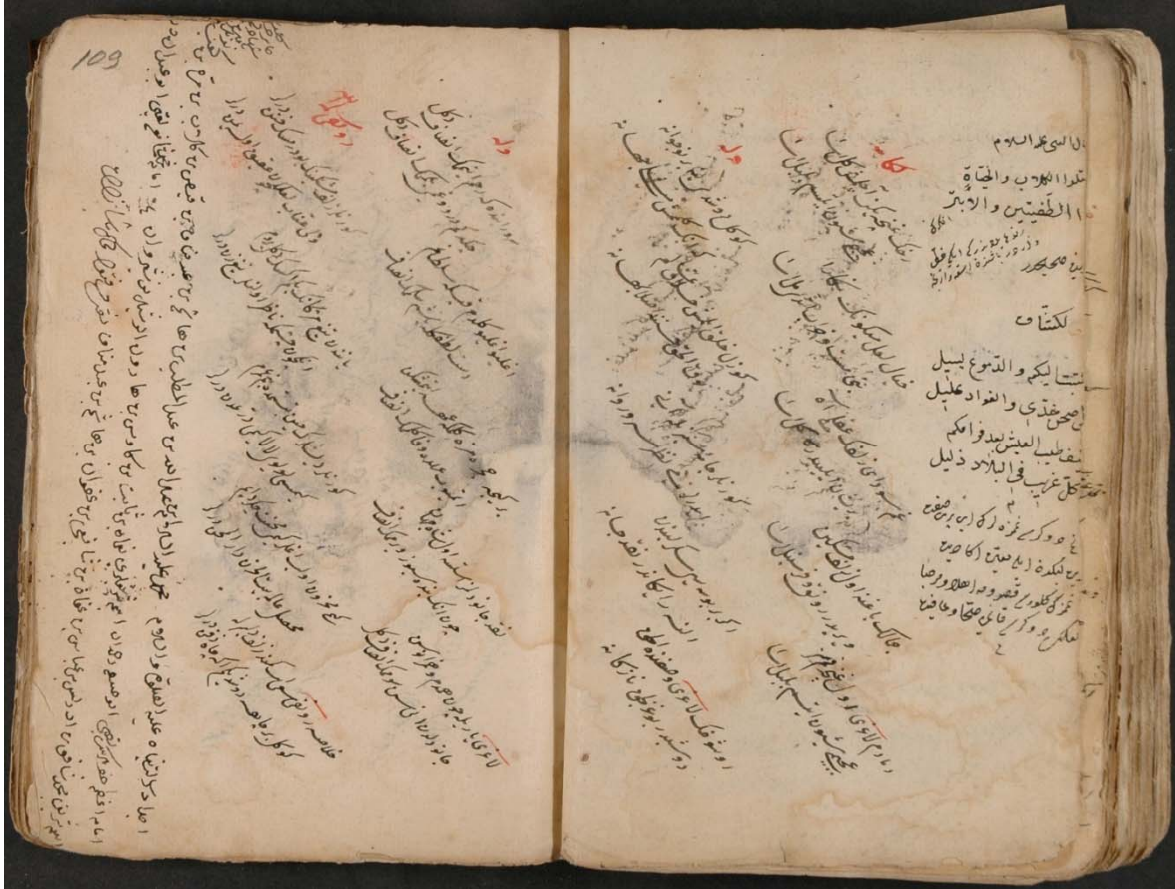
Var mı bir câ-yı safâ gûşe-i mey-hâne gibi / Kişiyê hem-dem olur mu ki yâ peymâne gibi (Kalyon 2011: 1173).

İncelememize esas mecmuada geçen şiiirlerin *Metâliü'n-Nezâir*'de geçen şair ile aynı kişi olup olmadığı hakkında görüş ileri sürmek güçtür.

3.1.4. Lâgarî

Yukarıdaki üç kaynaktan geçen şahıslar dışında, Ankara Milli Kütüphane'de bulunan 06 Mil Yz A 4453/1-2 kayıt numaralı şiiir mecmuasında Lâgarî başlıklı ve/veya mahlaslı Türkçe şiiirler bulunmaktadır (Şekil 4: yk.110a).

Mecmuada eseri yazıya geçiren kişiyi belirten ibarelerden "Li-kâtibihi" başlığıyla verilen bazı şiiirlerin mahlas beyitlerinde "Lâgarî" künyesi geçmektedir (Şekil 1: yk. 108b,109a). Bu bilgiler çerçevesinde, Lâgarî'nin derlediği ve kendi hattıyla yazdığı bir şiiir mecmuası olduğu ve burada kendisine ait şiiirlerin de bulunduğu söylenebilir.

Şekil 1: "Li-kâtibihi" ve devamında gelen "velehü" başlıklı şiiirler (108b-109a)

Bu şairin yukarıdaki şairlerden/şahsiyetlerden hangisi veya bunlardan farklı bir şair olduğu konusunda açıklama yapmak zordur. Ancak şiir mecmuasında geçen bilgilere bakıldığında bazı değerlendirmeler yapılabilir. Lâgarî'nin Şiirleri başlığında, şair hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

3.2. Lâgarî'nin Şiirlerinin Geçtiği Mecmuanın Tanıtımı

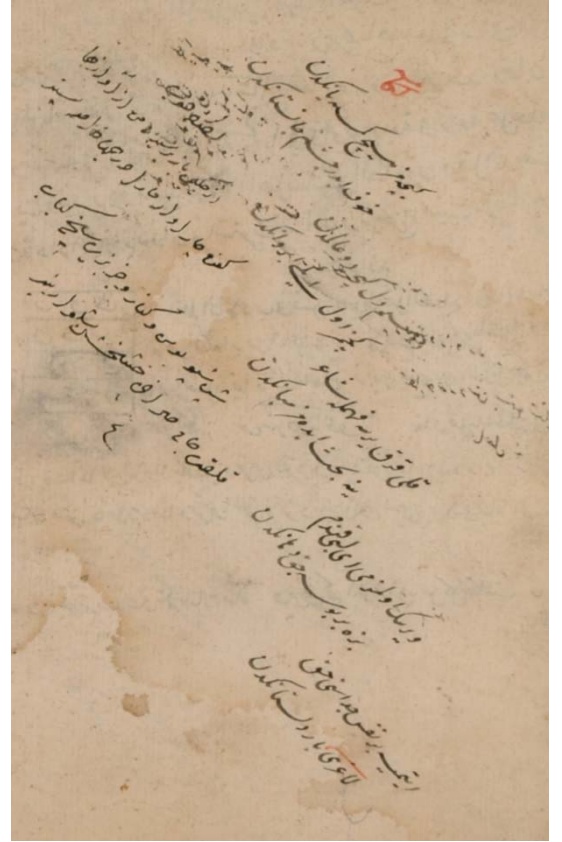
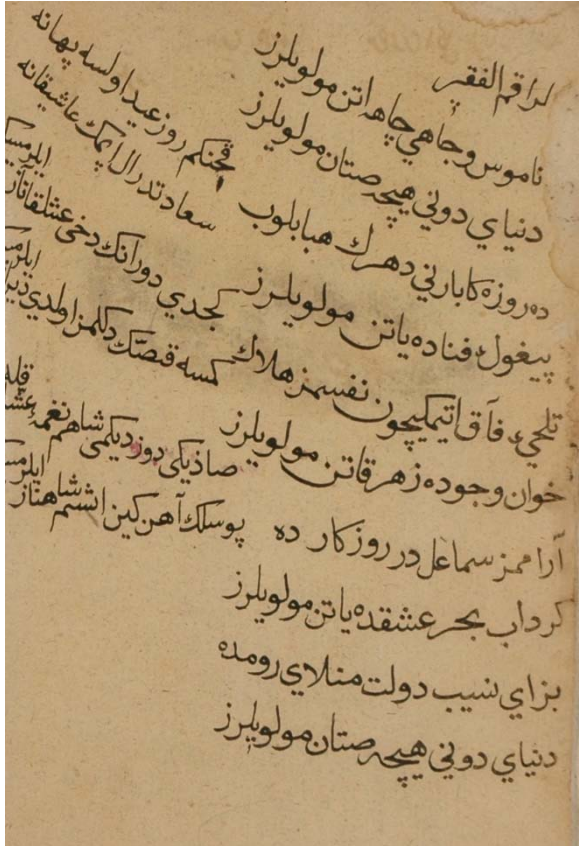
Şiir mecmuası, Ankara Milli Kütüphane 'de 06 Mil Yz A 4453/1 ve 06 Mil Yz A 4453/2 numarada kayıtlıdır. Mecmua 161 yapraktan müteşekkildir. Nesih ve Talik hatların kullanıldığı mecmuanın farklı derleyicilerinin olduğu düşünülmektedir.

Mecmua Derleyicisi veya Derleyicileri

Mecmuanın çeşitli yerlerinde “li-kâtibihî” (108b-115b), “li-râkımı'l-fakir” (76b) gibi ibareler geçmektedir. Bu bilgiler, mecmuanın derleyicisi hakkında önemli bilgiler sunan verilerdir. Bu başlığı taşıyan şiirlere bakıldığında, *Nesîb* (Şekil 2a) ve *Lâgarî* (Şekil 2b) adları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Bâkî'nin şiirini (Şekil 3b) “li-kâtibihî” başlığı ile veren ve farklı bir hattı olan bir kişiden de bahsetmek mümkündür. Esasında üç farklı yazı ile yazıldığı anlaşılan mecmuanın en az iki veya üç kişi tarafından değişik zamanlarda kaleme alındığı söylenebilir. Ancak her durumda üç kâtibin de 17. yüzyılda yaşadıkları ve bu dönemde yaşayan şairlerin şiirleri ile kendi şiirlerini yan yana yazdıkları görülmektedir. Bu konuda en önemli veri, Lâgarî'nin hattı ile yazıldığı belirtilen bölümlerde geçmektedir. Lâgarî'nin hattı ile yazıldığına dair atıfların bulunduğu bazı şiirlerin şairleri şunlardır: 98a Sultan Murad, Sip/yahî, 98b. Makâlî Yahya Bey, Müdâmî, Fuzûlî, Hüdâyî, Selikî, Hayretî, Za'ifi, 106a-Azmîzâde, 109b Cehdî (Şekil 4), 110b-Revnaî, 113b Vahidî, 114a Baki, Nevî (Şekil 6); 114b-Figânî, Fevrî. Bunlar dışında da aynı hat ile yazılmış şiir örnekleri bulunmaktadır.

Mecmuada, “li-râkımı'l-fakîr” başlığında farklı yazı (nesih) stilinde yazılmış şiir örnekleri bulunmaktadır (Şekil 2a: Yk. 76b). Bunlardan birinin mahlas beytinde “Nesîb” bulunmaktadır. Nesîb'e ait şiirin matlaı aşağıda verilmiştir.

Nâmûs u câhî çâha atan Mevlevîlerüz / Dünyâ-yı dîn-ı hîçe şatan Mevlevîlerüz

Şekil 2: Nesîb'e atfedilen bölüm/şiir 76b-(a); Lâgarî'ye atfedilen bölüm/şiir -115b - (b)

Bu bilgilerden hareketle, mecmuanın derlendiği yıllara bakıldığında Nesib'in 17. yüzyılda yaşayan Mevlvi bir şair olduğu söylenebilir. Kesin olmamakla birlikte şairin, bu yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş ve 18. yüzyılın başında vefat etmiş (d. 1632/1042- ö.1712/1124) Konyalı Yusuf Nesib (Ceyhan-Duru 2014) ile aynı kişi olması muhtemeldir.

Nesib'in yazısına benzer, başka bir yerde (yk 87a) "li-muharrihi'l-fakir" başlıklı ama mahlası bulunmayan dört dizelik bir şiir bulunmaktadır. Şiir, yaprağın tahrip olmuş kenarında bulunduğundan bazı kelimeleri okunamaz hâldedir. Bundan dolayı da buraya alınmamıştır. Bununla birlikte bu şiirin yanında Lâgarî'nin hattına benzer Şeyhi'ye ait bir şiir, aynı sayfada yer almaktadır. Yazıların görüntülerine bakıldığında, Nesib'e atfedilen yazıların boş sayfalara ve yerlere farklı ve daha koyu bir kalemlle eklendiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiler de mecmuanın en az iki kişi tarafından kullanıldığı hissini vermektedir.

3.3. Lâgarî ve Şiirleri Üzerinde Değerlendirmeler

Lâgarî, zayıf, cılız ve etsiz anlamlarına gelen kökü "lâgar" (لاغر) olan kelimeden gelmektedir. Sözcük, esasında zayıf olan hayvanlar için kullanılan bir sıfattır. Şairler, mahlas seçme noktasında öncelikle kendileri belirleyici bir konumdadır. Bundan dolayı şairin kendi zayıflığına istinaden herkes tarafından bilinen bedensel özelliklerini, mahlas olarak seçmiş olması muhtemeldir. Birçok şairin "genel vücut görüntüsü itibarıyla mahlas seçimi" (Yıldırım 2006: 89) yaptığı bilinmektedir. Böyle bir künyenin toplum tarafından şair için kullanıldığı ve şairin bunu benimsemiş olması da imkân dâhilindedir. Kelimenin; tembel, yavaş hareket eden, uyusuk, ağır, işi ağırdan alan ve dikkatsiz anlamında bir sıfat olduğu düşünüldüğünde ise bu künyenin başkası tarafından saire verildiği söylenebilir.

Mecmuada Lâgarî mahlası taşıyan 11 adet Türkçe gazel bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi mükerrerdir. Bahse konu şiir 109a'da (Şekil 1) "velehû" başlığıyla geçmektedir. başlığı taşır. Aynı şiir 113a'da "Lâgarî" başlığıyla ikinci defa verilmiştir. (Şekil 3a) Her iki metnin mahlas beytinde "Lâgarî" ibaresi vardır. İki şiir, aynı kalemde çıkmıştır. Hattatının da Lâgarî olduğuna dair atıf vardır. Sonuç olarak, mecmua eksensel tespitlerimize göre Lâgarî mahlası taşıyan şiirlerin sayısı 10 olup bunların tamamı Türkçedir.

Mecmuada (Şekil 3b; 92b) "Li-kâtibihî" başlığıyla verilen bir gazelin yazımı hem kâğıt hem de yazı stili olarak Lâgarî'ye atfedilen hattan biraz farklıdır. Ayrıca bu gazelde mahlasa ait bir işaret bulunmamaktadır.

Bâkî Divanı'nda (Küçük 1994: s. 319-320) tamamı "gelmesün" redifi ile yazılmış şiirin, Lâgarî'de redifleri farklı bir şekildedir. Bir diğer fark, son beytinin iki beyit öne çekilmesidir. En önemli fark olarak da mahlas beytinde geçen "Bâkiyâ" kısmının mecmuada "âşıkân" olarak geçmesidir. Bu durumda "li-kâtibihî" başlığı ile verilen şiirin, mecmuada kimlikleri belli olan Lâgarî'ye veya Nesib'e ait olmadığı söylenebilir. Baki'nin Şiiri aşağıdaki gibidir:

Gün yüzün hem gösterür hem dir göze nem gelmesün
Çeşme-i çeşme nice eşk-i dem-â-dem gelmesün

Sâz-ı âhum bana bes bülbül gerekmez hem-nefes
Nây-ı nâlem var iken bir dağı hem-dem gelmesün

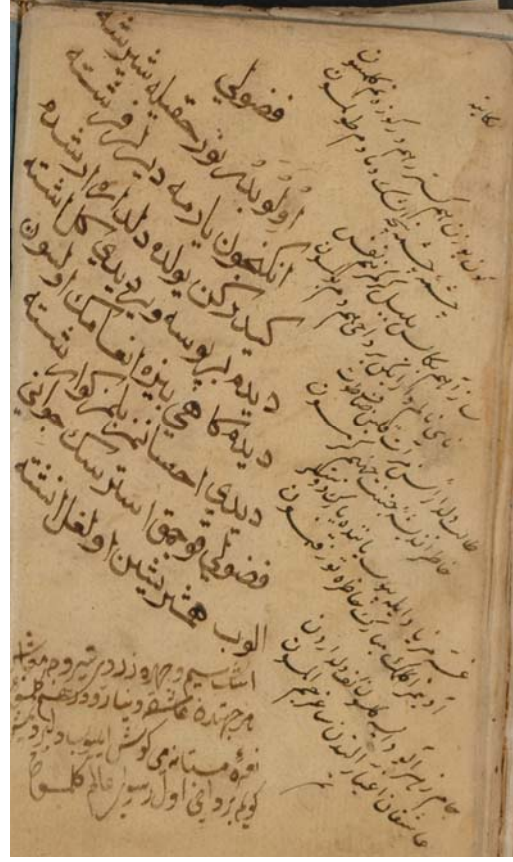
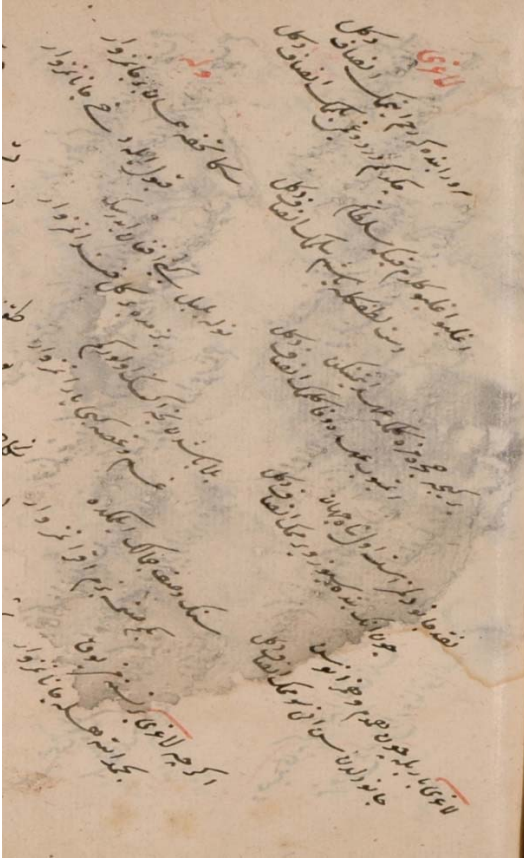
Tâlib-i dildâr isen mir 'ât-ı kalbin şâf tut
Hâtır-ı endîşe-i cennet ceñennem gelmesün

Eşk-i sîm ü çehre-i zerdî yeter vech-i ma'âş
Bir cihetden âşıkâ dînâr u dirhem gelmesün

Guşşamuz yâd eyleyüp yanında bârî döstlar
Adımız anmañ mübârek hâtıra gam gelmesün

Na'ra-i mestânemi güş eyleyüp dilber dimiş
Küyuma bir dahı ol rüsvây-ı âlem gelmesün

Câm zehr-âlüd ise gelsün kef-i dildârdan
Bâkiyâ ağıyar elinden sāgar-ı Cem gelmesün

Şekil 3. “Lâgarî” ile “Velehû” başlıklı Şiirler 113a- (a); Li-kâtibihî” başlıklı gazelin yazımı 92b- (b)

“Li-kâtibihî” ibaresini Lâgarî ve Nesib dışında başkası yazmış da olabilir. Başka bir hattatın, alıntı yaptığı metindeki başlıkları olduğu gibi kullanarak yazıya aktardığı veya mecmuanın/şiirin bu bölümünün Lâgarî veya Nesib tarafından derlenmemiş olması da pekâlâ mümkündür. Şiirin başkası tarafından şair adına yazılması da aynı derecede beklenebilen bir davranıştır. Şiirin özellikle Lâgarî tarafından kendisine atfedildiği de ihtimal dâhilindedir. Bu durumda şair hakkındaki değerlendirmelerin yeni bilgiler ışığında güncellenmesi gerekebilir. Bu konuda yapılacak yeni çalışmaların önemli katkısı olabilecektir. Mecmuada geçen şiirin tamamı karşılaştırma yapma amacıyla aşağıda verilmiştir. İyice incelendiğinde Bâkî'nin şiirine benzetilen şiirin redif ve kafiyesinin acemice uygulandığı anlaşılmaktadır.

92b. Li-kâtibihî

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Gün yüzün hem gösterür hem der göze nem gelmesün
Çeşme-i çeşme nice eşk-i demâdem **tolmasun**

Sâz-ı âhum bana bes bülbül gerekmez hem-nefes
Nây-ı nâlem var iken bir dağı hem-dem **bulmasun**

Tâlib-i dildâr isen mir 'ât-ı kalbin şâf tut
Hâtır-ı endîşe-i cennet ceñennem **girmesün**

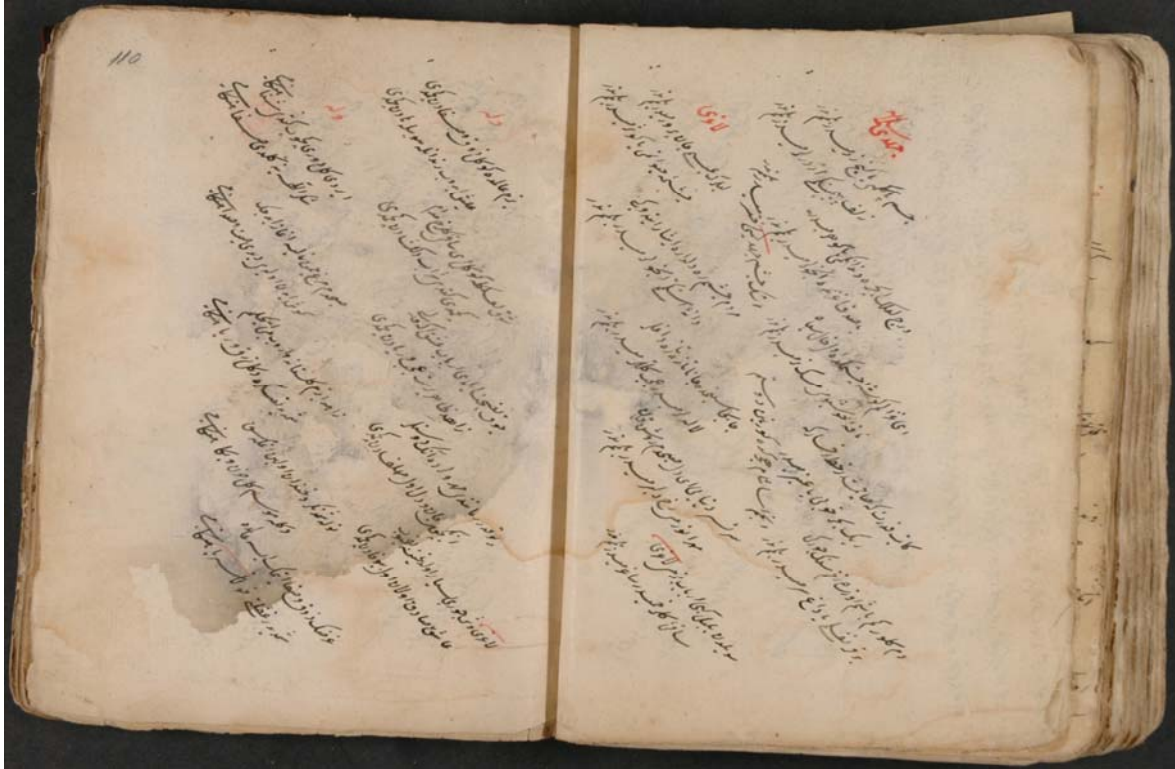
Guşşamuz yâd eyleyüp yanında **yârüñ** döstlar
Adımız anmañ mübârek hâtırâ **toz konmasun**

Cām zehr-ālūd ise gelstün kef-i dildârdan
Âşıkân ağıyar elinden sāğar-ı Cem almasun

Eşk-i sîm ü çehre-i zerdî yeter vech-i ma'âş
Her cihetde âşıka dînâr u dirhem gelmesün

Na'ra-i mestânemi gûş eyleyüp dilber dimiş
Küyma bir dahı ol rüsvâ-yı âlem gelmesün

İncelemeye esas şiir mecmuasında Lâgarî başlıklı ve mahlaslı (Şekil 4-109b,) tartışmalı bir gazel daha bulunmaktadır. Şiirin Cehdî'nin şiiri ile nazire şiir özelliği taşıdığı söylenebilir. Fakat şiirin *Mezâkî Divanı*'nda geçen bir şiir ile neredeyse aynı olduğu görülmektedir (Mermer 1991: 94). Gazel Bosnalı Sabit tarafından da tahmis edilmiştir (Aydın 2019: 63). Her iki şiir arasında neredeyse "mahlas" farkından öte bir şey yoktur.

Şekil 4. Lâgarî'ye atfedilen üç gazel (109b-110a)

Aşağıda *Mezâkî Divanı*'nda geçen metin bulunmaktadır.

Mezâkî'nin Şiiri

Leblerüñ cān mı ya cān-perver midür bilmem nedür
Çeşme-i hayvân mı ya kevşer midür bilmem nedür

Merdüm-i çeşmüm reh-i dildâra îşâr itdüğü
Dâne-i eşküm mi incüler midür bilmem nedür

Âlemi her şubh-dem böyle münevver eyleyen
Mîhr-i enver mi ruḥ-ı dilber midür bilmem nedür

Cā-be-cā sînemde cānâ taze taze dağlar
Lâleler midür 'aceb güller midür bilmem nedür

Ey Mezâkî ehl-i bezmi söyleden bülbül gibi
Sâki-i gül-ruḥ mîdur sâgar mîdur bilmem nedür

Lâgarî' ye atf edilen şiir

Leblerün 'İsî mi cân-perver midür bilmem nedür
Çeşme-i ḥayvân mı ya kevşer midür bilmem nedür

Merdüm-i çeşmüm reh-i dildâra îşâr itdügi
Dâne-i eşküm mi incüler midür bilmem nedür

Câ-be-câ sînemde cânâ tâze tâze dâğlar
Lâleler midür 'aceb güller midür bilmem nedür

Ser-te-ser dünyâyı ey dil şubḥ-dem rüşen kılan
Mîhr-i enver mi ruḥ-ı dilber midür bilmem nedür

Söyleden bülbül gibi **erbâb-ı bezmi Lâgarî**
Sâki-i gül-ruḥ mîdur sâgar mîdur bilmem nedür

Her iki gazele bakıldığında; ilk beytin ilk dizesinde bir kelime değişikliği dördüncü beytin ilk dizesinde anlam olarak aynı ancak birkaç kelimenin farklılaştığı, son beyitte de mahlaslardaki aruz kalıplarına uygunluk açısından açık ve kapalılık durumlarına göre başa ve sona yazmadan kaynaklı bir kelimenin değişik yazıldığı görülmektedir.

Lâgarî mahlaslı ve başlıklı, ayrıca “li-kâtibihî” başlıklı şiirlerdeki Lâgarî mahlaslı şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla yukarıdaki şiir, mecmua derleyicileri tarafından Lâgarî'ye atfedilmiştir. Aynı şiirin *Mezâkî Divanı*'nda da bir benzerinin geçtiği görülmüştür. İki şiirin birbirine nazire olduğu söylenebilir. Fakat anlaşıldığı kadarıyla aynı şiirin iki kişiye atfedilmesi veyahut birisinin intihal olması söz konusudur.

Mezâkî ve Lâgarî, aynı yıllarda yaşamış iki şairdir. Hangisinin diğerinin şiirinin benzerini veyahut aynısını yazdığı net değildir. Mezâkî'nin divanı yayımlanmış olarak elimizde mevcuttur. Fakat bunun böyle olması şiirin asıl sahibinin Mezâkî olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca hangi Lâgarî olduğu bilinmemekle birlikte, bu yüzyılda yaşayan Lâgarî mahlaslı farklı bir şairin Mezâkî'nin şiirini aşırıp kendi şiiri gibi sunmuş olması da muhtemeldir. Nihâyetinde yukarıdaki Bâkî'nin şiirinde görüleceği üzere bu şiir de mecmuayı derleyen kâtip tarafından Lâgarî'ye atfedilmiştir. Hangisinin (bir dakika bile olsa) şiiri daha erken yazdığı konusunda bugün için açıklama yapmanın zorluğu konusunda aşağıda belirtilen anekdotu aktarmakta yarar vardır.

Türk Edebiyatının şiir meclislerinin önemli şahsiyetlerinden olup tezkire kaleme almış Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında aynı şehirde doğmuş ve aynı yıllarda yaşayan Makâlî mahlaslı iki şair hakkında değerlendirmeler mevcuttur (İsen, 1994). Âlî, her iki şairin okunan beyitleri sahiplendiklerini şöyle ifade etmektedir: “Bu hakir meclisinde ikisi birle bir yire geldi. Her kangısı bir beyt okıdı ise ol birisi benümdür deyü davasın itdi” (İsen, 1994: 327-328).

Bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla henüz hayatta olan, iyi bir eğitim alıp önemli devlet görevlerinde bulunan kişilerden en azından birinin kendisine ait olmayan şiirleri sahiplendiği görülmektedir. Makâlî üzerinde değerlendirmelerde bulunan İçli'nin de bu konuda yayımladığı bir çalışması bulunmaktadır (İçli 2018b: 1246). Ali Yıldırım'ın mahlasnâmeler hakkında yazdığı kitabında da bu anekdota yer verilmiştir (2006: 57)

İncelemeye esas mecmuada geçen Lâgarî hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayışı, ölüm tarihine dair net bir ifade geçmeyişi, şaire ait başka şiir örneklerinin olmayışı gibi sebeplerden dolayı şiirin aslında kime ait olduğu hakkında kesin fikir beyan etmek zordur. Bu kişinin Mezâkî ile neredeyse aynı yıllarda yaşayan ve ölen Lâgarî Şeyh Mehmed olduğu yönünde açıklama yapmak da aynı derece zor ve sıkıntılıdır. Makâlî mahlaslı şairler, hayatta oldukları zamanda bile birbirlerinin şiirlerini sahiplenmişken bugün için Mezâkî veya Lâgarî arasında bir tercih yapmak daha güçtür. Ancak daha sonraki çalışmalarda bu konuda yeni belgelere ulaşırsa veyahut iki şairden birisinin diğer(ler)inin şiirlerini sahiplendiği ortaya çıkarsa daha net bir görüş ileri sürülebilir.

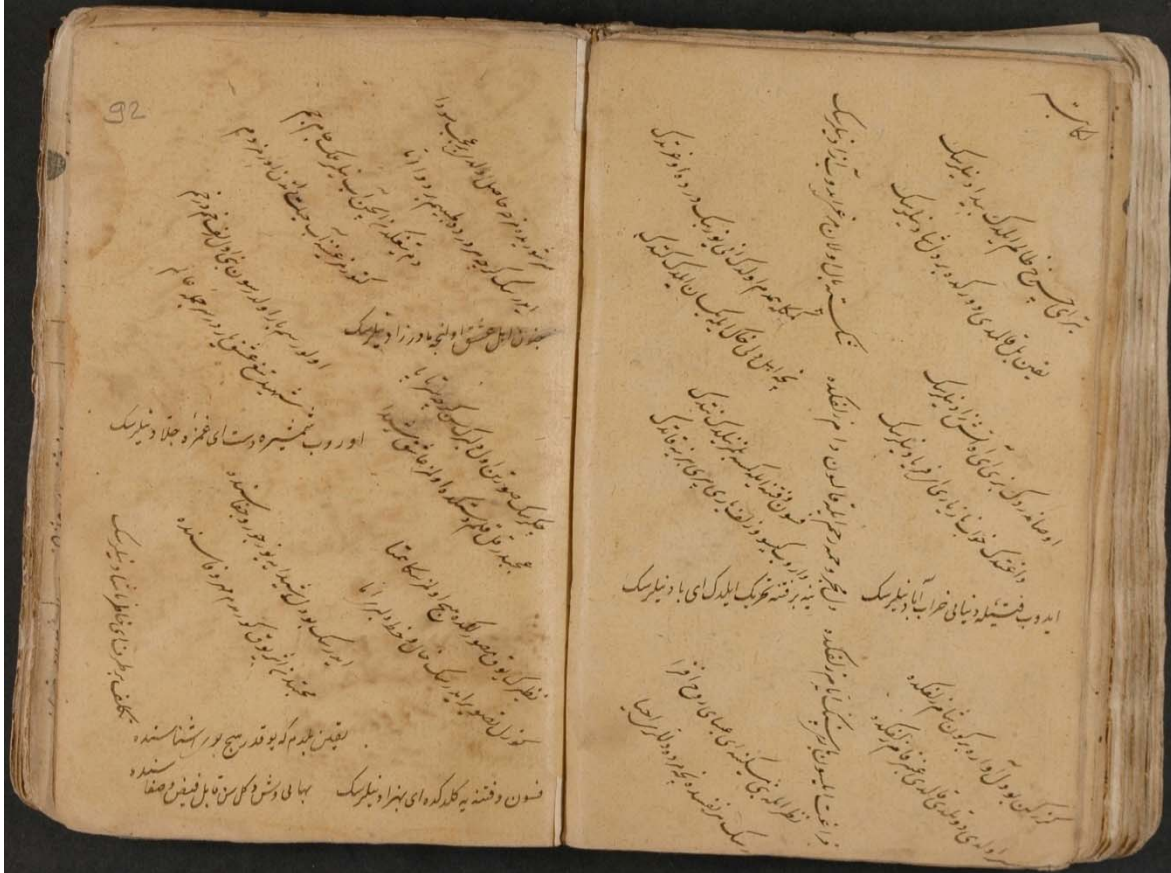
Lâgarî'nin adının (biri hariç) tezkirelerde bulunmayışı onun iyi bir şair olmadığı anlamına da gelmemektedir. Bu düşünce bunun tam tersi bir algıya da kapı aralayabilir. Lâgarî hakkında fazla bilgi bulunmayışının farklı sebepleri üzerinde tartışılabilir. Ancak bugün için bu konuda elimizde yeterli bilgi yoktur.

Mecmuada Lâgarî'nin hattıyla yazıldığı belirtilen (yk. 114a) "Hûbda çehre ile sine gerek/Baňa mahbûb böylesine gerek" matlalı şiir, "Bâkî Efendi" başlığıyla verilmiş olup mahlas beytinde "Bâkî" ibaresi geçmektedir. Şiir, Bâkî divanında aynen geçmektedir (Küçük 1994: 200). Mecmuada "Bâkî" başlığı ve mahlası ile verilen başka şiirler de bulunmaktadır.

Mecmuanın 91b-92a (Şekil 5) yapraklarında "li-kâtibihî" başlıklı 7 bentlik bir tahmis bulunmaktadır. Tahmise esas zemin gazel, Şeyhülislam Bahâyî'ye (Uludağ 1992: 89) aittir. Ancak şairin mahlasına herhangi bir atf yoktur. Hem başlığı hem de yazı stilinden hareketle şiirin Lâgarî'ye ait bir tahmis olduğu söylenebilir. Başka bir hattatın/kâtibin/müstensihin Lâgarî'nin hattına yakın bir hat ile yazdığı da söylenebilir. Fakat yukarıdaki şüpheli gazel gibi bu şiire de şüpheli yaklaşmak gerekmektedir:

Yeter ey çarh-ı zâlim eyledün bî-dâd neylersün
Yağın bil kalmadı devründe bir dil-i şâd neylersün
Uşandırdun bizi ey âh-ı âteş-zâd neylersün
Dağıtduñ hâb-ı nâz-ı yâri ey feryâd neylersün
İdüp fitneyle dünyâyı harâb-âbâd neylersün

Şiirin Lâgarî'ye ait olması halinde, H. 1064/M.1654 yılında vefat etmiş Bahâyî'nin şiirine tahmis yazmasından hareketle onun da en azından bu tarihlerde henüz hayatta olduğu bilgisine ulaşmamızı sağlar. Bu durumda Lâgarî'nin mahlas kullanmadan şiirler kaleme aldığı da söylenebilir. Aksi takdirde (şiirin başkası tarafından yazılması halinde), Lâgarî'nin yine bu şairlerden sonra yaşadığı anlamı çıkmaktadır. Çünkü her iki şair ile aynı dönemde veya onlardan sonra yaşamıştır. Bahâyî'nin bu gazeline, Nâilî'nin de bir tahmis yazdığı bilinmektedir (İpekten 1990: 150-151). Bu bilgiler ışığında, Lâgarî ile Nâilî'nin aynı dönemlerde yaşadığı söylenebilir. Çünkü ikisi de aynı saire nazire şiir bağlamında birer tahmis yazmışlardır. Şiir Lâgarî veya başkası tarafından kendi şiiri olarak sunulmuş da olabilir. Metin kısmında ilgili tahmise yer verilmiştir.

Şekil 5. Li-kâtibihî başlıklı tahmis (91b-92a)

Mecmuada geçen şiirlerden hareketle (eğer şiirler gerçekten Lâgarî'ye aitse) Lâgarî'nin şiir sanatı hakkında kısa değerlendirmelerde bulunulabilir. Lâgarî, Klasik Türk şiirinin anlam dünyasına hâkim bir şairdir. Onun da genel olarak acılar ve zorluklar çektiği, lâyük olduğu değeri göremediği, sürekli olarak bir kavuşma ve bir amaca ulaşma temelli şiirler yazdığı söylenebilir. Şiirlerinde aşk, şarap ve güzellik/sevgili eksenli bir anlam dünyasının varlığı görülür. Bu şiirlerin anlam örüntülerinde şairin ulaşmak istediği bir erdem ve kovaladığı bir makamın olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar dünya nimetleri ve bireysel aşklar olduğu gibi İlâhî aşk bağlamında da değerlendirilebilir. Ayrıca sevgiliden beklentiler ve sevgilinin özelliklerini de şiirlerinde görmek mümkündür. Lâgarî'nin kendi şiirlerini değerlendirdiği ve sanatı hakkında ipucu veren kullanımları söz konusudur. Ona göre sevgili/memduh için söylediği şiirler çok nazik ve kibardır. Şiirleri dudak ve buse gibi nazik bir tarzdadır.

O şühun Lâgarî vasfında el-hak / Düşüpdür bu gazel çaķ nâzükâne

Bir papağan gibi sevgilinin sözünden çıkmayan şaire konuşmayı/şiiri öğreten kişinin özelliği de tatlı dilli ve şeker dudaklı olmasıdır. Bu kişinin şairin hamisi veya şair arkadaşı olabileceği gibi, şeyhi veya sevdiği/hedeflediği unsur da olabilir.

Bâg-ı nazm içre bugün Lâgarî yi ey lebi kand / Söyleden tütî gibi la'l-i şeker-bâruñ mı

Şair, sevgilinin cemâlini anlatmada (hakikati açıklamada) kendisine eş değer bir şair bulunmadığını, kendisi ile boy ölçüşecek kimsenin olmadığını vurgulamaktadır:

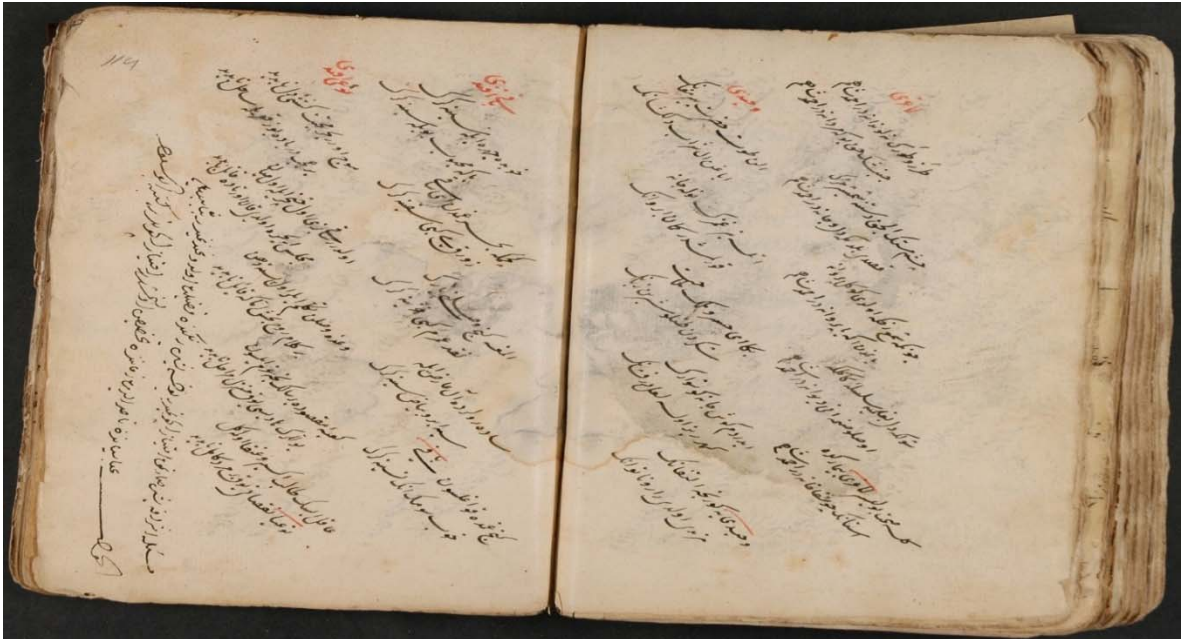
Senün vaşf-ı cemâlün eylemekde / Begüm şanma bizim akrânımız var

Aşağıdaki dizelerde de Lâgarî, bir şairin ne kadar ince manalar/semboller kullansa yine de sevgilinin ince belini açıklayamayacağı kanısındadır. Esasında Lâgarî, kendisinin bu ince manaları açıklayabildiği vurgusu yapmaktadır. Kendisi anlamış ve açıklamış olmalı ki başkasının bunu başaramayacağı iddiasındadır. Bu da şairin kendini övdüğü ve diğer şairlerin onun gibi ince manalarla şiir yazmadığının boy gösterisidir:

Kılı kırh yarsa fehm ile şâ'ir / Yine bahş idemez miyânundan

Şairin kullandığı bazı kelimelerin mecmuada geçen şiirleri için ayırıcı özellik taşıdığı söylenebilir. Birçok şiirinde “lebi kand, buse, nakd-i cân, el-hak” gibi kalıp ifadelerin kullanıldığı görülür.

“Ahmed Şahum” redifli gazelin *Lâgarî* hakkında önemli bilgiler taşıdığı söylenebilir. Ancak “Ahmed Şah”ın kimliği noktasında elimizde net bir bilgi yoktur. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Şah, şair için önemli biridir. Son beyitteki “*Gelse sıhhat bulsar Lâgarî bîmarun da/Asitânun çü şifâhanedür Ahmed Şâhum*” ifadelerinde, Ahmed Şah’ın kapı eşiğinin/dergâhının/devlet kapısının şair için bir şifahane/kurtuluş mekânı olduğu vurgulanmaktadır. Bu ifadelerden hareketle şairin bir tarikat şeyhinden bahsettiği söylenebilir. Fakat bu kişinin bir devlet büyüğü olması da imkân dâhilindedir.

Sekil 6: 113b-114a: Mecmuadan Şiir Örnekleri

Klâsik Türk şiirinde, zâhid eleştirisinin Lâgarî’de de varlığını söylemek mümkündür. Şiirlerinde zâhidin riya ve kibir noktasında olumsuzlandığı görülür.

Zâhida bezm-i gülistâna varup mey içelüm / Şimdiden soñra degül zerğ ü riyâ hengâmı

Çok naşihat eyledi erbâb-ı aşk aña velî / Zâhid-i zâhir-perest ucb u riyâdan geçmedi

Mecmuadaki şiir örneklerine bakıldığında Lâgarî’nin ikisi gazellere biri de bir gazele yapılan tahmis olmak üzere, nazire şiirleri söz konusudur. Gazellerin zemin/kaynak şiirlerin hangisi olduğu net değildir. Beşer beyitlik şiirler, 17. yüzyıl şairlerinden Revnakî ve Cehdî’ye aittir. “Cehdî Sellemellâhu Aleyh” ibaresi, bu yüzyılda yaşayan ve Lâgarî ile çağdaş olan, hatta mecmua derlenirken hayatta olduğu tahmin edilen Cehdî mahlaslı bir şairin varlığı hakkında bilgi vermektedir. “Revnakî” başlıklı ve mahlaslı benzer/nazire şiir özelliği taşıyan şiir, Lâgarî ile aynı dönemde/17. yüzyılda yaşayan bir şaire ait şiir örneği sunma açısından önemlidir.

Lâgarî (110b)

Beni dîvâne kılan zülf-i siyehkârûn mı
Behey âfet yâhud ol turra-i tarrârûn mı

Revnakî (110b)

Lâl iden bülbül-i hoş-lehçeyi güftârûn mı
Gülü hacletde koyan ârız-ı gülnârûn mı

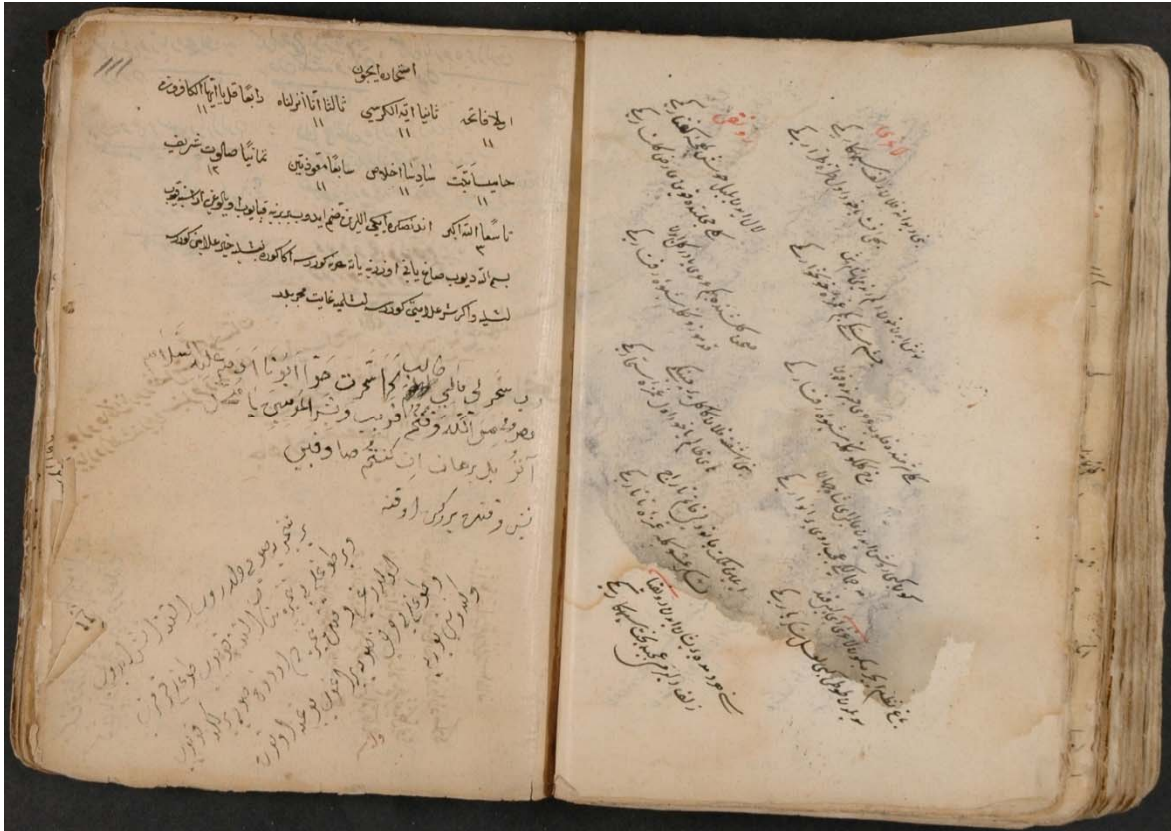
Lâgarî (109b)

Leblerün ‘İsî mi cân-perver midür bilmem nedür
Çeşme-i hayvân mı ya kevşer midür bilmem nedür

Cehdî (109b)

Cism-i pākün mi ya genc-i zer midür bilmem nedür
Zülf-i piçînün mi ejderler midür bilmem nedür

Şiir tekniği açısından bakıldığında Lâgarî’nin sade ve akıcı bir dil kullandığı söylenebilir. Kafiye seçiminde ve kullanımında oldukça başarılı olan şairin “*Aceb mi şiven itsem bülbülâsâ*” örneğinde olduğu gibi redd-i mısra örneği ile karşılaşmaktayız.

Şekil 7: Mecmuadan Şiir Örnekleri 110b-111a

3.4. Mecmuada Lâgarî'ye Atfedilen Şiirler

Şiir Numarası 1

Li-kâtibihî-(108b)

Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün
Ruḥuñ gönçe iken açılmış gülāsā
'Aceb mi şiven itsem bülbülāsā

Ḥayāl-i la'l-i mey-gūnuñ nigārā
Beni mest ü ḥarāb itdi mülāsā

Ġam-ı sevdā-yı zülfüñ aqlumı āh
Periṣān eyleyüpdür kākülāsā

Cemālün bāğına ol zülf-i müşgīn
Virüpdür revnağ ü fer sünbülāsā

Dem-ā-dem Lâgarî ol gönçe-femsüz
'Aceb mi şiven itsem bülbülāsā

Şiir Numarası 2

Velehü-(108b)

Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün
Gönül düşdi yine bir nev-civāna
Ki anuñ gelmemiş mişli cihāna

Güzel ḥalk eylemiş ḥallāk-ı 'ālem
Yok el-ḥağ ḥüsnüñe aşlā bahāne

Görenler cāme-i sebziyle anı
İderler mi nazar serv-i revāna

Eger bir būsesi sūkker lebinden
Alinsa rāyegāndur naqd-i cāna

O şūḥuñ Lâgarî vaşında el-Ḥağ
Düşüpdür bu ḡazel çağ nāzükāne

Şiir Numarası 3

Velehü (109a ve 113a)

Fe 'ilātün Fe 'ilātün Fe 'ilātün Fe 'ilün
Serverā bendeñe raḥm itmek inşāf degül
Çekdügüm derd ü ḡamı bilmemek inşāf degül

Ağlayu ağlayu geldüm ḡapuna şultānum
Dest-i lütfulāla yaşum silmemek inşāf degül

Bir gice hücremüze gelmege 'ahd itmişiken
İtmeyüp 'ahde vefā gelmemek inşāf degül

Naqd-i cān u dilimüz istese ol şāh-ı cihān
Çün anun bendesiyüz virmemek inşāf degül

Lâgarî yār ile çün hem-dem ü hem-zānūsın
Cān u dilden anı sen sevmemek inşāf degül

Şiir Numarası 4

Lāgarī -(109b)

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün

Leblerüñ 'İsī mi cān-perver midür bilmem nedür
Çeşme-i hayvān mı ya kevşer midür bilmem nedür

Merdüm-i çeşmüm reh-i dildāra 'İşār itdügi
Dāne-i eşküm mi incüler midür bilmem nedür

Cā-be-cā sīnemde cānā tāze tāze dāğlar
Lāleler midür 'aceb güller midür bilmem nedür

Ser-te-ser dünyāyı ey dil şubḥ-dem rüşen kılan
Mīhr-i enver mi ruḥ-ı dilber midür bilmem nedür

Söyleden bülbül gibi erbāb-ı bezmi Lāgarī
Sāki-i gül-ruḥ midür sāgar midür bilmem nedür

Şiir Numarası 5

Velehū -(110a)

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün

Bezm-i 'ālemde gönül zevk ü şafādan geçmedi
'Ayš idüp rindānla hūy ile hādan geçmedi

Şevk-i la'lü nle gönül ey sāki-i gül-ruḥ müdām
Geçmedi gitdi şarābı dil-güşādan geçmedi

Çok naşihat eyledi erbāb-ı 'aşk aña velī
Zāhid-i zāhir-perest 'ucb u riyādan geçmedi

Yoğdurur mānendi meh-rūlarda anuñ dōstlar
Anuñ içün cān u dil ol meh-liḳādan geçmedi

Lāgarīveş cevri bisyār oldığına bakmayup
'Aşık-ı şādık olan ol bī-vefādan geçmedi

Şiir Numarası 6

Velehū -(110a)

Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilün

İrdi gül devri geçüp gitdi şitā hengāmı
Şükr Allāha yine geldi şafā hengāmı

Şubḥ-dem murğ-ı çemen nāleye āgāz idicek
Güş iden oldı didi şıyt u şadā hengāmı

Zāhidā bezm-i gülistāna varup mey içelüm
Şimdiden soñra degül zerḳ ü riyā hengāmı

N'ola şimden girü ḥandān oluban ağlamasaḳ
Deñüle mevsim-i gül ḥüzn ü bükā hengāmı

Ġarazuñ zevk ü şafā itmek ise 'ālemde
Şimdidür gāfleti ḳo **Lāgarī** pā hengāmı

Şiir Numarası 7

Lâgarî -(110b)

Fe 'ilâtün Fe 'ilâtün Fe 'ilâtün Fe 'ilün
Beni dîvâne kılan zülf-i siyehkârûn mî
Behey âfet yâhud ol tırta-i tarrârûn mî

Nüş iden hûn-ı dilüm rind-i mey-âşâmveş
Çeşm-i mestûn mî begüm gamze-i hûn-hâruñ mî

Güli şermende kılup ar'arı hayretde koyan
Ruḥ-ı gül-günüñ ile şive-i refîârûn mî

Gün gibi rüşen iden 'âlemi ey şâh-ı cihân
Meh-cemâlûñ mî 'aceb rûy-ı pür-envârûñ mî

Bâğ-ı nazm içre bugün **Lâgarî**yi ey lebi kand
Söyleden tûtî gibi la'l-i şeker-bârûñ mî

Şiir Numarası 8

Velehû -(113a)

Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün
Saña tuḥfe hemân bir cânumuz var
Kabûl eyle dahı cânânumuz var

Nola bülbül gibi efgân idersek
Bizüm de bir gül-i ḥandânımız var

Belâ başdan nice eksük olur kim
Ġam u ġussa gibi yârânımız var

Senüñ vasf-ı cemâlûñ eylemekde
Begüm şanma bizüm akrânımız var

Egerçi Lâgarî bir nesnemiz yok
Bi-ḥamdillâh hele cânânımız var

Şiir Numarası 9

Lâgarî -(113b)

Fe 'ilâtün Fe 'ilâtün Fe 'ilâtün Fe 'ilün
Tarz u tavrûñ ne levendânedür Aḥmed Şâhum
Cünbişûñ Ḥaḳ bu ki merdânedür Aḥmed Şâhum

Ceşm-i mestûñ alıcaḳ destine şemşîr müjeñ
Kaşdı bildüm ki dil ü cânadur Aḥmed Şâhum

Çünki şem'-i ruḥına oldı gönül pervâne
Yanmadan aña ya pervânedür Aḥmed Şâhum

Şol ki dil bağlamaya silsile-i kâkülüne
Uşlu şanma anı dîvânedür Aḥmed Şâhum

Gelse sıḥhat bulısar Lâgarî bîmârûñ da
Âsitânûñ çü şifâ-ḥanedür Aḥmed Şâhum

Şiir Numarası 10

Li-kātibihī-(115b)

Fe 'ilātün Meḫā 'ilün Fe 'ilün

Giçemez hiç kimse yanuñdan

Ḥavf ider çeşm-i cān-sitānuñdan

Dōstum dil giçer dü 'ālemden

Geçmez ol iki ebrūvānuñdan

Kılı kırk yarsa fehmi ile şā'ir

Yine bahş idemez miyānuñdan

Virseñ olmaz mı ey lebi kändüm

Bize bir büsecük dehānuñdan

İtmeye bir nefes cüdā seni Ḥak

Lāğarī yār-ı dil-sitānuñdan

Şiir Numarası 11-Tahmis

Li-kātibihī-(91b/92a)

Meḫā 'ilün Meḫā 'ilün Meḫā 'ilün Meḫā 'ilün

Yeter ey çarḫ-ı zālīm eyledüñ bī-dād n'eylersüñ

Yakīn bil kalmadı devründe bir dil-i şād neylersüñ

Uşandırduñ bizi ey āh-ı āteş-zād neylersüñ

Dağıtduñ ḫāb-ı nāz-ı yāri ey feryād neylersüñ

İdüp fitneyle dünyāyı ḫarāb-ābād neylersüñ

Gezerken bu dil-i āvāre bir gün şām-ı zülfünde

Serā oldı dutıldı kaldı 'anber-fām-ı zülfünde

Ferāgat eylesün bārī senüñ eyyām-ı zülfünde

Dil-i mecruḫuma raḫm eyle kalsun dām-ı zülfünde

Şikeste-bāl olan murğı idüp āzād neylersüñ

Kimüñle hem-dem olduñ anı yüz biñ derde uğratduñ

Nice eh-i dili ḫāk ile yeksān eyledüñ gitdüñ

Füsün ü fitne ile kimse bilmez neyledüñ nitdüñ

Varup gīsü vü zülf-i yāri biri birine katduñ

Yine bir fitne taḫrīk eyledüñ ey bād neylersüñ

Naẓar eyle ben-i miskīne ey 'İsā-yı rūḫ-efzā

İdersüñ her nefesde nice mürde-dilleri iḫyā

Ser-i şürīdemüzde ḫāşıl oldı bir 'aceb sevdā

İdersüñ gerçi her derde ṭabībüm bir devā ammā

Cünün-ı ehl-i 'aşk olunca māder-zād eylersüñ

Çekersüñ şüretin ol dilberüñ sen gerçi ser-tā-pā

'Acebdür kıl kalem destünde olmaz 'aşk-ı şeydā

Naẓirüñ yok muşavverlikde hiç olmaz saña hem-tā

Güzel taşvīr idersüñ ḫāl u ḫatṭ-ı dilberi ammā

Füsün ü fitneye geldükde ey Behzād neylersüñ

Dem-i tīgından içen āb neyler mülk-i cām-ı Cem

Getürmez 'aynına āb-ı ḫayātı andan urmaz dem

Ölürsem yār öldürsün beni ol zülf-i ḫam-der-ḫam

Şehīd-i tīg-i 'aşk-ı yārdur ser-cümle-i 'ālem

Urup şemşīre dest ey ḡamze-i cellād neylersüñ

İdersün bu dil-i şeydâya yüz cevri ü cefâ sen de
Muhabbetden eser yok görmedüm mihr ü vefâ sende
Yakîn bildüm ki yokdur hiç bü-yi âşinâ sende
Bahâyiveş degülsün kâbil-i feyz u şafâ sen de
Tekellûf ber-çaraf ey hâtır-ı nâ-şâd neylersün

Sonuç

Klâsik Türk şiirinde 17. yüzyılda Lâgarî mahlası ile şiir yazan şair(ler) mevcuttur. Bu yüzyılda şiirleri olduğu görülen üç kişinin yanı sıra bilim adamı kimliği ile bilinen Lâgarî Hasan Çelebi vardır. Bunlardan birinin Lâgarî Şeyh Mehmed olduğu ve M. 1682 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda kendisine ait sadece bir beyit şiir örneği bulunan Şeyh Lâgarî'nin, Bayramî veya Nakşî şeyhi olduğuna dair iki farklı görüş vardır.

17. yüzyılın ortasında derlenen Hisâli'nin *Metâliü'n-Nezâir* adlı eserinde Lâgarî başlıklı bir nazire beyit bulunmaktadır. Bu şair ile Şeyh Mehmed'in aynı kişi olup olmadıkları konusunda fikir beyan etmek güçtür. Aynı şahıs olmaları söz konusu olabileceği gibi burada adı geçen şairin daha erken bir dönemde yaşadığı da söylenebilir.

06 Mil Yz A 4453/1-2 numaralı şiir mecmuasında, "Lâgarî" başlıklı/mahlaslı ve "li-kâtibihî" başlığıyla sunulan şiirler vardır. Şiir mecmuasının, şairler ile şiir örneklerine bakıldığında 17. yüzyılda yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, Lâgarî'nin de 17. yüzyıl şairlerinden biri olduğu söylenebilir. Bu şaire ait olduğu belirtilen derleme şiir mecmuası vardır. İncelediğimiz bu mecmua 161 yapraktan oluşmaktadır.

Mecmuada derleyicinin kimliğine yapılan atfa göre en az iki farklı kalem kullanılmıştır. Fakat uzun derleme kısmının da farklı bir kalemle yazıldığı düşünüldüğünde mecmuada üç farklı kalemin varlığı göze çarpmaktadır. Bunlardan biri olan Nesîb'in yazısı, koyu-kalın kalem ve nesih hat iledir. Lâgarî'ye ait olduğu belirtilen yazıların ise şikeste-talik olduğu ve ince bir kalemle yazıldığı görülmektedir.

Mecmuada "li-kâtibihî", "li-râkimihi" gibi ibarelerin, başka metinlerden direkt alıntı yapılarak bu mecmuaya aktarılma ihtimali söz konusudur. Bu durumda, Lâgarî'nin başka bir şiir defteri veyahut divanındaki bilgilerin buraya başlıkları değiştirilmeden aktarılması da söz konusu olabilir. Bu ifadelerin, metni yazıya aktaran/istinsah eden kişinin şahsi bir kullanımı/tercihi de olabilir. Her durumda ister Lâgarî ister başkası tarafından belirtilmiş olsun, bu şiirlerin Lâgarî'ye ait olduğu vurgulanmaktadır.

Lâgarî'nin yazdığı belirtilen bölümlerde bu yüzyılda, kaynaklarda şiirleri ve eserleri hakkında fazla bilgi olmayan şairlerden Vâhidî ve Revnakî'ye ait şiir örnekleri vardır.

Mecmuada, Lâgarî'nin yazdığının belirtildiği bölümler için başlıkta hem "Lâgarî" hem de "Li-kâtibihî" ibaresi geçmektedir. Bu şiirlerin devamında "velehû" başlığı da kullanılmış olup şiirin bir önceki şaire ait olduğu vurgulanmaktadır. Bu durumda bu şiirlerin Lâgarî'nin hattıyla ona ait metinler olduğu belirtilmiştir. Bazı şiirlerin başlığında "Lâgarî" ibaresi geçmektedir. Aynı yazı stilinde ve aynı kâtime ait metinler olduğu düşünülen yazıların sayısı, tespitlerimize göre 13'tür. Bunların 11'inde Lâgarî'nin mahlası bulunmaktadır.

"Li-kâtibihî" başlığı kullanılmış olmasına rağmen mahlas biriminde şairine atıf yapılmayan bir gazel ile bir tahmis bulunmaktadır. Gazelin *Bâkî Dîvânı*'nda geçtiği tespit edilmiştir. Şiirin aslında "Bâkiyâ" geçen mahlas ibaresinin Lâgarî'nin hattı olduğu belirtilen hatta yakın bir yazı ile yazılan şiirde "Âşıkân" şeklinde geçtiği görülmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, başka bir yerden yapılan bir alıntıdaki hatanın, bu mecmuada da devam ettiği söylenebilir. Bu ihtimaller dışında eğer Lâgarî veya başkası bu şiirin kendisine ait olduğunu belirtmek istemişse, şiir aşırıcılığının/intihalinin olduğu söylenebilir. Ancak başka birisinin Lâgarî'ye böyle bir ithamda bulunmuş olma ihtimali imkân dâhilindedir. Lâgarî'nin veya kâtime yapmış olduğu bir hatadan dolayı başlığın altına yanlışlıkla Bâkî'nin şiirini yerleştirilmiş olması da muhtemeldir. Ayrıca yazısı Lâgarî'ye benzeyen başka bir hattatın aktardığı bir şiir de olabilir. Sonuç olarak, bu şiir, başlığına göre Lâgarî'ye ait mahlas kullanılmayan bir şiir olarak tanımlanabilecek bir konumda iken tarafımızdan yapılan titiz araştırmalar sonucu şiirin Bâkî'ye ait olduğu tespit edilmiştir.

Aynı durum, *Mezâkî Divanı*'nda geçen şiir için de geçerlidir. Bir gazelin iki kişiye atfedildiği anlaşılan bu durumun bilinçli veya sehven yapıldığı konusunda kesin fikir beyan etmek güçtür. Lâgarî hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmaması varsa şiirlerinin toplandığı divanın henüz ele geçmeyişi, şaire ait başka şiir örneklerinin olmayışı gibi sebeplerden dolayı bu şiirin aslında kime ait olduğu hakkında kesin fikir

beyan etmek zordur. Bu kişinin Mezâkî ile aynı dönemde yaşamış Lâgarî Şeyh Mehmed olduğu yönünde açıklama yapmak zorlama bir tercih olacaktır. Şiirlerin hangisine ait olduğu noktasında, bugün için Mezâkî veya Lâgarî arasında bir tercih yapmak çok güçtür. Ancak daha sonraki çalışmalarda bu konuda yeni belgelere ulaşırsa veyahut iki şairden birisinin diğer(ler)inin şiirlerini sahiplendiği veya intihal bağlamında çaldığı ortaya çıkarsa daha net bir görüş ileri sürülebilir.

Lâgarî'nin hattı ile yazıldığı belirtilen “li-kâtibihî” başlıklı tahminin birimlerinde Lâgarî'yi belirten bir ibare veyahut mahlas yoktur. Tahmise esas gazel, Şeyhülislam Bahâyî'ye aittir. Bu tahminin kime ait olduğu konusunda mecmuadaki ipuçları dışında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Başlığındaki ibareden hareketle manzumenin Lâgarî'ye ait olduğu söylenebilir. Ancak Bâkî'nin gazelinde olduğu gibi şiirin başka birisine ait olma ihtimali de söz konusudur. Ayrıca bu yazının ve kâğıdın/yaprağın farklı bir derleyen tarafından da eklenmiş olması da muhtemeldir.

Mecmuada Lâgarî mahlası taşıyan tüm şiirler, “Bâkî'ye ait ve Mezâkî'ye atfedilen şiir örneğindeki tespitimiz ekseninde” başkasına ait olmasına ayna elimizde geldiği kadar diğer divanlar ve internet üzerinde yayımlanmış metinler çerçevesinde araştırılmıştır. Böylece bu şiirlerin ona ait olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan araştırmalara göre, şüpheli şiirler dışında şiirlerin başka şairlerin divanlarında geçmediği tespit edilmiştir. Bunların başkasına ait olup mahlaslarının veyahut başka bölümlerinin değişme ihtimali, her zaman için mümkündür. Bu durum birçok Divan edebiyatı şairi için de geçerli olabilir. Birçoğunun henüz tespit edilemeyen divanlardan veyahut gözden kaçan hususlardan dolayı başkasına ait metinler olabileceği her zaman için ihtimal dâhilindedir.

Sonuç olarak; bir mecmuada Lâgarî'ye atfedilen bazı şiirler mevcuttur. Şairin kimliği konusunda elimizde net bir bilgi yoktur. Lâgarî'nin mahlasını değiştiren bir şair olabileceği veyahut şiirlerini bir araya getirmeden ölmüş olması muhtemeldir. Fakat mecmuadaki veriler, onun şiirleri olarak sunulanlardan en az ikisinin şüpheli olduğunu göstermektedir.

Lâgarî'nin şiir örnekleri bağlamında yaptığımız değerlendirmelerin birçok şair için geçerli olduğu söylenebilir. Ancak bu bilgiler, tespit edildiği kadarıyla gündeme gelebilecektir. Tezkirelerde ve diğer kaynaklarda birçok şairin, başkalarının şiirini sahiplendiği, değiştirerek kendisininmiş şeklinde gösterdiği belirtilmektedir.

Çoğu zaman şiir yazmada öğrencilik aşamasında olan kişilerin bu çerçevede öğrenme amacıyla bazı değişiklikler yaptığı da görülmektedir. Belki de bu türden şiirler, bir şaka olarak düzenlenmiştir. Ama nihayetinde başkasına ait bir şiirin sahiplenilmesi ile sonuçlanmıştır. Şiiri çalan kişinin hayatında böyle bir işlemi bir defa yapıp sonra vazgeçmesinin de ihtimal dâhilinde olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca inceleme kısmında üzerinde genişçe durulduğu üzere, bu şiirlerin başkası tarafından yazılarak şaire bilinçli bir karalama kampanyası şeklinde sunulması da mümkündür.

Müstensihlerin/kâtiplerin yaptığı hatalar arasında bu türden durumların olabileceği unutulmamalıdır. Kağıtların ve şiirlerin yerinin karışması, atılan başlıktan sonra yanlışlıkla başka bir metin ekleme gibi durumlar her zaman için mümkündür. Bununla birlikte mahlası aynı olan şairlere ait şiirlerin diğeri adına sehven kayıtlanmaları da ihtimal dâhilindedir.

Lâgarî hakkında kaynaklarda geniş bilgi olmaması onun iyi bir şair olmadığı anlamına da gelmemektedir. Bu düşünce bunun tam tersi bir algıya da kapı aralayabilir. Bunun farklı sebepleri üzerinde tartışılabilir.

Bu çalışma, Lâgarî mahlaslı şair veya şairler üzerinde yapılacak olan yeni çalışmalara bir ön katkı mahiyetindedir. Şaire ait yeni şiirler ve eserler gün yüzüne çıktığında gerek üslup gerekse de yeni bulgular bağlamında şair hakkındaki bilgiler sürekli güncellenerek yenilenecektir.

Kaynaklar

- Aksoyak, İ.H, (2021) “Lâgarî, Şeyh Mehmed Efendi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS) Erişim linki: <http://teis.yesevi.edu.tr/made-detay/lagari-seyh-mehmed-efendi> , Erişim tarihi: 18.07.2021
- Aydemir, Yaşar (2001). “Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü” Bilig, s. 147-156, Ankara.
- Aydemir, Yaşar (2007). “Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler” Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3 Summer, s. 123-137, Ankara. AYDEMİR, Yaşar (2001). “Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü” Bilig, s. 147-156, Ankara.
- Aydemir, Yaşar (2011). “Biyografi Kaynağı Olarak Mecmualar”, Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi, Sempozyumu Bildirileri Kitabı, s. 87-100, Atatürk Kültür Merkezi,

Ankara.

- Aydın, G. (2019) “*Bosnalı Sâbit Dîvân'ının Bağlamlı Dizini Ve İşlevsel Sözlüğü*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi
- Ceyhan A.-DURU, N. F. (2014), “Yusuf Nesib”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nesib-yusuf>, Erişim Tarihi: 21.07.2021
- Efe, Zahide. (2019). 16. Yüzyıl Divan Şairi Hâtemî ve Dîvânçesi. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 8/20, s. 114-150 .
- Ekinci, R. (hzl.) (2017), *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gürbüz, M. (2011). “Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları”, Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, s. 315-328, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara
- Gürbüz, M. (2012). “Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi”, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı, s. 97-113, Turkuaz, İstanbul.
- <https://osmanli.org.tr/hindiler-tekkesi/> Erişim Tarihi: 27.07.2021.
- İçli A. (2018b), Makalî'nin Yeni Şiirleri (*Geçmişten Günümüze Manisa içinde*, s. 1245 -1260), (Editör: Ferhat Berber, Harika Durgun, Betül Aydoğan). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi
- İçli, A. (2015). Fasîh'in Yayınlanmamış Türkçe Rubâileri. *Researches About The Turks All Around The World, Türk Dünyası Araştırmaları*, (219), 209–222.
- İçli, A. (2016). Dâî Mahlaslı Şairler ve Seyyid Yahya Dâî Poets With Pseudonym Dâî and Seyyid Yahya Dâî. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(15), 219–246.
- İçli, A. (2017). İzâkî ve Şiirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (19), 169–192.
- İçli, A. (2018a). Kâsımî Mecmuası'nın İçerik Analizi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (40), 468–499.
- İçli, A. (2019). Harîmî'nin Manzum Mektubu. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123(243), 251–278.
- İçli, A. (2020a). Divan Edebiyatında Levendî Mahlaslı Şairler ve Musullu Levendî. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 7(18), 203–217.
- İçli, A. (2020b). Süleyman Şadi'nin Yayınlanmamış Türkçe Şiirleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10–21.
- İçli, A. (2020c). İzâkî ve Yayınlanmamış Türkçe Şiirleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(4), 772–803.
- İpekten, H. (1990) Naîli-i Kadim Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (1994), *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İsen, Mustafa (1997). "Tevârüd mü İntihal mi", Ötelere Bir Ses (s. 338-344). Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Kahraman, S. A.-Dağlı, Y (hzl.) (2013), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi(1-6. Kitaplar)*, c. 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kalyon, Abuzer. (2011) Peşteli Hisali Metali'ün-Neza'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Kaplan, Yunus (2019). “Belîğî ve Dîvânçesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul. Sayı 22. s. 359-448.
- Kaplan, Yunus (2020). “Mecmualardan Hareketle Bir Dîvânçe Teşkil Denemesi: Edirneli Misâlî (Hasan Çelebi) ve Dîvânçesi”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, s. 35-152.
- Köksal, M. Fatih (2011), “Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshâk-zâde Fevzi Mecmuası”, Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, s. 449-468, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Köksal, M. Fatih (2012). “Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)”, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı, s. 409- 431 Turkuaz, İstanbul.

- Kurnaz, C. TATÇI, M. (hızl.) (2001). *Mehmed Nâil Tuman, Tuħfe-i Nâilî - Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. C.2. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Kurnaz, Cemal; Aydemir, Yaşar (2013). "Mecmualara Sorulması Gereken Sorular" Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1, Winter, p. 51-64, Ankara.
- Küçük, S. (1994) *Bâkî Divanı Tenkitli Basım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Mecmû'a-i Eş'âr, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4453/1-2, 161yk.
- Mermer, A. (1991), *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Müstakimzade Süleyman Sadeddin (2000), *Mecelletü'n-Nisab*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Sertkaya, O. F (1999). "Tevârüd mü? Adaptasyon mu? Nazire mi? Yoksa İntihâl yani 'Sirkat-i Şiir' mi?" ,İlmî Araştırmalar, S. 7, s. 191-199.
- Taş, B. (2013) Gerçek Bir Şiir Hırsız Şerîfi ve Çalıntı Divanı, *Dedekorkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.2, S. 4, s. 1532-162
- Uludağ, E. (1992). *Şeyhülislâm Bahâyî Divânı: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Usta, M. (2006) *Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi ve Silsile-i Suḫfiyân İsimli Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: İstanbul: Marmara Üniversitesi
- Yıldırım, A. (2006), *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlasnâmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

COMPARISON OF ETHICAL, TRANSFORMATIONAL, PATERNALISTIC, SPIRITUAL AND INSTRUCTIONAL LEADERSHIP STYLES

Etik, Dönüşümcü, Paternalist, Spiritüel ve Öğretimsel Liderlik Stillерinin Karşılaştırılması

Mustafa ÖZGENEL¹, Baran Barış YILDIZ², Pınar MERT³ ve İsmail Eray DURSUN⁴

¹Doç. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul, mustafa.ozgenel@izu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7276-4865

²Dr. Avcılar İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, İstanbul, bbaris_yildiz@windowslive.com, orcid.org/0000-0001-6186-4038

³Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul, pinar.mert@izu.edu.tr, orcid/0000-0003-3633-7556

⁴Bakırköy İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, İstanbul, ismail.eray.dursun@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6420-7487

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

21.03.2021

Kabul/Accepted:

13.09.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.900510

Keywords

Leadership,
transformational
leadership, ethical
leadership, paternalistic
leadership, instructional
leadership, spiritual
leadership

Anahtar Kelimeler

Liderlik, Etik liderlik,
dönüşümcü liderlik,
paternalist liderlik, ruhsal
liderlik, öğretimsel liderlik

ABSTRACT

In this study, it is aimed to compare the ethical, transformational, paternalistic, spiritual, and instructional leadership styles of school principals. For this purpose, the research has been carried out according to the survey model. 586 teachers from Istanbul province participated in the study. A high level of a positive correlation has been found between the leadership styles of school administrators perceived by the teachers. Teachers most perceived ethical leadership style and least perceived paternalist leadership style of school administrators. While teachers' perceptions of instructional, transformational, ethical, and spiritual leadership styles differ significantly according to their gender; It does not differ significantly according to their educational status. It has been determined that the instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly according to the type, grade, and age variables. The instructional, transformational, paternalist and spiritual leadership styles of school principals do not differ significantly according to the seniority variable; however, it has been determined that the ethical leadership style of school administrators differed significantly according to the seniority variable. It has been determined that instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly; according to the type of schools, grade, and age variables.

ÖZ

Bu araştırmada okul müdürlerinin etik, dönüşümcü, babacan/paternalist, ruhsal/spiritüel ve öğretimsel liderlik stillerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma betimsel tarama desenine göre gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya İstanbul ilinden 586 öğretmen katılmıştır. Okul müdürlerinin öğretmenler tarafından algılanan liderlik stilleri arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı ilişki tespit edilirken; öğretmenler okul müdürlerinin en fazla etik liderlik stilini en az ise paternalist liderlik stilini sergilediğini düşünmektedir. Öğretmenlerin öğretimsel, dönüşümcü, etik ve ruhsal liderlik stilleri algıları cinsiyetlerine göre anlam farklılık gösterirken; eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Öğretmenlerin görev yaptıkları okul/kurum türüne/kademesine ve yaşlarına göre okul müdürlerinin öğretimsel, dönüşümcü, etik, paternalist ve ruhsal liderlik stilleri anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Okul müdürlerinin öğretimsel, dönüşümcü, paternalist ve ruhsal liderlik stilleri öğretmenlerin kıdemlerine göre anlamlı farklılık göstermediği; ancak okul müdürlerinin etik liderlik stili öğretmenlerin kıdemlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Atf/Citation: Özenel, M., Yıldız, B. B., Mert, P., Dursun, İ. E. (2021). Comparison of Ethical, Transformational, Paternalistic, Spiritual and Instructional Leadership Styles, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1191-1209).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mustafa ÖZGENEL, mustafa.ozgenel@izu.edu.tr

1. Introduction

Increasing radical changes are taking place in the world, and the changes in social life and technology for many years can be seen even in less than a day in the present century (Can, 2002). Factors such as developments in the digital society, changes in the social environment structure, change of population balance, changing education and economic policies, and foreign relations of the country affect organizations directly or indirectly. As a result of these effects, old management approaches leave their place to new approaches and ideas. These rapid changes also force educational organizations to change, direct them to new searches, and increase the efforts of the organizations (Özdemir, 2000). In this respect, the importance of education leaders is realized more. Education leaders need to take advantage of the opportunities provided by the change to draw new paths to the organization and make the organization defensible against external threats. Because of this reason, educational organizations have to reorganize and evaluate their organizational identities and leadership styles. In the modern era of sudden changes, educational organizations, like other organizations, need new leadership approaches that strengthen their management skills (Altinkurt, 2007). According to House et al. (2004), Turkey is a people-oriented, high power distance, and collectivist country. However, it is known that Turkish school administrators are mostly male, have teacher-centered education and teach a teacher-centered education, and do not have education in informatics and technology (Gumus and Akcaoglu). Besides, the school administration hasn't seen as a profession, but as an additional task to the teaching profession (Balci, 2002).

On the other hand, it has stated in the literature that school leadership plays a key role in school reform (Bryk, Sebring, Allensworth, Luppescu, & Easton, 2010; Hallinger & Heck, 1998; Leithwood, Louis, Anderson, & Wahlstrom, 2004; Supovitz, Sirinides, & May 2010; Waters, Marzano & McNulty, 2003). While studying what kind of characteristics, character, and behaviors education leaders should have, it should not be ignored that each leadership style has different benefits and risks within its own dynamics. In this study, important leadership styles in the field of education such as paternalist, ethical, transformational spiritual, and instructional, which are seen as different from each other, but complementary to each other in general or have arisen in opposition to each other, have been discussed and compared.

1.1. Paternalist Leadership

Paternalist leadership is a more collective leadership style with a high power distance, feudal structure (Aycan, Schyns, Sun, Felfe, & Saher, 2013; Pellegrini & Scandura, 2008). Paternalist leadership has been affected by the cultural values of the society that it occurs. While Asian-type paternalist leadership has been influenced by Confucian philosophy, Turkish-type paternalist leadership has been influenced by Ottoman culture and Islamic values (Cheng et al., 2014; Song, 2016).

Paternalist leaders behave like a family member and show great interest in important events of their followers such as funerals, weddings, and diseases (Karakitapoğlu-Aygün, Gumusluoglu, & Scandura, 2013), build good relationships, and help them cope with their problems (Rego et al., 2012). On the other hand, discipline and authority are important in paternal leadership (Aycan, 2006; Cheng, Chou, Wu, Huang, & Farh, 2004). There are two models of the dimensions of patriarchal leadership. According to Cheng et al. (2004), it has three dimensions: authoritarianism, benevolence, and moral leadership. However, Aycan (2006) tried to clarify the concepts and especially distinguished benevolent paternalism and exploitative paternalism. In this research, Cheng et al. (2004) have been focused on the dimensions it creates. The caring paternalist leader protects subordinates and deals with their problems at work or in personal life.

On the other hand, paternalist leaders always make them feel the strong authority attitudes about who the boss is (Cheng et al., 2004). The moral paternalist leader, on the other hand, obeys the rules accepted by the society and is shown as an exemplary role model by the environment. Also uses authority and power not only for personal benefits but also for the benefit of society (Westwood, 1997). The authoritarian paternalist leader has a lofty image.

Since the authoritarian paternalist leader does not know the abilities of his followers, he decreases their motivation (Karakitapoğlu-Aygün, Gumusluoglu, & Scandura, 2013). When the research findings in the literature are examined, it is observed that the philanthropic paternalist leader has a positive effect on the performances of the followers, the authoritarian and self-interested paternalist leadership dimensions are not effective and affected negatively (Chan, Huang, Snape, & Lam, 2013; Chan & Mak, 2012; Chen, Eberly, Chiang, Farh & Cheng, 2014; Mert & Özgenel, 2020; Wu, Huang, Li, & Liu, 2011). According to Özgenel and Canuyulası, (2021) the paternalist leader generally supports school happiness and affects the bureaucratic school culture in a positive way (Özgenel & Dursun, 2020).

1.2. Ethical Leadership

Ethical norms in organizations are determined by ethical leaders. Klaus M. Leisinger states that "income" in an organization has the same meaning as nutrition which is a necessity for people. Just as nutrition is not the only meaning of a person's life, earning is not the only purpose of an organization. Although the prestige of an organization is not included in its balance sheet, it is one of the most important components of the organization (Tepe, 2000). It has been seen that ethical values such as respectability should be among the important components in addition to earnings for the organization, as an important task of ethical leadership. Brown et al. (2005, p. 120) define ethical leadership as "showing normative appropriate behavior through personal action and interpersonal relationships and introducing such behaviors to followers through two-way communication, empowerment and decision making". Ethical leaders act both for the well-being and development of the society and for the psychological well-being and satisfaction of their employees (Avey, Wernsing, & Palanski, 2012; Treviño, Brown, & Hartman, 2003). Ethical leaders trust the rules. Ethical leaders also take decisions based on ethical principles and are firmly committed to all aspects of moral management. It is claimed that ethical leadership includes features of all previous ethical leadership styles (Van Wart, 2014).

As proof of this, it has been revealed in researches that ethical leadership has positive results for teachers (Cohen et al., 2009; Eyal et al., 2011; Greenlee & Brown, 2009). Having ethical leaders increases pride and loyalty to the organization and strengthens feelings of moral commitment (Philipp & Lopez, 2013). In addition, ethical leadership affected organizational citizenship behavior (Philipp & Lopez, 2013; Toor & Ofori, 2009; Treviño et al., 2003), organizational health (Özgenel & Aksu, 2020), organizational opposition (Özgenel, Baydar, & Baydar, 2019), employees' emotional and their normative commitment (Den Hartog & De Hoogh, 2008; Kim & Brymer, 2011), teachers' normative commitment to the school and the school climate positively (Özgenel & Yayık, 2019).

1.3. Transformational Leadership

In 1978 Burns in his book called "Leadership"; defines political leadership by dividing it into two; behavioral and transformative. In this book, he laid the foundation of, transformational leadership bases on the leader and the audience's aim to achieve high goals in order to mutually increase each other's motivation and meet their high-level needs. Later, Bass has transformed transactional leadership into transformational leadership in his studies since 1985, based on Burns (Bryman, 1992). Through their high ethical behavior and intellectually deep visions, transformational leaders provide inspiration to employees to act by taking into account their needs and guide them to look at existing problems from a new perspective (Kwan, 2019). Therefore, transformational leadership has some sub-dimensions: idealized effect, inspiring motivation, intellectual stimulation, and individualized evaluation (Avolio & Bass, 1991; Avolio, Bass, & Jung, 1999). Idealized impact indicates that the norms, characteristics, and behaviors of the leader are accepted at the ideal level by the audience and thus the desire to identify with the leader inspirational motivation refers to; the leader's role model, creating an engaging vision and encouraging the audience to reach this goal, push the limits, and take risks. Intellectual stimulation shows how much a leader can encourage his followers to be more reformist and more creative.

Individual interest means that the leader can take into account the needs of each audience individually and contribute to their development (Bass, 1999). According to Breevaart et al. (2014), transformational leaders are more effective leaders than leaders who adopt transactional approaches. It has been reported that transformational leaders increase individual performance among employees, individual creativity, team performance, and organizational performance (Wang et al., 2011), and job satisfaction (Erktulu, 2008), besides affect organizational trust and citizenship behavior (Podsakoff et al., 1990), improve work resources, (Albrecht et al., 2015), strengthen participation (Ghadi, Fernando & Caputi, 2013; Hayati et al., 2014; Tims et al., 2011; Hawkes, Biggs, & Hegerty, 2017), and develop creative and innovative solutions to problems (Bass and Bass, 2008), create a shared vision, takes risks, appreciates employees and attaches importance to teamwork (Özgenel & Karsantik, 2020), positively influences staff empowerment (Jung, Chow, & Wu, 2003; Parker & Griffin, 2011), It has been reported that it negatively affects organizational cynicism (Özgenel & Hıdıroğlu, 2019).

1.4. Spiritual Leadership

It is difficult for a leader who cannot understand his own spirit to understand the spirit of the organization due to the spirit of his employees. In this sense, today organizations move away from the bureaucratic structure and adopt human-oriented management (Baloğlu & Karadağ, 2009; Karadağ, Altınay Aksal, Altınay Gazi & Dağlı, 2020) and also value-based leadership styles that attach importance to spiritual intelligence have gained importance (Özgan et al. , 2013). Leadership styles based on these values are; ethical leadership (Starratt 2005; Stefkovich & Begley 2007), spiritual leadership (Woods 2007), and poetic leadership (Deal 2005). The spiritual leader creates a common vision desired by employees (Hoppock, 1935), inspires employees (Fry, 2003), and gives them the hope of reaching their dreams in the workplace by increasing their job satisfaction (Weng, Huang, Chen, & Chang, 2015).

Fundamentally, spiritual leadership includes authenticity, intentionality, spirituality, and sensitivity (Bhindi & Duignan, 1997). According to Egel and Fry (2017), a spiritual leader makes employees feel that their work-life has a meaning, creates common values (Akıncı & Ekşi, 2017; Fairholm, 1996), creates school culture (Karadağ et al., 2020; Özgenel & Ankaralıoğlu, 2020). They trust employees, motivate them to trust each other, and indeed they are internally motivated (Fry et al., 2005; Law, 2008; Mitroff & Denton, 1999; Özgan et al., 2013).

Spiritual leaders those increase the life satisfaction and organizational commitment of followers (Fry & Slocum, 2008; Salehzadeh et al., 2015) also improve their followers' organizational citizenship behaviors (Chen et al., 2013; Chen & Yang, 2012; Pio & Tampi, 2018; Kalkan et al., 2020; Koç & Başaş, 2019), besides arise their productivity (Bozkuş & Gündüz, 2015; DePree, 1992), their performance (Akıncı & Ekşi, 2017; Koç & Başaş, 2019; Krishnakumar et al., 2015), their level of commitment (Malone & Fry, 2003), job satisfaction (Abdullah et al., 2009), and the academic success of the school as a whole (Koç & Bastas, 2019; Koçyiğit, 2017; Malone & Fry, 2003).

1.5. Instructional Leadership

Studies on leadership in the field of education have focused on transformational and instructional leadership styles, and it has been discussed which leadership style is more effective than the other one. Gümüş, Bellibaş, Esen, and Gümüş (2016) stated that instructional leadership dominated the field from 1980 to 1995, but transformational leadership came to the fore in the mid-1990s, and again in the last decade, instructional leadership started to become effective again in order to increase the effectiveness of schools.

Robinson, Lloyd, and Rowe (2008) underlined that the effect of instructional leadership on student outcomes is at least three times greater than transformational leadership. According to Hallinger and Murphy (1985), instructional leadership includes three groups of leadership activities. These are; defining the school mission (framing clear school goals and transmitting clear goals), managing teaching programs (supervising and evaluating teaching, coordinating curriculum, and monitoring student progress), and creating a positive school

climate (maintaining teaching time, promoting professional development, providing high visibility providing opportunities for teachers to learn). As an instructional leader (King, 2002), the school administrator who is responsible for all educational issues and student achievement should share these responsibilities with teachers (Glickman, 1989; Marks & Printy, 2003) and work together with teachers to improve the quality of the curriculum, education, teaching, and learning (Marks & Printy, 2003). In this sense, the relationship between school administrators and teachers is very important (Gümüş & Akçaoğlu, 2013). Because the school administrator as an instructional leader will need the collaboration of teachers to achieve the goals set before. Instructional leader improves teachers' professional commitment and innovation levels (Sheppard, 1996), increase teacher productivity (Duyar, Gümüş, & Bellibas, 2013; Ross & Gray, 2006; Tschannen-Moran & Woolfolk Hoy, 2007), and student success (Krug, 1992).

In summary, research shows that school leaders have a significant influence on student achievement (Bush, 2009; Supovitz et al., 2010). The main purpose of this study is to determine the extent to which school administrators' leadership behaviors perceived more by teachers who work in public schools in Turkey. In accordance with this purpose; (i) Is there a significant relationship between school principals' leadership styles perceived by teachers? (ii) Is there a significant relationship between school principals' leadership styles perceived by teachers and the school levels where teachers work? (iii) Do school principals' leadership styles perceived by teachers differ significantly according to the teachers' gender, educational status, the school level they strike, their ages, seniority, and the time they worked with the current principal? answers were sought. Although there are many studies on different leadership styles or behaviors, the strength of this study is the comparison of five different leaders (paternalist, ethical, transformational spiritual, and instructional).

2. Methodology

2.1. Research Model

In this study, since it was aimed to compare the paternalist, ethical, transformational, spiritual and instructional leadership styles of school principals perceived by teachers, the research was designed and conducted according to the quantitative research method and survey model. The main purpose of the survey model is to define the features of the universe (Fraenkel, Wallen, & Hyun, 2012). In other words, the survey model is used to determine the opinions, feelings, attitudes, tendencies, or perceptions of people in a very large group (population) about an event, situation, subject, or phenomenon through a smaller group (sample) through the scale / s-questionnaire. It is a quantitative research model conducted in order to collect and generalize this information to the universe.

2.2. Study Group

The study group of the research consists of 586 teachers who are selected by the method of "convenience sampling" among the teachers working in public schools in the Anatolian Side of Istanbul. The "convenience sampling method was used because of the COVID-19 epidemic that occurred during the period of the study. The "convenience sampling" sampling method is a method, in which the sample can easily accessible and select from applicable units due to the limitations in terms of time, money and labor " (Büyüköztürk, 2012). 65.7% (385) of the teachers are female and 34.3% (201) are male in the study. While 86.3% of the teachers have undergraduate degree, 13.7% have graduate degree and 37.7% (220) of the teachers work in kindergarten and primary school, 19.6% (115) in secondary school, 36.2% (212) in high school and 6.7% (39) work in public education and science and art centers.

2.3. Data Collection Tools

Permission was obtained from the researchers, the researchers who developed the scales and the Istanbul Sabahattin Zaim University Ethics Committee (Ethics Committee decision dated 27.11.2020 and numbered 2020/11). The data collection tool contains a personal information form. Instructional Leadership Scale,

Managerial Spiritual Leadership Perception Scale, Paternalist Leadership Behaviors Scale, Ethical Leadership Scale and Transformational Leadership Scale have been used to obtain data in the study.

Instructional Leadership Scale (ILS); was developed by Alig-Meilcarek (2003) and adapted to Turkish by Şahin (2011). The scale consists of 3 dimensions and 23 items. The items in the scale are rated as a 5-point Likert-type scale, "completely agree (5), agree (4), partially agree (3), disagree (2), absolutely disagree (1)". 23 as lowest and 115 as *highest* point can be taken from the Instructional Leadership Scale.

The Transformational Leadership Scale (TLS) was developed by Akan, Yıldırım, and Yalçın (2014). The scale is consists of one-dimension and 20 items. The scale is rated as a 5-point Likert type as "I totally agree (5), agree (4), partially agree (3), disagree (2), strongly disagree (1)". 20 as lowest and 100 as *highest* point can be taken from the Transformational Leadership Scale.

Ethical Leadership Scale (ELS) was developed by Brown, Trevino, and Harrison (2005) and adapted into Turkish by Muharrem, Bircan, and Yeşiltaş (2012). ELS, which consists of 10 items and one dimension, is a 5-point Likert type scale that is answered and scored as "I totally agree (5), I agree (4), I partially agree (3), I do not agree (2), I strongly disagree (1)". 10 as lowest and 50 as *highest* point can be taken from the Ethical Leadership Scale.

Managerial Spiritual Leadership Perception Scale (SLS) was developed by Akıncı and Ekşi (2017). The scale consists of 28 items and four sub-dimensions named "Hope/belief, Interpretation, Efficiency and Vision". The scale is rated as a 5-point Likert type scale as "I totally agree (5), agree (4), partially agree (3), disagree (2), strongly disagree (1)". The lowest score of 28 and the highest score of 140 can be taken from the Spiritual Leadership Scale.

The Paternalist Leadership Behaviors Scale (PLS) was developed by Dağlı and Ağalday (2017). The scale consists of 22 items and four sub-dimensions (benevolent leadership, moral leadership, self-interested leadership, authoritarian leadership). The scale was rated as a 5-point Likert type scale as "I totally agree (5), agree (4), partially agree (3), disagree (2), strongly disagree (1)". 22 as lowest and 110 as highest point can be taken from the Paternalist Leadership Scale.

2.4. Data Analysis

Before the data was analyzed, kurtosis and skewness values had been calculated and it had been examined that the data had shown a normal distribution. Besides, the Cronbach Alpha reliability coefficient of the scales was calculated and given in Table 1.

Table 1. Kurtosis, Skewness and Reliability Values of the Scales

	N	Kurtosis	Skewness	Cronbach Alpha
1- Instructional Leadership	586	-.168	-.364	.966
2-Transformational Leadership	586	-.472	-.363	.978
3-Ethical Leadership	586	-.428	-.307	.947
4- Paternalist Leadership	586	.101	.141	.752
5-Spiritual Leadership	586	-.404	-.183	.973

When Table 1 is examined, it is seen that the kurtosis values of the scales varied between .478 and .101, and the skewness values varied between -.364 and .141, and it is decided that the data shows a normal distribution. It is understood that the reliability coefficients ranged between .752 and .978 and the scales are reliable. The arithmetic mean values of the scales are evaluated according to the given criteria: 1.00-1.79 = very low; 1.80-2.59 = low; 2.60-3.39 = medium; 3.40-4.19 = high; 4.20-5.00 = very high.

3. Findings

The relationship among the instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators perceived by teachers, the relationship among these leadership styles and the school levels teachers work in are presented in Table 2.

Table 2. Results of Correlation Analysis Regarding Leadership Styles

	Mean	sd	1	2	3	4	5
1-Instructional Leadership	3.80	.643	1				
2-Transformational Leadership	3.93	.759	.887**	1			
3- Ethical Leadership	3.97	.709	.872**	.884**	1		
4- Paternalist Leadership	3.48	.344	.699**	.693**	.692**	1	
5- Spiritual Leadership	3.92	.664	.882**	.918**	.911**	.738**	1
6-School level			-.193**	-.214**	-.166**	-.129**	-.175**

*N=586; **p<.01

According to Table 2, teachers perceive all leadership styles of school principals at a "high" level. Considering the arithmetic averages of leadership styles, from highest to lowest; ethical leadership style (M= 3.97; sd= .709), transformational leadership style (M= 3.93; sd= .759), spiritual leadership style (M= 3.92; sd= .664), instructional leadership style (M= 3.80; sd= .643) and paternalist leadership style (M= 3.48; sd= .344).

According to Table 2, it is determined that there are positive and highly significant relationships among the instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators according to the perceptions of the teachers (p<.01). The highest relationship between leadership styles is among transformational leadership style and spiritual leadership style (r= .918; p< .01); the lowest correlation is determined to be between paternalist leadership style and ethical leadership style (r= .692; p<.01). Finally, there is a negative relationship between leadership styles and school levels, though at a low level. In other words, as the school grade continues from kindergarten-primary to middle school and high school, the leadership styles of school administrators decrease in a negative way.

In order to determine whether the instructional, transformational, ethical, paternalistic and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly according to the gender of the perceiver teachers, the independent samples t-test results are given in Table 3.

Table 3. T-test Results of Teachers' Perceptions of Instructional, Transformational, Ethical, Paternalist and Spiritual Leadership Styles of School Administrators According to Gender Variable

Variables	Samples	N	M	SD	t	df	p
Instructional Leadership	Female	385	3,7584	,62856	-2,286	584	,023
	Male	201	3,8860	,66464			
Transformational leadership	Female	385	3,8787	,74567	-2,498	584	,013
	Male	201	4,0430	,77524			
Ethical Leadership	Female	385	3,9270	,67303	-2,492	584	,013
	Male	201	4,0801	,76498			
Paternalist Leadership	Female	385	3,4747	,32859	-1,267	584	,206
	Male	201	3,5126	,37175			
Spiritual Leadership	Female	385	3,8702	,63213	-2,673	584	,008
	Male	201	4,0240	,71352			

When Table 3 is examined, male teachers' perceptions of leadership styles, instructional ($t_{[584]}=- 2.286$; $p<.05$), transformational ($t_{[584]}=- 2.498$; $p<.05$), ethical ($t_{[584]}=- 2.492$; $p<.05$) and spiritual ($t_{[584]}=- 2.673$; $p<.05$), significantly different and higher than female teachers. However, it is seen that there is no significant difference between male and female teachers' perceptions of the paternalist leadership style of school administrators ($p>.05$). In other words, it is determined that male and female teachers' perceptions of school administrators' paternalist leadership style are similar.

Independent samples t-test results are presented in Table 4 to determine whether the instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly according to the teachers' educational status variable.

Table 4. Comparison of the Instructional, Transformational, Ethical, Paternalist, and Spiritual Leadership Styles of School Administrators According to the Teaches' Educational Status Variable

Variables	Groups	N	M	SD	t	df	p
Instructional Leadership	Undergraduate	506	3,8183	,63522	1,522	584	,128
	Postgraduate	80	3,7005	,68884			
Transformational leadership	Undergraduate	506	3,9505	,76075	1,237	584	,216
	Postgraduate	80	3,8375	,74742			
Ethical Leadership	Undergraduate	506	3,9992	,70495	1,693	584	,091
	Postgraduate	80	3,8550	,72634			
Paternalist Leadership	Undergraduate	506	3,4940	,34622	1,115	584	,265
	Postgraduate	80	3,4478	,33013			
Spiritual Leadership	Undergraduate	506	3,9363	,66887	1,219	584	,223
	Postgraduate	80	3,8388	,63449			

When Table 4 is examined, teachers' perceptions of instructional ($t_{[584]}= 1.522$; $p>.05$), transformational ($t_{[584]}=1.237$; $p>.05$), ethical ($t_{[584]}=1.693$; $p>.05$), paternalist ($t_{[584]}=1.115$; $p>.05$) and spiritual ($t_{[584]}=1.219$; $p>.05$) styles differ significantly according to their education levels.

The results of One-Way ANOVA analysis conducted to determine whether the teachers' perceptions of instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly according to the type of school/institution they work in (Table 5).

Table 5. ANOVA Results of Teachers' Perceptions of Instructional, Transformational, Ethical, Paternalist, and Spiritual Leadership Styles of School Administrators According to School Type Variable

	School	N	M	SD	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean square	F	p	Sig.
Lnst. Lead.	A-K/PS	220	3,949	0,553	Bet. Gr.	10,638	3	3,546	8,912	,000	A>C; B> C
	B-Ss	115	3,844	0,677	Within Gr.	231,576	582	,398			
	C-Hs	212	3,641	0,661	Total	242,214	585				
	D- PEC + SAC + VTC	39	3,727	0,727							
	Total	586	3,802	0,643							
Transf. Lead.	A-K/PS	220	4,133	0,637	Bet. Gr.	20,681	3	6,894	12,672	,000	A>C; B> C
	B-Ss	115	3,993	0,776	Within Gr.	316,601	582	,544			
	C- Hs	212	3,701	0,795	Total	337,282	585				
	D- PEC + SAC + VTC	39	3,917	0,823							
	Total	586	3,935	0,759							
Ethical	A-K/PS	220	4,101	0,601	Bet. Gr.	12,164	3	4,055	8,371	,000	A>C; B> C
	B-Ss	115	4,098	0,690	Within Gr.	281,910	582	,484			
	C- Hs	212	3,795	0,781	Total	294,074	585				
	D- PEC + SAC + VTC	39	3,946	0,722							
	Total	586	3,980	0,709							
Pat. Lead	A-K/PS	220	3,535	0,304	Bet. Gr.	2,832	3	,944	8,267	,000	A>C; B> C
	B-Ss	115	3,548	0,315	Within Gr.	66,459	582	,114			
	C- Hs	212	3,396	0,376	Total	69,291	585				
	D- PEC + SAC+ VTC	39	3,540	0,367							
	Total	586	3,488	0,344							
Spirit. Lead.	A-K/PS	220	4,061	0,561	Bet. Gr.	11,329	3	3,776	8,896	,000	A>C; B> C
	B-Ss	115	3,987	0,645	Within Gr.	247,059	582	,424			
	C- Hs	212	3,745	0,729	Total	258,387	585				
	D- PEC + SAC + VTC	39	3,924	0,699							
	Total	586	3,923	0,665							

K: Kindergarten, Ps: Primary school, Ss: Secondary school, Hs: High school, PEC: Public education centre, SAC: Science and art center, VTC: Vocational training center

Comparison of Ethical, Transformational, Paternalistic, Spiritual and Instructional Leadership Styles

According to Table 5, teachers' perception of instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly according to the type of school variable ($p < .05$). Kindergarten / primary and secondary school level teachers' perception of instructive ($F = 8,912$; $p < .05$), transformational ($F = 12,672$; $p < .05$), ethical ($F = 8,371$; $p < .05$), paternalist ($F = 8,267$); $p < .05$) and spiritual ($F = 8,896$; $p < .05$) leadership styles are higher than high school level teachers.

The results of One-Way ANOVA analysis conducted to determine whether the teachers' perceptions of instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly according to age variable.

According to Table 6, perceived instructional, transformational, ethical, paternalistic and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly according to the ages of teachers ($p < .05$). Teachers aged 30 and below; perceptions of instructive ($F = 5.047$; $p < .05$), transformational ($F = 3.998$; $p < .05$), ethical ($F = 5.892$; $p < .05$), paternalist ($F = 3.043$; $p < .05$) and spiritual ($F = 5.247$; $p < .05$) leadership styles are higher than teachers who are between 31 and 40 years old. In other words, teachers aged 30 and above perceive the instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators more positively than teachers between ages 31-40.

Table 6. ANOVA Results of Teachers' Perceptions of Instructional, Transformational, Ethical, Paternalist, and Spiritual Leadership Styles of School Administrators According to Age Variable

	Age	N	M	SD	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean square	F	p	Sig.
Instructional	A- 30 years and below	97	3,961	,659	Bet. Gr.	6,142	3	2,047	5,047	,002	A>B;
	B-31-40	241	3,691	,648	Within Gr.	236,072	582	,406			
	C-41-50	158	3,829	,637	Total	242,214	585				
	D-51 years +	90	3,884	,581							
	Total	586	3,802	,643							
Transformational	A- 30 years and below	97	4,085	,792	Bet. Gr.	6,810	3	2,270	3,998	,008	A>B
	B-31-40	241	3,813	,774	Within Gr.	330,472	582	,568			
	C-41-50	158	3,976	,731	Total	337,282	585				
	D-51 years +	90	4,029	,694							
	Total	586	3,935	,759							
Ethical	A- 30 years and below	97	4,178	,722	Bet. Gr.	8,668	3	2,889	5,892	,001	A>B
	B-31-40	241	3,849	,716	Within Gr.	285,406	582	,490			
	C-41-50	158	4,015	,681	Total	294,074	585				
	D-51 years +	90	4,054	,666							
	Total	586	3,980	,709							
Paternalist	A- 30 years and below	97	3,571	,406	Bet. Gr.	1,070	3	,357	3,043	,028	A>B
	B-31-40	241	3,455	,321	Within Gr.	68,221	582	,117			
	C-41-50	158	3,468	,319	Total	69,291	585				
	D-51 years +	90	3,519	,362							
	Total	586	3,488	,344							
Spiritual	A- 30 years and below	97	4,101	,685	Bet. Gr.	6,805	3	2,268	5,247	,001	A>B
	B-31-40	241	3,812	,667	Within Gr.	251,583	582	,432			
	C-41-50	158	3,932	,639	Total	258,387	585				
	D-51 years +	90	4,014	,634							
	Total	586	3,923	,665							

The results of One-Way ANOVA analysis conducted to determine whether the instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators differ significantly according to the seniority variable presented in Table 7.

Table 7. Comparison of the Instructional, Transformational, Ethical, Paternalist, and Spiritual Leadership Styles of School Administrators According to the Seniority Variable

	Kıdem	N	M	SD	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean square	F	p	Sig.
Instruct. Lead.	A-5 years and below	81	3,887	,621	Bet. Gr.	3,094	4	,774	1,880	,112	---
	B-6-10 year	153	3,714	,694	Within Gr.	239,119	581	,412			
	C- 11-15 year	102	3,760	,638	Total	242,214	585				
	D- 16-20 year	73	3,768	,607							
	E- 21 year +	177	3,879	,618							
	Total	586	3,802	,643							
Transf. Lead.	A-5 years and below	81	4,064	,735	Bet. Gr.	5,242	4	1,310	2,293	,058	---
	B-6-10 year	153	3,837	,840	Within Gr.	332,040	581	,571			
	C- 11-15 year	102	3,868	,737	Total	337,282	585				
	D- 16-20 year	73	3,862	,750							
	E- 21 year +	177	4,029	,699							
	Total	586	3,935	,759							
Ethical Lead.	A-5 years and below	81	4,107	,700	Bet. Gr.	5,043	4	1,261	2,534	,039	A> B; A> C; E> B; E>C
	B-6-10 year	153	3,902	,767	Within Gr.	289,032	581	,497			
	C- 11-15 year	102	3,897	,718	Total	294,074	585				
	D- 16-20 year	73	3,890	,657							
	E- 21 year +	177	4,072	,662							
	Total	586	3,980	,709							
Pater. Lead.	A-5 years and below	81	3,571	,387	Bet. Gr.	1,123	4	,281	2,393	,050	---
	B-6-10 year	153	3,445	,346	Within Gr.	68,168	581	,117			
	C- 11-15 year	102	3,502	,299	Total	69,291	585				
	D- 16-20 year	73	3,432	,315							
	E- 21 yıl +	177	3,501	,352							
	Total	586	3,488	,344							
Spirit. Lead.	A-5 years and below	81	4,033	,652	Bet. Gr.	3,835	4	,959	2,188	,069	--
	B-6-10 year	153	3,869	,714	Within Gr.	254,552	581	,438			
	C- 11-15 year	102	3,855	,642	Total	258,387	585				
	D- 16-20 year	73	3,817	,635							
	E- 21 year +	177	4,002	,641							
	Total	586	3,923	,665							

According to Table 7, instructional, transformational, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators do not differ significantly according to seniority variable ($p > .05$).

However, the ethical leadership style of school administrators differs significantly according to the seniority of the teachers ($F = 2,534$; $p < .05$). Teachers with 5 years or less and 21 years or more seniority levels perceive the ethical leadership style of school administrators at a higher level than teachers with a seniority of 6-10 years and 11-15 years. In other words, teachers with a seniority of 5 years or less and 21 years or more think that school administrators exhibit more ethical leadership style than teachers with a seniority of 6-10 years and 11-15 years.

The results of the One-Way ANOVA analysis conducted to determine whether the instructional, transformational, ethical, paternalist and spiritual leadership styles of the school principals differ significantly according to the duration of the teachers' working with the current school administrator or not are presented in Table 8.

Table 8. Comparison of Instructional, Transformational, Ethical, Paternalist and Spiritual Leadership Styles of School Administrators According to the Duration of Working with the Administrator

	Duration	N	M	SD	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean square	F	p	Sig.
Instruct. Lead.	A-1 year and below	264	3,787	,604	Bet. Gr.	2,448	5	,490	1,184	,315	---
	B- 2 years	82	3,714	,702	Within Gr.	239,766	580	,413			
	C- 3 years	82	3,846	,629	Total	242,214	585				
	D- 4 years	57	3,734	,706							
	E- 5 years	57	3,917	,709							
	F- 6 years+	44	3,916	,604							
	Total	586	3,802	,643							
Transf. Lead.		264	3,952	,688	Bet. Gr.	2,283	5	,457	,790	,557	---
	B- 2 years	82	3,813	,817	Within Gr.	334,999	580	,578			
	C- 3 years	82	3,990	,772	Total	337,282	585				
	D- 4 years	57	3,851	,839							
	E- 5 years	57	3,986	,805							
	F- 6 years+	44	4,002	,867							
	Total	586	3,935	,759							
Ethical Lead.	A-1 year and below	264	3,978	,653	Bet. Gr.	1,550	5	,310	,615	,689	---
	B- 2 years	82	3,916	,768	Within Gr.	292,524	580	,504			
	C- 3 years	82	4,009	,699	Total	294,074	585				
	D- 4 years	57	3,891	,784							
	E- 5 years	57	4,042	,756							
	F- 6 years+	44	4,084	,790							
	Total	586	3,980	,709							
Pater. Lead.	A-1 year and below	264	3,509	,327	Bet. Gr.	,711	5	,142	1,203	,306	---
	B- 2 years	82	3,407	,379	Within Gr.	68,580	580	,118			
	C- 3 years	82	3,504	,367	Total	69,291	585				
	D- 4 years	57	3,502	,330							
	E- 5 years	57	3,485	,359							
	F- 6 years +	44	3,463	,324							
	Total	586	3,488	,344							
Spiri. Lead.	A-1 year and below	264	3,939	,633	Bet. Gr.	1,920	5	,384	,868	,502	---
	B- 2 yil	82	3,807	,750	Within Gr.	256,467	580	,442			
	C- 3 yil	82	3,954	,643	Total	258,387	585				
	D- 4 yil	57	3,865	,689							
	E- 5 yil	57	4,013	,631							
	F- 6 years +	44	3,943	,736							
	Total	586	3,923	,665							

According to Table 8, the instructional, transformational, paternalist, ethical, and spiritual leadership styles of school administrators do not differ significantly according to the duration of working with the administrator currently ($p > .05$). In other words, teachers whose working duration are different from their current principals perceive their principals' instructional, transformational, paternalist, ethical, and spiritual leadership styles at a similar level.

4. Conclusion and Discussion

In this study, instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles of school administrators, teachers' demographic characteristics, and the relationship among these leadership styles have been examined. According to the first finding of the study, teachers think that school administrators' ethical, transformational, spiritual, instructional, and paternalist leadership styles are highly and positively correlated with each other. The fact that these leadership styles are positively correlated with each other proves that these leadership styles give us positive leadership behaviors and characteristics for teachers and the functioning of

the organization. It has shown that teachers are able to perceive different leadership styles. For this reason, it is difficult to find the most effective leadership style. Therefore, applying these leadership styles, that have positive relationships with each other, can help teachers to reveal their potential in the most effective way. From highest to lowest, teachers' perception of the leadership styles of administrators, ethical leadership, transformational leadership, spiritual leadership, instructional leadership, and paternalist leadership respectively. This finding has given us the clue that principals most exhibit ethical leadership style and they least exhibit the paternalist leadership style behaviors. Teachers think that school administrators act in accordance with ethical principles within the school and take into account these principles in their decisions and practices.

Uğurlu (2009) and Kılınc (2010) revealed that school principals' ethical leadership behavior can positively affect teachers' performance. On the other hand, teachers' perception of the paternalist leadership style of school principals who act as family members, authoritarian, and have good relationships is low when compared to other leadership styles. While Özgenel and Dursun (2020) determined school administrators' paternalist leadership behaviors at a "moderate" level, according to perceptions of teachers, Dağlı and Ağalday (2018) and Aktaş (2019) concluded that the perception of paternalist leader behaviors among school principals was higher. Some studies (Çetinkaya, 2011; Gündüz & Doğan, 2009; Kazancı, 2010; Özcan 2013) revealed that school principals display the transformational leadership style at the highest level according to teachers' perceptions. Smith (2008), Günay Süle (2019), and Ankaralıoğlu (2020) found in their studies that spiritual leaders make decisions by considering their strong moral convictions and what is best for the organization. According to Daşkın (2019) and Ail et al. (2015) school administrators need to use instructional leadership skills to improve teachers' commitment to the organization and according to another finding obtained from the research was that school administrators "mostly" performed instructional leadership behaviors due to the teachers' opinions. Within the framework of the results obtained by the studies have shown that teachers can be affected by different leadership styles at different levels. In this case, it would be appropriate for school principals to use different leadership styles in line with the dynamics of the group to ensure teachers' potential at the highest level. According to another important result of the study, there is no significant difference among undergraduate and graduate teachers' perceptions of school principals' ethical, transformational, spiritual, instructional, and paternalist leadership styles. This result is consistent with Kaya's (2020) study, it is found that the graduation degree variable of teachers did not cause a difference in the opinions of the school principal regarding ethical leadership performance. Akıncı (2017) and Günay Süle (2019) stated that there is no significant difference between the perceptions of spiritual leadership of undergraduate teachers and graduate graduates. According to the data obtained from Zengin's (2019) study, it was revealed that teachers' perceptions of school administrators' transformational leadership characteristics did not differ significantly due to the educational status variable. Önsal (2012) stated in his paternalist leadership study that teachers' perceptions did not change. Therefore, in the context of the results of this study, it can be said that there is no significant difference in teachers' assessment of school administrators' leadership styles as the education status variable increases.

In this study, it was concluded that the perceptions of leadership styles decreased as the school level in which teachers worked respectively from kindergarten / primary school, secondary school to high school. In other words, as the school level progresses, teachers think that school principals' ethical leadership, transformational leadership, spiritual leadership, instructional leadership, and paternalist leadership behaviors decrease. While Tosun (2015) and Zengin (2019) did not determine a significant difference in transformational leadership behaviors, also Bağdatlı (2015) did not state any difference in paternalist leadership behaviors. It is seen that Akıncı (2017) encountered a significant difference in mental leadership behaviors and Yılmaz (2010) in instructional leadership behaviors.

This situation can be interpreted as, it can be said that as the types of school and leadership styles differ, the results are changeable, and a clear interpretation cannot be obtained in this direction. Perceptions of teachers on school administrators' instructional, transformational, ethical, paternalist, and spiritual leadership styles differ significantly according to age variable. Teachers under 30 years of age have more positive perceptions

of instructional, transformational, ethical, paternalistic, and spiritual leadership styles than teachers between 31-40 years of age. Antonakis, Avalio, and Sivasubramaniam (2003) and Eagly, Johannesen-Schmidt, and Van Engen (2003) concluded a result that the level of perception transformational, sustaining, and liberating leadership style increases due to age variable among the samples. Akgüney (2013), in his research examining the effects of mental leadership on organizational outcomes, concluded that the older the age, the higher the perception of spiritual leadership. Kaya (2020) concluded that perceptions of administrators' ethical leadership behaviors are higher at 51 years and above than teachers in other age groups. Contrary to these studies, Dursun (2019) and Aydınoglu (2020) concluded that the age variable is not effective in paternalist leadership behaviors. The results of this study can be explained by the fact that as the age variable increases, teachers' observation, and evaluation level of the leadership styles becomes better. When teachers' perceptions of leadership styles are compared according to their seniority variable; teachers with 5 years or less seniority have higher perceptions of ethical leadership than teachers with 6-10 years and 11-15 years of seniority. Perceptions of ethical leadership of teachers with seniority of 21 years or more are higher than teachers with seniority between 6-10 and 11-15 years. Emirbey (2017) found in a similar study that ethical leadership behaviors show an increasing trend according to the professional seniority of teachers.

Teachers' perceptions of transformational leadership, paternalist leadership, instructional leadership and spiritual leadership do not differ according to their seniority variable. Memişoğlu (2006), Suliman and Iles (2000) and Vugt, Jepson, Hart, and Cremer (2004) concluded that leadership styles do not make a significant difference according to the seniority variable. In their studies measuring Manafzadehtabriz (2020) transformational leadership, Sever (2020) instructional leadership, and Arslan (2016) paternalist leadership behaviors, they concluded that the professional seniority variable did not make a significant difference. While the seniority variable is expected to create a significant difference as it affects the age variable, on the contrary, the differences we see in most of the leadership behaviors are thought to be that teachers evaluate the leadership styles of school administrators better as a result of experience. Finally, there is no significant difference between teachers' perceptions of transformational, instructional, ethical, spiritual, and paternalist leadership styles according to the duration variable with the current principals. Similarly, Tahaoğlu and Gedikoğlu (2009) stated that teachers' perceptions of school principals' fulfillment of transformational leadership roles do not change according to the term of office. According to Sever (2020) teachers; transformational, instructional, and ethical leadership and Aktaş (2019) paternalist leadership behaviors did not cause a significant difference in working time with the principal. In the context of the results of this study, the tenure of the teachers in their school did not make a difference in the perception level of the school administrators' leadership style. It can be explained by the fact that the leadership style exhibited by the school principal has not changed over the years. If the effects of these leadership styles on teachers and school outcomes are examined in future studies, stronger generalizations will be made.

References

- Abdullah, A., Alzaidiyeen, N. J., & Aldarabah, I. T. (2009). Workplace spirituality and leadership effectiveness among educational managers in Malaysia. *European Journal of Social Sciences*, 10(2), 304–316.
- Ail, N. M. B. M., bin Taib, M. R., bt Jaafar, H., & bin Omar, M. N. (2015). Principals' instructional leadership and teachers' commitment in three Mara Junior Science Colleges (Mjsc) in Pahang, Malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191, 1848-1853.
- Akan, D. Yıldırım, İ. ve Yalçın, S. (2014). Okul müdürleri liderlik stilleri ölçeğinin geliştirilmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 13(51), 392-415.
- Akgüney, E. (2013). *Ruhsal liderliğin örgütsel çıktılarına etkisi: Bankacılık ve faizsiz finans sektörleri arasında karşılaştırmalı bir analiz* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze.
- Akıncı, T. (2017). *Lise öğretmenlerinin yönetici ruhsal liderlik algılarının öğretmen liderliği ve öz-yeterliliklerine etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Lisansüstü Programı, İstanbul.
- Akıncı, T., & Ekşi, H. (2017). Yönetici ruhsal liderlik algı ölçeği geliştirilmesi. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(7), 294–312.

- Aktaş, T. (2019). *Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışları ile politik taktikleri arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Albrecht, S. L., Bakker, A. B., Gruman, J. A., Macey, W. H., & Saks, A. M. (2015). Employee engagement, human resource management practices and competitive advantage. *Journal of Organizational Effectiveness*, 2(1), 7–35. doi:10.1108/JOEPP-08-2014-0042
- Altınkurt, Y. (2007). *Eğitim örgütlerinde stratejik liderlik ve okul müdürlerinin stratejik liderlik uygulamaları* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Ankaralıoğlu, S. (2020). *Farklı okul kademelerinde görev yapan öğretmen algılarına göre yöneticilerin ruhsal liderlik stiline okul kültürüne etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Antonakis, J., Avolio, B. J., & Sivasubramaniam, N. (2003). Context and leadership: An examination of the nine-factor full-range leadership theory using the multifactor leadership questionnaire. *Leadership Quarterly*, 14, 261–295.
- Arslan, Ö. (2016). *Okul yöneticilerinin paternalist liderlik düzeyleri ile öğretmenlerin örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Avey, J. B., Wernsing, T. S., & Palanski, M. E. (2012). Exploring the process of ethical leadership: The mediating role of employee voice and psychological ownership. *Journal of Business Ethics*, 107, 21-34. doi:10.1007/s10551-012-1298-2
- Avolio, B. J., Bass, B. M., & Jung, D. I. (1999). Re-examining the components of transformational and transactional leadership using the Multifactor Leadership Questionnaire. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72, 441-462.
- Avolio, B. J., & Bass, B. M. (1991). *The full range leadership development programs: Basic and advanced manuals*. New York, NY: Bass & Avolio Associates.
- Aycan, Z. (2006). Paternalism: Towards conceptual refinement and operationalization. In U. Kim, K. Yang ve K. Hwang (Eds.), *Indigenous and cultural psychologies: Understanding People in context* (pp. 445-466). New York: Springer Science.
- Aycan, Z., Schyns, B., Sun, J. M., Felde, J., & Saher, N. (2013). Convergence and divergence of paternalistic leadership: A cross-cultural investigation of prototypes. *Journal of International Business Studies*, 44, 962-969.
- Aydınoğlu, N. (2020). *Yöneticilerin otantik ve paternalist liderlik davranışlarının öğretmenlerin motivasyon, iş tatmini ve örgüt bağlılığına etkilerinin incelenmesi (Ankara özel okullar örneği)* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Bağdatlı, F. (2015). *Okul yöneticilerinin çatışma yönetimi stilleri ile örgüt kültürü arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Balcı, A. (2002). Türkiye'de eğitim yöneticilerinin yetiştirilmesi nasıl olmalı? *21. Yüzyıl Eğitim Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Sempozyumu*, 16-17 Mayıs 2002, Ankara.
- Baloğlu, N., & Karadağ, E. (2009). Ruhsal liderlik üzerine teorik bir çözümleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(58), 165–190.
- Bass, B. M. (1999). Two decades of research and development in transformational leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(1), 9-32.
- Bass, B. M., & Bass, R. (2008). *The bass handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. New York: The Free Press.
- Bozkuş, K. ve Gündüz, Y. (2016). Ruhsal liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin modellenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 24(1), 405-420.
- Breevaart, K., Bakker, A. B., Hetland, J., Demerouti, E., Olsen, O. K., & Espevik, R. (2014). Daily transactional and transformational leadership and daily employee engagement. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 87, 138–157. doi:10.1111/joop.12041
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97, 117-134. doi:10.1016/j.obhdp.2005.03.002
- Bryk, A. S., Sebring, P. B., Allensworth, E., Luppescu, S., & Easton, J. (2010). *Organizing schools for improvement: Lessons from Chicago*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Bryman, A. (1992). *Charisma and leadership in organizations*. Sage Pub.
- Bush, T. (2009) Leadership development and school improvement: contemporary issues in leadership development. *Educational Review*, 61(4), 375-389.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Örnekleme yöntemleri*. <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-Final-Konulari.pdf>

- Can, N. (2002). Değişim sürecinde eğitim yönetimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 5, 17.
- Chan, S. C. H., & Mak, W. M. (2012). Benevolent leadership and follower performance: The mediating role of leader-member exchange (LMX). *Asia Pacific Journal of Management*, 29, 285-301.
- Chan, S. C., Huang, X., Snape, E., & Lam, C. K. (2013). The Janus face of paternalistic leaders: Authoritarianism, benevolence, subordinates' organization-based self-esteem, and performance. *Journal of Organizational Behavior*, 34(1), 108-128.
- Chen, C. Y., & Yang, C. F. (2012). The impact of spiritual leadership on organizational citizenship behavior: A multi-sample analysis. *Journal of Business Ethics*, 105(1), 107-114. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0953-3>
- Chen, C. Y., Chen, C. H. V., & Li, C. I. (2013). The influence of leader's spiritual values of servant leadership on employee motivational autonomy and eudaemonic well-being. *Journal of Religion and Health*, 52(2), 418-438. <https://doi.org/10.1007/s10943-011-9479-3>
- Chen, X. P., Eberly, M. B., Chiang, T. J., Farh, J. L., & Cheng, B. S. (2014). Affective trust in Chinese leaders: Linking paternalistic leadership to employee performance. *Journal of Management*, 40, 796-819.
- Cheng, B. S., Chou, L. F., Wu, T. Y., Huang, M. P. & Farh, J. L. (2004). Paternalist leadership and subordinate responses: Establishing a leader model in Chinese organizations. *Asian Journal of Social Psychology*, 7: 89-117.
- Cohen, J., McCabe, E., Michelli, N. M. and Pickeral, T. (2009) School climate: research, policy, practice, and teacher education. *Teachers College Record*, 111(1), 180-213.
- Çetinkaya, İ. (2011). *Ortaöğretim okul müdürlerinin liderlik stilleri ve iletişim becerileri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dağlı, A. ve Ardiç, T. (2014). Ortaokullarda görevli öğretmenlerin ruhsal liderliğe ilişkin algıları. *Electronic Journal of Education Sciences*, 3(5), 56-73.
- Dağlı, A., & Ağalday, B. (2018). Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarının incelenmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(66).
- Daşkın, S. (2019). *İlkokul müdürlerinin öğretimsel liderlik rolleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Deal, T. (2005). Poetical and political leadership. In B. Davies, (Ed.), *The Essentials of school leadership*. London: Paul Chapman.
- Den Hartog, D., & De Hoogh, A. (2008). Empowering behaviour and leader fairness and integrity: Studying perceptions of ethical leader behaviour from a levels-of-analysis perspective. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 18, 199-230. doi:10.1080/13594320802362688
- DePree, M. (1992). *Leadership jazz*. New York, NY: Bantam Doubleday Dell Publishing Group. Inc. Ehrhart.
- Dursun, İ. E. (2019). *Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarının okul kültürü oluşturmadaki etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Duyar, I., Gumus, S., & Bellibas, M. S. (2013). Multilevel analysis of teacher work attitudes: The influence of principal leadership and teacher collaboration. *International Journal of Educational Management* 27(7), 700-719.
- Eagly, A. H., Johannesen-Schmidt, M. C., & Van Engen, M. L. (2003). Transformational, transactional and laissez-faire leadership styles: A meta-analysis comparing women and men. *Psychological Bulletin*, 129(4), 569-585.
- Egel, E., & Fry, L. W. (2017). Spiritual leadership as a model for Islamic leadership. *Public Integrity*, 19(1), 77-95. <https://doi.org/10.1080/10999922.2016.1200411>
- Eren, A. (2020). *İlkokul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile etkili okul arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Erkutlu, H. (2008). The impact of transformational leadership on organizational and leadership effectiveness: The Turkish case. *Journal of Management Development*, 27(7), 708-726. doi:10.1108/02621710810883616.
- Eyal, O., Berkovich, I., & Schwartz, T. (2011). Making the right choices: ethical judgments among educational leaders. *Journal of Educational Administration*, 49(4) 396-413.
- Fairholm, G. (1996). Spiritual leadership: Fulfilling whole-self needs at work. *Leadership & Organization Development Journal*, 17(5), 11-36.
- Farh, J. L., & Cheng, B. S. (2000). A Cultural analysis of paternalistic leadership in Chinese organizations. In J. T. Li, A. S. Tsui, and E. Weldon (Eds.), *Management and organizations in the Chinese context* (pp. 94-127). London, England: Macmillan.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (Vol. 8). New York: McGraw-Hill.

- Fry, L. W. (2003). Toward a theory of spiritual leadership. *The Leadership Quarterly*, 14, 693-727.
- Fry, L. W., & Slocum, J. W. (2008). Maximizing the triple bottom line through spiritual leadership. *Organizational Dynamics*, 37(1), 86-96.
- Fry, L. W., Vitucci, S., & Cedillo, M. (2005). Spiritual leadership and army transformation: Theory, measurement, and establishing a baseline. *The Leadership Quarterly*, 16(5), 835-862. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.07.012>
- Ghadi, M. Y., Fernando, M., & Caputi, P. (2013). Transformational leadership and work engagement: The mediating effect of meaning in work. *Leadership & Organization Development Journal*, 34(6), 535-550.
- Glickman, C. (1989) Has Sam and Samantha's time come at last? *Educational Leadership* 46(8), 4-9.
- Greenlee, B. and Brown, J. J. (2009). Retaining teachers in challenging schools. *Education* 130(1), 96-109.
- Gumus, S., & Akcaoglu, M. (2013). Instructional leadership in Turkish primary schools: An analysis of teachers' perceptions and current policy. *Educational Management Administration & Leadership*, 41(3), 289-302.
- Gumus, S., Bellibas, M. S., Esen, M., & Gumus, E. (2018). A systematic review of studies on leadership models in educational research from 1980 to 2014. *Educational Management Administration & Leadership*, 46(1), 25-48. <https://doi.org/10.1177/1741143216659296>
- Günay Süle, G. (2019). *Okul yöneticilerinin kişilik özellikleri ile ruhsal liderlik düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın
- Gündüz, H. B. ve Doğan, A. (2009). Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ve yaratıcılık düzeyleri. *First International Congress of Educational Research*.
- Hallinger, P. and Murphy, J. (1985) Assessing the instructional leadership behavior of principals. *Elementary School Journal*, 86(2), 217-248.
- Hallinger, P., & Heck, R. H. (1998). Exploring the principal's contribution to school effectiveness: 1980-1995. *School Effectiveness and School Improvement*, 9, 157-191.
- Hawkes, A. J., Biggs, A., & Hegerty, E. (2017). Work engagement: Investigating the role of transformational leadership, job resources, and recovery. *The Journal of Psychology*, 151(6), 509-531.
- Hayati, D., Charkhabi, M., & Naami, A. Z. (2014). The relationship between transformational leadership and work engagement in governmental hospitals nurses: A survey study. *Springer Plus*, 3(1), 1-7. doi:10.1186/2193-1801-3-25
- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., & Gupta, V. (Eds.). (2004). *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies*. Sage publications.
- Jung, D. I., Chow, C., & Wu, A. (2003). The role of transformational leadership in enhancing organizational innovation: Hypotheses and some preliminary findings. *The Leadership Quarterly*, 14, 525-544. doi:10.1016/S1048-9843(03)00050-X
- Kalkan, U., Altınay Aksal, F., Altınay Gazi, Z., Atasoy, R., & Dağlı, G. (2020). The relationship between school administrators' leadership styles, school culture, and organizational image. *SAGE Open*. <https://doi.org/10.1177/2158244020902081>
- Karadağ, M., Altınay Aksal, F., Altınay Gazi, Z., & Dağlı, G. (2020). Effect size of spiritual leadership: In the process of school culture and academic success. *SAGE Open*. <https://doi.org/10.1177/2158244020914638>
- Karakitapoğlu-Aygün, Z., Gumusluoglu, L., & Scandura, T. A. (2019). How do different faces of paternalistic leaders facilitate or impair task and innovative performance? *Opening the Black Box. Journal of Leadership & Organizational Studies*, 27(2), 138-152. <https://doi.org/10.1177/1548051819833380>
- Kaya, O. (2020). *Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin sosyal sermaye düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Kazancı, N. (2010). *İlköğretim okullarındaki yöneticilerin liderlik stilleri ile öğretmenlerin örgütsel adalet alguları arasındaki ilişki düzeyi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kılınç, K. (2009). *Dershane ve ilköğretim öğretmenlerinin algularına göre yöneticilerinin liderlik stilleri* (İstanbul İli Anadolu Yakası Örneği). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Kim, W. G., & Brymer, R. A. (2011). The effects of ethical leadership on manager job satisfaction, commitment, behavioral outcomes, and firm performance. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 1020-1026. doi:10.1016/j.ijhm.2011.03.008
- King, D. (2002). The changing shape of leadership. *Educational Leadership* 59(8), 61-63.
- Koç, A., & Bastas, M. (2019b). Project schools as a school-based management model. *International Online Journal of Education and Teaching*, 6(4), 923-942.
- Koçyiğit, M. (2017). The effect of school culture on student achievement. In E. Karadağ (Ed.), *The factors affecting student achievement: Meta-analysis of empirical studies* (pp. 183-197). Springer.

- Krishnakumar, S., Houghton, J. D., Neck, C. P., & Ellison, C. N. (2015). The “good” and the “bad” of spiritual leadership. *Journal of Management Spirituality & Religion*, 12(1), 17-37. <https://doi.org/10.1080/14766086.2014.886518>
- Krug, S. E. (1992). Instructional leadership: A constructivist perspective. *Educational Administration Quarterly*, 28(3), 430-443.
- Kwan, P. (2020). Is transformational leadership theory passé? Revisiting the integrative effect of instructional leadership and transformational leadership on student outcomes. *Educational Administration Quarterly*, 56(2), 321-349.
- Law, P. (2008). Developing spiritual leaders for the modern organization. *Management Today*, 24(5), 20-22.
- Leithwood, K., Louis, K. S., Anderson, S., & Wahlstrom, K. (2004). *How leadership influences student learning: Executive summary*. Minneapolis: University of Minnesota Center for Applied Research and Educational Improvement.
- Malone, P. F., & Fry, L. W. (2003). Transforming schools through spiritual leadership: A field experiment. In *Annual Meeting of the Academy of Management*, (1-6 Ağustos). Seattle-Washington.
- Malone, P., & Fry, L. W. (2003, January 5). Transforming schools through spiritual leadership: A field experiment [Paper presentation]. *National Meeting of the Academy of Management*, Seattle, WA, United States.
- Manafzadehtabriz, S. (2020). *Üniversite yöneticilerinin ruhsal zekâ ve duygusal zekâ ile dönüştürücü liderlik davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Marks MH and Printy MS (2003) Principal leadership and school performance: an integration of transformational and instructional leadership. *Educational Administration Quarterly* 39(3), 370-397.
- Memişoğlu, S. P. (2006). Lise müdürlerinin liderlik özelliklerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1) 179-189.
- Mert, P., & Ozgenel, M. (2020). A relational research on paternalist leadership behaviors perceived by teachers and teachers' performance. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 15(2), 41-60.
- Mitroff, I. I., & Denton, E. A. (1999). A study of spirituality in the workplace. *MIT Sloan Management Review*, 40(4), 83-92.
- Muharrem, T., Bircan, H., & Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 143-155.
- Önsal, A. (2012). *Okul müdürlerinin iletişim becerileri ile okul kültürü arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Özcan, A. (2013). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin algılarına göre okul müdürlerinin ve eğitim denetmenlerinin liderlik stilleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Özdemir, S. (2000). *Eğitimde örgütsel yenileşme*. Pegem.
- Özgan, H., Bulut, L., Bulut, A., & Bozbayındır, F. (2013). Okul müdürlerinin ruhsal liderliklerinin öğretmenlerin motivasyon düzeyi üzerindeki etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 70-83.
- Özgenel, M. & Aksu, T. (2020). The power of school principals' ethical leadership behavior to predict organizational health. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, 9(4), 101-111. <http://doi.org/10.11591/ijere.v9i4.20658>
- Özgenel, M. & Ankaralıoğlu, S. (2020). The effect of school administrators' spiritual leadership style on school culture. *Spiritual Psychology and Counseling*, 5, 137-165. <https://dx.doi.org/10.37898/spc.2020.5.2.93>
- Özgenel, M. & Canuyulası, R. (2021). Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarının örgütsel mutluluğa etkisi [The effect of paternalist leadership behaviors of school principals on organizational happiness]. *Eğitim ve Teknoloji*, 3(1), 14-31.
- Özgenel, M. & Dil, İ. (2020). Okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışlarının öğretmen motivasyonuna etkisi. *FSM Eğitim Araştırmaları Kongresi*, 09-10 Mayıs 2020, İstanbul/Türkiye.
- Özgenel, M. & Hıdıroğlu, A. (2019). Liderlik stillerine göre ortaya çıkan bir tutum: Örgütsel sinizm [An attitude that arises according to leadership styles: Organizational cynicism]. *Journal of Kırşehir Education Faculty*, 20(2), 1003-1043.
- Özgenel, M. & Karsantik, İ. (2020). Effects of school principals' leadership styles on leadership practices. *MOJES: Malaysian Online Journal of Educational Sciences*, 8(2), 1-13.
- Özgenel, M. & Yayık, D. (2019). Okul müdürlerinin etik liderlik özellikleri ile okul iklimi ve öğretmenlerin okula bağlılıkları arasındaki ilişkiler örüntüsü. *6th International Symposium on Academic Studies in Educational and Social Sciences*, June 13-15, 2019, Ankara, Turkey.
- Özgenel, M. & Dursun, İ. E. (2020). Okul müdürlerinin paternalist liderlik davranışlarının okul kültürüne etkisi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(4), 284-302.

- Özgenel, M., Baydar, F. & Baydar, H. (2019). Okul yöneticilerinin etik liderlik yeterlikleri ile örgütsel muhalefet arasındaki ilişki. *3rd International Congress of Eurasian Social Sciences*, 18-21 April 2019, Bodrum/Muğla.
- Öztürk, E. K. (2018). *Stratejik düşünme ve politik yeteneklerin dönüşümcü liderlik üzerine etkileri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Kocaeli.
- Parker, S. K., & Griffin, M. A. (2011). Understanding active psychological states: Embedding engagement in a wider nomological net and closer attention to performance. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(1), 60–67. doi:10.1080/1359432X.2010.532869
- Pellegrini, E. K., & Scandura, T. A. (2008). Paternalistic leadership: A review and agenda for future research. *Journal of Management*, 4, 566-593.
- Philipp, B. L. U., & Lopez, P. D. J. (2013). The moderating role of ethical leadership: Investigating relationships among employee psychological contracts, commitment, and citizenship behavior. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(3), 304–315. <https://doi.org/10.1177/1548051813483837>
- Pio, R. J., & Tampi, J. R. E. (2018). The influence of spiritual leadership on quality of work life, job satisfaction and organizational citizenship behavior. *International Journal of Law and Management*, 60(2), 757–767. <https://doi.org/10.1108/IJLMA-03-2017-0028>
- Podsakoff, P., MacKenzie, S., & Bommer, W. (1996). Transformational leader behaviors and substitutes for leadership as determinants of employee satisfaction, commitment, trust, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Management*, 22, 259-299.
- Rego, A., Sousa, F., Marques, C., & Cunha, M. P. (2012). Authentic leadership promoting employee's psychological capital and creativity. *Journal of Business Research*, 65, 429-437.
- Robinson, V., Lloyd, C., and Rowe, K. (2008). The impact of leadership on student outcomes: an analysis of the differential effects of leadership types. *Educational Administration Quarterly* 44(5), 564–588.
- Ross, J. A. and Gray, P. (2006). School leadership and student achievement: the mediating effects of teacher beliefs. *Canadian Journal of Education* 29(3), 798–822.
- Salehzadeh, R., Khazaei Pool, J., Kia Lashaki, J., Dolati, H., & Balouei Jamkhaneh, H. (2015). Studying the effect of spiritual leadership on organizational performance: An empirical study in hotel industry. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 9(3), 346–359. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-03-2015-0012>
- Sanders, J. E., Hopkins, W. E., & Geroy, G. D. (2003). From transactional to transcendental: Toward an integrated theory of leadership. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9(4), 21–31. <https://doi.org/10.1177/107179190300900402>
- Sever, N. (2020). *Okul müdürlerinin liderlik stilleri ile okulların örgütsel çekicilikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Sheppard, B. (1996). Exploring the transformational nature of instructional leadership. *Alberta Journal of Educational Research* 42(4), 325–344.
- Smith, S. L. (2007). *Spiritual leadership as an effective leadership style for the public school superintendent* (Doctoral dissertation). Duquesne University, USA
- Song, C. (2016). Supervisors' paternalistic leadership influences college English teachers' teaching efficacy in China. *Social Behavior and Personality*, 44, 1315-1328.
- Starratt, R. (2005). Ethical leadership. In Davies, B. (Ed.), *The essentials of school leadership*. London: Paul Chapman.
- Stefkovich, J., & Begley, P. (2007) Ethical school leadership: Defining the best interests of students. *Educational Management Administration & Leadership*, 35(2), 205–24.
- Suliman, A. & Iles, P. (2000). Is continuous commitment beneficial to organizations? commitment-performance relationship: A newlook. *Journal of Managerial Psychology*. 15(5), 407-426.
- Supovitz, J., Sirinides, P., & May, H. (2010). How principals and peers influence teaching and learning. *Educational Administration Quarterly*, 46, 31-56.
- Şahin, S. (2005). İlköğretim okulu müdürlerinin dönüşümcü ve sürdürümcü liderlik stilleri (İzmir İli Örneği). *Eğitim ve Bilim*, 30(135), 39-49.
- Şahin, S. (2011). Öğretimsel liderlik ve okul kültürü arasındaki ilişki (İzmir ili örneği). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 1909-1928.
- Tahaoglu, F. ve Gedikoğlu, T. (2009). İlköğretim okulu müdürlerinin liderlik rolleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(58), 274-298.
- Tepe, H. (2000). *Etik ve meslek etikleri: Tıp, çevre, iş, basın, hukuk*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Tims, M., Bakker, A. B., & Xanthopoulou, D. (2011). Do transformational leaders enhance their followers' daily work engagement? *The Leadership Quarterly*, 22, 121-131.

- Toor, S.-u.-R., Ofori, G. (2009). Ethical leadership: Examining the relationships with full range leadership model, employee outcomes, and organizational culture. *Journal of Business Ethics*, 90, 533-547. doi:10.1007/s10551-009-0059-3
- Tosun, F. (2015). *Okul yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerinin öğretmen görüşlerine göre araştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Treviño, L. K., Brown, M., & Hartman, L. P. (2003). A qualitative investigation of perceived executive ethical leadership: Perceptions from inside and outside the executive suite. *Human Relations*, 55, 5-37. doi:10.1177/0018726703056001448
- Tschannen-Moran M and Woolfolk Hoy A (2007) The differential antecedents of self-efficacy beliefs of novice and experienced teachers. *Teaching and Teacher Education* 23, 944-956.
- Uğurluoğlu, Ö. & Çelik, Y. (2009). Örgütlerde stratejik liderlik ve özellikleri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(2), 121-156.
- Van Wart, M. (2014). Contemporary varieties of ethical leadership in organizations. *International Journal of Business Administration*, 5(5), 27. doi:10.5430/ijba.v5n5p27
- Vugt, M. V., Jepson, S. F., Hart, C. M. ve Cremer, D. (2004). Autocratic leadership in social dilemmas: A threat to group stability. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(1), 1-13.
- Wang, G., Oh, I., Courtright, S., & Colbert, A. (2011). Transformational leadership and performance across criteria and levels: A meta-analytic review of 25 years of research. *Group & Organization Management*, 36, 223-270.
- Waters, T., Marzano, R. J., & McNulty, B. (2003). *Balanced leadership: What 30 years of research tells us about the effect of leadership on student achievement*. Aurora, CO: Mid-Continent Research for Education and Learning.
- Westwood, R. (1997). Harmony and patriarchy: The cultural basis for paternalistic leadership among the overseas Chinese. *Organization Studies*, 18(3), 445-480.
- Woods, G. (2007). The 'bigger feeling': the importance of spiritual experience in educational leadership. *Educational Management Administration & Leadership*, 35(1), 135-55.
- Wu, M., Huang, X., Li, C., Liu, W. (2011). Perceived interactional justice and trust-in-supervisor as mediators for paternalistic leadership. *Management and Organization Review*, 8, 97-121.
- Yılmaz, E. (2010). *İlköğretim okulu müdürlerinin öğretimsel liderlik rolleri ile etkili okul arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Zengin, M. (2019). *Ortaöğretim öğretmenlerinin algularına göre okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik özellikleri ile okul güvenliği ve örgütsel imaj arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

ALMANCA ÖĞRETMENLİĞİ HAZIRLIK SINIFI ÖĞRENCİLERİNİN ALMANCA DERSLERİNE YÖNELİK TUTUMLARININ FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

*Analysing the Attitudes of the Preparatory Class Students at German Language Teaching
Programms towards German Classes Regarding Different Variables*

Bilal ÜSTÜN¹ ve Lokman TANRIKULU²

¹Dr. Öğr. Görevlisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Nevşehir, bustun@nevsehir.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9490-3109

²Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Almanca Öğretmenliği Bölümü, Nevşehir, ltanrikulu@nevsehir.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1862-8176

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
26.03.2021
Kabul/Accepted:
12.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.903727

Anahtar Kelimeler

Almanca, Almanca
Öğretmenliği, Hazırlık
Programı, tutum, tercih

ÖZ

Bu çalışmada Almanca Öğretmenliği hazırlık sınıfı öğrencilerinin Almanca derslerine yönelik tutumlarının farklı değişkenlere göre karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada araştırma yöntemi olarak tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini Türk Üniversitelerinde Almanca Öğretmenliği bölümlerinde hazırlık eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde, Gazi Üniversitesinde, Anadolu Üniversitesinde ve Hakkâri Üniversitesinde Almanca Öğretmenliği hazırlık programı eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada yer alan veriler “Almanca Dersi Tutum Ölçeği” ve “Kişisel Bilgi Formu” ile toplanmıştır. Araştırmada toplanan veriler IBM SPSS 21 paket programı ile analize tabi tutulmuştur. Verilerin analizinde betimleyici istatistiklerden (“frekans, yüzde, aritmetik ortalama”) yararlanılmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri çözümlenmek amacıyla t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda katılımcıların Almanca derslerine yönelik genel tutumlarının ölçekteki “Katılıyorum” seçeneğine karşılık geldiği belirlenmiştir. Bu verilere dayanarak Almanca Öğretmenliği hazırlık sınıfı öğrencilerinin Almanca derslerine yönelik olumlu bir tutum içinde oldukları söylenebilir.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to compare the attitudes of Preparatory Class Students at German Language Teaching Programme towards German Classes regarding different variables. In the study, survey research model, one of the quantitative research methods, was employed. The population of the study consisted of the students who study at preparation classes at German Language Teaching Programme at universities in Turkey. The sample of the study consists of students studying German Language Teaching preparatory program at Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Gazi University, Anadolu University and Hakkari University. The data was gathered using “German Class Attitude Scale” and “Personal Information Form”. The data gathered in the study were analysed using SPSS 21 package program. While analysing the data, descriptive statistics (frequency, percentage, arithmetic mean) were benefited. In order to analyse the relationships between independent variables, T-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were utilized. As a result of the research, the general attitude of the participants towards the German classes corresponded to the “I agree” option in the scale. Depending on this data, it can be inferred that the students of German Language Teaching as a Foreign Language had a positive attitude towards German classes.

Keywords

German, German
Language Teaching,
Preparation Programme,
Attitude, choice

Atf/Citation: Üstün, B., Tanrikulu, L. (2021). Almanca Öğretmenliği Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Almanca Derslerine Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31,3(1211-1220).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Bilal ÜSTÜN, bustun@nevsehir.edu.tr

1. Giriş

Tüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yabancı dil bilmenin önemi, gelişen teknolojik imkânların sunduğu iletişim ağlarının genişlemesiyle daha da önemli bir hale gelmiştir. Sosyal medya sayesinde herkesin birbirine kolayca ulaşabildiği yeni dünya düzeninde kurulan bu iletişim ağının ana aktörü şüphesiz yabancı dildir. Yabancı diller vasıtasıyla toplumlar siyasî ve ticarî iletişim kurabilmektedir.

Yabancı dilin bu kadar önemli olduğu günümüzde yabancı dil eğitimi de önemli bir hale gelmiş; yabancı dile olan ilgi artmış ve yabancı dil eğitiminin niteliği de daha fazla tartışılır bir noktaya gelmiştir. “Ülke çapında yabancı dille eğitim veren okulların açılması; her yaş grubuna dönük yabancı dil kurslarının düzenlenmesi, okul öncesi eğitim programlarına yabancı dil derslerinin yerleştirilmiş olması, yabancı dil öğretimi ile ilgili birçok bilimsel ve sosyal içerikli faaliyetlerin düzenlenmesi ve bireylerin farklı dilleri öğrenmeye teşvik edilmesi bu çabaların yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır” (Haznedar, 2010; Altın ve Saraçoğlu, 2018; Yaman, 2018; akt. Bayır ve Yeşil, 2020). Türkiye’de yabancı dil eğitimi yıllardır tartışılan bir konu olagelmıştır. “Türkiye’de yabancı dil eğitimi tarihsel olarak incelendiğinde, son iki yüzyıldan beri yabancı dil eğitimi konusunda uğraş verilen Türkiye’de, zaman içinde uygulanan farklı eğitim politikalarının etkisiyle de yenilikler yapılmaya çalışılmasına karşın, bugün hala ilköğretimden başlayarak yükseköğretim süresince yabancı dil dersi alan öğrencilerin ciddi sorunlar yaşadıkları herkes tarafında kabul edilen bir gerçektir” (Demirel, 2003). Yabancı dil derslerinde yaşanan sorunların farklı nedenleri olduğu söylenebilir. “Yapılan çalışmalar, temel sorunun genel eğitim politikaları ile uygulamalar arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığını göstermektedir” (Suna ve Durmuşçelebi, 2013). Türkiye’de yabancı dilin niteliğini artırmaya yönelik olarak doğrudan olmasa da dolaylı yoldan çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. “Türk Eğitim sisteminde Tevhid-i Tedrisat Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra kaydedilen en önemli aşama ‘sekiz yıllık temel eğitim reformu’ olarak nitelendirilmektedir” (Tan, 1998; akt. Haznedar, 2010). 1997 yılında yapılan bu değişiklik ile 5 yıl olan zorunlu eğitim 8 yıla çıkarılmıştır. “Yapılan bu eğitim reformu sayesinde yabancı dil eğitimi ve öğretimi konusunda ciddi adımlar atılmıştır” (Sarıçoban, 2012) ki bu adımlardan biri de yabancı dilin erken yaşta başlamasıdır. “Türkiye’de 1997 yılından itibaren benimsenen erken yaşta yabancı dil öğrenimi, dünyada pek çok örneği olan erken yaşta iki dilli eğitim-öğretim sürecine geçiş niteliğinde olup, ardında yatan birincil neden, bugüne kadar yapılan birçok araştırmada, ikinci dile başlama yaşının söz konusu dili öğrenmede en belirleyici etken olmasıdır” (Zengin ve Ulaş, 2020). “Bu değişiklik, yabancı dil eğitimi açısından daha önce ortaöğretim düzeyinde başlayan yabancı dil eğitiminin ilköğretim 4.sınıftan itibaren başlatılmasını ve ilköğretim okullarının 6.sınıfından itibaren müfredat programına seçmeli ikinci dil seçeneğinin eklenmesini sağlamıştır” (Haznedar, 2010). 2010 yılında yapılan diğer bir düzenleme ile genel liseler Anadolu Liselerine dönüştürülmüştür. Bu düzenleme ile daha fazla öğrenci ikinci yabancı dil öğrenme fırsatını yakalamıştır. “Yapılan yeni düzenlemenin yabancı dil derslerine bakan boyutundaki temel amaç öğrencilerde dört temel becerinin (okuma, yazma, dinleme, konuşma) geliştirilmesini ve öğrencilerin öğrendikleri dilde kendilerini hem yazılı hem de sözlü olarak iyi ifade edebilmelerini sağlamaktır” (Balcı, 2016). Yapılan tüm bu düzenlemelerde temel amaçlardan bir tanesi öğrencilerin iki dil öğrenerek eğitim almalarını sağlamaktır. Ne yazık ki Türkiye’de yabancı dil denildiğinde akla ilk olarak İngilizce gelmektedir. Bu da Almanca, Fransızca, Rusça gibi dillerin ikinci planda kalmalarına neden olmaktadır. Türkiye’de İngilizceden sonra en çok öğretilen dil Almancadır. Akgüneş ve Sabuncuoğlu (2020) “Almanca öğretiminin Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1864 yılında kurulan dil okulunda öğretilmeye başlandığını” belirtmektedirler. “19. yüzyılda Almanya ve Türkiye arasında siyasi ilişkilerin yoğunlaşmasıyla Almanca dersi ilk olarak Askeri alanda Mektebi Harbiye’de zorunlu ders olarak işlenmiştir” (Can, 2020). Bugün ise Türkiye’de 16 üniversitede Almanca Öğretmenliği bölümü bulunmaktadır (ÖSYM, 2021). Almanya ile devam eden siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerin günümüzde de Almanca öğretimine olumlu katkılar sağladığı söylenebilir. Boyacıoğlu (2015), “Türkiye ve Almanya arasındaki köklü tarihi ilişkiler ile AB üyeliği için sürdürülen siyasi ve ekonomik süreçlerin bunda belirleyici olduğunu” ifade etmektedir. Buna bağlı olarak yapılan düzenlemelere yukarıda değinilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı yaptığı son düzenleme ile 2012-2013 eğitim-öğretim dönemiyle birlikte ikinci yabancı dilin Anadolu Liselerinde zorunlu olarak okutulması kararını almıştır. Anadolu Liselerinde dokuzuncu sınıftan itibaren ikinci bir yabancı dil haftada en az 2 saat zorunlu olarak işlenmektedir. “Anadolu Liselerinin %90’ından fazlasında Almanca ikinci yabancı dil olarak tercih edilmektedir” (Çetintaş ve Genç, 2016).

Hanbay (2013), “Almanca dersine programda yer verilen haftalık ders saatinin birinci yabancı dil dersine göre oldukça düşük olduğunu” ifade etmektedir. Bu da öğrencilerin Almanca dersine olan ilgilerini azaltmakta ve tutumlarında olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Literatür incelendiğinde tutum kavramının farklı tanımlarına rastlanmaktadır. Bilimsel olarak incelenmesi 19. yüzyılda başlayan tutum kavramının Latince “harekete hazır” anlamına gelmektedir. “Sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi, tutum kavramı ile ilgili olarak da tam bir görüş birliği oluşmamıştır” (Tavşancıl, 2002). Tutum kavramını Turgut (1978), “belli bir objeye karşı bireylerin olumlu veya olumsuz tepki göstermesi” olarak; Karasar (1999), “uyarıcılar karşısında bulunan tepki, harekete hazır bulunma durumu” olarak; Öncül (2000), “belirli kişilere, nesnelere, olaylara ya da kurumlara her zaman aynı türden (olumlu, olumsuz veya yansız) davranmamıza yol açan sürekli ve değişmez bir inanç, duygu ve eğilim” olarak; Erkuş (2003) ise “diğer birçok psikolojik değişken (zekâ, güdü vb.) gibi, bileşik, doğrudan gözlenemeyen, gözlenen bazı davranışsal göstergelerle vardanan kuramsal bir değişken olarak” tanımlamaktadır.

Bu çalışmada Almanca Öğretmenliği programlarında Almanca hazırlık eğitimi alan öğrencilerin Almanca derslerine yönelik tutumlarının farklı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. “Almanca Öğretmenliği hazırlık sınıfı öğrencilerinin Almanca dersine yönelik tutum düzeyleri nedir?”
2. “Almanca Öğretmenliği hazırlık sınıfı öğrencilerinin Almanca dersine yönelik tutumları;
  - a. Cinsiyetlerine,
  - b. Üniversite sınavlarında yaptıkları tercih önceliğine,
  - c. Lisede Almanca dersi alıp almadıklarına ve
  - d. Eğitim aldıkları üniversitelere göre anlamlı bir fark göstermekte midir?”

2. Araştırmanın Modeli

Almanca Öğretmenliği hazırlık sınıfı öğrencilerinin Almanca dersine yönelik tutum düzeylerinin belirlenmesi ve farklı değişkenlere göre incelenmesi amacı taşıyan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. “Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır” (Karasar, 2005: 77).

3. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada, Türk Üniversitelerinde Almanca Öğretmenliği bölümlerinde hazırlık eğitimi alan öğrenciler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde, Gazi Üniversitesinde, Anadolu Üniversitesinde ve Hakkâri Üniversitesinde Almanca Öğretmenliği hazırlık programı eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemin oluşturulma aşamasında katılımcılara araştırma konusu ile ilgili bilgiler verilmiş, örneklem grubu gönüllü katılımcılardan oluşturulmuş ve rastgele seçilmişlerdir. Araştırmaya toplam 130 öğrenci katılmıştır. Örnekleme ait frekans dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Frekans dağılımları tablosu

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kız	98	75,4
	Erkek	32	24,6
Üniversite	Anadolu Üniv.	37	28,5
	Nevşehir HBV Üniv.	31	23,8
	Gazi Üniv.	39	30,0
	Hakkâri Üniv.	23	17,7
Lisede Almanca Dersi	Evet	98	75,4
	Hayır	32	24,6
Öncelik Tercihi	Almanca Öğretmenliği	36	27,7
	İngilizce Öğretmenliği	94	72,3

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %75,4'ü kız iken, %24,6'sının ise erkek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %30'u Gazi, %28,5'i Anadolu, %23,8'i Nevşehir Hacı Bektaş Veli ve %17,7'si Hakkâri Üniversitesinde eğitim almaktadırlar. Bu öğrencilerin %75,4'ü lisede Almanca dersi almışken %24,6'sı almamıştır. Katılımcıların 72,3'ü üniversite sınavlarında öncelikli olarak İngilizce Öğretmenliği bölümlerini tercih etmişken %27,7'si ise öncelikle Almanca Öğretmenliği bölümünü tercih etmişlerdir.

4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada yer alan veriler Erdem (2020) tarafından geliştirilen “Almanca Dersi Tutum Ölçeği” ve araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” ile elde edilmiştir. Kişisel Bilgi Formunda katılımcılara cinsiyetlerine, hangi üniversitede eğitim aldıklarına, lisede Almanca dersi görüp görmediklerine ve üniversite tercih sürecinde öncelikli tercihlerinin ne olduğuna ilişkin sorular sorulmuştur. Almanca Dersi Tutum Ölçeği (ADTÖ) ile katılımcılara sekizi olumsuz, 30'u ise olumlu olmak üzere toplam 38 soru sorulmuştur. ADTÖ 5'li Likert tipinde hazırlanmış bir ölçektir. Ölçeğin seçenekleri “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kısmen Katılıyorum”, “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” olarak belirlenmiştir. Yeniden hesaplanan faktör analizleri sonucu ölçekte yer alan azim boyutu azim ve sevgi boyutuna dönüştürülmüştür. Bu kapsamda azim boyutuna ilişkin bazı soru maddeleri ilgi adlı yeni bir boyut ortaya çıkarmıştır. Yapılan hesaplar sonucunda kesme değerinin altında çıkan altı madde ölçekten çıkarılmıştır (10-16-18-19-21-22). Ölçeğe ait değer aralıkları Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2. Almanca Dersi Tutum Ölçeği Değer Aralıkları

Değer Aralığı	Seçenekler
“1.00 – 1.80”	“Kesinlikle Katılmıyorum”
“1.81 – 2.60”	“Katılmıyorum”
“2.61 – 3.40”	“Kısmen Katılıyorum”
“3.41 – 4.20”	“Katılıyorum”
“4.21 – 5.00”	“Tamamen Katılıyorum”

Almanca Dersi Tutum Ölçeği 4 faktörden (alt boyuttan) oluşmaktadır. Bu faktörler ve faktörlere ait Cronbach Alpha (α) güvenirlik katsayıları Tablo 3’te verilmiştir:

Tablo 3. Almanca Dersi Tutum Ölçeği Faktörleri ve Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

Faktör	Cronbach Alpha (α) Değeri
Azim ve Sevme Faktörü	,934
İhtiyaç Faktörü	,863
İlgi Faktörü	,858
Özgüven Faktörü	,831

Ölçeğin Cronbach Alpha (α) güvenirlik formülü .91 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise Cronbach Alpha (α) değeri ,93 olarak hesaplanmıştır.

5. Verilerin Analizi

Araştırmada ulaşılan veriler IBM SPSS Statistics 21 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analiz aşamasında betimleyici istatistiklerden yararlanılmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri çözümlemek amacıyla bağımsız t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) hesaplamalarından yararlanılmıştır. Çoklu karşılaştırmalarda ise farklılığın ne yönde belirlemek amacıyla Post-Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Tüm hesaplamalarda p değeri (anlamlılık düzeyi) 0,05 olarak belirlenmiştir.

6. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında Almanca hazırlık sınıfı öğrencilerinin Almanca dersine yönelik tutum düzeyleri belirlenerek tutumlarının cinsiyet, tercih önceliği, lisede Almanca alıp almadıkları ve eğitim aldıkları üniversitelere göre farklılık gösterip göstermediği değerlendirilmiştir.

a. Öğrencilerin Almanca dersine yönelik tutum düzeyleri

Katılımcıların Almanca dersine yönelik tutum puanları hesaplanarak Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Almanca Dersine Yönelik Tutum Puanları

Faktör	N	Min.	Max.	X	ss.
Azim ve Sevme	130	2,08	5,00	4,35	,598
İhtiyaç	130	1,57	5,00	4,12	,696
İlgi	130	1,60	5,00	3,65	,746
Özgüven	130	1,83	5,00	3,63	,765
Genel	130	1,77	5,00	3,93	,701

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların Almanca dersine yönelik tutumlarının azim ve sevme boyutunda (X=4,35) ölçekte yer alan şekliyle “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine; ihtiyaç boyutunda (X=4,12), ilgi boyutunda (X=3,65) ve Özgüven boyutunda (X=3,63) ise “Katılıyorum” seçeneğine karşılık geldiği söylenebilir. Katılımcıların Almanca dersine yönelik genel tutumlarının (X=3,93) “Katılıyorum” seçeneğine karşılık geldiği görülmektedir. Tablo 4’te yer alan bulgular ışığında katılımcıların yalnızca azim ve sevme faktörüne ilişkin sorulara ölçekte yer aldığı şekliyle “Tamamen Katılıyorum” dedikleri belirlenmiştir.

b. Öğrencilerin farklı değişkenlere göre Almanca dersine yönelik tutumları

Almanca hazırlık öğrencilerinin Almanca dersine yönelik tutumları öğrencilerin cinsiyetlerine, tercih önceliklerine, lisede Almanca görüp görmediklerine ve okudukları üniversitelere göre karşılaştırılmıştır. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre Almanca dersine yönelik tutumlarında anlamlı bir fark olup olmadığı yapılan t-testleri ile belirlenmiştir. Bu testlerde $p < ,05$ kabul edilmiştir. T-testine ilişkin istatistikler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Boyutlar Işığında Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Tutumlarının Karşılaştırılması

Faktörler	Cinsiyet	N	X	ss	t	p
Azim ve Sevgi	Kız	98	4,45	,503	2,82	,007
	Erkek	32	4,05	,775		
İhtiyaç	Kız	98	4,28	,594	4,41	,000
	Erkek	32	3,63	,762		
İlgi	Kız	98	3,73	,682	1,86	,069
	Erkek	32	3,41	,883		
Özgüven	Kız	98	3,61	,754	-,29	,771
	Erkek	32	3,66	,812		

* $p < ,05$

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyetleri bağlamında Almanca dersine yönelik azim ve sevgi boyutu ile ihtiyaç boyutunda anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Kız öğrencilerin (X=4,45) Almanca dersine yönelik azim ve sevgilerinin erkek öğrencilere (X=4,05) göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Aynı şekilde kız öğrencilerin Almanca dersine duydukları ihtiyacın (X=4,28) da erkek öğrencilere (X=3,63) göre oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir. Elde edilen bulgulardan her iki grubun da Almanca dersine yönelik ilgi ve özgüvenlerinin anlamlı bir farklılık göstermediği ve benzer olduğu sonucu çıkarılabilir.

Katılımcıların üniversitesi sınavlarında yaptıkları tercih önceliğine göre Almanca dersine yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığı t-testi ile ölçülmüştür. Bu testlerde $p < ,05$ kabul edilmiştir. T-testine ilişkin istatistikler Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Boyutlar Işığında Katılımcıların Tercih Önceliğine Göre Tutumlarının Karşılaştırılması

Faktörler	Tercih Önceliği	N	X	ss	t	p
Azim ve Sevgi	Almanca Ö.	36	4,50	,692	1,51	,136
	İngilizce Ö.	94	4,30	,553		
İhtiyaç	Almanca Ö.	36	4,11	,808	-,130	,897
	İngilizce Ö.	94	4,13	,653		
İlgi	Almanca Ö.	36	3,90	,716	2,41	,019
	İngilizce Ö.	94	3,56	,739		
Özgüven	Almanca Ö.	36	3,75	,827	1,12	,264
	İngilizce Ö.	94	3,58	,739		

*p<,05

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların tercih önceliği bağlamında Almanca dersine yönelik yalnızca ilgi boyutunda anlamlı bir fark olduğu söylenebilir. Üniversite sınavlarında öncelikli tercih olarak Almanca Öğretmenliği programını tercih etmiş öğrencilerin Almanca dersine olan ilgilerinin (X=3,90), öncelikli olarak İngilizce Öğretmenliği programını tercih etmiş öğrencilere (X=3,56) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer boyutlarda anlamlı bir farka rastlanmamıştır.

Katılımcıların lisede Almanca dersi alıp almadıklarına göre Almanca dersine yönelik tutumlarında anlamlı bir fark olup olmadığı t-testi ile ölçülmüştür. Bu testlerde p <,05 olarak kabul edilmiştir. T-testine ilişkin istatistikler Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Boyutlar Işığında Katılımcıların Lisede Almanca Dersi Görüp Görmediklerine Göre Tutumlarının Karşılaştırılması

Faktörler	Lisede Alm.	N	X	ss	t	p
Azim ve Sevgi	Evet	98	4,39	,518	1,09	,280
	Hayır	32	4,23	,792		
İhtiyaç	Evet	98	4,18	,646	1,65	,104
	Hayır	32	3,92	,809		
İlgi	Evet	98	3,74	,683	2,19	,034
	Hayır	32	3,38	,865		
Özgüven	Evet	98	3,71	,740	2,03	0,47
	Hayır	32	3,38	,800		

*p<,05

Tablo 7 incelendiğinde, katılımcıların Almanca dersine yönelik tutumlarının, lisede Almanca dersi görüp görmedikleri bağlamında değerlendirildiğinde, ilgi ve özgüven boyutlarında farklılaştığı söylenebilir. Lisede Almanca dersi alan öğrencilerin (X=3,74) Almanca dersine olan ilgilerinin lisede Almanca dersi almayan öğrencilere (X=3,38) göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Aynı şekilde lisede Almanca dersi almış olan öğrencilerin (X=3,71) Almanca derslerindeki özgüven değerlerinin lisede Almanca dersi almamış öğrencilere (X=3,38) göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların eğitim aldıkları üniversitelere göre Almanca dersine yönelik tutumlarının anlamlı bir fark gösterip göstermediği tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) ile hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalarda Post-Hoc/ Tukey testinden yararlanılmıştır. ANOVA testine ilişkin istatistikler Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Boyutlar Işığında Katılımcıların Eğitim Aldıkları Üniversitelere Göre Tutumlarının Karşılaştırılması

Faktörler	Ünv.	N	X	ss	F	p
Azim ve Sevgi	Anadolu Ü.	37	4,18	,673	2,42	,069
	Nevşehir Ü.	31	4,55	,358		
	Gazi Ü.	39	4,31	,721		
	Hakkâri Ü.	23	4,45	,413		
İhtiyaç	Anadolu Ü.	37	3,74	,840	8,11	,000
	Nevşehir Ü.	31	4,45	,516		
	Gazi Ü.	39	4,07	,606		

İlgi	Hakkâri Ü.	23	4,37	,474	5,19	,002
	Anadolu Ü.	37	3,42	,768		
	Nevşehir Ü.	31	3,98	,544		
	Gazi Ü.	39	3,48	,856		
Özgüven	Hakkâri Ü.	23	3,90	,514	2,97	0,34
	Anadolu Ü.	37	3,36	,747		
	Nevşehir Ü.	31	3,89	,760		
	Gazi Ü.	39	3,61	,842		
	Hakkâri Ü.	23	3,71	,532		

*p<,05

Tablo 8 incelendiğinde azim ve sevgi faktörü dışındaki ihtiyaç, ilgi ve özgüven faktörlerinin gruplar arası ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı söylenebilir. Hangi gruplar arası farkların oluştuğu yapılan Tukey testleri ile belirlenerek Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Tukey Testi Sonuçları

Faktörler	I	J	Ort.Farkı	SE	p
İhtiyaç	Anadolu Ü.	Nevşehir Ü.	,70258*	,157	,000
	Anadolu Ü.	Hakkâri Ü.	,62985*	,171	,002
İlgi	Anadolu Ü.	Nevşehir Ü.	,55902*	,173	,009
	Nevşehir Ü.	Gazi Ü.	,49859*	,171	,022
Özgüven	Anadolu Ü.	Nevşehir Ü.	,53298*	,182	,021

*p<,05

Tablo 9 incelendiğinde, Almanca derslerine ihtiyaç boyutunda, “Anadolu Üniversitesi” öğrencileri ile “Nevşehir Hacı Bektaş Veli” ve “Hakkâri Üniversitesi” öğrencilerinin anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği görülmektedir. “Nevşehir Hacı Bektaş Veli” ve “Hakkâri Üniversitesi” öğrencilerinin Almanca dersine olan duydukları ihtiyacın “Anadolu Üniversitesi” öğrencilerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. İlgi boyutu ele alındığında “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencilerinin Almanca dersine yönelik ilgilerinin “Anadolu” ve “Gazi Üniversitesi” öğrencilerine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencilerinin Almanca dersine yönelik ilgilerinin “Anadolu” ve “Gazi Üniversitesi” öğrencilerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Özgüven boyutunda ise “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrenciler ile “Anadolu Üniversitesi” öğrenceleri arasında anlamlı bir farka rastlanmış olup “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencilerinin Almanca dersine yönelik özgüvenlerinin “Anadolu Üniversitesi” öğrencilerine göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

7. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Almanca Öğretmenliği bölümü hazırlık sınıfı öğrencilerinin Almanca derslerine yönelik tutumları dört boyut altında çeşitli değişkenlere göre incelenerek yorumlanmıştır. Katılımcıların Almanca derslerine yönelik genel tutumlarının ölçekteki “Katılıyorum” seçeneğine karşılık geldiği belirlenmiştir. Bu veriye dayanarak Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin Almanca derslerine yönelik tutumlarının olumlu olduğu söylenebilir. Terzi ve Tezci (2007) de Eğitim Fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarını inceledikleri çalışmalarında Necatibey Eğitim Fakültesinde öğretmenlik eğitimi alan öğrencilerin öğretmenliğe ilişkin tutumlarının olumlu ve tutum düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İlgili alanyazın incelendiğinde (Aslan, Köksal Akyol, 2006; Buluç, 2002; Saraçoğlu ve ark. 2004; akt. Terzi ve Tezci, 2007), Türkiye’de farklı örneklemeler üzerinde yapılmış çalışmaların da Eğitim Fakültesi öğrencilerinin öğretmenliğe ilişkin görüşlerinin olumlu olduğunu sonucuna ulaşırken çalışmada elde edilen verileri desteklemektedir.

Katılımcıların Almanca derslerine yönelik tutumları cinsiyet değişkeni bağlamında incelendiğinde iki boyutta farklılığa rastlanmıştır. Kız öğrencilerin Almanca derslerine yönelik tutumlarının azim ve sevgi boyutunda ve ihtiyaç boyutunda erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buradan, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre Almanca derslerine daha fazla gereksinim duydukları ve buna bağlı olarak derslerde daha azimli oldukları sonucuna ulaşılabilir. Literatür incelendiğinde öğretmenlik mesleğine yönelik kız öğrencilerin

tutumlarının genellikle erkek öğrencilerden yüksek olduğu görülmektedir. Çiçek Sağlam (2008) yapmış olduğu çalışmanın sonucunda kız öğrencilerin öğretmenliğe ilişkin tutumlarının erkek öğrencilere göre oranla daha olumlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akpınar ve arkadaşları (2006) da yaptıkları araştırma sonucunda öğretmenlik mesleğine yönelik kız öğrenciler lehine anlamlı farklılıklara ulaşmışlardır. Terzi ve Tezci (2007) de çalışmadaki sonuçlara benzer bulgulara ulaşarak kız öğrencilerinin öğretmenliğe yönelik tutum puan ortalamalarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışmada elde edilen sonuçlara benzer bulgulara birçok araştırmacının (Çakır, 2005; Kaya ve Büyükkasap, 2005; Oral, 2004; Öztürk ve diğerleri, 2005; Saraçoğlu ve diğerleri, 2004; Sayın, 2005; Soran, Demirci ve Atav, 1996; Sözer, 1996) da ulaştığı gözlemlenmiştir. Literatür incelenirken yalnızca Küçük (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, Almanca eğitimi alan öğrencilerin Almanca dersine yönelik tutumlarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların Almanca derslerine yönelik tutumları üniversite sınavlarında yaptıkları tercih önceliği değişkeni bağlamında incelendiğinde tek boyutta farklılığa rastlandığı saptanmıştır. Üniversite sınavlarında öncelikli tercih olarak Almanca Öğretmenliği programlarını tercih eden öğrencilerin Almanca derslerine yönelik tutumlarının ilgi boyutunda, öncelikli tercih olarak İngilizce Öğretmenliği programlarını tercih eden öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buradan, puanları yettiği için değil, Almanca öğretmeni olmak istedikleri için Almanca Öğretmenliği programlarını tercih eden öğrencilerin diğer öğrencilere göre Almanca derslerine daha yoğun ilgi duydukları söylenebilir. Konuya ilişkin yapılmış olan çalışmalar gözden geçirildiğinde Çiçek Sağlam'ın (2008) da paralel sonuçlara ulaştığı belirlenmiştir. Çiçek Sağlam çalışmasında, “*mesleği sevdiğim için seçtim*” diyen öğrencilerin mesleği boşa kalmamak için seçtim diyen öğrencilere ve diğer nedenlerle seçtim diyen öğrencilere göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının daha olumlu olduğunu tespit etmiştir. Akpınar ve arkadaşları (2006) da elde ettikleri sonuçlarda, okudukları bölümleri tercihlerinin ilk üç sırasına yazan öğrencilerle, tercihlerini yedinci sıradan itibaren yazan öğrenciler arasında tercihlerini ilk üç sıraya yazan öğrenciler lehine anlamlı farklılıklara ulaştıkları görülmektedir. Uyanık (2017) da konu ile ilgili çalışmasında okudukları programları isteyerek tercih eden öğretmen adaylarının programlarını zorunlu olarak tercih eden öğretmen adaylarına göre öğretmenliğe ilişkin daha olumlu tutumlara sahip olduklarını ortaya koymuştur. Çalışmada elde edilen verilerin Erdem ve Şimşek (2000) ve Özbek'in (2007) elde ettikleri sonuçlarla paralellik gösterdiği ifade edilebilir. İncelenen alanyazın içerisinde yalnızca Karahan'ın (2003) Eğitim Fakültesinde eğitim alan öğrencilerin öğretmenlik tutumlarının üniversiteye girişte öğretmenlik mesleğini tercih sıralamasına göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların Almanca derslerine yönelik tutumları lisede Almanca dersi görüp görmedikleri değişkeni bağlamında incelendiğinde iki boyutta farklılığa rastlandığı belirlenmiştir. Lise eğitimi sırasında Almanca dersi almış öğrencilerin Almanca derslerine yönelik tutumlarının ilgi ve özgüven boyutlarında lisede Almanca dersi almamış öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan, lisede Almanca dersi almış olan öğrencilerin sahip oldukları Almanca temel bilgisi sayesinde Almanca derslerine daha yoğun ilgi duydukları ve bu temel bağlamında derslerde diğer öğrencilere göre daha özgüvenli oldukları ifade edilebilir. Demirtaş ve arkadaşları (2011) da öğretmen adaylarının özyeterlik inançlarını ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını inceledikleri çalışmalarında öğretmen adaylarının kendilerini oldukça yeterli olarak algıladıklarını vurgulamaktadırlar. Buradan hareketle öğretmen adaylarının özgüven problemi yaşamadıkları sonucuna ulaşılabilir.

Katılımcıların Almanca derslerine yönelik tutumları eğitim aldıkları üniversiteler değişkeni bağlamında incelendiğinde üç boyutta farklılık gösterdiği belirlenmiştir. İhtiyaç boyutunda “Anadolu Üniversitesi” öğrencileri, “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencileri ve “Hakkâri Üniversitesi” öğrencileri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencileri ile “Hakkâri Üniversitesi” öğrencilerinin Almanca derslerine duydukları ihtiyacın “Anadolu Üniversitesi” öğrencilerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. İlgi boyutunda “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencilerinin Almanca derslerine yönelik tutumlarının “Anadolu Üniversitesi” ve “Gazi Üniversitesi” öğrencilerine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencilerinin Almanca derslerine olan ilgilerinin “Anadolu Üniversitesi” ve “Gazi Üniversitesi” öğrencilerine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özgüven boyutunda ise “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencileri ile

“Anadolu Üniversitesi” öğrencileri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. “Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi” öğrencilerinin Almanca derslerindeki özgüvenlerinin “Anadolu Üniversitesi” öğrencilerine göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buradan, Almanca Öğretmenliği programlarına yerleştirme puanı daha düşük olan üniversitelerde eğitim alan öğrencilerin Almanca derslerine daha yoğun ilgi gösterdikleri, özgüvenlerinin daha yüksek olduğu ve Almanca derslerini geleceklerindeki meslek hayatları için daha büyük bir ihtiyaç olarak gördükleri sonucu çıkarılabilir. Konu ile ilgili literatür detaylı bir şekilde incelenmesine rağmen farklı üniversitelerde öğretmenlik eğitimine devam eden öğrencilerin eğitim aldıkları üniversite değişkenine bağlı olarak yapılmış bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Almanca Öğretmenliği programlarında öğrencilerin Almanca derslerine yönelik ilgilerinin artırılması konusunda çalışmalar yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu konuda Goethe Enstitüsü veya DAAD gibi Almanya ile koordineli çalışan kurumlardan destek alınabileceği düşünülmektedir. Öğrencilerin Almanca Öğretmenliği programlarını isteyerek tercih etmeleri için ortaöğretim kurumlarında öğrencilere Almancanın öneminin anlatılması ve öğrencilere Almancanın sevdirmesinin faydalı olacağı öngörülmektedir. Tüm ortaöğretim kurumlarında öğrencilere seçmeli Almanca derslerinin sunulmasının ise yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada Almanca hazırlık sınıfı öğrencilerinin Almanca derslerine yönelik tutumları farklı değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırmacıların konu ile ilgili farklı örneklem gruplarıyla, daha fazla katılımcıyla ve karma yöntemle yapacakları yeni araştırmaların daha kapsamlı sonuçlara ulaşabilme adına bilimsel açıdan faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akgüneş, S. G., Sabuncuoğlu, O. (2020). Anadolu Lisesi Öğrencilerinin 2. Yabancı Dil Olarak Almanca Öğrenmelerinde Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Faktörler. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 193-209.
- Akpınar, E., Yıldız, E., Ergin, Ö. (2006). Fen Bilgisi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 56-62.
- Aslan, D., Köksal Akyol, A. (2006). Okul Öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve mesleki benlik saygılarının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 51-60.
- Balcı, U. (2016). Anadolu Liselerinde İkinci Yabancı Dil Olarak Almanca Eğitimi: Batman İli Örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 334-341.
- Bayır, M., Yeşil, R. (2020). Üniversite öğrencilerinin yabancı dil öğrenme zorluklarını yaşama düzeyleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1479-1493.
- Boyacıoğlu, F. (2015). The Situation of French and German Teaching as a Foreign Language in Ottoman Empire. *Acta Universitatis Danubius. Releiones Internationales*, 8(1), 131-144.
- Buluç, B. (2002). Sınıf Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik sertifikası programlarına yönelik tutumları. *Toplumsal Düşünce Dergisi*, 3(5), 41-48.
- Can, D. (2020). *Almanca Öğretmen Adaylarının Öz Yeterlilik İnançlarının ve Mesleki Tutumlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Çakır, Ö. (2005). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği Lisans programı (İÖLP) ve Eğitim Fakülteleri İngilizce Öğretmenliği Lisans programı öğrencilerinin mesleğe yönelik tutumları ve mesleki yeterlik algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(9), 27-42.
- Çetintaş, B., Genç, A. (2016). Fremdsprachenlernen in der Türkei im fokus internationaler Beziehungen. *İDİL*, 5(26), 1671-1689.
- Çiçek Sağlam, A. (2008). Müzik Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 59-69.
- Demirel, Ö. (2003). *Yabancı dil öğretimi*. İstanbul: Pegem Yayıncılık.
- Demirtaş, H., Cömert, M., Özer, N. (2011). Öğretmen adaylarının özyeterlik inançları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 36, 96-111.
- Erdem, A. R., Şimşek, S. (2000). PAÜ Eğitim Fakültesi öğrencilerinin öğretmenliği seçmelerinde etkili olan faktörler. II. Ulusal Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu, 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale.

- Erdem, Ş. (2020). *Lise Öğrencilerinin Almanca Dersine İlişkin Tutum ve Görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.
- Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Hanbay, O. (2013). Anadolu Lisesi öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre ikinci yabancı dil olarak Almanca dersinde bağımsız öğrenme düzeyleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 271-280.
- Karahan, E. (2003). *Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Tutumları Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Kaya, A., Büyükkasap, E. (2005). Fizik Öğretmenliği programı öğrencilerinin profilleri, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve endişeleri: Erzurum Örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(2), 367-380.
- Küçük, O. (2007). *Almanca eğitimi alan öğrencilerin Almanca dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Oral, B. (2004). Eğitim Fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(15), 88-98.
- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÖSYM. (2021). *2021 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Kılavuzu*. Ankara: ÖSYM.
- Özbek, R. (2007). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde kişisel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkililik derecesine ilişkin algıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 145-159.
- Öztürk, B., Doğan, O., Koç, G. (2005). Eğitim Fakültesi öğrencileri ile Fen Edebiyat Fakültesi mezunlarının öğretmenlik mesleğine yönelik algılarının karşılaştırılması (Gazi Üniversitesi Örneği). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Saraçoğlu, A. S., Serin, O., Bozkurt, N., Serin, U. (2004). Öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarını etkileyen faktörler. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 29(311), 16-27.
- Sarıçoban, G. (2012). Foreign Language Education Policies in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 2643-2648.
- Sayın, S. (2005). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine karşı tutumları ve mesleki benlik saygılarının incelenmesi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 19, 271-282.
- Soran, H., Demirci, C., Atav, E. (1996). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilimleri bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi II. Ulusal Eğitim Sempozyumu Bildiri Kitabı ss106-109. 18-20 Eylül 1996: İstanbul.
- Sözer, E. (1996). Üniversitede öğretim gören öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 7-21.
- Suna, Y., Durmuşçelebi, M. (2013). Türkiye’de yabancı dil öğrenme-öğretmen problemine ilişkin yapılan çalışmaların derlemesi. *OPUS*, 3(5), 7-24.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Terzi, A. R., Tezci, E. (2007). Necatibey Eğitim Fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 52, 593-614.
- Turgut, M. F. (1978). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Nüve Matbaası.
- Uyanık, G. (2017). Sınıf Öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi: Boylamsal Bir Araştırma. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(8), 185-195.
- Zengin, E., Ulaş, A. H. (2020). Sınıf öğretmenlerinin yabancı dil öğretiminde karşılaştıkları problemlerin belirlenmesi. *Turkish Journal of Education Studies*, 7(1), 27-42.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ BULUNAN BİREYLERİN MATEMATİK EĞİTİMİNDE ÖĞRETİM TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMI: BİR LİTERATÜR TARAMASI

The Use of Instructional Technologies in Mathematics Education of Individuals with Intellectual Disabilities: A Literature Review

Yalın Kılıç TÜREL¹ ve Kübranur AKGÜN²

¹Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Elazığ, ytural@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-0021-0484

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Elazığ, kubranur.akgun7@gmail.com, orcid.org/ 0000-0002-5129-6345

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
15.04.2021

Kabul/Accepted:
28.07.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.916679

Anahtar Kelimeler

Özel Eğitim, Zihinsel Yetersizlik, Öğretim Teknolojileri, Matematik Becerileri, Yardımcı Teknolojiler

ÖZ

Özel eğitimde önemli yeri olan matematik eğitimi teknoloji kullanımına ihtiyaç duyulan başlıca alanlardan biridir. Bu noktada eğitimcilerin materyal alternatiflerini artırma konusunda ise teknolojik araçların önemli avantajlar sunduğu düşünülmektedir. Ancak alanyazın incelendiğinde konu ile alakalı yeterli sayıda çalışma ile karşılaşmamaktır. Bu çalışmada ise özel eğitim hizmetlerinden yararlanan zihinsel yetersizliğe (ZY) sahip öğrencilerin matematik eğitiminde teknolojinin kullanımına ilişkin çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Betimsel tarama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen bu araştırma kapsamında Google Akademik, Web of Science, Science Direct, OpenThesis, Stanford Libraries ve YÖKTez veritabanları üzerinden anahtar kelimeler ile 2010-2021 yıl aralığında Türkçe ve İngilizce yayın dillerinde 22 çalışma incelemeye alınmıştır. İnceleme sonucunda farklı formatlarda öğrenme sürecine dâhil edilen teknoloji ürünlerinin genel olarak akademik başarıyı artırma, davranışı sürdürme ve bilgiyi genelleme açısından yardımcı rol üstlendiği belirlenmiştir. Kullanılan teknolojilerin ise sanal teknolojiler ve video destekli materyaller çevresinde yoğunlaştığı görülmüştür. Ayrıca çalışmalarda teknolojiye bilginin çoklu formda sunulması kalıcı hale getirilmesi ve öğrenci hatalarının anında geri bildirimler ile düzeltilmesi odağında faydalanılmıştır.

ABSTRACT

Mathematics education in special education is one of the important problem areas that requires the use of technology. At this point, it is thought that technological tools offer significant advantages in increasing the material alternatives of educators. There is a serious deficit in the literature regarding the use of technology in providing math skills to individuals in need of special education. In this study, it was aimed to examine the studies on the use of technology in mathematics education of students with intellectual disability (ID), which is a group in special education. Within the scope of this research carried out by using descriptive scanning method, 22 studies were examined in Turkish and English languages between 2010-2021 with keywords through Google Academic, Web of Science, Science Direct, OpenThesis, Stanford Libraries and YÖKTez databases. The results of this examination indicated that technology products included in the learning process in different formats generally play a supporting role in increasing academic success, maintaining behavior and generalizing knowledge. Technologies used are concentrated around virtual technologies and video-supported materials. In addition, technology has been used to make the information permanent by presenting it in multiple forms and to correct student errors with instant feedback.

Keywords

Special Education, Intellectual Disability, Instructional Technologies, Mathematical Skills, Assistive Technologies

Atf/Citation: Türel, Y. K. ve Akgün, K., (2021). Zihinsel Yetersizliği Bulunan Bireylerin Matematik Eğitiminde Öğretim Teknolojilerinin Kullanımı: Bir Araştırma Sentezi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1221-1234).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Kübranur AKGÜN/ kubranur.akgun7@gmail.com

1. Giriş

Bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel açıdan her insan kendini biricik kılacak özelliklere sahiptir. Kişilerin sahip olduğu bu özelliklerin normal olarak kabul edilebilmesi için ise alt ve üst sınırlar bulunmaktadır. Ancak her toplumda sahip olduğu özellikler nedeniyle bu sınırların dışında kalan, diğer insanlar gibi görünmeyen, onlar gibi hareket edemeyen, konuşamayan, düşünemeyen ve bu şekilde yaşamını sürdürmeye çalışan birçok insan vardır. Normal gelişim gösteren bireylerden farklı olarak bu kişiler doğuştan veya sonradan meydana gelen bir kaza ya da geçirmiş olduğu bir hastalık sonucu ortaya çıkan ve onları dezavantajlı kılan özellikleri nedeniyle sosyal ilişkilerinde ve akademik hayatlarında bir takım sorunlar ile karşılaşabilmektedir (Aruk, 2008; Şanal ve Erdem, 2017; Yönter, 2009). Dolayısıyla bu kişilerin günlük yaşamlarını kolayca idame ettirebilen bireyler olabilmesi için almış oldukları eğitimin niteliği ise ayrıca önem arz etmektedir (Özak ve Avcıoğlu, 2007; Özer, 2019). Normal gelişim gösteren akranlarına göre bireysel farklılıkları daha belirgin olan bu kişilerin bireysel özelliklerini göz önünde bulundurarak planlanan ve toplum içerisinde bağımsız yaşama becerilerini desteklemeyi amaçlayan eğitim hizmetlerinin tamamı ise “özel eğitim” olarak ifade edilmektedir (Eripek, 2005).

Bireylerin sahip olduğu nitelikler nedeniyle normal akranlarına göre ileride veya geride seyretmesi durumunda genel eğitim ve öğretim hizmetleri bu kişiler için yetersiz kalabilmektedir. Sonuç olarak bu durum karşısında bu bireyler için farklı öğretim programlarına ve düzenlemelere ihtiyaç artmaktadır. Bu noktada “özel eğitim hizmetlerinden faydalanan kişiler kimlerdir?” ve “Bu kişiler hangi özellikleri taşımaktadır?” gibi sorular ise araştırmacılar tarafından sıkça sorgulanan bir durum olup bu kişiler ile alakalı literatürde farklı gruplandırmalar yapılmıştır (Eripek, 2005; Kauffman ve Hallahan, 2011; Odabaşı, 2019; Öngöz ve Şanal, 2017; Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006;).

- Zihinsel Yetersizliği Olanlar
- Travmatik Beyin Hasarı Olanlar
- Özel Öğrenme Güçlüğü Olanlar
- Bedenle İlgili Yetersizliği Olanlar
- Duygusal ve Davranış Bozukluğu Olanlar
- Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) Olanlar
- Otizm Spektrum Bozukluğu
- Dil, Konuşma ve İletişim Yetersizliği Olanlar
- Görme Yetersizliği Olanlar
- Üstün Zekâlılar ve/veya Üstün Yetenekliler
- İşitme Yetersizliği Olanlar
- İleri Derecede ve Çoklu Yetersizliği Olanlar

Mensubu olduğu sosyal çevre ile karşılıklı uyum içerisinde yaşama becerilerini geliştirmeyi esas alan özel eğitim hizmetlerinden faydalanan gruplarında kendi içerisinde farklılaştığı noktalar mevcuttur. Bu gruplardan biri de hafif, orta ve ağır düzey şeklinde sınıflandırılan zihinsel yetersizliği olan kişilerdir (Bkz. 07.07.2018 tarihli ve 30471 sayılı Özel Eğitim Yönetmeliği). Zihinsel işlevlerin yerine getirilmesinde ve toplum içerisindeki uyarımsal davranışlar sergilenmesinde sorunlar ile karşılaşan bireyler, zihinsel yetersizliği olan ya da zihinsel yetersizlikten etkilenmiş olan (ZY) bireyler olarak tanımlanmaktadır (AAMR, 2002; Eripek, 1996; MEB, 2006; Tezcan, 2012). Bu bireyler için uygulanan öğretim programlarına bakıldığında toplum ile uyumlu yaşamasını sağlayacak sosyal iletişim becerileri ve öz bakım becerilerine ek olarak onların bağımsız yaşam becerilerini destekleyecek okuma, yazma, konuşma ve matematiksel beceriler gibi akademik beceriler de kazandırılmaya çalışılmaktadır. Her biri ayrı öneme sahip olan bu becerilerin içerisinde yer alan matematik becerileri ise ZY olan bireylerin gerek akademik gerekse mesleki anlamda gelişimleri açısından ayrıca önem taşımaktadır (Sinoplu, 2009).

Para kullanımı, etkili bir zaman yönetimi, tehlike anında acil durum telefonlarını bilme ve arayabilme veya mezuniyet sonrası istihdam gibi yaşamı büyük oranda etkileyen matematik; insanların günlük hayatlarında karşılarına çıkan problemler ile baş edebilmelerine yardımcı olan temel bir araçtır. Hayat içerisinde oldukça geniş kullanım alanına sahip olan bu büyük yapıyı oluşturan beceriler ise birbiri ile ilişkili olup bu ilişkilerin

öğrenciler tarafından fark edilme durumu oldukça önemli bir konudur (Alptekin, 2019). Ancak okul öncesi dönemden itibaren hem genel eğitim hizmetlerinden hem de özel eğitim hizmetlerinden faydalanan öğrencilerin büyük bir bölümü bu becerileri edinme ve aradaki ilişkiyi kavrama noktasında zorluk yaşamaktadır. Bu durum her ne kadar bütün öğrenciler için geçerli olsa da ZY olan bireyler matematik becerilerini öğrenme sürecinde normal gelişim gösteren akranlarına nazaran daha çok zorlanmakta ve bu becerileri edinme noktasında daha fazla ilgiye ihtiyaç duymaktadır (Kroesbergen ve Van Luit, 2005; Park, Bouck ve Josol, 2020; Ünay, 2015). Ancak ZY öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını eksiksiz karşılamak her zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenle öğrencileri destekleme noktasında çoğu zaman farklı araçlardan faydalanmak gerekebilir (Kaplan, Öztürk, Doruk ve Duran, 2016). Bu bağlamda teknolojik araçlar ZY bireylere matematiği öğretme noktasında soyut kavramları somutlaştırılarak verilmesi (Öztürk, Akkan, Büyüksevindik, Kaplan, 2016), dikkat sürelerinin uzaması (Özak ve Avcıoğlu, 2007, Yıldız ve Yıkılmış, 2020), el-göz koordinasyon becerisinin artırılması, etkili ve kalıcı öğrenmelerin sağlanması, ilgi çekici eğlenceli derslerin tasarlanması (Doğan ve Akdemir, 2015; ; Geçal ve Eldeniz-Çetin, 2018) ve özerk öğrenme ortamlarının sunulması (Wehmeyer, Davies, Stock ve Tanis, 2020) noktasında önemli avantajlar sunabilmektedir.

ZY olan bireylere matematiği öğretme sürecinde soyut kavramların somutlaştırılarak verilmesi, öğrencilerin bu becerileri kazanmaları noktasında ciddi katkılar sağlayabilmektedir (Özer, 2019). Bu bağlamda sunmuş olduğu görsel temsiller nedeniyle teknoloji destekli materyaller yardımcı bir araç niteliği taşıyabilmektedir. Nitekim ZY olan bireylere farklı matematik becerileri kazandırma noktasında sanal manipülatifler (Bouck, Shurr ve Park, 2020), video destekli öğretim materyalleri (Burton, Anderson, Prater ve Dyches, 2013) ve arttırılmış gerçeklik (Kellems, Cacciatore, Hansen, Sabey, Bussey ve Morris, 2020; Morris (2019) gibi uygulamalar ile yürütülen çalışmaların temelinde de kazanımların somutlaştırılarak verilmesi fikri yatmaktadır. Bununla birlikte teknolojinin ZY olan bireylere sağlanmış olduğu bir diğer fayda ise kendi bireysel hızlarında ilerleyerek ilgili beceri alanında daha fazla alıştırmaya ve tekrar yapma imkânı sunmasıdır (Baki, 2002 akt. Kaplan, Öztürk, Doruk ve Duran, 2016; Wehmeyer, Davies, Stock ve Tanis, 2020). Bu avantajların yanı sıra ZY olan bireylere matematik öğretimi esnasında göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta ise ulaşılabilirliktir. Çünkü özel gereksinimli birçok birey gibi ZY olan bireylerin de sağlık durumları nedeniyle örgün eğitim kurumlarındaki eğitimleri sektöre uğrayabilmektedir (Durduran ve Bodur, 2009; Er-Sabuncuoğlu ve Diken, 2010). Söz konusu bu problemi ortadan kaldırma noktasında ise “teknoloji” önemli bir destek unsurudur. Nitekim, ZY olan kişilerin matematik becerilerini teknolojik kaynakların kullanımı ile alakalı öğretmen görüş ve tutumlarını ortaya koyan nitel araştırmalara (Kaplan vd., 2016; Sulovska ve Vancova, 2015) ve mobil uygulamalar, web destekli öğrenme sistemleri, e- öğrenme platformları ve dijital oyunlar gibi farklı teknoloji ürünlerinin ZY olan bireyler üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışan nicel çalışmalara rastlamakta mümkündür (Demir, 2020; Hiranrat vd., 2019; Öztürk ve Yıkılmış, 2020). Ancak bu şekilde teknolojinin ZY olan bireylerin matematik becerileri üzerindeki işlevselliğine odaklanan çalışma sayısı ise oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla konuyla ilgili alanyazın üzerinden yürütülecek keşif çalışmaları, konuyla ilgili araştırmacıların alanyazını tanıyarak özgün çalışmalar ortaya koyması açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; ZY olan bireylere matematik becerileri kazandırabilme açısından teknolojinin üstlenmiş olduğu destekleyici rolü belirlemek üzere konu ile ilgili çalışmaların incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda cevap aranan sorular ise şu şekildedir:

- ZY olan bireylerin matematik becerileri geliştirmeye yönelik yürütülen çalışmaların örneklem özellikleri nasıldır?
- Zihinsel yetersizlikte matematiği öğretmek amacıyla hangi teknolojiler sürece dâhil edilmiştir?
- Zihinsel yetersizliği olan bireylere matematiği öğretme sürecinde teknolojinin hangi özellikleri kullanılmıştır?
- Çalışmalarda zihinsel yetersizliği olan bireylerin hangi matematik becerileri geliştirilmeye çalışılmıştır?
- Zihinsel yetersizlikte matematiği öğretme sürecinde teknoloji kullanımına yönelik çalışmalarda öne çıkan bulgular nelerdir?

2. Yöntem

ZY olan bireylere matematik becerileri kazandırabilme açısından teknolojinin destekleyici rolünü belirlemek üzere konu ile ilgili çalışmaları incelemeyi amaçlayan bu çalışmada araştırma yöntemi olarak betimsel tarama yöntemi tercih edilmiştir. Eğitim araştırmalarında sıklıkla başvurulan bu araştırma yöntemi, bir olgunun çeşitli yönleriyle ele alınarak detaylı bir şekilde analiz edilmesine fırsat verir (Büyüköztürk ve ark., 2019). Karasar (2009) ise bu yöntemi, geçmişte var olan veya halen varlığı devam eden bir durum hakkında mevcut kaynakların dikkatli bir şekilde irdelenerek önemli görülen noktaların araştırmacılar tarafından not edilmesi sonucu durum değerlendirmesi olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte araştırmaya dâhil edilen çalışmalardan verilerin alınması noktasında, konu ile ilgili yazılı kaynakların incelenmesini esas alan doküman inceleme tekniğinden faydalanılmıştır.

2.1. Araştırmaların Seçimi

Araştırmanın amacı doğrultusunda veri toplamaya yönelik Science Direct, Google Scholar ve Web of Science, Openthesis, StanfordLibraries ve YÖKTez veritabanları üzerinden araştırmacılar tarafından “Özel Eğitim”, “Zihinsel Yetersizlik”, “Öğretim Teknolojileri”, “Matematik Becerileri”, “Yardımcı Teknolojiler” anahtar kelimeleri ve kombinasyonları kullanılarak bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu anahtar kelimeler kullanılarak yapılan ilk taramaya ilişkin sayısal veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. İlk Taramaya İlişkin Ulaşılan Sonuçlar

Anahtar Kelimeler	Veri Tabanları					
	Science Direct	Web Of Science	Scholar	YökTez	Stanford Libraries	Open Thesis
Özel Eğitim	20.482	7025	15.900	2000	107.011	12.746
Zihinsel Yetersizlik	26.318	980	195.650	97	101.975	3338
Matematik Becerileri	4.051	55	6.400	48	373	637
Öğretim Teknolojileri	7.876	360	69.230	613	28.969	539
Yardımcı Teknolojiler	7.579	22	35.534	14	44.546	1210
Zihinsel Yetersizlik ve Matematik Eğitimi	1.315	21	16.330	4	1.067	42
Zihinsel Yetersizlik and Matematik Eğitimi and Teknoloji	507	10	93	6	105	6

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırma kapsamında kullanılan anahtar kelimelere karşılık alanyazında çok sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu nedenle araştırma amacı doğrultusunda en kesin sonuçlara ulaşmak

maksatıyla çalışmalar bazı ölçütler doğrultusunda filtrelenmiştir. Bu filtreleme esnasında göz önünde bulundurulmuş ölçütler ise şu şekildedir;

- 2010-2021 yıl aralığı içerisinde yayınlanmış olması,
- Araştırma makalesi veya tez türünde olması,
- Sosyal bilimler veya eğitim bilimleri alanında yayınlanmış olması,
- Tam metin erişimine açık olması,
- Literatür derleme çalışması olmaması ve
- Yayın dilinin Türkçe veya İngilizce olması şeklinde belirlenmiştir.

Bu ölçütler doğrultusunda ZY olan bireylerde teknoloji destekli matematik eğitimi ile ilişkili olarak araştırmaya dâhil edilen çalışmalara ilişkin sayısal veriler ise Tablo 2’de paylaşılmıştır.

Tablo 2. İlk Taramaya İlişkin Sayısal Veriler

Veritabanı	Araştırmaya Dâhil Edilen
Science Direct	5
Web Of Science	3
Scholar	6
YÖKTez	1
StanfordLibraries	5
OpenThesis	2
Toplam	22

Araştırma konusu ile ilgili akademik veritabanlarında gerçekleştirilen taramada çakışan çalışmalar ve özet incelemesinin ardından araştırma ölçütlerine uymadığı belirlenen çalışmalar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Araştırma ölçütleri doğrultusunda yapılan filtreleme işlemi sonrası toplam 22 çalışma araştırma kapsamında incelenmiş olup bu çalışmaların veritabanlarına göre dağılımına ilişkin sayısal veriler ise Tablo 2’de paylaşılmıştır.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

İçerik analizi yöntemi ile incelenen çalışmalara ilişkin sistematik veriler toplanması noktasında öncelikli olarak Gökteş ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen ve “makalenin künyesi, türü, konusu, yöntemi, veri toplama araçları, örnekleme ve veri analiz yöntemi” başlıkları olmak üzere toplam altı boyuttan oluşan yayın kontrol formu incelenmiştir. İnceleme sonucunda araştırma kapsamında bazı başlıkların (Makale türü, verilerin analizi, veri toplama araçları vs.) çıkarılmasına ve bunların yerine ise kullanılan teknolojik araçlar, araçların kullanım amacı, araştırmaların bağımlı değişkenlerini sınıflandırmada yardımcı başlıkların eklenmesine karar verilmiştir. Gerekli düzeltmeler sonucunda son hali verilerle kullanılan yayın incelleme formu üzerinden elde edilen veriler ise, Ms Office Excel programı aracılığıyla betimsel istatistiksel yöntemler kullanılarak frekansları hesaplanmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, araştırmanın amacı ile uyumlu 22 çalışmaya ilişkin makale kodları, çalışmalarda kullanılan teknolojiler ve bunların kullanım biçimi, araştırmalarda gözlemlenen değişkenler ve elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen tüm çalışmalar 2010-2021 yıl aralığında gerçekleştirilmiş olup bu çalışmaların adları, araştırmacılar tarafından çalışmalara verilen kodlar ve yazar bilgisi Tablo 2’de gösterilmektedir.

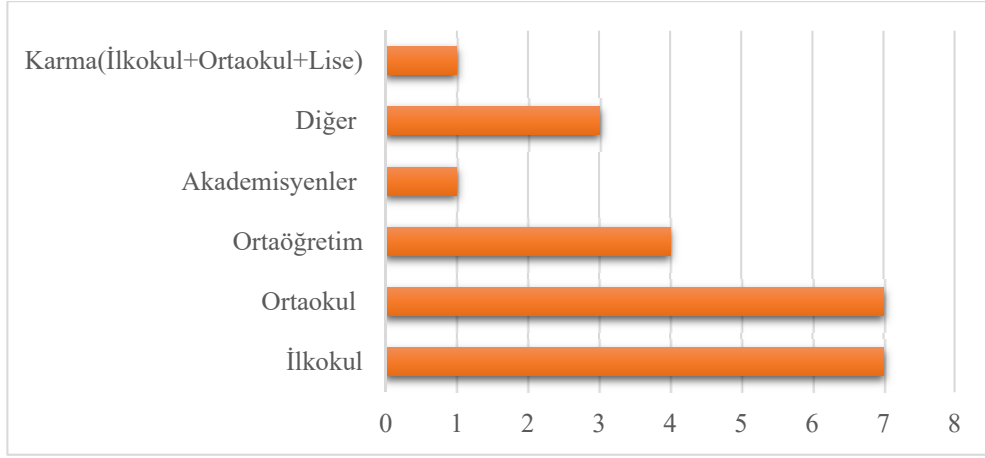
Tablo 2. İncelemeye Alınan Çalışmalar

Yayın Kodu	Yayın Adı	Yazarlar
M1	Video Self-Modeling on an iPad to Teach Functional Math Skills to Adolescents With Autism and Intellectual Disability	Burton, Anderson, Prater ve Dyches (2013).
M2	Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Sanal Manipulatifler Yardımıyla Toplama İşlemi Öğrenimi: Bir Çoklu Durum Çalışması.	Öztürk, Akkan, Büyüksevindik ve Kaplan(2016)
M3	Development of Number Concepts in Students with Intellectual Disability by Using Digital Game Based Learning	Wajiuhullah, Ashraf ve Majad (2018)
M4	Tablet Üzerinde Eş Zamanlı İpucuyla Sunulan Nokta Belirleme Tekniği Kullanarak Rakam-Nesne Eşleme Öğretiminde Dokunarak Rakamları Öğrenelim Yazılımının Etkililiği.	Öztürk ve Yıkılmış (2020)
M5	Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Eldesiz Toplama İşleminin Öğretiminde Tablet Bilgisayar Aracılığı İle Sunulan Animasyon Programının Etkililiği	Geçal ve Çetin (2018)
M6	Effectiveness of Video Prompting Delivered via Augmented Reality for Teaching Transition-Related Math Skills to Adults with Intellectual Disabilities.	Kellems, Cacciatore, Hansen, Sabey, Bussey ve Morris, (2020)
M7	Virtual Manipulative-Based Intervention Package to Teach Multiplication and Division to Secondary Students with Developmental Disabilities	Bouck, Shurr ve Park, (2020)
M8	Virtual Manipulatives as Assistive Technology to Support Students with Disabilities with Mathematics.	Bouck, Park ve Stenzel (2020)
M9	The Contribution of Mathematics Online Games to Qualitive Differentiation and Intrinsic Motivation of Students with Mild Intellectual Disabilities	Manginas ve Nikolantonakis (2018)
M10	Using the Virtual–Representational–Abstract Approach to Support Students with Intellectual Disability in Mathematics.	Bouck, Park, Shurr, Bassette ve Whorley, (2018)
M11	Using Video Prompting via iPads to Teach Price Comparison to Adolescents with Autism.	Weng., ve Bouck (2014)
M12	Learning Subtraction and Addition through Digital Boards: A Down Syndrome Case.	González, Noda, Bruno, Moreno ve Muñoz (2015)
M13	Using a Simultaneous Prompting Procedure with an iPad to Teach the Pythagorean Theorem to Adolescents with Moderate Intellectual Disability.	Creech-Galloway, Collins, Knight ve Bausch (2013)
M14	Ky Math Etext Project-A Case Study: Math Curriculum Digital Conversion and Implementation.	Lewis, Lee, Noble ve Garrett (2013)
M15	Virtualmat: A Serious Game to Teach Logical-Mathematical Concepts for Students with Intellectual Disability.	Oliveira Malaquias, Malaquias, Lamounier ve Cardoso (2013)
M16	Schema-Based Instruction with Concrete and Virtual Manipulatives to Teach Problem Solving to Students with Autism.	Root, Browder, Saunders ve Lo, (2017)
M17	Using Video Prompting to Teach Mathematical Problem Solving of Real-World Video-Simulation Problems.	Saunders, Spooner ve Ley Davis (2018)
M18	“The Number Race”: An Efficacy Study of an Adaptive Software in 5-to-7-Year-Old New Zealand Children with Low Numeracy.	Kant (2015)
M19	Implementation And Effectiveness Of Successmaker Mathematics For Middle School Students With Disabilities	McKissick (2016)
M20	Effects of an Explicit Instruction and Video Modeling Intervention with Augmented Reality on the Rational Number Mathematics Outcomes of Students with Disabilities.	Morris (2019)
M21	Zihinsel Engelli Çocuklara Web Destekli Uzaktan Eğitim Sistemi Kurulması: Matematik ve Fen Bilgisi Dersleri Uygulaması	Tezcan (2012)
M22	Building Early Numeracy through Virtual Manipulatives for Students with Intellectual Disability and Autism.	Jimenez ve Besaw (2020)

Tablo 2’de verilen çalışmalar incelendiğinde belirlenen yıl aralığında çalışma sayılarında düzenli bir dağılım söz konusu değil iken en fazla çalışma ise 2018 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda tercih edilen araştırma yöntemleri incelendiğinde ise yedi çalışmanın deneysel, altı çalışmanın çoklu durum çalışması ve bir çalışmanın ise tasarım tabanlı bir çalışma olduğu belirlenmiştir. Şekil 1 ve Şekil 2’de ise incelenen tüm

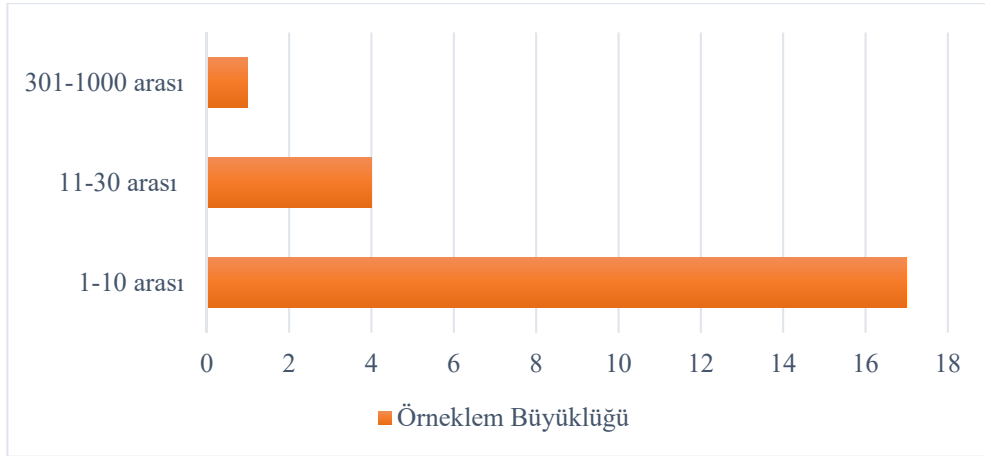

bu çalışmalar ışığında “ZY olan bireylerin matematik becerileri geliştirmeye yönelik yürütölen çalışmaların örnekleme özellikleri nasıldır?” alt problemine ilişkin yanıtlar yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmaların Örnekleme Düzeyi

Konuyla alakalı yürütölen çalışmalarda araştırmacıların farklı örnekleme düzeyleri ile çalıştığı gözlenmiştir. Bununla birlikte bu gruplar içerisinde ön plana çıkan çalışmalar ise ilkokul ve ortaokul düzeyinde yürütölen çalışmalardır. Buna ek olarak diğer kategorisi altında değerlendirilen bazı araştırmalarda ise örnekleme oluşturan kişilerin hangi eğitim seviyesinde olduğu keskin bir şekilde ifade edilmemiş olup bazı çalışmalarda ise yaş aralığının hemen her düzeyi kapsayacak şekilde belirlendiği görölmöştür. Araştırmaların yürütöldüğu örnekleme gruplarının büyüklüğu ile ilgili sayısal veriler ise Şekil 2’de ayrıca gösterilmiştir.

Şekil 2. Araştırmaların Örnekleme Büyüklüğu

Şekil 2 incelendiğinde ZY olan bireyler ile yürütölen çalışmalarda araştırmacıların çok büyük gruplar ile çalışmaktan ziyade küçük gruplar ile çalışmayı tercih ettiği görölmöştür. Bununla birlikte incelenen 22 çalışma içerisinde sadece tek bir çalışmanın 920 kişi gibi oldukça geniş bir örnekleme grubundan oluştuğu görölmöştür. Tablo 3’te ise farklı eğitim seviyesinde ZY olan bireylerin araştırmalar kapsamında kullanımı paylaşılmıştır.

Tablo 3. Araştırmalarda Kullanılan Teknolojiler

Teknoloji	Yayın Kodları	Frekans (f)
E- Öğrenme Materyali	M5	1
Akıllı Tahtalar	M12	1
Yardımcı Teknolojiler	M14; M19	2
Video Destekli Öğretim Materyali	M1; M11; M17	3
VR Teknolojisi/ Sanal Manipülatif	M2; M7; M8; M10; M16; M22	6
Dijital Oyun	M3; M9; M15	3
Uzaktan Eğitim Platformu	M21	1
Eş Zamanlı E-Öğrenme Materyali	M4; M13	2
Eğitsel Yazılım	M18	1
Arttırılmış Gerçeklik	M6; M20	2

“Zihinsel yetersizliği bulunan bireylere matematiği öğretmek amacıyla hangi tür teknolojiler sürece dâhil edilmiştir?” alt problemine ilişkin cevapların yer aldığı Tablo 3 incelendiğinde çalışmalarda özellikle VR teknolojisi/sanal manipülatif kullanımının daha yaygın olduğu dikkat çekerken kullanılan materyallerin ise genel itibarıyla araştırmacılar tarafından geliştirildiği bilgisine ulaşılmıştır. Tablo 4’te ise kullanılan bu teknolojilerin ne şekilde işe koşulduğu (kullanım stratejileri) ile ilgili bilgiler paylaşılmıştır.

Tablo 4. Teknolojinin Kullanım Amacı

Kullanım Stratejisi	Yayın Kodları	Frekans (f)
Bilginin çoklu formda sunumu (Ses + Görsel + Metin)	M1; M5; M9; M11; M13; M14; M15	7
Süre sınırlandırması/kontrolü	M3; M8; M9	3
Gösterip yaptırma	M1, M2; M4; M7	4
Sürükle-Bırak/ Eşleştirme	M14	1
Hata- Düzeltme / Geribildirim	M3; M7; M9; M10; M13; M14; M17; M22	8
Dokunmatik ekran ile işlem yapma	M2; M4; M10; M22	4
Soyut ifadeleri Görselleştirme / Videolu Anlatım	M6; M12; M17; M20	4
Grafik Kullanımı	M17; M18; M22	3
Görsel ve Sesli Uyarılar ile İpucu Verme	M16; M20	2
Oyun Bileşenleri / Oyunlaştırma	M3; M9; M15; M18	4
Kolay Ulaşılabilir Ders İçerikleri Oluşturma/ Sistemik Bilgi Sunumu	M19; M21	2

ZY olan bireylerin matematiği öğrenme sürecinde Tablo 4’te görüldüğü gibi teknolojinin birbirinden farklı özelliklerinin birlikte veya ayrı şekillerde işe koşulduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte yapılan inceleme neticesinde belli bir strateji tek başına öne çıkmamıştır. Bilginin ses ve görseller yardımıyla çoklu formda sunulması, gösterip yaptırma ve öğrenme sürecinde öğrenciye sesli veya görsel uyarılar ile geribildirimlerde bulunma ise en fazla kullanılan stratejiler olup bunların ZY olan bireylerin farklı becerilerini olumlu etkileyeceği düşünülmüştür. Tablo 5’te ise bu stratejilerden etkilendiği öngörülen değişkenler sunulmuştur.

Tablo 5. Araştırmalarda Gözlenen Değişkenler

Değişken	Yayın Kodları																					
	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19	M20	M21	M22
Dört İşlem	X				X	X	X			X		X										X
Ritmik Sayma-Rakamları Tanıma Eşleştirme			X	X														X				X
Para İşlemleri-Alışveriş Becerisi	X										X											
Basamak Kavramı										X												
Geometri													X									
Muhakeme Becerisi															X							
Örüntü Kurma																						X
Rasyonel Sayılar ile İşlem																				X		
Problem Çözme								X								X	X					
Motivasyon									X					X								
Grafik Yorumlama						X																
Genel Matematik Başarısı									X				X						X			

Teknolojinin etkilerine bağlı olarak araştırmalarda ele alınan değişkenler, Tablo 5’te görüldüğü gibi işlevsel ve akademik matematik becerilere yönelik sorulara verilen doğru yanıt yüzdeleri ve yanıtlama süresi olarak belirlenmiştir. Bu değişkenler üzerinde oluşan etkilere yönelik bulgular ise Tablo 6’da paylaşılmıştır. Araştırma kapsamında incelemeye alınan çalışmalarda paylaşılan bulgular ile ilgili ipuçlarının sunulduğu Tablo 6 incelendiğinde ZY öğrencileri desteklemek amaçlı kullanılan teknolojilerin genel olarak öğrenciler üzerinde olumlu etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Öğrencilere kazandırılmak istenen matematik becerileri ile ilgili akademik başarı anlamında M12 ve M19’un aksine diğer çalışmaların tamamında kısmi de olsa olumlu artışların gözlemlendiği belirtilmiştir. Bununla birlikte çalışmaların sosyal geçerlik ile ilgili bulguları incelendiğinde ise araştırmaya dâhil edilen 22 çalışmanın 10 tanesinde doğrudan derse karşı ilgi düzeyinde artışın gözlemlendiği; M10, M11 ve M17’de ise kısmi artışın olduğu belirtilmiştir. M14 kodlu makalede ise olumlu sonuç alınan çalışmaların aksine ilgi düzeyinde kademeli bir azalma söz konusudur. “Davranışı sürdürme” ve “Genelleme” kategorilerine yönelik bulgular incelendiğinde bu durumlar ile ilgili net ifadelerin paylaşılmadığı çalışmalar var olup M12, M14 ve M19 çalışmalarda sadece durumla ilgili olumsuzluklar paylaşılmıştır.

Tablo 6. Araştırma Bulguları

Bulgu	Değişken	Yayın Kodları																					
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19	M20	M21	M22
Akademik Başarı Artışı	E	X	X	X	X	X	X	X		X				X	X	X		X			X	X	X
	K								X		X	X					X		X				
	H											X								X			
	B																						
Bilgiyi Genelleme	E					X	X		X					X							X		X
	K	X	X					X															
	H											X		X						X			
	B			X	X					X	X	X				X	X	X	X				X
Öğrenme Süresinde Kısalma	E		X		X		X		X						X				X				X
	K	X									X			X	X								
	H																						
	B			X		X		X		X		X	X			X	X		X	X			X
Derse Karşı İlgisi Artışı	E	X	X	X	X	X			X			X	X								X		X
	K										X	X							X				
	H													X									
	B						X	X	X							X	X		X	X			X
Davranışı Sürdürme	E				X	X	X	X	X														X
	K	X	X								X												
	H											X		X						X			
	B			X						X		X		X		X	X	X	X		X		X

E: Evet, K:Kısmen, H: Hayır, B:Bulgu yok

Bu kategorilerde inceleme sonucunu paylaşan dokuz çalışmada ise katılımcıların bir kısmında veya tamamında öğrenilen davranış ileri haftalarda seviye olarak aynı seyrettiği ve öğrenilen bilgilerin öğrenciler tarafından kendi günlük yaşamlarına entegre edilerek problem anında kullanılabilirdiği görülmüştür.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Teknoloji destekli eğitim, web temelli eğitim, bilgisayar destekli eğitim gibi terimlerin günbegün yaygınlaşması göz ardı edilemeyen bir durumdur. Bu durumun etki alanlarından biri de özel eğitim ve dolayısıyla bir alt grubu olan zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitimidir. Bu bireyler sahip olduğu öğrenmeye ilişkin farklılıklar nedeniyle normal olarak kabul edilen akranlarının, matematik, alanında göstermiş olduğu performansı sergileme noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak amacıyla bu kişilere özel farklı stratejiler, araçlar ve müdahaleler sunulmaktadır. Özellikle hafif düzeyde yetersizliği bulunan bireylere yönelik teknoloji destekli müdahaleler, bir dersi öğretme konusunda etkili bir yöntem olarak kullanılabilir (Arık, 2016). Örneğin, Kaplan vd. (2016) çalışmalarında zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitiminde teknoloji kullanımına yönelerek bu alanda çalışan öğretmenler ile gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde öğretim sürecine teknolojiyi dâhil etme noktasında avantaj ve dezavantajların neler olduğu üzerinde durmuştur. Bu ve benzeri çalışmalar ile farklı teknoloji müdahalelerine yönelik görüşlerin ortaya konulması zihinsel yetersizliği bulunan bireyleri farklı strateji ve araçlarla destekleme açısından önemli olmakla birlikte bu kişilere yönelik gerçekleştirilen nicel araştırmalar üzerinden teknoloji ve stratejilerin ifade edilmesi ise ayrıca önem taşıyan bir durumdur. ZY olan bireylerde veya diğer özel eğitim gruplarında başta matematik eğitimi olmak üzere öğrencilerin öğrenme süreçlerinde teknoloji destekli materyal kullanımı konusunda farkındalık artırılarak konu ile alakalı kılavuz oluşturmak bu süreçte yer alan paydaşlar için bir diğer önemli konudur. ZY olan bireylere matematik becerilerini öğretme sürecinde teknolojinin üstlenmiş olduğu görevi ve bu görevi yerine getirme konusundaki işlevsel değeri ilgili literatür üzerinden ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında Science Direct, Web of Science ve Google Scholar veritabanları üzerinden yapılan tarama neticesinde toplam 22 araştırma makalesi incelemeye alınmıştır. Bu çalışmalarda kullanılan teknolojilere yönelik inceleme sonuçları ise teknoloji, araştırmalarda incelenen değişkenler, işe koşulan strateji ve çalışmalarda elde edilen genel bulgular isimli başlıklar altında incelenmiş ve sunulmuştur.

Mevcut araştırmanın ölçütleri dikkate alındığında ZY olan bireylere matematik becerileri kazandırmak üzere teknolojik araçların etkisini araştıran çalışmaların sayıca sınırlı olduğu görülmüştür. Normal bireyler için eğitim sürecinde teknolojik araçların sürece dâhil edilmesi noktasında biraz daha rahat davranılırken ZY olan bireyleri teknolojik ürünler ile destekleme noktasında var olan girişimlerin bu denli az olmasında ise materyal ve uygulama eksikliği ile birlikte öğretmen tutumlarının da etkili bir gerekçe olduğu düşünülebilir. Nitekim bu konuda yapılan ve bizzat alanda çalışan öğretmen görüşleri üzerinden hareket eden nitel araştırmalarda da (Hord ve Bouck, 2012; Kaplan vd., 2016) genel olarak öğretmenler, ZY olan bireylerin eğitiminde teknoloji kullanımının zaman kaybettirici olduğunu ve öğrenci dikkatinin çabuk dağıldığını ifade etmiştir. Ancak bu ifadelerin aksine Yakubova ve Bouck (2014) ZY bireylerde teknoloji kullanımının matematiği öğretme sürecinde zamandan daha fazla tasarruf edildiğini ve kavramların farklı formlarda sunulması neticesinde kavramların somutlaştırılarak verilmesi nedeniyle kalıcı öğrenmelerin gerçekleştiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Sakallı-Demirok, Haksız ve Nuri (2019)'nin üç farklı boyuttan özel eğitim öğretmenlerinin yardımcı teknolojilere karşı tutumunu incelediği çalışmanın bilişsel bileşen boyutunda da öğretmenlerin teknolojinin öğrenci motivasyonunu arttırdığı ve teknolojiyle desteklenen derslerin daha akılda kalıcı olduğu yönünde olumlu bir düşüncenin hâkim olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak aynı çalışmanın duyuşsal bileşen boyutunda ise öğretmenler kullanılan teknolojilerin öğrencileri bağımlı hale getirme konusunda endişeli olduklarını bu nedenle de sınıf ortamında teknoloji kullanımına yönelik çekimser kaldıklarını belirtmiştir. Araştırmada incelenen çalışma bulgularına bakıldığında da Yakubova ve Bouck (2014)'un ifadeleri ile örtüştüğü görülmüştür. Wearmouth (2009, s.188) ise öğrenme sürecinde teknoloji ürünlerinin kullanımının ZY olan bireylerin daha fazla dikkatini çektiğini ve onları öğrenme konusunda daha istekli hale getirdiğini ifade etmiştir (akt. Öztürk, Akkan, Büyüksevindik ve Kaplan, 2016). Bununla birlikte ZY olan bireylerin matematiği öğrenmede karşılaştığı güçlüklerin etkilerini indirgemek üzere farklı stratejiler kullanılarak öğrenci

performansında olumlu değişimler beklenmiştir. Bunlardan en dikkat çekenleri ise başta bilginin çoklu formda sunumu, sergilenen performansa yönelik geribildirimlerin sunulması ve ekran üzerinde gösterilenin aynısını yapmasını istemesi (taklit) stratejileri olup bu şekilde öğrencilerin matematik ile ilişkili olan becerilerinde olumlu değişimlerin gözlemlendiği sonuçları paylaşmıştır. Nitekim; Ökcün, Akçamuş ve Turan (2015) da ZY olan bireylerde taklit yoluyla öğrenme biçiminin yaygın bir uygulama biçimi olduğunu ve sanal manipülatifler aracılığıyla bu durumun teknoloji ile de mümkün kılınabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte daha çok ilkököl ve ortaokul düzeyinde yürütülen araştırmalarda gözlemlenen değişken ise dört işlem becerisi üzerinde durulduğu görülmüştür. Geçal ve Eldeniz-Çetin (2018)'inde ifade ettiği gibi bu becerilerin bireylerin bağımsız bir yaşam sürdürmesi noktasında en temel konular arasında yer alması ile alakalı olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte bu beceriler benzer birçok konunun ön koşulu olması (Kırmızıgül,2021; Öztürk vd., 2016; Yıkılmış vd., 2018), bu becerileri araştırmalarda işlenen konular arasında ilk sıralarda yer almasını sağlamıştır. Analiz edilen araştırmaların katılımcı sayılarına ilişkin bulgular incelendiğinde ise araştırmaların 1 ile 10 aralığında kişi ile gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu duruma ise Kırmızıgül (2021) ve Yıkılmış vd. (2018)'da ifade ettiği gibi araştırmaların genellikle tek denekli araştırma desenleri kullanılarak yürütülmüş olmasının neden olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma sonucunda teknolojinin, ZY olan bireylere hem akademik hem de işlevsel matematik becerileri kazandırma noktasında bazı istisnai durumlar dışında oldukça etkili bir araç olarak kullanılabilirliği görülmüştür. Ancak bu durum her teknolojinin her birey için gelişigüzel kullanımı sonucunda her zaman olumlu sonuç alınacağını ifade etmemektedir. Yani en iyi teknolojiyi kullanmaktan ziyade teknolojinin ne şekilde sunulacağı önemli olup stratejilerin doğru şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bunun doğru bir şekilde gerçekleşmesi için ise öğrenci, öğretmen ve hatta ebeveyn işbirliğine dayalı farklı çalışmalar ile literatür tabanı genişletilebilir. Bununla birlikte alanyazında kullanılan araçlar birbirinin tekrarı niteliğindedir. Sonraki araştırmalarda bu duruma odaklanarak öğretmenlerin ders içerisinde kullanabilecekleri uygulama ve yazılım çeşitliliğini artırarak alandaki materyal eksikliğini kapatmak adına araştırmacıların tasarım tabanlı araştırmalara yönelmesi tavsiye edilebilir. Diğer taraftan çalışmalarda farklı teknolojik araçların kısa vadede öğrencilerin akademik başarıları üzerinde olumlu veya olumsuz etkisine ilişkin bulguların paylaşıldığı görülmüştür. Ancak bu araçların, kısa süreli etkilerinden ziyade öğrencilerin davranışı sürdürme ve bilgiyi genelleme gibi uzun vadede etkilerinin belirlemek maksatlı çalışmaların sayısının artırılmasının doğru olacağı düşünülmektedir. Son olarak incelenen araştırmalarda matematik becerileri kapsamında ele alınan konu başlığının dört işlem becerisi olduğu gözlemlenmiştir. Doyasıyla teknolojik araçların dar bir çerçeveden etkilerini gözlemlemek yerine konu alanını genişleterek teknolojinin özel eğitim matematiği kapsamında diğer konu başlıkları üzerindeki etkilerine yönelik bakış açısı sunan araştırmaların alanyazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akıncı, M. Ş. (2018). Müzik Eğitiminde Çocuk Şarkılarının Seçimi: Eğitim Programı, Teknik, Fiziksel, Duyusal Durumlar ve Çeşitli Diğer Etmenler. *Journal of International Social Research*, 11(59).
- Alptekin, S.(2019). Özel Eğitimde Matematik- Matematik Performansı Düşük Öğrencilere Temel Matematik Becerilerinin Öğretimi. *Eğiten Yayın*.
- Aruk, I. (2008). Bilişim Teknolojilerinin Zihinsel Engellilerin E-Eğitiminde Kullanılması ve Örnek Bir Uygulama Geliştirilmesi. (*Unpublished Master's Thesis*). *Trakya University/Institute of Science, Edirne*.
- Bouck, E. C., Park, J., ve Stenzel, K. (2020). Virtual Manipulatives as Assistive Technology to Support Students with Disabilities with Mathematics. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children And Youth*, 1-9.
- Bouck, E. C., Shurr, J., ve Park, J. (2020). Virtual Manipulative-Based Intervention Package to Teach Multiplication and Division to Secondary Students with Developmental Disabilities. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 1088357620943499.
- Bouck, E. C., Park, J., Shurr, J., Bassette, L., ve Whorley, A. (2018). Using the virtual-representational-abstract approach to support students with intellectual disability in mathematics. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 33(4), 237-248.
- Burton, C. E., Anderson, D. H., Prater, M. A., Ve Dyches, T. T. (2013). Video Self-Modeling On An İpad To Teach Functional Math Skills To Adolescents With Autism And İntellectual Disability. *Focus On Autism And Other Developmental Disabilities*, 28(2), 67-77.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2019). Bilimsel Araştırma Yöntemi.
- Creech-Galloway, C., Collins, B. C., Knight, V. ve Bausch, M. (2013). Using a simultaneous prompting procedure with an iPad to teach the Pythagorean Theorem to adolescents with moderate intellectual disability. *Research and practice for persons with severe disabilities*, 38(4), 222-232.
- Demir, Ü. (2020). An Examination of the Impact of Game-Based Geometric Shapes Education Software Usage on the Education of Students With Intellectual Disabilities. *ECNU Review of Education*, 2096531120940721.
- Doğan, İ., ve Akdemir, Ö. (2015). Özel eğitimde bilgisayar destekli öğretim: Üç durum çalışması. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 165-177.
- Eripek, S. (1996). Zihinsel Engelli Çocuklar. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Geçal, İ., ve Çetin, M. E. (2018). Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Eldesiz Toplama İşleminin Öğretiminde Tablet Bilgisayar Aracılığı ile Sunulan Animasyon Programının Etkililiği. *Education Sciences*, 13(1), 75-89.
- González, C., Noda, A., Bruno, A., Moreno, L., ve Muñoz, V. (2015). Learning Subtraction and Addition Through Digital Boards: A Down Syndrome Case. *Universal Access in The Information Society*, 14(1), 29-44.
- Göktaş, Y., Küçük, S., Aydemir, M., Telli, E., Arpacık, Ö., Yıldırım, G., ve Reisoğlu, İ. (2012). Türkiye’de eğitim teknolojileri araştırmalarındaki eğilimler: 2000-2009 dönemi makalelerinin içerik analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 177-199.
- Hiranrat, W., Tanuma, J., Sakaew, S., ve Luangmanee, S. (2019). Matching Online Game-Based Learning (MOGBL) about Counting Addition and Subtraction in Case of Lower Elementary Student with Intellectual Disabilities. *Information Technology Journal*, 15(2), 23-34.
- Hord, C., and Bouck, E. C. (2012). Review Of Academic Mathematics Instruction For Students With Mild Intellectual Disability. *Education and Training in Autism And Developmental Disabilities*, 389-400.
- Kaplan, A., Öztürk, M., Doruk, M., Ve Duran, M. (2016). Matematik Dersinde Bilgisayar Kullanımına Yönelik Zihinsel Engelliler Öğretmenlerinin Görüşleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 73.
- Kauffman, J. M., ve Hallahan, D. P. (Eds.). (2011). Handbook of special education. *Routledge*.
- Kellems, R. O., Cacciatore, G., Hansen, B. D., Sabey, C. V., Bussey, H. C., Ve Morris, J. R. (2020). Effectiveness Of Video Prompting Delivered Via Augmented Reality for Teaching Transition-Related Math Skills to Adults With Intellectual Disabilities. *Journal of Special Education Technology*, 0162643420916879.
- Kırmızıgül, H. G. (2021). Zihin Yetersizliği Olan Bireylerin Matematik Eğitimleri ile İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi. *E-International Journal of Educational Research*, 12(1).
- Kroesbergen, E. H., ve Van Luit, J. E. (2005). Constructivist Mathematics Education for Students with Mild Mental Retardation. *European Journal of Special Needs Education*, 20(1), 107-116.
- Lewis, P., Lee, L., Noble, S., & Garrett, B. (2013). KY math etext project-a case study: math curriculum digital conversion and implementation. *Information Technology and Disabilities E-Journal*, 13(1).
- Manginas, G., ve Nikolantonakis, C. (2018). The Contribution of Mathematics Online Games to Qualitative Differentiation and Intrinsic Motivation of Students with Mild Intellectual Disabilities. *European journal of special education research*. 3(1). 58-81.
- Meb (2006). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. *Resmi Gazete*, 26184, 31-05.
- Odabaşı, H. F. (2018). Özel Eğitim Ve Eğitim Teknolojisi-Kuramdan Uygulamaya. *Pegem Atıf İndeksi*, 001-270.
- Ökcün-Akçamuş, M. ve Turan, F. (2015). The Development of Imitation in Children with Autism Spectrum Disorders and The Developmental Role of Imitation. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 2(2), 14-30.
- Öngöz, S. ve Özer-Şanal, S. (2017). Özel Eğitimde Dijital Kitap Kullanımı. *Eğitim Teknolojileri Okumaları*, 330-340.
- Özak, H. ve Avcıoğlu, H. (2007). Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Okuma Becerilerinin Öğretiminde Bilgisayar Aracılığıyla Sunulan Eş Zamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Özer, Y. (2019). Zihin Engelli Öğrencilerin Matematik Eğitimlerinde Kullanılan Etkileşim Ünitesi Yönteminin Etkililiği Hakkında Özel Eğitim Öğretmenlerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Unpublished Master's Thesis. Necmettin Erbakan Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya*.

- Öztürk, H. Z. ve Yıkılmış, A. (2020). Tablet Üzerinde Eş Zamanlı İpucuyla Sunulan Nokta Belirleme Tekniği Kullanarak Rakam-Nesne Eşleme Öğretiminde Dokunarak Rakamları Öğrenim Yazılımının Etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1-24.
- Öztürk, M., Akkan, Y., Büyüksevindik, B., ve Kaplan, A. (2016). Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Sanal Manipulatifler Yardımıyla Toplama İşlemi Öğrenimi: Bir Çoklu Durum Çalışması. *Eğitim Ve Bilim*, 41(188).
- Park, J., Bouck, E. C., ve Josol, C. K. (2020). Maintenance in Mathematics For Individuals with Intellectual Disability: A Systematic Review Of Literature. *Research In Developmental Disabilities*, 105, 103751.
- Demirok, M. S., Haksız, M., ve Nuri, C. (2019). Özel Eğitim Öğretmenlerinin Yardımcı Teknoloji Kullanımlarına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 3(5), 5-12.
- Sulovska, M., ve Vancova, A. (2015). Impact of Information and Communication Technology on Interest to Mathematics of Intellectual Disabilities Students from The Teachers Point of View. *Особлива Дитина: Навчання I Виховання*, (3), 87-95.
- Tezcan, C. (2012). Zihinsel Engelli Çocuklara Web Destekli Uzaktan Eğitim Sistemi Kurulması: Matematik Ve Fen Bilgisi Dersleri Uygulaması (Master's Thesis, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Ünay, E. (2015). Destek Odasındaki Eğitimin Kaynaştırma Öğrencilerinin Matematik Başarıları Üzerindeki Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (40), 38-49.
- Wajuhullah, A., Ashraf, S., ve Majad, S. (2018). Development Of Number Concepts in Students with Intellectual Disability By Using Digital Game Based Learning. *Journal Of Educational Research*, 21(1), 122-129.
- Wehmeyer, M. L., Davies, D. K., Stock, S. E., ve Tanis, S. (2020). Applied cognitive technologies to support the autonomy of people with intellectual and developmental disabilities. *Advances in Neurodevelopmental Disorders*, 4(4), 389-399.
- Weng, P. L., Ve Bouck, E. C. (2014). Using Video Prompting Via İpads to Teach Price Comparison to Adolescents with Autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8(10), 1405-1415.
- Yakubova, G., & Bouck, E. C. (2014). Not All Created Equally: Exploring Calculator Use by Students with Mild Intellectual Disability. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 111-126.
- Yıkılmış, A., Kot, M., Terzioğlu, N. K., ve Aktaş, B. (2018). Türkiye’de Özel Eğitim Alanında Yapılan Matematik Araştırmalarının Betimsel Analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (4), 2475-2501.
- Yıldız, K. ve Yıkılmış A. (2019). “Zihinsel yetersizlik gösteren öğrencilerin eğitiminde bilgisayar kullanımı ile ilgili öğretmen görüşleri”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 33(1), 37-66.
- Yöner, S. (2009). İlköğretim Kaynaştırma Sınıfı Öğretmenlerinin Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Yönelik Matematik Öğretimi Uyarlamalarına İlişkin Görüşleri. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.*

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETEN EĞİTMENLERİN EĞİTİM PROGRAMI OKURYAZARLIK DÜZEYLERİ

Literacy Levels in the Education Program of Teachers Teaching Turkish as a Foreign Language

Mete Yusuf USTABULUT¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, Bayburt, meteustabulut@bayburt.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8864-645X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

24.05.2021

Kabul/Accepted:

06.07.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.941957

Anahtar Kelimeler

Eğitim programı, hedef, içerik, okuryazarlık, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi.

Keywords

Education program, target, content, literacy, teaching Turkish as a foreign language.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin eğitim programı okuryazarlık düzeylerini belirlemektir. Araştırmada nicel araştırma modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu yabancı dil olarak Türkçe öğreten 240 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanlar 20 yaş üzeri olup eğitim düzeyleri lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesindedir. Araştırmada verileri toplamak için Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verileri analiz etmek amacıyla betimsel analiz, t-testi, ANOVA, korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenler kendilerini eğitim programı okuryazarı olarak görmekte, eğitim programının bileşenleri olan hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme boyutunda kendilerini yeterli görmektedirler. Yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri ile eğitim programı okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the literacy levels of the education program of the instructors who teach Turkish as a foreign language. In the research, relational scanning model, one of the quantitative research models, was used. The sample group of the study consists of 240 teachers who teach Turkish as a foreign language. Participants in the study are over 20 years old and their education level is at the undergraduate, graduate and doctoral levels. Education Program Literacy Scale was used to collect data in the study. Descriptive analysis, t-test, ANOVA, and correlation analysis were used to analyze the data obtained from the research. Teachers participating in the study who teach Turkish as a foreign language see themselves as literate in the curriculum, and consider themselves competent in the dimensions of the objectives, content, learning-teaching process and evaluation, which are the components of the curriculum. There is a significant relationship between the gender, age, education level of teachers teaching Turkish as a foreign language and education program literacy levels.

Atıf/Citation: USTABULUT, M. Y. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğreten Eğitimcilerin Eğitim Programı Okuryazarlık Düzeyleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31, 3(1235-1243).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mete Yusuf USTABULUT, meteustabulut@bayburt.edu.tr

1. Giriş

Belli bir zaman içerisinde öğrencileri yetiştirmeye yönelik eğitim durumlarının tümüne program adı verilmektedir (Ertürk, 2013). Eğitim programı ise hedeflere ulaşmak için okul içinde ve dışında hazırlanan bütün öğretim faaliyetleridir (Demirel, 2007; Varış, 1997). Eğitim programında hedef (amaç), içerik (kapsam), öğretme-öğrenme süreçleri ve değerlendirme (sınama durumları) olmak üzere dört temel öge vardır (Tyler, 1949; akt: Şahin, 2020). Hedefler kazandırılmak istenilen davranışın kazandırılıp kazandırılmadığının belirlenmesinde önemli rol oynar (Senemoğlu, 2013). Hedeflerin aktarılmasında ve amaca ulaşılmasında içerik ön plana çıkar (Sönmez, 2005). Öğrenme yaşantılarının öğrenciye kazandırıldığı süreç ise öğrenme öğretme sürecidir (Senemoğlu, 2013). Öğrenciye kazandırılmak istenen davranışlar öğrencinin yaşantısı yoluyla öğrencilere kazandırılmaktadır. Hedeflenen davranışlara ne kadar ulaşıp ulaşılamadığını gösteren değerlendirme aşamasıdır (Tyler, 1949; akt: Şahin, 2020). Öğretmen eğitiminde bu süreçler çok önemlidir. Öğretmen adaylarına üniversite eğitimi boyunca eğitim ile ilgili öğrenme, öğretim, program gibi kavramlar tanıtılmaktadır. Adaylardan bu kavramlara dayalı olarak eğitim programını ve dört temel ögesini bilmeleri, bu ögelerle ilgili uygulama becerisi kazanmak için etkinlikler yapmaları beklenmektedir.

21. yüzyıldaki teknolojik gelişmeler ve medya araçlarının çok hızlı bir biçimde ilerlemesi, hayatın her alanında olduğu gibi okuma yazma alanında da büyük değişimlere kapı açmıştır. Geçmişte basılı kaynaklar üzerinden okuma yazma işlevi varken günümüz teknolojisindeki hızlı değişimlerle beraber farklı okuryazarlık alanları oluşmuştur (Maden ve Banaz, 2018: 685). 21. yüzyıl eğitim programı, disiplinler arası ve tamamıyla bir kalite içinde olmalıdır (Shaw, 2008; akt. Eğmir ve Çengelli, 2020).

“21. yüzyıl eğitim anlayışı, bireyin sahip olduğu kapasite ve yeteneğin açığa çıkarılarak, bilgiden çok beceri ve yetkinlik kazandırılmasını hedeflemektedir. Başarının standart testlerle ölçüldüğü eğitimin mesleğe hazırlık olarak görüldüğü eski anlayış yerine; üretilen projeler, sorun çözüme becerisi, yenilik ve yaratıcılık, alınan patent sayıları ve sertifikalar öne çıkmaktadır” (Uçak ve Erdem, 2020).

“Eğitim sistemleri ülkelerin kültürel ve millî değerlerini gelecek nesillere aktarmaktan sorumlu kurumlar olup değişimin ve gelişimin aracı durumundadırlar. Bu sebeple, hükümetler de ülke içinde geliştirmek istedikleri politikaları uygularken eğitim sisteminden büyük ölçüde faydalanırlar. Nasıl bir insan yetiştirmek istiyorlarsa eğitim sistemlerini o şekilde yapılandırırırlar. Ülke politikalarının dünyada yaşanan değişikliklerden ve bölgesel faktörlerden etkilendiğini göz önünde bulundurulduğunda, küreselleşmenin bu etkileyici unsurlardan biri olduğunu görülür” (Çetin, 2015). Günümüzdeki hızlı değişimle beraber yeni kavramlar da alanyazına girmeye devam etmektedir. Bunlardan biri de okuryazarlıktır.

Okuryazarlık, “İngilizce alanyazın tarandığında okuma ve yazma dil becerileri ile ilgili okuma-yazma (reading-writing) ve okuryazarlık (literacy) olmak üzere iki farklı terimin karışımına çıktığı görülmektedir” (Kurudayıoğlu ve Tüzel, 2010: 284). Okuma-yazma kod çözmeye, okuryazarlık ise anlamlandırmaya dayalıdır. Okuma-yazmanın statik tanımlanması oluşturulmuş; okuryazarlığın ise tanımlama aşaması devam etmektedir” (Kurudayıoğlu ve Tüzel 2010: 285). Okuryazarlık kavramı, dil ve temel hesap becerilerine dayanmaktadır. Ancak bu becerilerle günlük yaşamın ihtiyaçlarını bütünleştirerek sosyal yaşamının gereksinimlerine cevap verecek şekilde sürekli değişime uğramaktadır. Nitekim günümüzde, okuryazarlık ile ilgili medya okuryazarlığı, fen okuryazarlığı, finans okuryazarlığı, sağlık okuryazarlığı, doğa okuryazarlığı gibi çeşitli alt kavramlar kullanılmaktadır. Eğitim sürecinin genel plan ve çerçevesini oluşturan programların içeriğinin öğretmenler tarafından anlamlandırılmasına ile ilgili olarak da yeni bir okuryazarlık alanı doğmuştur.

Eğitim programı okuryazarlığı, öğretmen ve eğitici olarak görev yapanların eğitim programının amaç, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme bileşenlerine dair temel bilgilere sahip olmasını, bu unsurlardan öğretim sürecinde yararlanabilmesi ve uygulamaya aktarabilmesini kapsamaktadır. Eğitim programı okuryazarlığı üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde (Aslan, 2019; Aygün, 2019; Bromley, Oakley ve Vidovich, 2019; Burke ve Welsch, 2018; Goodrich, Lonigan ve Farver, 2017; Kasapoğlu, 2020; Süral ve Dedebali, 2018; Wilcox, Gray ve Reiser, 2020) daha önce yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Yabancılarla Türkçe öğreticilerinin yeterlilikleri ile ilgili çeşitli çalışmalarda problemler olduğu anlatılmıştır (Memiş, 2021; Yıldız ve Tepeli, 2014). Bu açıdan bu alanda görev yapan öğreticilerin eğitim programı okuryazarlık durumlarının belirlenmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu

gerekece ile araştırmada, yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimcilerin eğitim programı okuryazarlık düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde bir duruma neden olan değişkenler arasındaki ilişki ve etki incelenir (Karasar, 2013: 77). Bu araştırmada yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimcilerin eğitim programı okuryazarlık düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır.

2.2. Örneklem Grubu

Araştırmanın örneklem grubunu yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu kolayda örneklem tekniği (convenience sampling) ile oluşturulmuştur. Katılımcılara ait demografik bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanlara Ait Betimsel Analizler

Cinsiyet	f	%
Kadın	159	66,3
Erkek	81	33,7

Tablo 1'e göre araştırmada yer alan yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin %66.3'ünün kadın, %33.7'sinin erkek olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Yaş Grupları

Yaş	f	%
20-25	33	20,5
26-30	41	25,5
31 ve üzeri	87	54,0

Tablo 2'ye göre araştırmaya katılanların %20.5'inin 20-25, %25.5'inin 26-30, %54'ünün 31 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Araştırmanın Örneklem Grubunun Yaşamlarının Çoğunu Geçirdikleri Yer

Eğitim Düzeyi	f	%
Lisans	61	37,8
Yüksek Lisans	36	22,4
Doktora	64	39,8

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılanların %37.9'unun lisans, %22.4'ünün yüksek lisans, %39.8'inin ise doktora mezunu olduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Bolat (2017) tarafından geliştirilen "Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek, iki faktör (okuma ve yazma) ve 29 maddeden oluşmaktadır. Bolat (2017) tarafından yapılan analiz sonucunda [Kaiser-Meyer-Olkin (KMO=.93)], Bartlett testi ($x^2=3923,658$; $sd=406$, $p=.000$) ölçeğin yapı geçerliğinin uygun olduğu görülmüştür. Araştırmanın verilerine uygulanan Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda modelin uyum indekslerinin yüksek olduğu görülmüştür.

2.4. Veri Analizi

Araştırmanın veri analizine başlamadan önce verilerin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Literatürde basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında değişmesi gerektiği belirtilmektedir (Şencan, 2005: 376). Bu doğrultuda elde edilen verilerin basıklık ve çarpıklık değerleri belirlenmiştir.

Tablo 4. Ölçeğe Ait Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Boyutlar	Çarpıklık	Basıklık
Okuma	-,952	,177
Yazma	-,989	,233

Tablo 4 incelendiğinde araştırmada elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Veriler normal dağılım gösterdiği için betimsel analiz, t-testi, ANOVA, korelasyon analizi yapılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin eğitim programı okuryazarlığı düzeylerine ilişkin elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Tablo 5. Okuma Boyutuna Ait Tanımlayıcı İstatistik Analizleri

Maddeler	$\bar{x}$	ss
6. Ölçme araçlarını okuyabilirim.	4,15	,079
12. Hedefe uygun öğretim tekniğini belirleyebilirim.	4,16	,072
7. Hedeflerin sınırlıklarını belirleyebilirim.	4,18	,071
14. İçeriğin hedef davranışın gerçekleşme süresine uygunluk durumunu tespit edebilirim.	4,20	,074
5. İçeriğin hedeflerle ilişki düzeyini tespit edebilirim.	4,21	,078
11. Hedefe uygun değerlendirme yöntemini seçebilirim.	4,21	,072
9. Öğretme-öğretme süreçlerinin etkililiğini değerlendirebilirim.	4,26	,075
10. Ölçme-değerlendirme işlemi sonuçlarını yorumlayabilirim.	4,26	,077
1. Verilen hedef davranışın hangi hedef boyutuna ilişkin olduğunu ayırt edebilirim.	4,26	,083
4. Hedeflerin birbiriyle olan tutarlılıklarını tespit edebilirim.	4,29	,063
13. Öğrenme-öğretme süreçlerine uygun eğitim materyali seçebilirim.	4,31	,070
2. İçeriğin öğrenci seviyesine uygunluğunu denetleyebilirim.	4,32	,070
3. Hedefe uygun içerik seçebilirim.	4,35	,065
8. Hedef davranışın ne istediğini anlayabilirim.	4,36	,062
15. Hedefe uygun öğretim yöntemini belirleyebilirim.	4,37	,062

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenler, ölçme araçlarını okuyabileceklerini, hedefe uygun öğretim tekniğini belirleyebileceklerini, hedeflerin sınırlıklarını belirleyebileceklerini, içeriğin hedef davranışın gerçekleşme süresine uygunluk durumunu tespit edebileceklerini, içeriğin hedeflerle ilişki düzeyini tespit edebileceklerini, hedefe uygun değerlendirme yöntemini seçebileceklerini, öğretme-öğretme süreçlerinin etkililiğini değerlendirebileceklerini, ölçme-değerlendirme işlemi sonuçlarını yorumlayabileceklerini, verilen hedef davranışın hangi hedef boyutuna ilişkin olduğunu ayırt edebileceklerini, hedeflerin birbiriyle olan tutarlılıklarını tespit edebileceklerini, öğrenme-öğretme süreçlerine uygun eğitim materyali seçebileceklerini, içeriğin öğrenci seviyesine uygunluğunu denetleyebileceklerini, hedefe uygun içerik seçebileceklerini, hedef davranışın ne istediğini anlayabileceklerini, hedefe uygun öğretim yöntemini belirleyebileceklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 6. Okuma Boyutuna Ait Tanımlayıcı İstatistik Analizleri

Maddeler	$\bar{x}$	ss
16. Öğrenme-öğretme süreçlerine uygun eğitim materyalini tasarlayabilirim.	4,09	,083
17. Hedefe uygun ölçme aracı hazırlayabilirim.	4,20	,078
26. Seçtiğim öğretim yöntemine uygun öğrenme-öğretme süreçlerini tasarlayabilirim.	4,20	,073
19. Hedefe uygun değerlendirme ölçütü yazabilirim.	4,20	,070
28. Derse/konu alanına ilişkin uygun yatay hedefler yazabilirim.	4,21	,071
18. Öğretme-öğrenme süreçlerine uygun eğitsel etkinlikler tasarlayabilirim.	4,22	,075
20. Hedefleri beklenen öğrenci davranışına göre yazabilirim.	4,22	,076
22. Bir ölçme aracını hedefleri dikkate alarak analiz edebilirim.	4,24	,071
27. İçeriği konu alanının hedefine göre tasarlayabilirim.	4,28	,068
24. Seçtiğim öğretim tekniğine uygun öğrenme-öğretme süreçlerini tasarlayabilirim.	4,29	,069
23. Hedefe uygun soru yazabilirim.	4,31	,071
25. Hedefe uygun içerik yazabilirim.	4,31	,067
21. Öğrenci seviyesine uygun hedef yazabilirim.	4,32	,066
29. İçeriği hedefe uygun olarak zenginleştirebilirim.	4,33	,070

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimciler, öğrenme-öğretme süreçlerine uygun eğitim materyalini tasarlayabileceklerini, hedefe uygun ölçme aracı hazırlayabileceklerini, seçtiğim öğretim yöntemine uygun öğrenme-öğretme süreçlerini tasarlayabileceklerini, hedefe uygun değerlendirme ölçütü yazabileceklerini, derse/konu alanına ilişkin uygun yatay hedefler yazabileceklerini, öğretme-öğrenme süreçlerine uygun eğitsel etkinlikler tasarlayabileceklerini, hedefleri beklenen öğrenci davranışına göre yazabileceklerini, bir ölçme aracını hedefleri dikkate alarak analiz edebileceklerini, içeriği konu alanının hedefine göre tasarlayabileceklerini, seçtiğim öğretim tekniğine uygun öğrenme-öğretme süreçlerini tasarlayabileceklerini, hedefe uygun soru yazabileceklerini, hedefe uygun içerik yazabileceklerini, öğrenci seviyesine uygun hedef yazabileceklerini, içeriği hedefe uygun olarak zenginleştirebileceklerini belirtmişlerdir.

Tablo 7. Eğitim Programı Okuryazarlığı Ortalamalarının Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	n	Ortalama	ss	t	df	p
Ölçme araçlarını okuyabilirim.	Kadın	98	4,03	1,039	1.984	159	.029
	Erkek	63	4,34	,918			
Hedefe uygun değerlendirme ölçütü yazabilirim.	Kadın	98	4,09	,897	2.019	159	.015
	Erkek	63	4,38	,869			

Tablo 7 incelendiğinde yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimcilerin cinsiyetleriyle Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeğine verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p < .05$). Erkek öğretmenler kadın öğretmenlere göre ölçme araçlarını daha iyi okuyabildiklerini, hedefe uygun değerlendirme ölçütü yazabileceklerini belirtmektedirler.

Tablo 8. Öğretmenlerin Yaşları ile Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Okuma	Gruplar arası	2	16,043	,000	C-A
	Gruplar içi	158			B-A
	Toplam	160			
Yazma	Gruplar arası	2	10,845	,000	C-A
	Gruplar içi	158			
	Toplam	160			

A= 20-25; B=26-30; C=31 ve üzeri

Tablo 8 incelendiğinde araştırmaya katılan yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin yaşlarıyla Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği boyutları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($p<.05$). Farklılığın kaynağını öğrenmek amacıyla yapılan Tukey testi analizlerine göre yaşları 26 ve üzerinde olan öğretmenler yaşları 20-25 aralığında olan öğretmenlere göre verilen hedef davranışın hangi hedef boyutuna ilişkin olduğunu ayırt edebileceklerini, içeriğin öğrenci seviyesine uygunluğunu denetleyebileceklerini, hedefe uygun içerik seçebileceklerini, hedeflerin birbiriyle olan tutarlılıklarını tespit edebileceklerini, içeriğin hedeflerle ilişki düzeyini tespit edebileceklerini, ölçme araçlarını okuyabileceklerini, hedeflerin sınırlıklarını belirleyebileceklerini, hedef davranışın ne istediğini anlayabileceklerini, öğretme-öğretme süreçlerinin etkililiğini değerlendirebileceklerini, ölçme-değerlendirme işlemi sonuçlarını yorumlayabileceklerini, hedefe uygun değerlendirme yöntemini seçebileceklerini, hedefe uygun öğretim tekniğini belirleyebileceklerini, öğrenme-öğretme süreçlerine uygun eğitim materyali seçebileceklerini, içeriğin hedef davranışın gerçekleşme süresine uygunluk durumunu tespit edebileceklerini, hedefe uygun öğretim yöntemini belirleyebileceklerini dile getirmektedirler. Yaşları 31 ve üzerinde olan öğretmenler yaşları 20-25 aralığında olan öğretmenlere göre öğrenme-öğretme süreçlerine uygun eğitim materyalini tasarlayabileceklerini, hedefe uygun ölçme aracı hazırlayabileceklerini, öğretme-öğrenme süreçlerine uygun eğitsel etkinlikler tasarlayabileceklerini, hedefe uygun değerlendirme ölçütü yazabileceklerini, hedefleri beklenen öğrenci davranışına göre yazabileceklerini, öğrenci seviyesine uygun hedef yazabileceklerini, bir ölçme aracını hedefleri dikkate alarak analiz edebileceklerini, hedefe uygun soru yazabileceklerini, seçtikleri öğretim tekniğine uygun öğrenme-öğretme süreçlerini tasarlayabileceklerini, hedefe uygun içerik yazabileceklerini, seçtikleri öğretim yöntemine uygun öğrenme-öğretme süreçlerini tasarlayabileceklerini, içeriği konu alanının hedefine göre tasarlayabileceklerini, derse/konu alanına ilişkin uygun yatay hedefler yazabileceklerini, içeriği hedefe uygun olarak zenginleştirebileceklerini belirtmektedirler.

Tablo 9. Öğretmenlerin Eğitim Düzeyleriyle Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Okuma	Gruplar arası	2	23,525	,000	C-A
	Gruplar içi	158			C-B
	Toplam	160			B-A
Yazma	Gruplar arası	2	24,512	,000	C-A
	Gruplar içi	158			C-B
	Toplam	160			B-A

A= Lisans; B=Yüksek Lisans; C=Doktora

Tablo 9 incelendiğinde eğitim düzeyine göre eğitimcilerin eğitim programı okuryazarlığı anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($p<.05$). Buna göre doktora eğitimi alanlar yüksek lisans eğitimi alanlara göre, yüksek lisans eğitimi alanlar lisans eğitimi alanlara göre eğitim programı okuryazarlığının okuma boyutunda öğrenci seviyesine, hedef davranışlara uygun bir şekilde öğrenme-öğretme süreci hazırlayabileceklerini, ölçme değerlendirme işleminin sonuçlarını yorumlayabileceklerini belirtmişlerdir.

Tablo 10. Eğitim Programı Okuryazarlığı Ölçeği Boyutları Arasındaki Korelasyonel İlişki

	Okuma	Yazma
Okuma	1	
Yazma	,892**	1

** $p<0.01$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

Tablo 10 incelendiğinde eğitim programı okuryazarlığı boyutları olan okuma ile yazma arasında pozitif yönde yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<.05$). Yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenler eğitim programı okuma ve yazma boyutlarının birbiriyle ilişkili olduğu görülmektedir.

4.Tartışma ve Sonuç

Eğitim programının hedef, içerik (kapsam), öğrenme-öğretme süreçleri (eğitim durumları) ile ölçme ve değerlendirme olmak üzere dört temel bileşeni bulunmaktadır (Ornstein ve Hunkins, 2017). Eğitim sürecinin tam olarak işleyebilmesi için bu dört temel bileşenin öğretmen eğitiminde en iyi şekilde öğretmen adaylarına anlatılması, derslerde uygulamalı örnekler yapılması gerekmektedir. Aynı şekilde öğretmenlerin de derslerini planlarken eğitim programının bileşenlerini dikkate alıp derslerini bu bileşenlere göre tasarımlarını yapmaları gerekmektedir. Eğitim programı hedefe ulaşmada önemli bir yapıtaşısı olarak görülmektedir (Oliva, 2009). Eğitim programı okuryazarlığının öğretmen adayların en iyi şekilde öğretilmesi için lisans programlarına eğitim programları ile ilgili derslerin eklenmesi gerekmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar (Doğanay vd., 2015; Duman, 2006; Tan Şişman, 2017) eğitim programı ile ilgili derslerin lisans programlarında yetersiz olduğunu göstermektedir. Greenhill (2010) öğretmen eğitiminde eğitim programı ile ilgili derslerin yer almasının çok önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırmada yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimciler, eğitim programı okuyucuları olduklarını belirtmişlerdir. Yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimciler eğitim programının ilk bileşeni olan hedef bileşeni konusunda kendilerini özyeterli olarak görmektedirler. Eğitimciler hedeflere uygun içerik ve değerlendirme yöntemi seçebileceklerini, hedefe uygun soru, içerik, değerlendirme ölçütü, konu alanına ilişkin yatay hedefler yazabileceklerini; ölçme aracı hazırlayabileceklerini, öğretim yöntemini ve hedefin tutarlılığını belirleyebileceklerini ifade etmişlerdir. Eğitimciler eğitim yoluyla öğrenciye istedik özellikler kazandırabileceklerini; içeriğin hedefle uyumlu olup olmadığını, öğrenci seviyesine uygunluğunu tespit edebileceklerini; içeriği hedefe uygun olarak zenginleştirebileceklerini ve içeriği konu alanının hedefine göre tasarlayabileceklerini dile getirmişlerdir. Eğitimcilerin öğrenme-öğretme sürecinde rehber olmaları, öğrencilerin aktivite içerisinde olması önemlidir. Araştırmaya katılan eğitimciler öğretim-öğretim süreçlerinin etkililiğini değerlendirebileceklerini, bu sürece uygun eğitim materyali seçebileceklerini belirtmişlerdir. Bununla beraber öğrenme-öğretme sürecinde eğitim materyali, eğitsel etkinlikler tasarlayabileceklerini düşünmektedirler. Eğitim programı sürecinde ölçme değerlendirme aşaması öğretim sürecini ölçme ve değerlendirme açısından önemlidir. Araştırmaya katılan eğitimciler ölçme araçlarını okuyabileceklerini, sonuçları değerlendirebileceklerini, bir ölçme aracını hedefleri dikkate alarak analiz edebileceklerini ifade etmişlerdir. Kana vd. (2018) Türkçe öğretmeni adaylarıyla yaptıkları araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının eğitim programı okuyucuları konusunda kendilerini özyeterli hissettiklerini tespit etmişlerdir. Erdem ve Eğmir (2018) araştırmalarında öğretmen adaylarının eğitim programı okuyucuları olduklarını tespit etmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının okuma boyutunda başarısız oldukları görülmesine rağmen yapılan bu araştırmada yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimcilerin her iki boyutta da başarılı oldukları görülmektedir. Karakuş (2016) araştırmasında öğretmen adaylarının orta düzeyde eğitim programı okuyucuları olduğunu belirtmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimcilerin cinsiyetleri, yaşları ve eğitim düzeyleriyle eğitim programı okuyucuları ile ilgili görüşleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Erkek eğitimciler kadın eğitimcilere göre eğitim programının ölçme bileşeninde kendilerini daha özyeterli görmektedirler. Erkek öğretmenler hedeflere uygun değerlendirme ölçütü yazabileceklerini ve ölçme araçlarını daha iyi okuyabileceklerini düşünmektedirler. Birçok araştırmada (Erdem ve Eğmir, 2018; Karakuş, 2016; Karakuş ve Tümkaya, 2015; Sağ ve Sezer, 2012) cinsiyetle eğitim programı okuyuculuk düzeyleri arasında ilişki bulunamamıştır. Eğitim programı okuyuculuğunda öğretmenlerin mesleki deneyimleri önemlidir. Araştırmada 26 ve üzerindeki yaş aralığındaki öğretmenler eğitim programlarının hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ile ölçme değerlendirme düzeylerinde 20-25 yaş düzeyindeki öğretmenlere göre kendilerini yeterli görmektedirler. Erdem ve Eğmir (2018) araştırmalarında yaşla öğretmen adaylarının eğitim programı okuyuculuk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Eğitim programı okuyuculuğunda öğretmenlerin eğitim seviyesi arttıkça eğitim programı okuyuculuk düzeyleri de artmaktadır. Öğretmenlerin hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme değerlendirme konularında lisansüstü düzeyde eğitim almaları eğitim programıyla ilgili daha nitelikli bilgiye sahip olmalarını sağlamaktadır. Süral ve Dedabalı (2018) araştırmalarında sınıf düzeyiyle Erdem ve Eğmir (2018) ise araştırmalarında bölüm düzeyiyle öğretmen adaylarının eğitim programı okuyuculuk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmaya katılan eğitimcilerin hedef, içerik, öğrenme-

öğretme süreci ile ölçme değerlendirme düzeylerini bilmeleri ve uygulamaları arasında pozitif yönde yüksek düzeyli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla eğitimler / öğretmenler eğitim programının bileşenleri ile ilgili teorik bilgiyi iyi bir şekilde öğrenirlerse bunu uygulamaya geçirmede başarılı olabilirler.

Sonuç olarak, yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmenlerin kendilerini eğitim programı okuyucuları olarak gördükleri belirlenmiştir. Ayrıca eğitim programının bileşenleri olan hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme boyutunda da yeterli olduklarını düşünmektedirler. Bununla birlikte cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri ile eğitim programı okuyuculuk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu da tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarından yola çıkarak şu öneriler sunulabilir:

- 1) Yabancı dil olarak Türkçe öğretecek adaylara hizmet öncesi dönemde program geliştirmeye yönelik derslerin yanında programı kullanmaya ve okuyucuları olmaya yönelik de dersler verilebilir. Bu derslerde uygulama becerisi kazanmaları hedeflenmelidir.
- 2) Yabancı dil olarak Türkçe öğreten eğitimcilere hizmet içinde uygulamada olan programlara dönük eğitim programını tanıtıcı kurslar düzenlenebilir. Bu kurslarda eğitim programından nasıl yararlanılabileceği ve programın öğelerinin işlevleri üzerinde teori ve pratiği birleştiren çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Aslan, S. (2019). An analysis of Prospective Teachers' Curriculum Literacy Levels in Terms of Reading and Writing. *Universal Journal of Educational Research*, 7(4), 973-979.
- Aygün, H. E. (2019). The Prediction of the Teaching Readiness Level of Prospective Teachers in Terms of Curriculum Literacy. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*. 9(2), 203-220.
- Bolat, Y. (2017). Eğitim Programı Okuyucularlığı Kavramı ve Eğitim Programı Okuyucularlığı Ölçeği. *Turkish Studies*. 12(18), 121-138.
- Bromley, T., Oakley, G. ve Vidovich, L. (2019). The Enactment of Literacy Curriculum Policy by Early Childhood Teachers in Two Australian Schools. *Literacy*, 53(3), 160-169.
- Burke, P. ve Welsch, J. G. (2018). Literacy in a 'Broad and Balanced' primary School Curriculum: The Potential of A Disciplinary Approach in Irish Classrooms. *Irish Educational Studies*, 37(1), 33-49.
- Çetin, O. U. (2015). Küreselleşmenin Eğitimin Farklı Boyutları Üzerindeki Etkileri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*. 2(1), 75-93.
- Demirel, Ö. (2007). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Doğanay, A., Akbulut Taş M., Yeşilpınar, M., Yolcu, E., Turhan-Türkkan, B., Sarı, M., Karakuş, M., Aybek, B., Sadık, F., ve Akbulut, T. (2015). Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitiminde Model Arayışı. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*. 5(9), 1-21.
- Duman, E. (2006). *Sınıf öğretmeni adaylarının program geliştirme yeterlikleri hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi (Ankara Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesi örnekleri)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Eğmir, E. ve Çengelli, S. (2020). Öğretmenlerin 21. Yüzyıl Öğretim Becerilerinin Yansıtıcı Düşünmeyi Uygulama Becerilerini Yordama Gücü. *Journal of History School*, 45, 1045-1077.
- Erdem, C. ve Eğmir, E. (2018). Öğretmen Adaylarının Eğitim Programı Okuyucularlığı Düzeyleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 123-138.
- Ertürk, S. (2013). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Edge Yayıncılık.
- Goodrich, J. M., Lonigan, C. J. ve Farver, J. A. M. (2017). Impacts of a Literacy-Focused Preschool Curriculum On The Early Literacy Skills Of Language-Minority Children. *Early childhood research quarterly*, 40, 13-24.
- Greenhill, V. (2010). *21st century knowledge and skills in educator preparation*. Washington, DC: AACTE Partnership for 21st Century Skills.
- Kana, F., Aşçı, E., Zorlu Kana, H. ve Elkıran, Y. M. (2018). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Eğitim Programı Okuyucularlık Düzeyleri. *The Journal of Academic Social Science*, 6(80), 233-245.
- Karakuş, F. (2016). Öğretmen Adaylarının Birleştirilmiş Sınıf Öğretmeni Olmaya Yönelik Yeterlik Algıları. *Turkish Studies*, 11(19), 491-510.
- Karakuş F. ve Tümkaya S. (2015). Sınıf Öğretmenlerinin Empatik Beceri Düzeylerinin Sosyodemografik Değişkenlere ve Tercih Ettikleri Disiplin Türlerine Göre İncelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5, 375-396.

- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi* (25. Bs.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kasapoglu, K. (2020). Perceived Curriculum Literacy Scale For Teachers: A Scale Development and Validation Study. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 21(2), 963-977.
- Kurudayıoğlu, M. ve Tüzel, S. (2010). 21. Yüzyıl Okuryazarlık Türleri, Değişen Metin Algısı ve Türkçe Eğitimi. *TÜBAR-XXVIII*, 283-298.
- Maden, S., Maden, A., ve Banaz, E. (2018). Ortaokul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Dijital Okuryazarlık Bağlamında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11(55), 685-698
- Memiş, M. (2021). *Yabancılar Türkçe öğretiminin güncel sorunları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Oliva, P. F. (2009). *Developing the curriculum*. Boston: Allyn and Bacon.
- Ornstein, A. C. ve Hunkins, F. P. (2017). *Curriculum--foundations, principles, and issues global edition*. Pearson Education Limited.
- Sağ, R. ve Sezer, R. (2012). Birleştirilmiş Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Eğitim İhtiyaçları. *İlköğretim Online*. 11(2), 491-503.
- Senemoğlu, N. (2013). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Sönmez, V. (2005). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Süral, S. ve Dedebeali, N. C. (2018). Study of Curriculum Literacy and Information Literacy Levels of Teacher Candidates in Department of Social Sciences Education. *European Journal of Educational Research*. 7(2), 303-317.
- Şahin, A. İ. (2020). *Sınıf öğretmeni adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik* (1. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tan Şişman, G. (2017). Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları Ders İçeriklerinde “Eğitim Programı” Kavramı. *Elementary Education Online*, 16(3), 1301-1315
- Uçak, S. ve Erdem, H. H. (2020). Eğitimde Yeni Bir Yön Arayışı Bağlamında 21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Felsefesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 76-93
- Varış, F. (1997). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Alkım Yayıncılık.
- Yıldız, Ü. ve Tepeli, Y. (2014). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öğretmen Yeterlilikleri Üzerine Bir Çalışma. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 564-578.
- Wilcox, M. J., Gray, S. ve Reiser, M. (2020). Preschoolers with Developmental Speech And/Or Language Impairment: Efficacy of The Teaching Early Literacy And Language (TELL) Curriculum. *Early Childhood Research Quarterly*, 51, 124-143.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

ENERJİ TÜKETİMİ, EKONOMİK BÜYÜME VE LOJİSTİK ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

The Relationship between Energy Consumption, Economic Growth and Logistics: The Case of Turkey

Süleyman YURTKURAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Trabzon, suleymanyurtkuran@trabzon.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-7085-9203

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
06.02.2021
Kabul/Accepted:
10.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.875759

Anahtar Kelimeler

Ekonomik Büyüme,
Birincil Enerji Kaynakları
Tüketimi, Lojistik

Keywords

Economic Growth,
Primary Energy
Consumption, Logistics

ÖZ

Bu çalışma Türkiye’de 1974-2019 döneminde ekonomik büyüme, birincil enerji kaynakları tüketimi ve lojistik arasındaki ilişkiyi test etmeyi amaçlamaktadır. Seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisini belirlemek için Bayer-Hanck yöntemi uygulanmıştır. Ampirik analiz uzun dönemde ekonomik büyüme, birincil enerji kaynakları tüketimi ve lojistik arasında eşbütünlük ilişkisi olduğunu göstermektedir. Uzun dönem katsayılarını belirlemek için tam değiştirilmiş en küçük kareler, dinamik en küçük kareler ve kanonik eşbütünlük regresyonu tahmincileri kullanılmıştır. Sonuçlar birincil enerji kaynaklarının ve lojistiğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif, ekonomik büyümenin ve lojistiğin birincil enerji kaynakları üzerindeki etkisinin sırasıyla pozitif ve negatif olduğunu göstermektedir. Ekonomik büyüme ve birincil enerji kaynakları tüketimi arasında Türkiye’de geri bildirim hipotezi geçerlidir. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı bağımlılık, birincil enerji kaynaklarının ekonomik büyüme için önemli olduğunu ve aynı şekilde ekonomik büyümenin de birincil enerji kaynaklarının kullanımını teşvik ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte lojistik sektöründe yenilenebilir kaynaklara ikame olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artırılmalıdır.

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the relationship between economic growth, primary energy consumption and logistics in Turkey during 1974-2019. Bayer-Hanck approach is used to assess the cointegration between variables. The empirical analysis confirms the presence of a long-run relationship between primary energy consumption, economic growth and logistics. Fully modified ordinary least squares, dynamic ordinary least squares and canonical cointegrating regression are used to estimate the long-term coefficients. The results demonstrate that the effect of primary energy consumption and logistics on economic growth is positive, the effect of economic growth and logistic on energy consumption is positive and negative, respectively. Feedback hypothesis between economic growth and consumption of primary energy resources in Turkey is valid. The interdependence between energy consumption and economic growth suggests that primary energy sources are important for economic growth and likewise economic growth promotes the use of primary energy sources. In addition, the use of renewable energy sources should be increased as a substitute for non-renewable sources in the logistics sector.

Atf/Citation: Yurtkuran, S. (2021). Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Lojistik Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1245-1260).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Süleyman YURTKURAN, suleymanyurtkuran@trabzon.edu.tr

1. Giriş

Ülkelerin gelişmesi ve kalkınmasında enerjinin devrim niteliğinde olduğu kabul edilmektedir. Bu kaynağın endüstriyel üretimdeki rolü muazzamdır. Çünkü enerji; trafik, iletişim, metalürji gibi ekonomik sektörlerin çoğunun gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bu yüzden iktisat literatüründe, enerji-büyüme bağlantıları çeşitli araştırmalarla yoğun bir şekilde analiz edilmiştir.

Enerji, üretim sürecinin bir faktörüdür ve ekonomik büyümenin ön koşuludur. Tüm ülkelerdeki kalkınma süreçleri genel itibarıyla enerji sektörüne bağlıdır ve küresel enerji talebi gün geçtikçe artmaktadır. Enerji üretimi ve enerji tüketimi hem toplam arzı hem de toplam talebi etkilediği için kalkınma sürecinde önemli bir rol oynar. Literatürde çoğu ampirik çalışma, enerjiye güvenilir erişimin hem doğrudan hem de dolaylı olarak büyüme için önemli olduğunu kabul etmektedir (Stern, 1993; Halicioğlu, 2007; Apergis ve Payne, 2009; Tang vd., 2016; Ha ve Ngoc, 2020; Yurtkuran, 2021a, Yurtkuran, 2021b). Petrol, kömür ve doğal gaz gibi geleneksel enerji kaynakları ekonomik büyümenin en etkili faktörleri olarak görülmektedir (Bowden ve Payne, 2010).

Enerji birçok sektörde aktif olarak kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de lojistik sektörüdür. Küresel olarak günümüzde gözle görülür bir şekilde gelişimin yaşandığı lojistik sektörü, ekonomik gelişimin can damarlarından bir tanesi durumundadır. Lojistik, bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç içerisinde mal, hizmet, enerji, enformasyon ve diğer kaynakların akışı organize edilmekte ve kontrol altında tutulmaktadır. Bu sektör, birçok üretim ve satış sektörü için son derece önemlidir. İmalatçı firmalara hammaddelerin teslim edilmesi ve bu ürünlerin belli aşamalardan geçirilerek müşterilere ulaştırılması lojistik faaliyetlerle gerçekleştirilmektedir. (Sezer ve Abasiz, 2017). Lojistik geniş çerçeveli bir faaliyettir. Genellikle taşımacılık faaliyetleriyle birlikte anılan bu sektör günümüzde başka faaliyetlerle de uygulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, lojistik sektöründe birçok hizmet faaliyeti bulunmaktadır. Bu temel hizmetlerden bazıları arasında nakliye, gümrükleme, depolama, elleçleme, sigorta, paketleme, stoklar ve envanter yönetimi, müşteri ilişkileri yönetimi ve müşteriye özel hizmetler yer almaktadır (El-Berishy vd., 2013). Söz konusu hizmetler lojistik sektörünün önemini artırarak bu sektör birçok ülkede hizmetlerde en yüksek paya sahip olmuştur.

Tablo 1. Türkiye’de Taşımacılık Sektörü için Gerçekleştirilen Birincil Enerji Tüketimi (ktoe)

Yıllar	Fosil Yakıt Tüketimi	Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Fosil Yakıtların Payı (%)	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Payı (%)
2009	53827,0	7321,6	88,0	12,0
2010	56348,8	7491,1	88,3	11,7
2011	59670,6	6856,7	89,7	10,3
2012	62591,3	6986,4	90,0	10,0
2013	61550,6	7150,5	89,6	10,4
2014	61630,8	6710,2	90,2	9,8
2015	68524,5	6632,6	91,2	8,8
2016	71914,1	6340,1	91,9	8,1
2017	77692,6	6212,4	92,6	7,4
2018	74674,3	6365,4	92,1	7,9

Kaynak: International Energy Agency (IEA), 2019

Lojistik sektörünün içerisinde yer alan süreçlerden en önemlisi taşımacılık faaliyetidir. Taşımacılık faaliyetleri lojistik sektörünün belirleyicisi durumundadır ve bu iki faaliyet sürekli etkileşim halindedir (Saidi vd., 2020). Taşımacılık faaliyetleri içerisinde de en fazla pay karayollarına aittir (Park, 2020). Bu yüzden de lojistik faaliyetlerde en fazla kullanılan enerji türü birincil enerji kaynaklarına, bu kaynakların içerisinde de fosil enerjiye ait olmaktadır (IEA, 2019). Lojistik faaliyetlerin giderek yaygınlaşması enerji tüketiminde de artışlara sebebiyet vermektedir. Bu yüzden bu sektör için yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, kaynak tüketiminin de

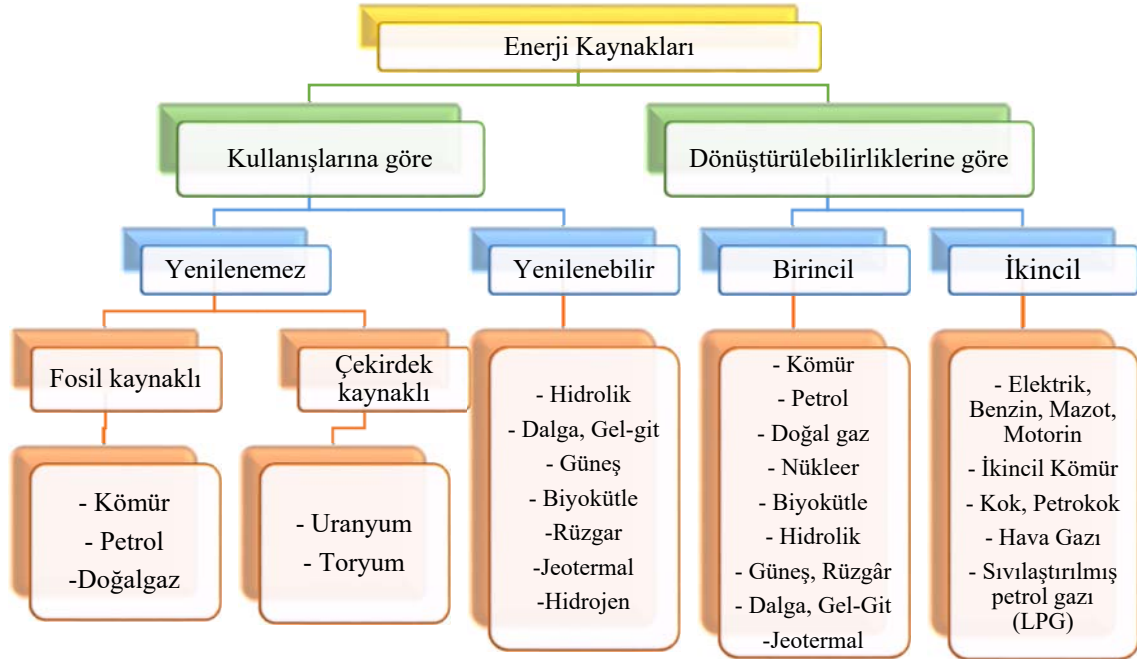
önüne geçecektir. Tablo 1’de Türkiye’de taşımacılık sektöründe gerçekleştirilen enerji tüketimi yer almaktadır. Bu sektörde genel olarak fosil yakıt tüketiminin gerçekleştiği ve bu tüketim seviyesinin giderek arttığı görülmektedir. Fosil yakıtlar yenilenemez enerji durumunda yer aldığı için bu durum enerji miktarı konusunda gelecekte büyük sorunlara sebebiyet verebilir. Bu yüzden yenilenemez enerjiden ziyade yenilenebilir enerji kaynaklarının üretim ve tüketiminin artırılması için gerekli çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir.

Ekonomik büyüme, birincil enerji kaynakları tüketimi ve lojistik arasındaki ilişkiyi test etmeyi amaçlayan bu çalışmanın önceki yapılan çalışmalardan iki farklı yönü bulunmaktadır. Birincisi bu çalışmada üç tane uzun dönem tahmincisi aynı anda kullanılmıştır. Bu yöntemlerin beraber kullanılması, sonuçların daha güçlü çıkmasını sağlayacaktır. İkinci olarak enerji tüketimi ve ekonomik büyüme üzerinde giderek büyüyen etkisi bulunan lojistik değişkeni de analizde yer almaktadır. Çalışmanın bu haliyle literatürdeki boşluğu dolduracağı öngörülmektedir.

Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde Türkiye’de ve dünyada birincil enerji kaynakları ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde literatür özeti sunulmuştur. Dördüncü bölümde veri seti, metodoloji ve ampirik sonuçlardan bahsedilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde politika yapıcılara önerilerde bulunulmuştur.

2. Türkiye’de ve Dünyada Birincil Enerji Kaynakları

Günlük hayatta genellikle her aşamada kullanımı sağlanan enerjinin çeşitli formları bulunmakta ve bu formlar uygulanan yöntemlerle birbirlerine dönüştürülebilmektedir. Enerji kaynakları kullanımına göre yenilenemez ve yenilenebilir, dönüştürülebilirliklerine göre ise birincil ve ikincil enerji olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Enerjinin herhangi bir şekilde dönüşüm yaşanmamış haline birincil enerji denmektedir. Birincil enerji kaynakları içerisinde hem yenilenebilir hem yenilenemez kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklar Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması

Son yıllardaki ekonomik ve sosyal gelişmeler, birincil enerji talebini keskin bir şekilde arttırmıştır. IEA’ya göre, dünyada hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde toplam birincil enerjiye olan talep artmaya devam edecektir. Tüm dünyada birincil enerji kaynaklarına olan talep Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Birincil Enerji Kaynaklarının Yıllar itibariyle Talebi ve Öngörülleri (mtep)

Kaynak Türü	Yıllar			
	2000	2018	2030	2040
Petrol	3665	4501	4872	4921
Doğalgaz	2083	3273	3889	4445
Kömür	2317	3821	3848	3779
Biyoenerji	374	737	1058	1282
Rüzgar, Güneş ve Jeotermal	60	293	777	1320
Nükleer	675	709	801	906
Hidrolik	225	361	452	524
Biyokütle	638	620	613	546
Toplam	10037	14314	16311	17723
Fosil Yakıt Oranı	%80	%81	%77	%74
Yenilenebilir Enerji Oranı	%13	%14	%18	%21

Kaynak: IEA, 2019

Tablo 2'ye bakıldığında fosil yakıt tüketiminin birincil enerji kaynakları içerisinde yıllar itibariyle mutlak üstünlüğünün olduğu görülmektedir. Fakat bu yakıt tüketiminin payının giderek azalacağı öngörülmektedir. 2000 yılında %80 paya sahip fosil yakıt tüketiminin 2030 yılına gelindiğinde %77, 2040 yılına gelindiğinde ise %74 seviyelerine kadar ineceği belirtilmektedir. Fosil yakıt tüketimi azalırken yenilenebilir enerjinin payı artmaktadır. 2000 yılında birincil enerji kaynakları tüketimi içerisinde yenilenebilir enerjinin payı %13 iken bu değerin 2040 yılında %21'e kadar çıkacağı öngörülmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynakları, iklim değişikliğinin, değişken enerji fiyatlarının ve yenilenebilir enerji kullanımına yönelik olumlu hükümet politikalarının giderek artmasıyla son yıllarda dünya enerji tüketimi portföyünde büyük bir öneme sahip olmuştur. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve İklim Değişikliğini Azaltma Özel Raporu, sera gazı emisyonlarındaki tarihsel artışların enerji hizmetlerinin sağlanmasından kaynaklandığını ve yenilenebilir enerjideki artışların yalnızca iklim değişikliğinin etkilerini azaltmakla kalmayıp (Pata, 2018) aynı zamanda sosyal ve ekonomik kalkınma, enerjiye erişim, enerji güvenliği, çevresel etkilerin ve sağlık etkilerinin azaltılması gibi bir dizi önemli sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Edenhofer vd., 2011). Bunun yanında yenilenebilir enerji kaynakları yerli üretimin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır ve bu kaynaklar ekonomik büyümenin önemli belirleyicileri olarak kabul edilmektedir (Sebri ve Ben-Salha, 2014).

Tablo 3. Türkiye'de Birincil Enerji Kaynakları Tüketimi (ktoe)

Yıllar	Fosil Yakıt Tüketimi	Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Birincil Enerji Tüketimi	Fosil Yakıtların Payı (%)	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Payı (%)
2009	53827,0	7321,6	61148,6	88,0	12,0
2010	56348,8	7491,1	63839,9	88,3	11,7
2011	59670,6	6856,7	66527,3	89,7	10,3
2012	62591,3	6986,4	69577,7	90,0	10,0
2013	61550,6	7150,5	68701,1	89,6	10,4
2014	61630,8	6710,2	68341,0	90,2	9,8
2015	68524,5	6632,6	75157,1	91,2	8,8
2016	71914,1	6340,1	78254,2	91,9	8,1
2017	77692,6	6212,4	83904,9	92,6	7,4
2018	74674,3	6365,4	81039,7	92,1	7,9

Kaynak: IEA, 2019

Tablo 3'te Türkiye'de birincil enerji kaynakları tüketimi yer almaktadır. Tabloya bakıldığında tıpkı dünyadaki gibi Türkiye'de de birincil enerji kaynakların içerisinde fosil yakıt tüketiminin payının yüksek olduğu görülmektedir. Fakat dünyada yenilenebilir enerji tüketiminin payında artış öngörülürken Türkiye'de fosil yakıt tüketiminde artış gerçekleşmiştir. Bu yüzden Türkiye'de fosil yakıtlara ikame olacak şekilde yenilenebilir enerji kaynaklarının üretim ve tüketim paylarının artırılması önem arz etmektedir.

3. Birincil Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Lojistik: Teorik ve Ampirik Literatür

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair ampirik literatür oldukça geniş olup, özellikle Kraft ve Kraft'ın (1978) Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisi üzerindeki etkili çalışmasından sonra iki değişken arasında gerçekleştirilen çalışmalar artmaya devam etmiştir. Kraft ve Kraft (1978), 1947-1974 dönemi boyunca ABD'de ekonomik büyümeden elektrik tüketimine uzanan tek yönlü bir nedensellik olduğunu bulmuştur.

Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi test eden araştırmalar, benimsenen çeşitli metodolojik yaklaşımlarla ve farklı veri dönemleriyle dünyanın birçok ülkesine yayılmıştır. Elde edilen sonuçlar çok çeşitlidir (Rahman, 2017) ve araştırmacılar arasında sadece ilişkinin varlığı konusunda değil, aynı zamanda iki değişken arasındaki nedenselliğin yönü konusunda da bir fikir birliği yoktur (Shahbaz vd., 2017; Rahman ve Velayutham, 2020; Nguyen ve Ngoc, 2020). Bu nedenle, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait gerçekleştirilen çalışmaların devam etmesi muhtemel olacaktır.

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait dört farklı hipotez bulunmaktadır (Fuinhas ve Marques, 2012). Bunlardan birincisi büyüme hipotezidir. Bu hipotez, enerjiden ekonomik büyümeye doğru giden tek yönlü bir nedensellik olduğunu belirtir. Ekonomik büyümenin enerji gerektirdiğini ve enerjideki bir düşüşün ekonomik büyümeyi muhtemelen sınırlayacağını ima etmektedir. İkincisi koruma hipotezidir. Bu hipotez, bir ülkenin ekonomik olarak büyümesi için enerjiye tam olarak bağımlı olmadığını ve enerji tasarrufu politikalarının ekonomik büyüme üzerinde çok az etkisinin olduğunu veya hiç olumsuz etkisi olmadığını vurgulamaktadır. Bu yüzden koruma hipotezi büyümeden enerjiye doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir. Üçüncüsü geri bildirim hipotezidir. Bu hipoteze göre enerji ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Enerji tüketimindeki artış ekonomik büyümeyi artırırken ekonomik büyümede gerçekleşen artış da aynı şekilde enerji tüketimini tetiklemektedir. Son olarak dördüncüsü tarafsızlık hipotezidir. Bu hipotez ise ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını ifade etmektedir. Yani enerji teşvik edici veya kısıtlayıcı politikaların uygulanması ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sebebiyet vermeyecektir.

Enerjiyle ekonomik büyüme arasındaki yapılan çalışmalara bakıldığında farklı hipotezlerin geçerli olduğu görülmektedir. Adewuyi ve Awodumia (2017) enerji ile ekonomik büyüme arasında literatür araştırması gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaya göre son otuz yılda 136 tane makale incelenmiştir ve bu çalışmaların %41'inde geri bildirim, %25'inde büyüme, %21'inde koruma ve %13'ünde tarafsızlık hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bazı çalışmalara bakıldığında; Payne (2009) ABD'de 1949-2006 döneminde Toda-Yamamoto (TY) Granger nedensellik analiziyle çalışma gerçekleştirmiştir. Yazar ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında tarafsızlık hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmiştir. Fuinhas ve Marques (2012) 1965-2009 döneminde Portekiz, İtalya, Yunanistan, İspanya ve Türkiye'de ARDL, sınır testiyle gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Türkiye'de büyüme, diğer dört ülkede ise geri bildirim hipotezinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Vaona (2012) İtalya'da 1861-2000 döneminde TY Granger nedensellik analiziyle gerçekleştirmiş olduğu çalışmada yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında tarafsızlık, yenilenemez enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında ise geri bildirim hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmiştir. Pao ve Fu (2013) Brezilya'da vektör hata düzeltme modeli (VECM) yöntemi ile 1980-2010 dönemi ait gerçekleştirmiş oldukları çalışmada yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında geri bildirim, ekonomik büyüme ile yenilenemez enerji tüketimi arasında ise koruma hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Salim vd. (2014) 1980-2011 döneminde VECM yardımıyla Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ülkeleri için analiz gerçekleştirmiştir. Yazarlar enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir ve geri bildirim hipotezinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Jebli ve Youssef (2015) 69 ülkede 1980-2010 döneminde en küçük kareler (OLS), dinamik en küçük kareler

(DOLS) ve tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) yöntemlerini kullanarak gerçekleştirmiş oldukları analizde yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynaklarındaki artışın ekonomik büyümeyi etkilediğini belirlemişlerdir. Wesseh ve Lin (2016) 34 Afrika ülkesinde 1980-2011 döneminde yapmış oldukları çalışmada yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynaklarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişler ve büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait yapılan çalışmalara bakıldığında; öncü çalışmaların başında yer alan ve Soytaş vd. (2001) tarafından 1960-1995 dönemi için analizi gerçekleştirilen çalışmada Johansen-Juselius (JJ) eşbütünleşme ve VECM yöntemlerinden yararlanılmıştır. Yazarlar büyüme hipotezinin geçerli olduğu tespit etmişlerdir. Altınay ve Karagöl (2004) 1950-2000 döneminde Hsiao'nun Granger nedensellik yönteminden yararlanmışlardır ve iki değişken arasında tarafsızlık hipotezinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Say ve Yücel (2006) 1970-2002 döneminde OLS yöntemiyle yapmış oldukları analizde büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Şengül ve Tuncer (2006) 1960-2000 döneminde TY Granger nedensellik yöntemiyle analiz gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir ve büyüme hipotezinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Erdal vd. (2008) 1970-2006 döneminde JJ eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik yöntemi yardımıyla gerçekleştirmiş oldukları analizde geri bildirim hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mucuk ve Uysal (2009) 1960-2006 döneminde JJ eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizinden yararlanmışlardır ve koruma hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Altıntaş (2013) 1970-2008 döneminde sınır testi, VECM, TY Granger nedensellik yöntemlerini kullanmıştır. Yazar, büyüme hipotezinin geçerli olduğunu belirtmiştir. Pata vd. (2016) 1960-2014 döneminde ARDL, sınır testiyle gerçekleştirmiş oldukları analizde büyüme hipotezinin geçerli olduğunu belirlemişlerdir. Alper (2018) 1990-2017 döneminde Bayer-Hanck (BH) eşbütünleşme testi ve TY Granger nedensellik analiziyle gerçekleştirmiş olduğu analizde koruma hipotezinin geçerli olduğunu belirtmiştir. Bulut ve Muratoğlu (2018) 1990-2015 döneminde ARDL, sınır testi ve Hatemi-J nedensellik yöntemiyle yapmış oldukları çalışmada tarafsızlık hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tablo 4'te Türkiye'de ve dünyada ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkisi test eden çalışmalara ait literatür özeti sunulmuştur.

Tedarik zinciri ve lojistik faaliyetleri, ülkelerin ekonomik kalkınmasında kilit rol oynamaktadır. Lojistik performans ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi bulmak için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bütün bir sektör olarak lojistiğin önemine rağmen, bu sektörün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yeterince incelenmemiştir. Bununla birlikte, lojistiğin ana alt sektörleri olan ulaşım ve telekomünikasyon altyapısının ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri geniş çapta araştırılmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışmalardan;

Mody ve Wang (1997) 1985-1989 döneminde Çin'de yedi kıyı ili için 23 sanayi sektörünün panel verilerini kullanarak birkaç belirleyiciyi incelemişlerdir ve bu dönemde hem ulaşım hem de telekomünikasyon tesislerinin ekonomik büyümenin lokomotifini olduğunu tespit etmişlerdir. Fleisher ve Chen (1997) ise 1978-1993 döneminde Çin'in illerinde ulaştırma altyapısı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır ve ulaştırma altyapısının ekonomik büyümeye önemli bir katkıda bulunmadığını belirtmişlerdir. Demurger (2001), 1985-1998 döneminde 24 Çin vilayetinin bir örneğini oluşturan panel verilerini kullanarak Çin'deki altyapı yatırımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ulaştırma ve telekomünikasyon altyapısının ekonomik büyümeden önemli ölçüde sorumlu olduğunu tespit etmiştir. Ding vd. (2008) Sistem-genelleştirilmiş momentler metoduyla (GMM) koşullu yakınsama çerçevesini kullanarak 1986-2002 döneminde Çin'de telekomünikasyon altyapısının bölgesel ekonomik büyümedeki rolünü incelemiş ve telekomünikasyon altyapısının ekonomik büyümeyi artırdığını ve bariz bir bölgesel gelir yakınsaması olduğunu tespit etmişlerdir. Khadaroo ve Seetanah (2010), 1960-2004 döneminde Moritus için ulaşım altyapısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL, sınır testi ve VECM yardımıyla araştırmışlardır ve altyapı geliştirmenin erişilebilirliği artırdığını ve maliyetleri düşürdüğünü tespit etmişlerdir. Ayrıca, ulaştırma altyapısı geliştirmenin öneminin hem yerli hem de yabancı şirketlerin etkin işleyişine katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir. Dahası, ulaştırma altyapısının dışlanamayan ve tıkanık olmayan niteliklerinin, iş yapma maliyetini düşürürken, doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY) çekiciliğini önemli ölçüde attırdığını belirlemişlerdir.

Tablo 4. Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme arasındaki İlişkiyi Araştıran Çalışmalara ait Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem	Değişken	Metodoloji	Sonuç
Soytas vd. (2001)	1960-1995	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	JJ eşbütünleşme ve VECM	Büyüme hipotezi ✓
Altınay ve Karagöl (2004)	1950-2000	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	Hsiao Granger	Tarafsızlık hipotezi ✓
Say ve Yücel (2006)	1970-2002	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	OLS	Büyüme hipotezi ✓
Şengül ve Tuncer (2006)	1960-2000	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	TY Granger nedensellik	Büyüme hipotezi ✓
Erdal vd. (2008)	1970-2006	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	JJ eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik	Geri bildirim hipotezi ✓
Mucuk ve Uysal (2009)	1960-2006	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	JJ eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik	Koruma hipotezi ✓
Payne (2009)	1949-2006	Yenilenebilir-yenilenemez enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	TY Granger nedensellik	Tarafsızlık hipotezi ✓
Fuinhas ve Marques (2012)	1965-2009	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	ARDL, sınır	Türkiye için Büyüme hipotezi ✓ Diğer ülkeler için Geri bildirim hipotezi ✓
Vaona (2012)	1861-2000	Yenilenebilir-yenilenemez enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	TY Granger nedensellik	Yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında tarafsızlık hipotezi ✓, Yenilenemez enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında geri bildirim hipotezi ✓
Altıntaş (2013)	1970-2008	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	Sınır testi, VECM, TY Granger nedensellik	Büyüme hipotezi ✓
Pao ve Fu (2013)	1980-2010	Yenilenebilir-yenilenemez enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	VECM	Yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında geri bildirim hipotezi ✓, Yenilenemez enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında koruma hipotezi ✓
Salim vd. (2014)	1980-2011	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	VECM	Geri bildirim hipotezi ✓
Jebli ve Youssef (2015)	1980-2010	Yenilenebilir-yenilenemez enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	OLS, DOLS ve FMOLS	Büyüme hipotezi ✓
Wesseh ve Lin (2016)	1980-2011	Yenilenebilir-yenilenemez enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	Translog Üretim Fonksiyonu	Büyüme hipotezi ✓
Pata vd. (2016)	1960-2014	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	ARDL, sınır testi ve ECM	Büyüme hipotezi ✓
Alper (2018)	1990-2017	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	BH eşbütünleşme testi ve TY Granger nedensellik	Koruma hipotezi ✓
Bulut ve Muratoğlu (2018)	1990-2015	Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme	ARDL, sınır testi ve Hatemi-J nedensellik	Tarafsızlık hipotezi ✓

Shan vd. (2014) limanların Çin'deki ev sahibi şehrin ekonomik kalkınması üzerindeki ekonomik etkisini OLS yöntemini kullanarak 2003-2010 döneminde araştırmışlardır. 41 büyük liman kentinden gelen verilere dayanarak, liman kargosu üretiminin Çin'in ev sahibi şehrinin ekonomik büyümesine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu tespit etmişlerdir. Dinamik yapısal modeller kullanan Lean vd. (2014), 1980-2009 döneminde Çin'de ulaşım altyapısı ile ekonomik büyüme arasında uzun vadede pozitif ve çift yönlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Park ve Seo (2016) liman altyapısının Güney Kore'nin ekonomik büyümesi üzerindeki olumlu etkisini 2000-2013 dönem için araştırmışlardır. Yazarlar kargo limanlarının yeterli iş hacmine sahip olduklarında bölgesel ekonomik büyümeye büyük ölçüde katkıda bulunduğunu iddia etmişlerdir. Çok uluslu şirketler için ulaşım altyapısının, özel üretim sürecinde, rekabet güçlerini doğrudan etkileyebilecek bir ara girdi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Saidi vd. (2020) gelişmekte olan 46 ülkede 2000-2016 döneminde GMM ile yapmış olduğu analizde taşımacılık faaliyetlerinin ekonomik büyümeyi ve DYY'nı pozitif yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Tablo 5'te dünyada ekonomik büyüme ile lojistik arasındaki ilişkisi test eden çalışmalara ait literatür özeti sunulmuştur.

Tablo 5. Ekonomik Büyüme ve Lojistik arasındaki İlişkiyi Araştıran Çalışmalara ait Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem	Değişken	Metodoloji	Sonuç
Mody ve Wang (1997)	1985-1989	Ulaşım, telekomünikasyon ve ekonomik büyüme	Panel veri	Lojistik → Ekonomik büyüme
Fleisher ve Chen (1997)	1978-1993	Ulaştırma altyapısı ve ekonomik büyüme	OLS	Lojistik ↗ Ekonomik büyüme
Demurger (2001)	1985-1998	Ulaşım, telekomünikasyon ve ekonomik büyüme	Panel veri	Lojistik → Ekonomik büyüme
Ding vd. (2008)	1986-2002	Telekomünikasyon altyapısı ve ekonomik büyüme	GMM	Lojistik → Ekonomik büyüme
Khadaroo ve Sectanah (2010)	1960-2004	Ulaştırma altyapısı ve ekonomik büyüme	ARDL, sınır testi ve VECM	Lojistik → Ekonomik büyüme
Lean vd. (2014)	1980-2009	Ulaşım altyapısı ve ekonomik büyüme	Dinamik yapısal model	Lojistik → Ekonomik büyüme
Shan vd. (2014)	2003-2010	Liman altyapısı ve ekonomik büyüme	OLS	Lojistik → Ekonomik büyüme
Park ve Seo (2016)	2000-2013	Liman altyapısı ve ekonomik büyüme	OLS ve Granger nedensellik	Lojistik → Ekonomik büyüme
Saidi vd. (2020)	2000-2016	Taşımacılık ve ekonomik büyüme	GMM	Lojistik → Ekonomik büyüme

4. Veri Seti, Metodoloji ve Ampirik Sonuçlar

4.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada ekonomik büyüme, birincil enerji tüketimi ve lojistik arasındaki ilişki araştırılmıştır. Kullanılan değişkenlerden ekonomik büyüme (GSYİH 2010 sabit fiyatlarla \$) Y, enerji tüketimi (Birincil enerji kaynakları, terajoule) PEC ile ifade edilmektedir. Lojistik sektörüyle alakalı doğrudan veri sağlanamadığı için gerçekleştirilen çalışmalarda bu sektörü ifade etmek için çeşitli değişkenlerden yararlanılmıştır. Clark vd. (2004) ve Micco ve Serebrisky (2006) lojistik sektörünü temsilen hava limanı ve limanların altyapı kalitesini kullanırken, Saidi vd. (2020) bireysel internet kullanıcı sayılarından yararlanmıştır. Bununla birlikte taşımacılık, lojistik sektörünün önemli bir bileşeni konumundadır (Saidi vd., 2020) ve bu sektör, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde lojistiğin temelini oluşturmaktadır (Park, 2020). Bu yüzden gerçekleştirilen bu çalışmada lojistik sektörünü temsilen taşımacılık hizmetlerinden faydalanılmaktadır ve bu seri LOJ ile ifade edilmektedir. Değişkenlere ait veriler WDI (2021)'den ve BP (2021)'den derlenmiştir. Lojistik sektörüne ait veriler 1974 yılında başladığı için çalışmada kullanılan dönem aralığı 1974-2019 olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada Soytaş vd. (2001) ve Fuinhas ve Marques (2012)'in kurmuş olduğu ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi gösteren model baz alınmıştır. Bu değişkenlere ayrıca lojistik serisi de dahil edilmiştir. Seriler için kurulan model Denklem 1'de ve 2'de yer almaktadır. Denklemlerde β_0 ve α_0 sabit terimleri, β_1 , β_2 , α_1 ve α_2 katsayıları, u_t ve w_t ise hata terimlerini ifade etmektedir. Kurulan bu modellerde eşbütünleşme ilişkisinin bulunması halinde uzun ve kısa dönem katsayılarının etkisi araştırılmaktadır. Eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığı takdirde seriler arasında kısa dönemli nedensellik ilişkisine bakılmaktadır.

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln PEC_t + \beta_2 \ln LOJ_t + u_t \quad (1)$$

$$\ln PEC_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln Y_t + \alpha_2 \ln LOJ_t + w_t \quad (2)$$

Tablo 6. Tanımlayıcı İstatistikler

	Y	LOJ	PEC
Ortalama	26,86	3,08	14,72
Ortanca	26,88	3,04	14,84
Maksimum	27,86	3,81	15,69
Minimum	25,93	2,43	13,53
Standart Hata	0,57	0,44	0,63
Eğiklik	0,14	0,07	-0,20
Basıklık	1,89	1,73	1,87
Jarque-Bera (p değeri)	2,53 (0,28)	3,11 (0,21)	2,75 (0,25)

Tablo 6'da tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Bu değerlere bakıldığında Jarque-Bera p-değerinin üç seride de %10 anlamlılık düzeyinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum serilerin normal dağılıma sahip olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte serilerin eğiklikleri 0'a ve basıklıkları da 2'ye yakın durumdadır. Bu da serilerin dağılımlarının simetrik olduğunu göstermektedir.

4.2. Metodoloji ve Ampirik Sonuçlar

4.2.1. Birim Kök Testleri

Tablo 7'de ADF ve PP birim kök testlerine ait sonuçlar yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre bütün seriler seviyelerinde birim kök içerirken, birinci farklarında durağan olmaktadır.

Tablo 7. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Testler	ADF		PP	
	C	C+T	C	C+T
Y	0,11 (0)	-2,50 (0)	0,13 [3]	-2,50 [0]
LOJ	-1,54 (0)	-1,60 (0)	-1,52 [1]	-1,45 [3]
PEC	-1,55 (0)	-2,70 (0)	-1,75 [5]	-2,70 [0]
ΔY	-6,41*** (0)	-6,37*** (0)	-6,40*** [3]	-6,42*** [4]
ΔLOJ	-7,32*** (0)	-7,36*** (0)	-7,55*** [6]	-8,59*** [14]
ΔPEC	-6,92*** (0)	-6,99*** (0)	-7,18*** [6]	-7,36*** [6]

( ) optimal gecikme uzunluğunu, [ ] bant uzunluğunu temsil etmektedir. ***: %1'de anlamlı.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik şokların yanında sosyal ve siyasi şoklar da yaşanabilmektedir. Bu yüzden geleneksel birim kök testleriyle gerçekleştirilen analizlerde elde edilen bulgularla sağlıklı sonuçlar elde edilememektedir. Bu sıkıntıyı yok etmek için Lumsdaine Papell (LP) (1997) içsel olarak iki yapısal kırılmanın kullanıldığı bir birim kök testi gerçekleştirmişlerdir. Tablo 8'de LP birim kök testine ait sonuçlar yer almaktadır. ADF ve PP testinde olduğu gibi bu testte de seriler seviyelerinde birim kök içerirken, birinci farklarında durağan olmaktadır.

Tablo 8. İki Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testine ait Sonuçlar

Değişkenler	Model AA				Model CC			
	t-istatistiği	TB1	TB2	g	t-istatistiği	TB1	TB2	g
Y	-3,89	1998	2010	0	-5,04	1983	1998	0
LOJ	-4,67	1984	1989	0	-6,05	1996	2002	0
PEC	-5,63	1986	2000	0	-5,58	1985	1998	0
ΔY	-6,96***	1982	2002	0	-7,26***	1981	2002	0
ΔLOJ	-7,91***	1990	2004	0	-7,88***	1990	2004	0
ΔPEC	-7,55***	1984	2002	0	-8,83***	1981	1988	0

*** %1'de anlamlı. TB1 ve TB2 sırasıyla keskin kırılma tarihlerini göstermektedir.

4.2.2. Bayer-Hanck Eşbütünleşme Testi

İki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisini araştıran Engle ve Granger (EG) (1987) ilk kez hata düzeltme terimlerinden yararlanmışlardır. İlerleyen yıllarda JJ (1990), Boswijk (B) (1994) ve Banerjee, Dolado ve Mestre (BDM) (1998) eşbütünleşme testleri, EG testini ölçüt almıştır. Ancak bu testler arasında bulunan sonuçlarda fikir birliği oluşmamıştır. Çünkü bu testlerde teorik uygulama açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu yüzden Bayer ve Hanck (2013) bu testleri bir arada ifade eden güçlü bir eşbütünleşme testi oluşturmak istemiştir. BH eşbütünleşme yöntemi ilgili testlerin anlamlılık düzeyini tespit etmek için Fisher (1932) modelinden faydalanmıştır. Uygulanan model Denklem 3 ve 4'te ifade edilmektedir.

$$EG-JJ=-2[\ln(p_{EG})+\ln(p_{JJ})] \quad (3)$$

$$EG-JJ-B-BDM=-2[\ln(p_{EG})+\ln(p_{JJ})+\ln(p_B)+\ln(p_{BDM})] \quad (4)$$

Denklem 3 ve 4'te elde edilen modellerde p_{EG} EG'nin, p_{JJ} JJ'nin, p_B B'nin ve p_{BDM} BDM'nin olasılık değerlerini göstermektedir. Gerçekleştirilen modelde yokluk hipotezi seriler arasında eşbütünleşmenin olmadığını, alternatif hipotez ise eşbütünleşmenin gerçekleştiğini ifade etmektedir. JJ eşbütünleşme testinde uygun gecikme uzunluğu kısıtsız Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemiyle belirlenmektedir. Aynı şekilde BH analizinde de uygun gecikme uzunluğu VAR yöntemiyle bulunmaktadır. Tablo 9'da kısıtsız VAR yöntemine göre elde edilen gecikme değerleri gösterilmektedir. Optimal gecikme uzunluğunun değeri 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 9. Optimal Gecikme Uzunlukları (VAR analizi sonuçları)

Gecikme	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	22,18	NA	0,00	-0,91	-0,79
1	177,89*	281,77*	7,46e-08*	-7,90*	-7,40*
2	181,53	6,06	0,00	-7,64	-6,78
3	185,75	6,42	0,00	-7,42	-6,18

Tablo 10'da BH eşbütünleşme testine ait sonuçlar yer almaktadır. Y, PEC ve LOJ arasında uzun dönemde hem model 1'de hem de model 2'de bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 10. BH Eşbütünleşme Yöntemi

Model	EG-J	EG-J-B-BDM	%1 Kritik Tablo		%5 Kritik Tablo	
			EG-J	EG-J-B-BDM	EG-J	EG-J-B-BDM
Model 1: $Y = f(LOJ, PEC)$	18,82***	24,43**	16,68	32,08	10,90	21,11
Model 2: $PEC = f(Y, LOJ)$	20,03***	33,57***				

***: %1'de anlamlı, **: %5'te anlamlı.

4.2.3. Uzun Dönem Tahmincileri Hata Düzeltme Modeli

Phillips ve Hansen (1990) tarafından uygulanan ve OLS yönteminin geliştirilmiş şekli olan FMOLS uzun dönem tahmincisi standart tahmincilerde sıklıkla rastlanılan diagnostik sorunları ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca bu yöntemde OLS tahmincisinin asimptotik dağılımına etkide bulunan ve bazı sorunlara sebebiyet veren parametrelerin çekirdek tahmincileri kullanılmaktadır. Ayrıca FMOLS yöntemi gözlem sayısı fazla olmayan serilerde de düzgün bulgulara ulaşabilmektedir.

FMOLS uzun dönem tahmincisini elde etmek için gerçekleştirilen model Denklem 5'te yer almaktadır.

$$\hat{A}^+ = (Y^+ X - T \hat{\Delta}_{0X}^+) (X^+ X)^{-1} \quad (5)$$

Stock ve Watson (1993) tarafından uygulanan DOLS uzun dönem tahmincisinde kurulan modelde değişim göstermeyen modellerde ortaya çıkan sapmalar yok edilmektedir. Gözlem sayısı fazla olmayan ve homojen yapıda bulunmayan serilerde güçlü sonuçların elde edildiği bu yöntemde Monte Carlo simülasyonundan faydalanılmaktadır.

DOLS uzun dönem tahmincisi için gerçekleştirilen model Denklem 6 ve 7'de yer almaktadır.

$$\hat{\delta}_{OLS} = \left[\left(\sum_t z_t z_t' \right) \otimes I_{k_t} \right]^{-1} \left[\sum_t (z_t \otimes I_{k_t}) (\Delta^{d-1+1} y_t') \right] \quad (6)$$

$$\Delta^{d-1+1} y_t' = (z_t' \otimes I_{k_t}) \delta + v_t' \quad (7)$$

Park (1992) tarafından geliştirilen ve eşbütünleşme analizindeki değişkenlerin dönüşümlerine dayanan kanonik eşbütünleşme regresyonu (CCR), OLS tahmincilerinden elde edilen ikinci dereceden sapmaları yok etmektedir. Bu yöntem FMOLS tahmincisiyle benzer sonuçlar içermekte, asimptotik ki-kare yöntemine izin vermekte ve serilerin birinci farklarını kullanmaktadır. Uzun dönemli kovaryans matrisi Denklem 8'de ifade edilmektedir.

$$\Omega = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} E \left(\sum_{t=1}^n u_t \right) \left(\sum_{t=1}^n u_t \right)' = \begin{bmatrix} \Omega_{11} & \Omega_{12} \\ \Omega_{21} & \Omega_{22} \end{bmatrix} \quad (8)$$

Ω matrisi Denklem 9'da gösterilen değişkenlerin toplamından türetilmiştir.

$$\Omega = \Sigma + \Gamma + \Gamma' \quad (9)$$

Denklem 9'da belirtilen değişkenlerin ayrıntılı şekli Denklem 10 ve 11'de yer almaktadır.

$$\Sigma = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \left(\sum_{t=1}^n E(u_t u_t') \right) \quad (10)$$

$$\Gamma = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \left(\sum_{k=1}^{n-1} \sum_{t=k+1}^n E(u_t u_{t-k}') \right) \quad (11)$$

$$\Lambda = \Sigma + \Gamma = (\Lambda_1, \Lambda_2) = \begin{bmatrix} \Lambda_{11} & \Lambda_{12} \\ \Lambda_{21} & \Lambda_{22} \end{bmatrix} \quad (12)$$

Değiştirilmiş modeller ise Denklem 13'te ve 14'te gösterilmektedir.

$$y_{2t}^* = y_{2t} - (\Sigma^{-1} \Lambda_2)' u_t \quad (13)$$

$$y_{1t}^* = y_{1t} - (\Sigma^{-1} \Lambda_2 \beta + (0, \Omega_{12} \Omega_{22}^{-1}))' u_t \quad (14)$$

CCR uzun dönem tahmincisinin son hali Denklem 15'te ve 16'da ifade edilmektedir.

$$y_{1t}^* = \beta' y_{2t}^* + u_{1t}^* \quad (15)$$

$$y_{1t}^* = u_{1t} - \Omega_{12} \Omega_{22}^{-1} u_{2t} \quad (16)$$

Tablo 11. FMOLS, DOLS ve CCR Tahmincilerine ait Sonuçlar

Değişkenler	FMOLS		DOLS		CCR	
	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği
Model 1: Y = f(LOJ, PEC)						
LOJ	0,16***	8,61	0,15***	9,64	0,16***	8,44
PEC	0,90***	67,56	0,90***	79,49	0,90***	69,44
C	13,13***	65,52	13,04***	73,96	13,16***	67,79
Jargue-Bera (p değeri)		0,10 (0,95)		0,11 (0,95)		0,11 (0,93)
Model 2: PEC = f(Y, LOJ)						
Y	1,11***	72,59	1,11***	88,08	1,11***	72,37
LOJ	-0,17***	-9,00	-0,16***	-10,54	-0,17***	-8,90
C	-14,62***	-36,05	-14,51***	-43,66	-14,62***	-36,03
Jargue-Bera (p değeri)		0,11 (0,95)		0,87 (0,65)		0,11 (0,95)

( ) olasılık değerlerini göstermektedir. *** %1'de anlamlı.

Tablo 11'de uzun dönem tahmincilerine ait sonuçlar yer almaktadır. Model 1'de her üç uzun dönem tahmincisine göre lojistikte ve enerji tüketimindeki artışın ekonomik büyümeyi arttırdığı görülmektedir. Lojistikte ve ekonomik büyümedeki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi sırasıyla %0,15-0,16 ve %0,90 arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu yüzden enerji tüketiminde koruyucu politikalarından kaçınılması gerekmektedir. Aksi takdirde ekonomik büyümede yavaşlamalar gerçekleşecektir. Lojistik sektörüne ise gereken altyapı yatırımlarının daha fazla olması, ekonomik büyümenin yararına olacaktır.

Model 2'ye bakıldığında ise ekonomik büyümedeki artışın enerji tüketimini arttırdığı, lojistikteki artışın ise azalttığı görülmektedir. Ekonomik büyümede gerçekleşen %1'lik bir artış enerji tüketimini %1,11 arttırırken, lojistikte gerçekleşen %1'lik artış enerji tüketimini %0,16-0,17 azaltmaktadır. Ekonomik büyüme de aynı şekilde enerji tüketimini pozitif yönde etkilemektedir. Enerji tüketimiyle ekonomik büyüme arasında çift taraflı bir etkileşim söz konusu olmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'de ekonomik büyüme-enerji tüketimi arasında geri bildirim hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir. Türkiye'de lojistik sektöründe en fazla enerji tüketimi birincil enerji kaynaklarıyla gerçekleştiği için bu sektördeki artışlar enerji tüketiminin azalmasına yol açmaktadır. Bu yüzden birincil enerji kaynaklarına alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması hem kaynak israfının önlenmesi hem de çevre kirliliğinin azaltılması bakımından büyük önem arz etmektedir.

4.2.4. Hata Düzeltme Modeli

Granger (1981) ilk defa hata düzeltme modeliyle eşbütünleşme yöntemi arasındaki ilişkiyi bahsetmiştir. Buna göre eşbütünleşmenin gerçekleştiği seriler arasında hata düzeltme modeli uygulanabilmektedir (Engle ve Granger, 1987). Hata düzeltme modeli bağımsız değişkende meydana gelen dengesizliğin ne zaman ortadan kalkacağını göstermektedir. Hata düzeltme modeline ait kurulan modeller Denklem 17 ve 18'de gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta PEC_t + \beta_2 \Delta LOJ_t + ECT_{t-1} u_t \quad (17)$$

$$\Delta PEC_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta Y_t + \alpha_2 \Delta LOJ_t + ECT_{t-1} w_t \quad (18)$$

Denklemlerde Δ fark alma operatörünü, β_0 ve α_0 sabit terimleri, $\beta_{1,2}$ ve $\alpha_{1,2}$ katsayıları, u_t ve w_t hata terimlerini, ECT_{t-1} hata düzeltme katsayısını temsil etmektedir.

Tablo 12. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Model	C	ΔPEC	ΔY	ΔLOJ	ECT_{t-1}
Y = f(LOJ, PEC)	0,01**	0,59***	-	-0,01	-0,49***
PEC = f(Y, LOJ)	0,01**	-	0,77***	-0,00	-0,63***

*** ve ** sırasıyla %1'de ve %5'te anlamlı. ECT: Hata düzeltme katsayısı

Tablo 12’de hata düzeltme modeline ait sonuçlar yer almaktadır. Tablodaki verilere göre kısa dönemde ekonomik büyümeyle enerji tüketimi karşılıklı olarak birbirini pozitif yönde etkilemektedir. Hata düzeltme katsayıları da 0 ile -1 aralığında bulunmakta ve olasılık değeri %1’de anlamlı çıkmaktadır. Bu durum seriler arasında kısa dönemde meydana gelen dengesizliğin ortadan kalkacağını göstermektedir.

5. Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışmada 1974-2019 döneminde Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve lojistik arasındaki ilişki araştırılmıştır. Gerçekleştirilen uzun dönem tahmincilerine göre ekonomik büyüme ile lojistikteki artış enerji tüketimini arttırırken, enerji tüketimindeki artış ekonomik büyümeyi arttırmakta, lojistikteki artış ise azaltmaktadır. Elde edilen sonuçların ışığında, Türkiye’de ekonomik büyümeden ödün vermeden iklim değişikliği konularını ele alan uygulanabilir bir alternatif enerji kaynağı olan yenilenebilir enerji üretimi ve tüketiminin artırılması gerekmektedir. Enerji güvenliği ve sürdürülebilir ekonomik büyüme adına, yenilenebilir enerjinin yenilenemeyen enerji kaynaklarına hızlı bir şekilde ikame edilmesi esastır. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti yenilenebilir enerji üretimi için yatırım sübvansiyonları, vergi avantajları, kredi, kurulum indirimleri gibi ilgili teşvikleri sağlamalıdır. Politika yapıcılar, yenilenebilir enerji ve sermaye teşvik teknolojisinin piyasa erişilebilirliğini geliştirmek ve kolaylaştırmak için temel kamu ve özel ortaklığı ile uygun girişimlerde bulunmalıdır. Bu teşvikler ve girişimler, temiz enerjiyi teşvik edecek ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma için enerji sektörünü modernize edecektir.

Bununla birlikte, toplam ulaşım altyapı koşullarının iyileştirilmesi ekonominin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Elde edilen bu sonuç, ulaşım altyapısı inşasının yinelenen etkisini doğrulamaktadır. Ulaşım ağının iyileştirilmesi, seyahat süresinden, maliyetten ve diğer kanallardan tasarruf ederek ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ulaşım faaliyetlerinin iyileştirilmesi, ülkelerin gelecekteki ekonomik gelişimi için oldukça önemlidir. İlk olarak, Türkiye’de lojistik endüstrisinin kanun ve düzenlemelerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. İkinci olarak, lojistik yerleşimdeki tüm faktörleri dikkate alan bir plan hazırlanmalıdır. Üçüncüsü ise lojistik sektöründeki personellerin profesyonel bir şekilde eğitilmesi gerekmektedir. Gerçekleştirilecek bu çalışmalar ekonomik büyüme seviyesinin ve toplumsal refahın artmasına katkıda bulunacaktır.

Lojistik sektöründeki artış birincil enerji kaynaklarını azaltmaktadır. Çünkü Türkiye’de taşımacılık sektöründe birincil enerji kaynakları içerisinde en büyük pay fosil yakıtlara aittir (IEA, 2019). Bu yakıtlar da yenilenemez kaynak olduğu için taşımacılık faaliyetleri gerçekleştikçe kaynak tüketimi artmaktadır. Bu yüzden lojistik sektöründe yenilenemez kaynaklara ikame olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı hem enerji güvenliği hem de çevre için pozitif etki oluşturacaktır. Lojistik sektöründe yenilenebilir enerji kaynaklarına uyumlu teknolojilere geçilmesi sonucu yaşanan dönüşüm sürecinde yapılacak yatırımlar ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Ekonomik büyüme faaliyetlerinin artması sonucun da ödemeler dengesi sağlanacak, istihdam artışı gerçekleşecek, yeni iş olanakları bulunacak ve hayat standartları artacaktır. Bu yüzden temiz yol aracı teknolojilerinden yararlanılması, lojistik ağların optimal şekilde dizayn edilmesi ve yeşil bina programlarının hayata geçirilmesi gerçekleştirilmesi gereken önemli politikalar arasında yer almalıdır.

Kaynakça

- Adewuyi, A. O., Awodumi, O. B. (2017). Renewable and non-renewable energy-growth-emissions linkages: Review of emerging trends with policy implications. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 69, 275-291.
- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Altınay, G., Karagöl, E. (2004). Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey. *Energy Economics*, 26(6), 985-994.
- Altıntaş, H. (2013). Türkiye’de birincil enerji tüketimi, karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 263-294.

- Apergis, N., Payne, J. E. (2009). Energy consumption and economic growth in Central America: evidence from a panel cointegration and error correction model. *Energy Economics*, 31(2), 211-216.
- Banerjee, A., Dolado, J., Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Bayer, C., Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95.
- Boswijk, H. P. (1994). Testing for an unstable root in conditional and structural error correction models. *Journal of Econometrics*, 63(1), 37-60.
- Bowden, N., Payne, J. E. (2010). Sectoral analysis of the causal relationship between renewable and non-renewable energy consumption and real output in the US. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 5(4), 400-408.
- Bulut, U., Muratoğlu, G. (2018). Renewable Energy in Turkey: Great Potential, Low but Increasing Utilization, and an Empirical Analysis on Renewable Energy-Growth nexus. *Energy Policy*, 123, 240-250.
- Clark, X., Dollar, D., Micco, A. (2004). Port Efficiency, Maritime Transport Costs, and Bilateral Trade. *Journal of Development Economics*, 75(2), 417-450.
- Demurger, S. (2001). Infrastructure development and economic growth: an explanation for regional disparities in China?. *Journal Of Comparative Economics*, 29(1), 95-117.
- Dickey, D.A., Fuller W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for an autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Ding, L., Haynes, K. E., Liu, Y. (2008). Telecommunications infrastructure and regional income convergence in China: Panel data approaches. *The Annals of Regional Science*, 42(4), 843-861.
- Edenhofer, O., Pichs-Madruga, R., Sokona, Y., Seyboth, K., Matschoss, P., Kadner, S., Stechow, C. (2011). Summary for policy makers. IPCC special report on renewable energy sources and climate change mitigation. In Tech. Rep., working group III of the intergovernmental panel on climate change. Cambridge University Press Cambridge, UK.
- El-Berishy, N., Rügge, I., Scholz-Reiter, B. (2013). The Interrelation between sustainability and green logistics. In Proceedings of the 6th IFAC Conference on Management and Control of Production and Logistics, Fortaleza, Brazil, 11-13 September.
- Engle, R.F., Granger, C.W. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 55(2), 251-276.
- Erdal, G., Erdal, H., Esengün, K. (2008). The causality between energy consumption and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 36(10), 3838-3842.
- Fisher, Ronald, A. (1932). Statistical methods for research workers. Edinburgh: OliverandBoyd.
- Fleisher, B. M., Chen, J. (1997). The coast-noncoast income gap, productivity, and regional economic policy in China. *Journal of Comparative Economics*, 25(2), 220-236.
- Fuinhas, J. A., Marques, A. C. (2012). Energy consumption and economic growth nexus in Portugal, Italy, Greece, Spain and Turkey: An ARDL bounds test approach (1965–2009). *Energy Economics*, 34(2), 511-517.
- Granger, C. W. (1981). Some properties of time series data and their use in econometric model specification. *Journal of Econometrics*, 16(1), 121-130.
- Ha, N. M., Ngoc, B. H. (2020). Revisiting the relationship between energy consumption and economic growth nexus in Vietnam: new evidence by asymmetric ARDL cointegration. *Applied Economics Letters*, 1-7.
- Halicioğlu, F. (2007). Residential electricity demand dynamics in Turkey. *Energy Economics*, 29(2), 199-210.
- International Energy Agency (2019). World Energy Outlook 2019, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2019>
- Jebli M. B., Youssef S. B. (2015). Output, renewable and non-renewable energy consumption and international trade: Evidence from a panel of 69 countries. *Renewable Energy*, 83, 799-808.
- Johansen, S., Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration-with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Khadaroo, A. J., Seetanah, B. (2010). Transport infrastructure and foreign direct investment. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 22(1), 103-123.
- Kraft, J., Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 401-403.
- Lean, H. H., Huang, W., Hong, J. (2014). Logistics and economic development: Experience from China. *Transport Policy*, 32, 96-104.

- Lumsdaine, R. L., Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Mark, N. C., Sul, D. (2003). Cointegration vector estimation by panel DOLS and long-run money demand. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 65(5), 655-680.
- Micco, A., Serebrisky, T. (2006). Competition Regimes and Air Transport Costs: The Effects of Open Skies Agreements. *Journal of International Economics*, 70(1), 25-51.
- Mody, A., Wang, F. Y. (1997). Explaining industrial growth in coastal China: Economic reforms and what else?. *The World Bank Economic Review*, 11(2), 293-325.
- Mucuk, M., Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157(1), 105-115.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Nguyen, H. M., Ngoc, B. H. (2020). Energy consumption-economic growth nexus in vietnam: An ARDL approach with a structural break. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(1), 101-110.
- Pao, H. T., Fu, H. C. (2013). Renewable energy, non-renewable energy and economic growth in Brazil. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 381-392.
- Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 60(1), 119-143
- Park, S. (2020). Quality of transport infrastructure and logistics as source of comparative advantage. *Transport Policy*, 99, 54-62.
- Park, J. S., Seo, Y. J. (2016). The impact of seaports on the regional economies in South Korea: Panel evidence from the augmented Solow model. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 85, 107-119.
- Pata, U. K. (2018). The influence of coal and noncarbohydrate energy consumption on CO₂ emissions: revisiting the environmental Kuznets curve hypothesis for Turkey. *Energy*, 160, 1115-1123.
- Pata, U. K., Yurtkuran, S., Kalça, A. (2016). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: ARDL Sınır Testi yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 255-271.
- Payne, J. E. (2009). On the dynamics of energy consumption and output in the US. *Applied Energy*, 86(4), 575-577.
- Phillips, P.C., Hansen, B.E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Phillips, P.C. B., Perron, P. (1988). Testing for unit roots in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rahman, M. M. (2017). Do population density, economic growth, energy use and exports adversely affect environmental quality in Asian populous countries?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77, 506-514.
- Rahman, M. M., Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: new evidence from South Asia. *Renewable Energy*, 147, 399-408.
- Saidi, S., Mani, V., Mefteh, H., Shahbaz, M., Akhtar, P. (2020). Dynamic linkages between transport, logistics, foreign direct investment, and economic growth: Empirical evidence from developing countries. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 141, 277-293.
- Salim, R. A., Hassan, K., Shafiei, S. (2014). Renewable and non-renewable energy consumption and economic activities: Further evidence from OECD countries. *Energy Economics*, 44, 350-360.
- Say, N. P., Yücel, M. (2006). Energy consumption and CO₂ emissions in Turkey: Empirical analysis and future projection based on an economic growth. *Energy Policy*, 34(18), 3870-3876.
- Sebri, M., Ben-Salha, O., 2014. On the causal dynamics between economic growth, renewable energy consumption, CO₂ emissions and trade openness: Fresh evidence from BRICS countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 14-23.
- Sezer, S., Abasiz, T. (2017). The impact of logistics industry on economic growth: An application in OECD countries. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 5(1), 11-23.
- Shahbaz, M., Van Hoang, T. H., Mahalik, M. K., Roubaud, D. (2017). Energy consumption, financial development and economic growth in India: New evidence from a nonlinear and asymmetric analysis. *Energy Economics*, 63, 199-212.
- Shan, J., Yu, M., Lee, C. Y. (2014). An empirical investigation of the seaport’s economic impact: Evidence from major ports in China. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 69, 41-53.

- Soytas, U., Sari, R., Ozdemir, O. (2001). Energy consumption and GDP relation in Turkey: A cointegration and vector error correction analysis. *Economies and business in transition: Facilitating competitiveness and change in the global environment proceedings*, 1, 838-844.
- Stern, D. I. (1993). Energy and economic growth in the USA: a multivariate approach. *Energy Economics*, 15(2), 137-150.
- Stock, J.H., Watson, M.W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.
- Şengül, S., Tuncer, İ. (2006). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: 1960-2000. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(242), 69-80.
- Tang, C. F., Tan, B. W., Ozturk, I. (2016). Energy consumption and economic growth in Vietnam. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1506-1514.
- Vaona, A. (2012). Granger non-causality tests between (non) renewable energy consumption and output in Italy since 1861: The(ir) relevance of structural breaks. *Energy Policy*, 45, 226-236.
- Wesseh Jr, P. K., Lin, B. (2016). Can African countries efficiently build their economies on renewable energy?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 161-173.
- Yurtkuran, S. (2021a). The effect of agriculture, renewable energy production, and globalization on CO₂ emissions in Turkey: A bootstrap ARDL approach. *Renewable Energy*, 171, 1236-1245.
- Yurtkuran, S. (2021b). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin geçerliliği ve yeşil lojistik: Türkiye örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(45), 171-201.
- Zivot, E., Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

PERAKENDE MAĞAZA ORTAM KOKUSUNUN TÜKETİCİ SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ

The Effect of Retail Store Ambient Olfactory on Consumer Purchase Intention

Abdülkadir ÖZTÜRK¹, Gizem BERBER², Ebru MARAŞ ÇAKIR³

¹Dr. Öğr. Üyesi; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, abdulcadir.ozturk@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1855-8892

²Öğr. Gör. Giresun Üniversitesi, Tirebolu Mehmet Bayrak Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, gizem.berber@giresun.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7164-2348

³Doktora öğrencisi; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, ebru_marascakir19@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1640-0303

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
24.02.2021

Kabul/Accepted:
25.08.2021

DOI:
10.18069/firatsbed.885154

Anahtar Kelimeler

Mağaza kokusu, Yaklaşma davranışı, Satın alma niyeti

ÖZ

Günümüz yoğun rekabet ortamında işletmeler hem tüketicileri etkileyebilmek hem de rekabette üstünlük sağlamak için farklı uygulamalar denemektedir. Bu kapsamda mağaza atmosferinde yer alan renk, koku, aydınlatma, müzik ve düzen gibi uyarıcılar işletmelerin mağazalarına kimlik oluşturmada ve tüketici tercihini sağlamada önemli etkiye sahiptirler. Bu doğrultuda mağaza ortamındaki koku, mağazaların hatırlanmasında ve mağaza hakkında imaj oluşturmada bir iletişim aracı olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın amacı, mağaza ortam kokusunun yaklaşma davranışı ve tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada kullanılmak üzere gerekli olan veriler, çevrimiçi anket formu aracılığıyla ve 328 üniversite öğrencisinin katılımıyla toplanmıştır. Ankete katılanların araştırmaya konu olan perakendeci firmanın mağazasında daha önce bulunmuş ve alışveriş yapmış olmaları aranılan koşuldur. Çalışma sonucunda araştırmaya katılan kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre kokulu mağaza ortamında satın alma niyetlerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Mağaza ortam kokusunun hem yaklaşma davranışı hem de satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

In today's intense competitive environment, businesses try different applications to both affect consumers and gain an advantage over the competition. In this context, stimulants such as color, olfactory, lighting, music and layout in the store atmosphere have an important effect in creating identity for the stores of corporate businesses and providing consumer preference. Olfactory can be considered as a communication tool for remembering the stores and creating an image about the store. The aim of this study is to investigate the effect of shop ambient olfactory on approach behavior and consumer purchasing behavior. The data required to be used in the study were collected through an online questionnaire with the participation of 328 university students. It is a sought condition that the participants of the survey have been in the store of the retailer subject to the research and have done shopping. It was observed that female students participating in the study had more intention to purchase in a fragrant store environment than male students. It has been determined that the store environment olfactory has a significant and positive effect on both approaching behavior and purchasing intention.

Keywords

Store Olfactory, Approach behavior, Purchase Intention

Atf/Citation: Öztürk, A., Berber, G., Maraş Çakır, E., Perakende Mağaza Ortam Kokusunun Tüketici Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1261-1272).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Gizem BERBER, gizem.berber@giresun.edu.tr

1. Giriş

İşletmeler rekabet avantajı sağlamak ve değişen tüketici istek ve ihtiyaçlarına karşılık verebilmek için mağazalarında farklı bir atmosfer yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle vitrin düzenlemeleri, kullanılan renkler, koku, aydınlatma, müzik gibi birçok özelliğe dikkat etmektedirler (Bozpolat, 2017:101). Tüketiciler ise alışveriş yaparken iyi bir deneyim yaşamak istemektedirler. Bu durum, mağaza ortamı faktörleriyle tüketicinin hoşuna gidecek bir ortam yaratılarak, mağazada daha çok vakit geçirmelerinin sağlanması ve satın almaları artırmakla mümkün olabilecektir (Karakışoğlu ve Aslan, 2016: 223).

Andreani'ye (2007: 3-4) göre duyu, hissetme, düşünme, hareket etme ve ilişki kurma boyutları sayesinde müşteriler bir mal veya hizmeti diğerinden farklılaştırabilir. Tüketiciler mal ya da hizmeti bu beş yaklaşımı kullanarak seçmekte ve tüketme sürecinde tecrübe etmektedirler. Bu doğrultuda bir duyuusal deneyim olan kokunun da mağaza ambiyansı olarak kullanılması müşterilere farklı bir deneyim sunmaktadır. Bu nedenle bir mağazada hoş bir kokunun varlığı, mağazaya ve ürünlerine yönelik tüketici tepkilerini arttırmanın etkili yollarından biridir. Bu tepkiler mağazada daha fazla kalma ve daha aktif katılım olan yaklaşıma davranışı ile sonuçlanabilecektir (Spangenberg vd., 1996: 77-78).

Odabaşı ve Barış'ın (2015: 143) alışveriş ortamında güzel kokular kullanılmasının tüketicilerin duygularını etkileyip etkilemediğini inceledikleri çalışmalarında, mağaza ortam kokusunun müşteriyle bağ kurmayı sağlayan önemli özelliklerden birisi olarak değerlendirilmektedir. Bu sonuç ise mağaza sahiplerini alışveriş ortamlarını hoş kokularla konumlandırmaya cesaretlendirecek niteliktedir.

Koku, tüketicilerin duygularına seslenerek iyi deneyimler yaşamasını sağlamak, tüketicilerin bilinçaltına mesajlar iletmek ve tüketicinin marka bağlılığını sağlamak için markalar tarafından başvurulan bir pazarlama aracı haline gelmiştir (Simavoğlu ve Kuştepe, 2018: 693). Bunu fark eden markalar, mağazalarını veya ürünlerini özel kokularla donatarak satışlarını arttırmaya çalışmaktadırlar (Tuncel, 2019: 178-179). Markalar adına özel kokular yaratılarak bu duyunun marka için bir imza haline getirilmesi sağlanmakta ve tüketicilerde kalıcı bir etki bırakılmaktadır (Çakır Yegel, 2010: 57). Bu doğrultuda koku tasarımı yapan işletmeler ise oluşturulan kokuların; mekana, markanın konseptine, tüketicilere verilmek istenen mesaja uygun olmasına dikkat etmelidirler (Keş ve Başer, 2016: 588).

Yapılan açıklamalar çerçevesinde bu çalışma şu sorulara cevap aramaktadır:

- Bir mağaza ortamının çevresel uyarıcısı olan kokusunun tüketici yaklaşma davranışı ve satın alma niyetlerine etkisi var mıdır?
- Mağaza ortam kokusunun katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, medeni durum, yaş, gelir durumu) göre satın alma niyetlerin de farklılık göstermekte midir?

Tanımsal araştırmaya uygun tasarlanan çalışmada, üniversite öğrencilerinin mağaza ortam kokusuna yaklaşım farklılıkları ve kokulu ortamda mağazaya yaklaşma davranışları ve satın alma niyetleri incelenmiştir. Mağaza ortamdaki kokunun, yaklaşma davranışı ve tüketicinin satın alma niyetine etkisi ile yaklaşma davranışının satın alma niyetine etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Diğer çalışmalarda kokunun satın alma niyeti üzerine etkisi incelenirken bu çalışma da kokunun yaklaşma davranışına etkisi ve bu doğrultuda satın alma niyetine etkisine vurgu yapılmıştır.

1. Literatür Taraması

1.1. Koku ve Mağaza Ortam Kokusu

Koku; hatırlamayı, arzulamayı ve güdülenmeyi sağlayan bir duyu organımızdır (Simavoğlu ve Kuştepe, 2018: 693). Koku alma duyusu; kaygı, güven, anı, algı, hafıza vs. üzerinde etkileri olan, duyguları tetikleyici ya da engelleyici etkiye sahiptir. Bu duyuyu harekete geçiren bölgelerin çoğu, duygular ve hafıza ile ilgili bir sistem olan limbik sistemde yer almaktadır (Gürdin, 2019: 2161).

Hafıza ve duyu arasındaki ilişkiyi artıran kokunun yaratacağı etki kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Bu doğrultuda, koku faktörü markalar tarafından dikkate alınmalı ve hedef kitleye göre doğru koku tercihi yapılmalıdır (Simavoğlu ve Kuştepe, 2018: 694). Kokunun tüketiciler üzerinde etkisinin olup olmadığını gözlemlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada (Gürdin, 2019: 2160), tüketicilerin satın alma kararı verirken

kokudan etkilenip etkilenmedikleri net bir şekilde ifade edilmemekle birlikte kokudan kısmen etkilendikleri belirtilmiştir. Katılımcılar beğendikleri bir ürün kötü kokuyorsa satın almayacaklarını, aldıkları bir ürünün kokusunu da rahatlıkla anımsayacaklarını dile getirmişlerdir. Kokunun satın alma davranışı üzerindeki etkisi cinsiyetler açısından değerlendirildiğinde ise kadınların satın alma davranışı sürecinde erkeklere kıyasla kokuya daha fazla dikkat ettiği görülmüştür.

Tüketicileri kokulu ve kokusuz ortamlarda tanıdık ve tanıdık olmayan markalarla karşılaştıran Morrin ve Ratneshwar (2000:157) her bir tüketicinin her bir markayı değerlendirmek için ne kadar zaman harcadığını belirlemiş ve daha sonra da marka isimlerini hatırlama, hafızada tutma ve tanıma durumlarını test etmiştir. Sonuç olarak, hoş bir kokunun özellikle tanıdık olmayan markaların değerlendirilmesinde olumlu etki yaptığı görülmüştür. Ayrıca, hafızada tutma ve hatırlamada kokunun etkisinin daha çok olduğu, fakat tanımada kokunun etkisinin daha az olduğu belirtilmiştir.

Kokuyu gösterebilimsel olarak inceleyen Keş ve Başer (2016: 594-595), gösterebilimsel açıdan her kokunun bir alt mesajının bulunduğunu ve kokuya, beynin düşünmeden tepki vermesi mesajın yerini kolayca bulmasını sağladığını belirtmişlerdir. Kokunun bu özelliğinden dolayı çoğunlukla marka imajı oluşturmada kullanımının yaygınlaştığını belirterek kendine ait kokusu olan markaların tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de artmaya başladığını ifade etmişlerdir.

Kurumsal markaya kimlik kazandırılmasında, duyuyla marka arasında ilişkinin kurulmasının önemini değerlendiren Çakır Yegel (2010: 60-61) ise koku, ses, dokunuş, tat gibi birçok duyu ile ilişkilendirilmiş bir markaya hedef kitlelerin kendilerini daha yakın hissedebileceklerini savunmuştur. Bu durumda hedef kitlelerin markayı daha net algılayarak tanımlayabilecekleri belirtilmiştir. Aynı şekilde Budün ve Ertürk (2020: 63-64), tüketicilerin bir markaya tutum geliştirmesinde beş duyu organının rolüne odaklanarak odak grup görüşmesi yapmışlardır. Bu kapsamda kokuyla ilgili sorulara verilen cevaplara göre; tüketicilerin, koku vasıtasıyla ürünleri ve markaları diğerlerinden ayırt edebildiklerini, ortam kokusunun ruh hallerini ve duyu durumlarını doğrudan etkilediklerini, mağazaya özgü bir kokunun tüketici tercihlerinde ve markaya bağlılığında etkili olacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca belirli bir kokusu olan markalara, kokuya sahip olmayan markalara kıyasla daha fazla bedel ödeyebilecekleri sonucu elde edilmiştir.

Soars (2009: 286) işletmelerin, perakende sektöründeki ekonomik sıkıntılar ve tüketicilerin sınırlı kaynaklarını harcamada daha ayırt edici olması nedeniyle müşterinin ihtiyaçlarını anlamaya, onları motive etmeye yatırım yapmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, ses, görüntü, koku dokunma hissi gibi etkileyici duysal uyarıların alışveriş deneyimini ve davranışını etkileyerek geliştirebileceğini ileri sürmüştür. Grębosz ve Wrońska (2012: 75) ise, rekabet nedeniyle müşterilerin beklentilerini karşılamak için yeni müşteri değeri yaratma yöntem ve araçlarının bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. İşletmelerin klasik pazarlama yöntemleri yerine duygusal pazarlamaya başvurularak tüketicinin davranışlarını etkileyebileceklerini değerlendirilmiştir.

Anggie ve Haryanto (2011: 85) çalışmalarında, kokunun, yaklaşım davranışı ve satın alma niyetine etkisini analiz etmişlerdir. Mağazada hoş bir kokunun olmasının tüketiciyi olumlu etkilediği görülmüş ve daha fazla zaman harcayabilecekleri, farkındalığın artabileceği, hoş bir şekilde hatırlanmayı sağlayacağı belirlenmiştir. Bu doğrultuda; kokunun, yaklaşım davranışı ve satın alma davranışını etkileyebileceği savunulmuştur.

1.2. Yaklaşma Davranışı

Bir mağaza ortamındaki çevresel uyarılar tüketici davranışlarını etkilemektedir. Mehrabian ve Russell’ın 1974’te ortaya koyduğu (S-O-R) Uyarıcı (Stimulus)-Organizma (Organism)- Davranış (Response) modeli bireylerin çevresel uyarıcılara nasıl tepki gösterdikleriyle ilgili temel bir modeldir. Model, bireyin çevresel uyarılara maruz kalmasının ya olumlu olarak değerlendirilen uyarılma ya da olumsuz olarak değerlendirilen uyarılma ile sonuçlanacağını önerir. Olumlu uyarılma, yaklaşma davranışına neden olurken, negatif uyarılma kaçınma davranışına neden olacaktır. Yaklaşma davranışı, çevrede fiziksel olarak kalma arzusunun, daha aktif katılım ve müşterinin satın alma niyetini artırma gibi özelliklere sahip olduğunu açıklamaktadır. Kaçınma davranışının ortamdaki uzaklaşma arzusu, daha az katılım ve daha az satın alma eğilimi gibi özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir (Anggie ve Haryanto, 2011:89; Morrin ve Ratneshwar, 2000:158). SOR modeli temel alınarak yapılan bir çok araştırmada; mağaza ortamının, fiyatların, sunum ve mağaza çalışanlarının tüketici

davranışlarına etkileri belirlenmiştir (Donovan ve Rositter, 1982: 56; Donovan vd., 1994: 291, Mower vd., 2012: 449, Singh vd., 2014: 22).

Eroğlu vd. (2003: 148) tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre, online mağaza web sitesinin atmosferik özelliklerinin artırılmasının, alışveriş yapan kişinin hissettiği alışveriş keyfini arttırdığı görülmüştür. Ayrıca, site atmosferinin memnuniyet, tutum ve yaklaşım/kaçınma davranışı üzerindeki etkisinin doğrudan olmadığı ve müşterinin yaşadığı duyguların bir sonucu olduğu belirtilmiştir.

Kokulu bir mağaza ortamında ve kokusuz bir mağaza ortamındaki değerlendirmeler ve davranışlar arasında yapılan bir çalışmada, tüketici değerlendirmeleri arasında farklılık bulunmuştur. Kokulu ortamdaki deneklerin, kokusuz ortamdaki deneklere göre mağazada daha fazla zaman geçirdikleri gözlemlenmiştir (Spangenberg vd., 1996: 77). Benzer şekilde Anggie ve Haryanto (2011: 97-98), bir mağazada koku kullanımının tüketicileri mağazayı daha uzun süre ziyaret etmesini etkileyebileceğini ve tüketici davranışları üzerinde olumlu bir etki sağlayabileceği sonucuna ulaşmıştır. Mattila ve Wirtz'ın (2001: 285) araştırma sonuçları, ortam kokusu ve müzik, uyandırıcı nitelikleri açısından birbiriyle uyumlu olduğunda, tüketicilerin çevreyi daha olumlu değerlendirdiğini, daha yüksek seviyelerde yaklaşım ve dürtüsel satın alma davranışları sergilediğini göstermektedir. Yaklaşım/kaçınma teorisinde beklendiği gibi Chebat ve Michon'a (2003: 537) göre, perakende ortamının ruh hali iyileştirilmiş algısı, kokuya duyulan duygusal tepkiler, daha sonra tüketici harcamalarını etkileyen daha olumlu bir ortam algısına yol açmaktadır.

Perakende mağaza ortamında, ortam kokusu ve müzik arasındaki tutarlılığın mağazanın ve mağaza ortamının daha olumlu değerlendirilmesine yol açtığı Spangenberg vd., (2005: 13) yaptıkları çalışmada vurgulamışlardır. Karakaşoğlu ve Arslan (2016: 240) tarafından yapılan çalışmada, hizmet ortamında; çalışanların görünüşü, müzik ve mağazanın iç tasarım çekiciliğinin satın alma niyetini etkilediği görülürken, çalışanların davranışı ile temizlik ve koku faktörlerinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.

Bu doğrultuda, mağazaların çevresel uyarıcılarında olan kokunun, bu çalışmaya katılanların yaklaşım davranışına bu durumda satın alma niyeti üzerindeki etkisi çalışmanın temel konusu olarak değerlendirilebilir.

1.3. Satın Alma Niyeti

Satın alma niyeti, mal ya da hizmet satın almak isteyen tüketicinin niyetini ifade eder (Lin, Wu ve Chen, 2013: 32). Bir ihtiyacın ortaya çıkması, ürün sınıfının, ürün kategorisinin ya da markanın belirlenmiş olması durumlarında kendini göstermektedir. Satın alma niyeti ve çevre ya da kişisel etkilerinin birleşmesiyle de satın alma davranışı oluşmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2015: 375).

İşletmeler yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmek için tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemelidir. Bunun için farklı ve benzersiz ürünler yaratarak ürünün farklılığını ortaya koymaları, marka bağlılığı yaratmaları gerekmektedir (İlban vd., 2011: 63). Bu doğrultuda, genç tüketicilerin spor ayakkabısı tercihleriyle ilgili yapılan çalışmada Ayas (2012: 163), marka bağlılığı, algılanan kalite, marka çağrışımları, marka farkındalığı gibi marka değerinin algılanan boyutlarının tüketici satın alma davranışlarına olan etkilerini incelemiştir. Sonuç olarak, marka değeri boyutlarından en çok marka bağlılığı ve marka çağrışımlarının satın alma kararında etkili olduğu görülmüştür.

Perakendeci mağaza özelliklerinden olan; mağaza imajı, hizmet kalitesi ve bilinirlik gibi kavramların tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla Türkyılmaz vd., (2016: 287) çalışmalarında mağaza imajının, müşteriyle etkileşim ve problem çözme, güvenilirlik, işletme politikası ve fiziksel olanaklardan oluşan hizmet kalitesinin, perakendecilerin bilinirlik düzeyini etkilediğini görmüşlerdir. Bu bilinirliğin ise tüketicinin satın alma tutumunu olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Karakaşoğlu ve Arslan (2016: 240) ise mağazanın hizmet ortamının marka imajı oluşturmada ve satın alma niyetinde etkisinin olduğunu belirlemiş ve marka imajının da satın alma niyetini etkilediğini saptamıştır. Plansız satın alma kararlarını inceleyen Beytulova ve Yaşın (2018: 75), satın alma kararlarında mağaza atmosferi ile ilgili değişkenlerden mağaza düzeni değişkeninin etkisinin olduğu saptanmıştır.

Hussain ve Ali (2015: 35), mağaza atmosferinin tüketici satın alma niyeti üzerindeki etkilerini tanımlamayı amaçlamışlardır. Perakende zincir mağazaları tercih edilerek, mağazaları ziyaret eden tüketicilere anket

uygulaması yapılmıştır. Sonuç olarak; atmosferik değişkenlerin temizlik, koku, ışıklandırma ve düzen gibi faktörlerin tüketicilerin satın almalarında olumlu etkisinin olduğu, müzik ve renk gibi faktörlerin tüketicilerin satın alma niyetinde önemsiz bir etkiye sahip olduğu ve sıcaklığın ise neredeyse etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Ürünlerle uyumlu ve uyumsuz ortam kokularının tüketicinin satın almaya karar verme aşamasındaki etkisini inceleyen Mitchell vd. (1995: 229), ortam kokusunun ürünlerle uyuşması durumunda tüketicilerin daha fazla zaman harcadıkları ve daha çok bilgi edinerek çıkarımlarda buldukları görülmüştür. Ürünlerle uyumlu kokuların olduğu koşullardaki tüketicilerin, ürünlerle uyumsuz kokuların olduğu koşullardaki tüketicilere göre daha fazla talepte bulunabilecekleri ve bilişsel zenginleşmenin artacağı şeklinde değerlendirilmiştir.

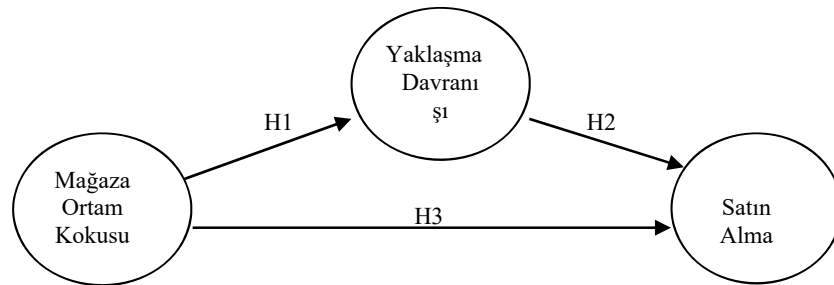
Mağaza ortamı çevresel uyarıcısı uyarıcılarından olan koku mağazaların imajlarına, müşteriyle etkileşim sağlamasına, mağaza hizmet kalitesi oluşturmaya ve mağaza bilinirliği üzerine etkileri yapılan çalışmalarda yukarıda açıklanmıştır. Bu çalışmada mağaza ortam kokusunun mağazaya yaklaşma davranışı üzerine etkisi ve tüketici satın alma üzerine etkisi ile ilgili araştırma için uygulama yapılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı, Tasarımı ve Yöntemi

Bu çalışmada, mağaza ortamındaki kokunun, yaklaşma davranışı ve tüketicinin satın alma niyetine etkisi ile yaklaşma davranışının satın alma niyetine etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ve Giresun Üniversitesi öğrencilerini kapsamaktadır. Ayrıca araştırmaya mağaza ortamı olarak Türkiye’de yaygın mağazası olan bir perakende işletmesi dâhil edilmiştir. Perakende mağazasının adı etik kurallar gereği çalışmada verilmemiş ve X mağazası olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, araştırma sonuçları yalnızca araştırmaya dâhil edilen örnekleme ait olup genele yansıtılması açısından sınırlıdır. Örneklemini Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ve Giresun Üniversitesi öğrencileri oluşturan araştırmanın, kavramsal modelinden yola çıkılarak anket formu hazırlanmıştır. Anketler çevrimiçi anket yöntemi ile uygulanmıştır. İki bölümden oluşan anketin, ilk bölümünde koku, yaklaşma davranışı ve satın alma niyeti değişkenlerine ait sorular yer almaktadır. İkinci bölümünde öğrencilerin demografik bilgilerinin elde edilmesi için cinsiyet, medeni durum, yaş ve gelir durumuyla ilgili sorular yer almaktadır.

Araştırmada tüketicilerin iç mekândaki koku algılarını ölçmeye yönelik 7 soru farklı iki çalışmadan alınarak oluşturulmuştur. Anggie ve Hayranto' nun (2011) yapmış olduğu çalışmadan 4 soru, Hussain ve Ali' nin (2015) yapmış olduğu çalışmadan ise 3 soru alınmıştır. Yaklaşma davranışı soruları, Russell ve Mehrabian (1974) tarafından genel yaklaşım-kaçınma niyetlerini ölçmek için kullanılan çeşitli soruları temel alıp perakende alışveriş niyetlerine uyarlayan Donovan ve Rossiter'ın (1982) çalışmasındaki yaklaşma davranışı sorularından alınmış olup, 5 sorudan oluşmaktadır. Satın alma niyeti soruları ise 3 tane olup Maxham (2003) çalışmasından alınmıştır. Toplam 15 soruluk anket oluşturulmuştur. Söz konusu anket sorularının tümünün 5’li Likert tipi ölçeğine uygun olarak cevaplandırılması istenmiştir.

Araştırmanın amacına uygun olarak Şekil 1’deki model oluşturulmuştur. Araştırma modelinde; koku, yaklaşma davranışı ve satın alma niyeti değişkenleri yer almaktadır. Değişkenler ve değişkenler arasındaki ilişki ilgili literatür dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Kokunun markaların değerlendirilmesinde etkili olduğu, özellikle hoş bir kokunun marka tercihinde olumlu etki yarattığı bilinmektedir. Ayrıca hafızada tutma ve hatırlamada kokunun etkisinin olduğu görülmektedir (Morrin ve Ratneshwar, 2000; Çakır Yegel, 2010; Anggie ve Haryanto, 2011; Moreira vd., 2017; Spangenberg vd., 1996; Chebat ve Michon, 2003). Bu doğrultuda ilk hipotez:

H1: Mağaza ortam kokusunun yaklaşma davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Çevrede fiziksel olarak daha çok kalma ve daha fazla aktif katılım olarak tanımlanan yaklaşma davranışının müşterinin satın alma niyetini artırma gibi özelliklere sahip olduğu ifade edilmektedir. Mağazada zaman geçirmekten mutluluk duyan tüketicilerin daha fazla zaman harcayacağı ve mutlu duygu sonucunda satın alma davranışının da artacağı söylenebilir (Morrin ve Ratneshwar, 2000: 158, Anggie ve Haryanto, 2011: 97-98, Mattila ve Wirtz, 2001: 285). Bu doğrultuda ikinci hipotez:

H2: Yaklaşma davranışının satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Atmosferik değişkenlerin temizlik, koku, ışıklandırma ve düzen gibi faktörlerin tüketicilerin satın alımları üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Özellikle mağazadaki güzel kokunun tüketicilerin satın alma davranışlarını olumlu etkilediği görülmektedir (Gürdin, 2019; Hussain ve Ali, 2015; Anggie ve Haryanto, 2011; Budün ve Ertürk, 2020). Bu doğrultuda üçüncü hipotez:

H3: Mağaza ortam kokusunun satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.

2.1. Verilerin Analizi ve Bulgular

Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Veriler

	Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	187	57
	Kadın	141	43
Yaş	18-20	117	35,7
	21-23	137	41,8
	24-26	40	12,1
	27-29	17	5,2
	30 ve üzeri	17	5,2
Hane Geliri	2000TL-4000TL	196	59,8
	4001TL-6000TL	67	20,4
	6001TL-8000TL	36	11,0
	8001TL ve üzeri	29	8,8
Eğitim Durumu	Ön Lisans	130	39,6
	Lisans	163	49,7
	Lisansüstü	35	10,7
Toplam		328	100,0

Tablo 1’de çalışmaya katılanların cinsiyetlerine bakıldığında erkek öğrenciler katılımcıların %57’sini kadın öğrenciler katılımcıların %43’ünü oluşturduğu görülmektedir. Yaş grupları incelendiğinde 21-23 yaş grubu %41,8’lik oranla ilk sıra yer alırken 18-20 yaş grubu %35,7’lik oranla ikinci sırada yer almaktadır. Katılımcıların aylık hane gelirleri incelendiğinde asgari ücret aralığı olarak da değerlendirebileceğimiz aralığın çoğunlukta olduğu (%59,8) görülmektedir. Çalışma üniversite öğrencileri üzerine yapılmıştır. Katılımcıların okumuş oldukları programlara bakıldığında en fazla katılımcı %49,7’lik oranla lisans öğrencileridir. Lisansüstü öğrenciler %10,7’lik oranla en az katılımcının olduğu programdır.

Perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 2: Mağaza Ortam Kokusunun Satın Alma Niyetine Etkisinde Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Fark Analizi Sonuçları

		F	p	t	Serbestlik Derecesi	p (2-tailed)
Satın Alma Niyeti	Varyanslar Homojen Kabul Edildiğinde	,041	,840	3,379	326	,001
	Varyanslar Homojen Kabul Edilmediğinde			3,366	296,968	,001

Bu doğrultuda perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde, cinsiyet grupları arasında farklılık olup olmadığını anlamak için bağımsız iki örnek t testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre “Grup varyansları homojen” olduğu görülmüş ($\text{sig}=0,840>0,05$) ve değerlendirmede grup varyansları homojen olan satırdaki anlamlılık değerine bakılmıştır. Bu değere göre ($\text{sig}=,001 < ,05$) mağaza ortam kokusunun satın alma niyetlerinde cinsiyette farklılık yaratacağı belirlenmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Cinsiyetine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Kadın	187	3,4037	1,00206	,07328
Erkek	141	3,0213	1,03142	,08686

Bu durumda Tablo 3’teki ortalamalara bakıldığında, satın alma kararında kadınların (3,403) erkeklere (3,02) göre perakende mağaza kokusundan satın alma kokusundan daha fazla etkilendiği görülmektedir.

Tablo 4: Mağaza Ortam Kokusunun Satın Alma Niyetine Etkisinde Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Homojenlik Testi

Levene Testi	Serbestlik Derecesi 1	Serbestlik Derecesi 2	P
,284	4	323	,888

Perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde katılımcıların yaşlarına göre farklılık olup olmadığını anlamak için Anova testi yapılmıştır. Anova testi öncesi grup varyanslarının homojenliği testi için Levene uygulanmıştır. Tablo 4’te elde edilen sonuçlara göre ($\text{sig}=0,888>0,05$) yaş değişkeni için grup varyanslarının homojen olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Mağaza Ortam Kokusunun Satın Alma Niyetine Etkisinde Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Fark Analizi Sonuçları

	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareleri	F	P
Gruplar Arası	5,641	4	1,410	1,333	,258
Gruplar İçi	341,822	323	1,058		
Toplam	347,463	327			

Grup varyansları homojen özellik gösterdiği için grup ortalamaları fark testi için F testi uygulanmıştır. Tablo 5’te varyans analizi sonucuna göre, perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde katılımcıların yaş gruplarına göre farklılık göstermediği görülmektedir ($\text{sig}=0,258> 0,05$).

Tablo 6: Mağaza Ortam Kokusunun Satın Alma Niyetine Etkisinde Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre Homojenlik Testi

Levene Testi	Serbestlik Derecesi 1	Serbestlik Derecesi 2	P
1,451	3	324	,228

Perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde katılımcıların gelirlerine göre farklılık olup olmadığını anlamak için Anova testi yapılmıştır. Anova testi öncesi grup varyanslarının homojenliği testi için Levene uygulanmıştır. Tablo 6'da elde edilen sonuçlara göre ($\text{sig}=0,228>0,05$) gelir değişkeni için grup varyanslarının homojen olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Mağaza Ortam Kokusunun Satın Alma Niyetine Etkisinde Katılımcıların Gelirlerine Göre Fark Analizi Sonuçları

	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareleri	F	P
Gruplar Arası	7,610	3	2,537	2,418	,066
Gruplar İçi	339,853	324	1,049		
Toplam	347,463	327			

Tablo 7'de varyans analizi sonucuna göre, perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisi katılımcıların gelir gruplarına göre farklılık göstermemektedir ($\text{sig}=0,066>0,05$).

Tablo 8: Mağaza Ortam Kokusunun Satın Alma Niyetine Etkisinde Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Homojenlik Testi

Levene Testi	Serbestlik Derecesi 1	Serbestlik Derecesi 2	P
,256	2	325	,775

Perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde katılımcıların eğitim durumlarına göre farklılık olup olmadığını anlamak için Anova testi yapılmıştır. Anova testi öncesi grup varyanslarının homojenliği testi için Levene uygulanmıştır. Tablo 8'de elde edilen sonuçlara göre ($\text{sig}=0,775>0,05$) eğitim durumları için grup varyanslarının homojen olduğu söylenebilir.

Tablo 9: Mağaza Ortam Kokusunun Satın Alma Niyetine Etkisinde Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Fark Analizi Sonuçları

	Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareleri	F	P
Gruplar Arası	2,419	2	1,210	1,139	,321
Gruplar İçi	345,044	325	1,062		
Toplam	347,463	327			

Tablo 9'da varyans analizi sonucuna göre, perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde katılımcı eğitim gruplarına göre farklılık göstermemektedir ($\text{sig}=0,321>0,05$).

Fark test değerleri incelendiğinde katılımcıların demografik özelliklerinde sadece cinsiyete göre farklılık görülmektedir. Perakende mağaza kokusunun erkeklere göre kadınların satın alma niyetini daha fazla etkili olduğu belirlenmiştir.

2.2. Faktör Analizi

Çalışmada yer alan ifadelerin istenilen yapıda bir araya gelip gelmeyeceğini belirlemek ve yapıların çalışma modeline uyumlu olup olmayacağını belirlemek üzere Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Satın alma niyetinin 3. sorusu, "yakın zamanda X mağazalarından ürün satın almayacağım" ve yaklaşma davranışının 5. sorusu, "X mağazalarında başlangıçta harcamayı düşündüğümden daha fazla harcama yaparım" faktör yapısını bozdukları için uygulamaya katılmadan analizler yapılmıştır. Değişkenlere ait faktör analizi sonuçları Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10: Değişkenlere Ait Faktör Analizi Sonuçları

	Ortalama Katılım	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa	Açıklanan Varyans
Mağaza Ortam Kokusu			,935	55,848
X mağazalarının kokusu mağazada daha fazla zaman geçirmemi sağlar.	2,62	,816		
X mağazalarının kokusu benim tekrar mağazaya gelmemi sağlar.	2,45	,814		
X mağazalarının kokusu beni evimdeymiş gibi hissettirir.	2,33	,812		
X mağazalarının kokusu beni huzurlu hissettirir.	2,67	,798		
X mağazalarının kokusu beni daha fazla satın almaya teşvik eder.	2,41	,787		
X mağazalarının kokusu beni mutlu eder.	2,70	,783		
X mağazalarının kokusu beni rahatlatır.	2,87	,780		
Yaklaşma Davranışı			,864	13,480
X mağazalarının ortamından hoşlanırım.	3,22	,787		
X mağazaları diğer tüketicilerle rahatça diyalog kurabileceğim bir ortama sahiptir.	3,07	,782		
X mağazalarında ürünleri inceleyerek zaman harcamak isterim.	3,35	,704		
X mağazalarında alışveriş yapmaktan keyif alırım.	3,46	,618		
Satın Alma Niyeti			,830	5,486
Gelecekte X mağazalarından ürün satın alma niyetindeyim.	3,45	,840		
Giyim sektöründe genellikle X ürünlerini tercih ederim.	3,03	,815		

KMO: ,914 Açıklanan Toplam Varyans: % 74,814

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait Cronbach's Alpha değerleri sırasıyla mağaza ortam kokusu için $\alpha=0,935$, yaklaşma davranışı için $\alpha=0,864$ ve satın alma niyeti için ise $\alpha=0,830$ 'dur. Elde edilen değerler Coşkun vd., (2015: 126) göre kabul edilen değerin ($,70$) üzerindedir ve ifadeler ölçmek istenen konuyu güvenli bir şekilde ölçmektedir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test sonucu $0,914$ 'tür ve veri setinin analizlere uygun olduğundan bahsedilebilir.

2.3. Regresyon Analizi ve Bulgular

Mağaza ortam kokusunun ve yaklaşma davranışının satın alma niyeti üzerine etkisiyle ilgili yapılan çalışmanın, araştırma modelindeki değişkenler arasındaki hipotezleri test etmek amacıyla iki farklı regresyon modeli belirlenmiş ve analizleri yapılmıştır.

H1 hipotezini test etmede bağımlı değişken yaklaşma davranışı bağımsız değişken mağaza ortam kokusudur. Analiz sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Mağaza Ortam Kokusunun Yaklaşma Davranışı Üzerindeki Etkisi

	β	t	p
Bağımsız Değişken			
Mağaza Ortam Kokusu	,566	13,226	,000
$R^2 = ,349$ Uyarılmış $R^2 = ,347$ F= 174,925 $p < 0,05$ <i>Bağımlı Değişken; Yaklaşma Davranışı</i>			

Tablo 11 incelendiğinde bağımsız değişken mağaza ortam kokusu bağımlı değişken yaklaşma davranışının %34,9’sini açıklamaktadır. β katsayısının pozitif olması ve elde edilen p değerlerine göre, H1 hipotezi kabul edilmiştir.

H2 ve H3 hipotezlerini test etmede bağımlı değişken satın alma niyeti bağımsız değişkenler mağaza ortam kokusu ve yaklaşma davranışdır. Analiz sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Mağaza Ortam Kokusu ve Yaklaşma Davranışının Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi

	β	t	p
Bağımsız Değişken			
Mağaza Ortam Kokusu	,179	3,337	,001
Yaklaşma Davranışı	,658	11,749	,000
$R^2 = ,490$ Uyarılmış $R^2 = ,477$ F= 150,206 $p < 0,05$ <i>Bağımlı Değişken; Satın Alma Niyeti</i>			

Tablo 12 incelendiğinde bağımsız değişkenler mağaza ortam kokusu ve yaklaşma davranışı satın alma niyetinin %47,7’sini açıklamaktadır. Satın alma niyetinin açıklayıcılığı incelendiğinde yaklaşma davranışı daha fazla katkıda bulunduğu görülmektedir. β katsayılarının pozitif olması ve elde edilen p değerlerine göre, H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmiştir.

3. Sonuç

Günümüzde tüketiciler sadece fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmasından tatmin olmayarak duygusal ihtiyaçlarının da karşılanmasını beklemektedirler. Bu nedenle işletmeler tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemek amacıyla tüketicilerin duyularına yönelmeye başlamışlardır. Bu şekilde işletmeler kendi mal ve hizmetleri nasıl çekici kılacaklarının yollarını aramaktadırlar. Bu kapsamda satın alma noktalarında koku, müzik, renk, aydınlatma gibi unsurları tüketicinin satın alma kararı verme sürecinde etkin olarak kullanmaya başlamışlardır. Ayrıca, tüketici zihninde yer edinmek, müşteri memnuniyeti sağlamak, marka imajı yaratmak, rakiplerden farklılaşmak amacıyla da bu unsurların kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada, perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde, cinsiyet grupları arasında farklılığın olup olmadığını anlamak için bağımsız iki örnek t testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre mağaza ortam

kokusunun satın alma niyetine etkisinde cinsiyette farklılık yaratacağı belirlenmiştir. Gürdin (2019: 2160) çalışmasında tüketicilerin satın alma kararı verirken kokudan etkilendikleri ve özellikle kadınların kokulu mağaza ortamlarında satın alma niyetlerinin erkeklere göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada da literatürde olduğu gibi kadınların erkeklere göre kokulu mağaza ortamında satın alma niyetlerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Katılımcıların yaşlarının, gelirlerinin perakende ve eğitim durumlarının mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde farklılık gösterip göstermediğini anlamak için Anova testi yapılmıştır. Perakende mağaza kokusunun satın alma niyetine etkisinde katılımcı yaş gruplarına, gelir gruplarına ve eğitim gruplarına göre farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla regresyon analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda mağaza ortam kokusunun yaklaşma davranışı üzerinde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle H1 hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca mağaza ortam kokusunun ve yaklaşma davranışının satın alma niyetini pozitif ve anlamlı olarak etkilediği görüldüğünden hem H2 hem de H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Perakende mağaza ortam kokusunun ve yaklaşma davranışının satın alma niyetine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, Morrin ve Ratneshwar, 2000; Çakır Yegel, 2010; Anggie ve Haryanto, 2011; Moreira vd., 2017; Spangenberg vd.,1996; Chebat ve Michon, 2003 çalışmalarında olduğu gibi tüketicilerin mağaza atmosferi unsurlarından olan kokudan etkilendiği belirlenmiştir. Bu nedenle işletmeler ortam kokusu alanında uzmanlaşmış veya bu alanda çalışmalarda bulunan firmalarından destek alarak marka kimliklerini yansıtan kokular belirlemeleri ve mağaza ortamında kullanmaları önerilmektedir.

İlerideki çalışmalar farklı ürün grubu mağazalarını tercih edebilir. Kokunun yanı sıra mağaza atmosferini oluşturan müzik, renk vb. diğer mağaza unsurlar daha önceki çalışmalarda genellikle birlikte kullanılmıştır. Mağaza atmosferini oluşturan bu değişkenlerin yaklaşma davranışı dolayısı ile satın alma niyetleri arasındaki ilişkilerde ileriki çalışmalarda araştırılabilir. Mağaza ortam kokusunun deneysel pazarlama aracılığıyla satın alma niyetine etkisi ya da kokunun marka değeri üzerine etkisi incelenebilir.

Kaynakça

- Andreani, F. (2007). Experiential Marketing (Sebuah Pendekatan Pemasaran). *Jurnal Manajemen Pemasaran*, 2(1).
- Anggie, C., Hayranto, J. O. (2011). Analysis of the Effect of Olfactory, Approach Behavior and Experiential Marketing toward Purchase Intention. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 85-101.
- Ayas, N. (2012). Marka Değeri Algılamalarının Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (7:1), 163-183.
- Beytulova, E., Yaşın, B., (2018). Tüketicilerin Plansız Satın Alma Kararları Üzerinde Tüketici Özelliklerinin ve Mağaza Atmosferinin Rolü. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 75-88.
- Büdü E., Ertürk Y. D. (2020). Beş Duyu Kullanımı İle Duyusal Markalama: Tüketici Tutumlarını Belirleme Üzerine Bir Odak Grup Çalışması. *Etkileşim Dergisi*, 3(5), 52-71.
- Bozpolat, C. (2017). Mağaza Atmosferinin Tüketici Tercihindeki Önemi. *The Journal of Social Sciences*, 1 (2), 94-101.
- Chebat, J. C., Michon, R. (2003). Impact of Ambient Odors on Mall Shoppers' Emotions, Cognition, and Spending: A Test Of Competitive Causal Theories. *Journal Of Business Research*, 56(7), 529-539.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık.
- Çakır Yegel, S. (2010). *Markaların Duyular Yoluyla Şekillenmesi: Duyusal Markalama*. Akademia, 39-67.
- Donovan, R. J., Rossiter, J. R. (1982). Store Atmosphere: An Environmental Psychology Approach. *Journal Of Retailing*, 58(1), 34-57.
- Donovan, R. J., Rossiter, J. R., Marcolyn, G., Nesdale, A. (1994). Store Atmosphere And Purchasing Behavior. *Journal Of Retailing*, 70(3), 283-294.
- Eroglu, S. A., Machleit, K. A., Davis, L. M. (2003). Empirical Testing Of A Model Of Online Store Atmospherics And Shopper Responses. *Psychology & Marketing*, 20(2), 139-150.
- Grebosz, M., Wronska, B. (2012). Sensory Impact on Customer Behaviour. *Konsumpeja I Rozwoj*, Nr (2), 67-77.

- Gürdin, B. (2019). Kokunun Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 2160-2175.
- Hussain, R., Ali, M. (2015). Effect of Store Atmosphere on Consumer Purchase Intention. *International Journal of Marketing Studies*, 2 (7), 35-43.
- İlban M. O., Akkılıç M. E., YILMAZ Ö. (2011). Tüketicilerin Beyaz Eşya Satın Alma Karar Sürecinde Marka Algılarına Yönelik Bir Araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 63-84.
- Karakaşoğlu, M., Aslan, F. M. (2016). Mağaza Hizmet Ortamının Marka İmajına ve Satın Alma Niyetine Etkisi: P&B ve H&M Örneği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (46), 223-243.
- Keş, Y., Başer, A. (2016). Markaların Yeni Göstergesi “Koku”. *Turkish Studies*, 21 (11), 583-596.
- Lin, C., Wu, Y.-S., Chen, J.-C. V. (2013). Electronic Word of Mouth: The Moderating Roles of Product Involvement and Brand Image. *Proceeding of 2013 International Conference on Technology Innovation and Brand Image*.
- Mattila, A. S., Wirtz, J. (2001). Congruency Of Scent And Music As A Driver Of İn-Store Evaluations And Behavior. *Journal Of Retailing*, 77(2), 273-289.
- Maxham III, J. G., Netemeyer, R. G. (2003). Firms reap what they sow: the effects of shared values and perceived organizational justice on customers' evaluations of complaint handling. *Journal of Marketing*, 67(1), 46-62.
- Mitchell, D. J., Kahn, B. E., Knasko, S. C. (1995). There's Something in the Air: Effects of Congruent or Incongruent Ambient Odor on Consumer Decision Making. *Journal of Consumer Research*, 2 (22), 229-238.
- Moreira, A. C., Fortes, N., Santiago, R. (2017). Influence of Sensory Stimuli on Brand Experience, Brand Equity and Purchase Intention. *Journal of Business Economics and Management*, 1 (18), 68-83.
- Morrin, M., Ratneshwar, S. (2000). The Impact of Ambient Scent on Evaluation, Attention and Memory for Familiar and Unfamiliar Brands. *Journal of Business Research*, 2 (49), 157-165.
- Mower, J. M., Kim, M., Childs, M. L. (2012). Exterior Atmospherics And Consumer Behavior: İnfluence Of Landscaping and Window Display. *Journal Of Fashion Marketing And Management: An International Journal*, 16(4), 442-453.
- Odabaşı, Y., Barış, G. (2015). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: MediaCat.
- Russel, J. A., Mehrabian, A. (1974). Distinguishing Anger and Anxiety in Terms of Emotional Response Factors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42 (1), 79-83.
- Simavoğlu, F., Kuştepe, İ. (2018). Reklamlarda Koku Duyusunun Kullanımına İlişkin Gösterebilimsel Analiz: Temizlik Ürünleri Üzerine Bir Çalışma. *Journal of Awareness*, 683-696.
- Singh, P., Katiyar, N., Verma, G. (2014). Retail Shoppability: The Impact Of Store Atmospherics & Store Layout On Consumer Buying Patterns. *International Journal Of Scientific & Technology Research*, 3(8), 15-23.
- Soars, B. (2009). Driving Sales Through Shoppers'sense of Sound, Sight, Smell and Touch. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 3 (37), 286-298.
- Spangenberg, E. R., Crowley, A. E., Henderson, P. W. (1996). Improving The Store Environment: Do Olfactory Cues Affect Evaluations And Behaviors?. *Journal Of Marketing*, 60(2), 67-80.
- Spangenberg, E. R., Grohmann, B., Sprott, D. E. (2005). It's Beginning To Smell (And Sound) A Lot Like Christmas: The İnteractive Effects Of Ambient Scent And Music İn A Retail Setting. *Journal Of Business Research*, 58(11), 1583-1589.
- Tuncel, K. (2019). *Satış Küpü*. İstanbul: Ceres Eğitim ve Yayıncılık.
- Türkyılmaz C. A., Aydoğan S., Gürdal S. (2016). Perakendeci Mağaza Özelliklerinin Tüketicilerin Perakendeci Markasına Karşı Tutumları ve Satın Alma Niyetleri Üzerindeki Etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (45), 287 - 305.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

SPOR GİYİM ENDÜSTRİSİNDE MATERYALİZM, MARKA SADAKATI VE MARKA-BENLİK UYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

*An Examination of Relationship Between Materialism, Brand Loyalty and Self-Brand Congruity
in Sportswear Industry*

Ömer AKKAYA¹, Hacı Halil BAŞER² ve Muammer ZERENLER³

¹Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Konya, omerakkay@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2765-2370

²Dr., halilbaser87@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4627-3122

³Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Konya, zerenlerm@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3876-5805

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

08.03.2021

Kabul/Accepted:

13.09.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.891856

Anahtar Kelimeler

Marka-Benlik Uyumu,
Marka Sadakati,
Materyalizm

ÖZ

Bu çalışmanın amacı materyalizm, marka sadakati ve marka-benlik uyumu arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu bağlamda materyalizmin marka sadakati ve marka-benlik uyumu üzerindeki etkileri ile marka sadakatinin marka-benlik uyumu üzerindeki etkileri araştırmada incelenecektir. Araştırmanın verileri yapılandırılmış anket formu vasıtasıyla toplamda 313 kişiden yüz yüze toplanmıştır. Anketler yüksek tüketim eğilimlerinden dolayı üniversite öğrencilerine uygulanmıştır. Elde edilen bu verilerin SPSS 20 paket programları ile analizleri gerçekleştirilmiş ve raporlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre materyalizm ile marka sadakati arasında, materyalizm ile marka-benlik uyumu arasında ve marka sadakati ile marka-benlik uyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Araştırmanın iki temel sınırlılığı bulunmaktadır. İlk olarak araştırma Konya'da gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak spor giyim endüstrisi bağlamında gerçekleştirilmiştir. Farklı çalışmalarda farklı değişkenler ile araştırılan materyalizm ve marka sadakatinin marka-benlik uyumu değişkeni ile incelenmesi teorik bağlamda literatüre katkı sağlayacaktır.

ABSTRACT

This study aims to identify the relationship between materialism, brand loyalty and self-brand congruity. In this context, effects of materialism on brand loyalty and self-brand congruity will be examined in the research. The data of the study were collected face to face from a total of 313 people through a structured questionnaire. The surveys were applied to university students due to their high consumption trends. The obtained data were analyzed and reported with SPSS 20 package programs. According to the results of the study, it was observed that there is a significant relationship between materialism and brand loyalty, between materialism and self-brand congruity, and between brand loyalty and self-brand congruity. The study has two main limitations. First, the research was carried out in Konya. Second, it was carried out in the context of the sportswear industry. Materialism and brand loyalty have been investigated in different studies with different variables. This study aims to contribute literature by analyzing two variables with brand-self congruity.

Keywords

Self-brand congruity,
Brand Loyalty,
Materialism

Atıf/Citation: Akkaya, Ö., Başer, H. H., Zerenler, M., (2021). Spor Giyim Endüstrisinde Materyalizm, Marka Sadakati ve Marka-Benlik Uyumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1273-1286).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ömer AKKAYA, omerakkay@gmail.com

1. Giriş

Tüketim kavramı ve tüketici davranışları, farklı disiplinler tarafından farklı amaçlar doğrultusunda birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu kavramların açıklanmasında farklı tanımlamalar ve açıklamalar yapılmış olmasına rağmen, orta nokta en temel tüketici olan insanların tutum ve algılarının araştırılıp açıklanmasıdır. Tüketicilerin nesnelere yönelik gelişen bu tür davranışlarının nedenleri olarak farklı araştırmalar farklı sonuçlar sunmaktadır. Bu sonuçlardan belki de en önemlileri bireylerin belirli nesnelere yönelik tutumlarından kaynaklanan materyalizm, marka sadakati ve kişisel imajın bir türü olarak değerlendirilebilecek marka-benlik uyumudur.

Günümüzün dinamik rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmelerin, tüketicilerin istek ve beklentilerini doğru bir biçimde anlaması giderek zorlaşmaktadır. Tüketici davranışları konusunda farklı disiplinlerde yapılmış birçok araştırmanın da odaklandığı hususlardan biri de tüketicilerin belirli nesnelere yönelik tutumlarının ve yaşadıkları çevre uyum ve kişilik imajının yansıtma amaçları doğrultusunda belirli markaları tercih etmelerinin incelenmesidir. Materyalizm olarak tanımlanan bu olgu, tüketicilerin sahip oldukları nesnelere bir mutluluk kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Richins ve Dawson, 1992: 304).

Sürekli değişim ve gelişim halinde olan pazar koşulları tüketici davranışının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Küreselleşmenin bir neticesi olarak tüketici davranışları ve materyalistik eğilimleri değişmektedir (Gupta, 2011). Bu nedenden dolayı bireylerin tüketim eğilimlerinin ve marka tercihlerinin sürekli olarak değişkenlik gösterebileceği söylenebilir. Materyalizmde, bireyler kişisel mutluluk dışında sosyal çevreye uyum ve kişilik imajının yansıtılması gibi amaçlar doğrultusunda belirli markaları tercih etme eğilimi göstermektedir. Bu noktada birey kendisine hem sosyo-psikolojik hem de bireysel haz anlamında en fazla değeri sağlayacak marka ve ürünleri tercih edeceği açık bir olgu olarak görülmektedir. Bu bağlamda materyalizm bireyin refahını ve hayat kalitesini arttıran bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Segal ve Podoshen, 2013: 189). Ayrıca materyalistik bireylerin sahip oldukları hayat kalitesini ve kişisel refahı arttıracak markalara karşı sadakat gösterme olasılığı oldukça yüksektir. Bu gruptaki tüketicilerin kendi imajlarını yansıtan ve kendilerine ayrıcalıklı statü yaratacak markaları satın alma davranışı gösterdikleri söylenebilir (Kassim ve diğerleri, 2016: 808).

Günümüzde genel olarak tüketici davranışında anlam ve değer değişim gösterdiği görülmektedir (Gümüş ve Onurlubaş, 2020: 407). Tüketimdeki bu anlam ve değer kayması, tüketimin daha çok benlik kavramını genişletmesine ve bireyin sosyo-psikolojik olarak tatmin olmasına odaklanmaktadır. Benlik kavramı teorisine göre birey kendi özellikleri, karakteri ve yeteneklerini algılayarak bunlara uyan ve genişleten ürünleri tercih etme eğilimi göstermektedir. Her ne kadar ürünler kitlesel üretim sürecinden geçiyor olsalar dahi markaya atfedilen benlik algısı eşsiz olduğu sürece duygusal bir değer yaratmaktadır (Balıkçioğlu ve Oflazoğlu, 2015: 21). Bu noktada marka tüketicinin kendi imajını ve benliğini yansıtması durumunda tüketicinin bir ortağı konumundadır (Korkmaz ve Doğuç, 2020: 200).

Baumeister ve Leary (1995: 499-500) bireylerin yalnızlık hissinden kurtulabilmek için diğer bireyler ile uzun süreli ve kalıcı ilişki kurma eğilimi gösterdiklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte bu tip ilişkilerin kurulması ve devam ettirilmesi oldukça zor olabilmektedir. Bu noktada, bireyler insan dışındaki diğer nesnelere (örneğin markalar) duygusal bağlar oluşturma eğilimi içerisine girmektedir (Loh ve diğerleri, 2021: 3). Bu noktada kendi benliğine odaklanan birey, kendi benliğinin marka ile bir uyum gösterdiği fikrine kapılmakta ve dolayısıyla marka ile birey arasında bir bağlantı kurulabilmektedir. Bu durumda marka bireyin kişiliği ile iç içe geçmekte ve bireyin kim olduğunu yansıtmaktadır (MacInnis ve Folkes, 2017: 363). Marka benlik uyumunun marka tutumu ve satın alma gibi tüketici davranışları üzerindeki etkisine yönelik ilgili yazında çeşitli araştırmalar yapılmıştır (Aguirre-Rodriguez ve diğerleri, 2012).

Bireylerin markalar ile duygusal bağlantı kurdukları daha önce yapılmış çalışmalarda gösterilmektedir. Tüketicilerin markaların etkisinde kalmasında ve markaları tercih etmelerinde çok fazla sayıda etmen bulunmaktadır. Bu noktada bu etmenlerin belirlenmesi ve bu etmenlerin aralarındaki ilişkilerin analiz edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden, bu çalışmanın amacı tüketici karar sürecinde önemli rol oynayan materyalizm, marka sadakati ve marka-benlik uyumu arasındaki ilişkinin spor giyim sektöründe yer alan markalar bağlamında incelenmesidir. Bu bağlamda bu çalışmada materyalizmin marka sadakati ve marka-benlik uyumu üzerindeki etkileri ile marka sadakatının-marka benlik uyumu üzerindeki etkileri incelenmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve ve Hipotez Geliştirme

2.1. Materyalizm

Tüketici davranışlarının şekillenmesinde rol oynayan etmenler incelendiğinde materyalizmin oldukça dikkat çeken bir faktör olduğu görülmektedir (Srikant, 2013: 330). Konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, materyalizmin aslında yeni bir olgu olmadığı (Türkyılmaz ve diğerleri, 2016: 944) aksine materyalizmin 1980'lerde önem kazanmaya başladığı görülmektedir (Graham, 1999: 241). Materyalizm dini, felsefi ve sosyal açıdan uzun yıllardır bir çalışma alanı olmasına rağmen pazarlama, ekonomi ve tüketici davranışı alanlarında son yıllarda önem kazanmıştır (Goldsmith, vd., 2012: 103).

Ward ve Wackaman (1971: 422)'a göre materyalizm, bireylerin maddi varlık edinmeye ve paraya verdikleri önem ile mutluluk ve sosyal hayata verdikleri önemin eşit olduğu bir yönelimdir. Belk (1985)'e göre materyalizm, tüketicilerin maddi varlıklara verdikleri değeri yansıtmaktadır. Belk (1985) materyalizmi; "sahiplik, cömert olmama ve kıskançlık" olmak üzere üç boyutta incelemiştir. Bu boyutlar, tüketicinin sahip olduğu varlıklara verdiği değer, kendi varlıklarını başkalarıyla paylaşmama ve başkalarının sahip oldukları varlıkları kıskanma şeklinde açıklanabilir (Podoshen ve Andrzejewski, 2014: 320). Benzer şekilde Holt (1995) materyalizmi, bireylerin sahip oldukları maddi varlıkların bir yansıması olarak gelişen kişilikleri veya değer ölçümleri olarak tanımlamaktadır. Başka bir görüşe göre ise materyalizm, kişilerin maddi varlık edinmeye çok önem verdikleri ve bu maddi varlıkları mutlu olmanın anahtarı olarak gördükleri bir olgudur. Richins ve Dawson (1992), materyalizmi; "başarı, merkezilik ve mutluluk" olmak üzere üç farklı boyutta incelemiş ve materyalist bireylerin sahip oldukları maddi varlıkların sayısını ve kalitesini başarı göstergesi olarak değerlendirmiştir.

Materyalizm ile ilgili araştırmalarda, konuyu psikolojik açıdan değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Inglehart (1990: 139) materyalizm, bireylerin kendilerini ifade edebilme, bir yere ait olma hissi ve yüksek hayat standardı gibi ihtiyaçlara ulaşamamalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir. Yani materyalist bireyler, elde edemedikleri veya tatmin edemedikleri üst seviye soyut ihtiyaçlarını somut, maddi varlıklar elde ederek gidermeye çalışmaktadır. Benzer şekilde Chaplin ve John (2007: 482) bireylerin güvensizlik ve düşük öz saygı hissetmelerinin materyalizmin önemli nedenleri arasında olduğunu savunmaktadır. Bunun yanında Ahuvia ve Wong (2002) tüketici kültürü, medya ve sosyal çevrenin satın alma davranışı ve maddi varlıklara sahip olma dürtüsü üzerindeki etkilerini materyalizmin nedenleri olarak değerlendirmektedir. Mooij (2004) ise daha bireyselci bir yaklaşımla materyalizmin, insanların nesnelere sahip olabilme arzularından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Yukarıda ifade edilen açıklamalar ışığında, materyalist tüketicilerin temel motivasyonlarının maddi varlıkları edinme eğilimine bağlı olduğu ifade edilebilir. Materyalist tüketiciler, alışveriş yaparken, temel fayda ve objektif özelliklerin yanı sıra, yaşamlarında hangi maddi boşluğu doldurduğuna odaklanmaktadır. Bu kapsamda bazı mal ve hizmetler, görünenin ötesinde soyut anlamlar ve imajlar taşıdığından, tüketiciler bu mal ve hizmetleri alma konusunda farklı satın alma davranışları sergileyebilmektedirler (Akın, 2021).

Materyalizm her ne kadar maddi varlıklara değer vermek ve sahip olunan varlıkların sağladığı mutluluk hissi olarak tanımlansa da tüketicileri olumsuz yönde etkilediğini ileri süren araştırmalar da mevcuttur. Sirgy (1998) materyalist bireylerin diğer bireyler ile karşılaştırdıklarında, hayat standartlarından büyük memnuniyetsizlik yaşama olasılıklarının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Benzer biçimde Podoshen ve Andrzejewski (2014: 321) materyalizmi bireyler üzerinde maddi varlık edinmenin mutluluk getireceği düşüncesi yarattığı için olumsuz bir değer sistemi olarak değerlendirir. Buna ek olarak Brown ve Kaldenberg (1997: 33) materyalizmin sahip olma isteği, kıskançlık ve cömert olmama gibi negatif kişisel özellikler gelişmesine neden olduğu vurgulanmaktadır (Brown ve Kaldenberg, 1997: 33). Ahuvia'ya (1992) göre materyalist bireyler maddi varlıklara karşı bir tür sevgi hissetmektedirler. Bu sevgi aile, arkadaş ve yakın çevrelerine duydukları sevgiden fazla olabilmektedir. Bu durum, materyalizmin tüketim olgusuyla ilişkili bir kavram olmasıyla açıklanmaktadır (Güven ve Kahraman, 2020). Özellikle belirli markalar ve ürünler tercih etmek ve bunlara karşı daha seçici davranmak materyalistik eğilimler ile açıklanabilmektedir.

2.2. Marka Sadakati

Marka sadakati bir marka ile tüketicileri arasındaki ilişkinin en temel bileşenlerinden birisidir. Aaker'e (1991) göre marka sadakati, tüketicilerin belirli markaya yönelik göstermiş oldukları bağlılığın derecesini ifade etmektedir. Palumbo ve Herbig'e (2000) göre marka sadakati, rakip firmaları daha iyi ürünler sunmalarına rağmen tercih etmeyerek sadece belirli bir markayı satın alma davranışı göstermektir. Bununla birlikte marka sadakatini tekrar eden satın almalar olarak değerlendirmek, konunun tam olarak anlaşılması açısından yanlıştır (Oliver, 1999: 35). Çünkü marka sadakati aynı zamanda duygusal bir bağlılık anlamına da gelmektedir (Sirdeshmukh ve diğerleri, 2002). Aynı markayı sürekli olarak tercih etmeyi etkileyen faktörler psikolojik, duygusal veya durumsal olabilmektedir ve bazı tüketiciler diğer tüketicilere göre satın alma kararı sürecinde daha fazla çaba sarf etmektedirler (Jensen ve Hansen, 2006: 442). Chaudhuri ve Holbrook (2001: 82), marka sadakatini bireylerin markaya olan eğilimlerinin ve markaya karşı duygusal bir bağ geliştirmelerinin bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Genel olarak, marka sadakati tüketicilerin belirli bir markaya yönelik geliştirdikleri olumlu tutum ve davranışların bir sonucu olarak tekrar satın alma, çevresine tavsiye etme eğilimi göstermeleri olarak değerlendirilebilir.

Marka sadakati ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde pek çok farklı tanımlama yapılabileceği görülmüştür (Watson ve diğerleri, 2015). Genel olarak marka sadakatinin davranışsal sadakat ve tutumsal sadakat olmak üzere iki farklı bakış açısıyla ölçüldüğü görülmektedir (Lu ve Xu, 2015). Sürekli olarak aynı markayı satın alan tüketici markaya karşı davranışsal sadakat göstermektedir (Odin ve diğerleri, 2001; Pappu ve diğerleri, 2005). Diğer taraftan tutumsal davranış tüketicilerin var olan tercihlerini ve markaya yönelik göstermiş oldukları satın alma davranışını veya markaya olan bağlılıklarını yansıtmaktadır (Dick ve Basu, 1994). Benzer şekilde Chahal ve Bala'a (2010) göre davranışsal sadakat, tekrar satın alma davranışı iken, tutumsal sadakat tüketicilerin algısal eğilimlerini ifade etmektedir. Bu araştırma bağlamında marka sadakati tutumsal bir davranış olarak değerlendirilecektir.

Dick ve Basu (1994: 100) marka sadakatinin üç temel öncülü olduğunu belirtmektedir. Bunlar: bilişsel, duygusal ve bireysel çaba olarak sıralanmaktadır. Bilişsel öncül markanın ve ürünün bilinmesi ile ilgili olup satın alma sırasında markayı kolaylıkla tüketiciye hatırlatacak ve tercih ettirecek etmenlerden meydana gelmektedir. Duygusal öncül bireyin markaya yönelik duygularından meydana gelmektedir. Bireysel çaba öncülü ise marka değiştirme davranışı ile ilgilidir. Bu noktada tüketicinin markayı değiştirme davranışı neticesinde katlanması gereken durumlar olarak değerlendirilmektedir. Tüketicilerin bir işletmeye ait markaya yönelik bağlılığı, o markayı tekrardan alıp kullanma sıklığı yakından ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle tüketicilerin bir markaya bağlılık derecesi tekrar satın alma isteğini artıracaktır. Bu doğrultuda işletmelerin tüketicilerin marka bağlılığını güçlendirme çabalarında artış gözlemlendiği belirtilmektedir (Aymaz ve Polat, 2020).

2.3. Marka-Benlik Uyumu

Benlik kavramı bireylerin kendileri hakkındaki duygu ve düşüncelerinin bir toplamıdır (Sirgy, 1982: 287). James 'e (1890) göre bir bireyin benliği, kendisinde benzer duygular uyandıran sahip olduğu nesnelere bütününden meydana gelmektedir. Bu nesnelere zenginleştikçe birey övünmekte, nesnelere azaldıkça birey geri planda kalmaktadır. Benlik imajı uyumu modeline göre bireyler kendi benlikleri ile uyum gösteren ürünleri tercih etme eğilimi göstermektedir (Onkvisit ve Shaw, 1987). Hatta eğer estetik ve tasarım olarak tatmin edici ve beğenilen bir marka veya ürün satın alındığı zaman birey mutlu olmakta ve kendi benliği hakkında olumlu düşünceler geliştirmektedir. Bu duygusal bağlar bireyin sadık olduğu marka hakkında negatif düşüncelere karşı markayı savunma davranışı göstermesini sağlamaktadır (Solomon, 2020: 187).

Tüketicilerin kendi kişiliklerini ve özelliklerini yansıtan ürünleri ve markaları tercih ettikleri yapılan çalışmalarda incelenmiştir (Escalas ve Bettman, 2003; Kressmann ve diğerleri, 2006; Balıkcıoğlu ve Oflazoğlu, 2015; Cengiz ve Özkara, 2016). Benlik uyumu, tüketicilerin kendi kişiliklerini ve kimliklerini yansıtan belirli ürün veya markaları satın aldıklarını ileri süren psikolojik analizleri sonucunda ortaya çıkmış bir teoridir (Sirgy, 1982). Markanın kişiliği ile tüketicinin benlik algılaması arasındaki uyum fazla olursa, tüketicinin o markaya yönelik olumlu tutum gösterme olasılığı artmaktadır (Kuenzel ve Halliday, 2010). Levy'e (1959) göre tüketicileri markalara çeken şey onların sundukları sembolik değerlerdir. Yani tüketiciler

satın aldıkları ve kullandıkları ürün ve markalar aracılığı ile kimliklerini ve kişiliklerini yansıttıklarını düşünmektedir. Zira bireyin sahip olduğu nesnelere onun kimliğinin bir yansıması olduğu düşünülmektedir (Belk, 1988). Bu nedenle marka imajı da tüketicilerin benlik kavramına uyacak şekilde oluşturulmalıdır (Islam ve diğerleri, 2019). Buradan markaların sahip oldukları özelliklerin ve imajlarının tüketicide bir uyum ve ahenk uyandırdığı ve tüketiciyi bu markayı satın almaya yönelttiği sonucu çıkarılabilir.

Hohenstein ve çalışma arkadaşları (2007) yaptıkları çalışmada benlik uyumu (Sirgy, 1982) kavramını genişleterek marka-benlik uyumu kavramını geliştirmişlerdir. Marka-benlik uyumu, tüketicilerin algılarına göre şekillenen markanın ürün hattına, çalışanlarına, promosyon mesajlarına ve diğer tüketicilerin davranışlarına bağlı olarak gelişen bir benlik uyum çeşidi olarak tanımlanmaktadır (Hohenstein ve diğerleri, 2007). Sirgy'nin (1982) ifadesiyle marka-benlik uyumu bireyin marka özellikleri ile kendi bireysel özellikleri arasında bir uyum algılaması durumudur. Öyle ki bu gibi durumlarda tüketiciler markaları kendilerine benzeyen birer insanmış gibi algılamaktadır (MacInnis ve Folkes, 2017). Bu noktada marka bireye benzeyen bir kavram olarak algılanmanın dışına çıkmakta ve bireyin kimliğini etkileyen bir etmen rolü üstlenmektedir. Yapılan araştırmalar bireylerin markalar ile kişilik (Fennis ve Pruyn, 2007), kullanım (Liu ve diğerleri, 2012), referans grup özdeşleşmesi (White ve Dahl, 2007) bağlamlarında uyum algıladıklarını göstermektedir. Tüketiciler kendi öz imajları ile uyum içerisinde olan markalara yönelik olumlu tutum sergilemekte (Graeff, 1997) ve satın alma eğilimi göstermektedir (Liu ve diğerleri, 2012). Benlik uyumu ile ilgili tanımlamalar dikkate alındığında, teorinin aslında üst seviye sosyal ihtiyaçlar ile ilgili olduğu ve tüketicilerin ürün ve markalar ile bu ihtiyaçlarını gidermeye çalıştıkları sonucuna varılabilir. Çünkü marka-benlik uyumu kavramı kişilerin kendi imajlarını ve kişiliklerini yansıtmaya eğilimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

2.4. Araştırma Hipotezleri

Araştırma, temelde materyalizmin marka sadakati ve marka-kullanıcı uyumu üzerindeki etkisini incelemektedir. Ayrıca, literatürde farklı alanlarda daha önce yapılmış olan marka sadakati ve marka-kullanıcı uyumu arasındaki ilişki de incelenmiştir. Bu bağlamda araştırmanın üç temel hipotezi bulunmaktadır.

Materyalizme göre, bireyler sahip oldukları maddi varlıkların sayısı ölçüsünde mutlu olurlar. Sahip olunan ürünler ve markalar tüketicilere bir mutluluk hissi kazandırmaktadır. Bununla birlikte tüketiciler, kendilerini mutlu eden markaları satın almayı tercih etmekte ve bu markalara sadık birer müşteri olma eğilimi göstermektedirler. Dolayısıyla hem materyalizm hem de marka sadakati tüketicilerde mutluluk uyandırmaktadır. Bu bağlamda materyalizm ve marka sadakati arasında bir ilişki olduğu ileri sürülebilir. Araştırmanın birinci hipotezi bu çıkarımlar göz önünde bulundurularak şu şekilde oluşturulmuştur:

H1: Materyalistik eğilimler tüketicilerin marka sadakati davranışı üzerinde etkilidir.

Belk'e (1985) göre sahip olunan maddi nesnelere kişilerin birer yansımasıdır. Bu açıdan bakıldığında aslında materyalizmin bireylerin kişilik özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Materyalizm ile marka-benlik uyumu arasındaki ilişki daha önce yapılan çalışmalarda incelenmiştir. Başar ve çalışma arkadaşları (2015), yaptıkları çalışmada materyalizm ve kişinin ideal benliği arasında bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Park ve John (2011), yaptıkları çalışmada materyalistik davranışların anlaşılmasında öz saygının önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır. Öz saygının benlik kavramında önemli bir yere sahip olduğu düşünüldüğünde, materyalizm ile benlik kavramı arasında ilişkinin olduğu ileri sürülebilir.

Bireylerin sahip oldukları maddi varlıklar kimi zaman kişilikleri hakkında bilgi verebilmektedir. Bu açıdan tüketiciler kişilikleri ile uyum içinde olan ürünleri ve markaları kullanma eğilimi göstermektedir. Materyalistik kültüre göre, maddi varlıklar kişiliğin birer göstergesi olarak değerlendirilebilir ve materyalistik bireyler bazı markaları öz imajlarının birer yansıması olarak kullanma eğilimi gösterebilirler (Sung ve diğerleri, 2015; Kassim ve diğerleri, 2016). Ayrıca maddi varlıklar edinmek kişilerin öz kavramlarını etkilemekte ve yüksek derecede öz kavram uyumu yaratmaktadır (Birdwell, 1968; Belch ve Landon, 1977). Yani, materyalistik bireylerin, kişiliklerini yansıatabilecek markaları kullanma eğilimi gösterdikleri ileri sürülebilir. Bubağlamda araştırmanın ikinci hipotezi şu şekildedir:

H2: Materyalistik eğilimler tüketicilerin marka-benlik uyumu davranışı üzerinde etkilidir.

Sirgy'e (1982) göre bireyler kendi imajları ile uyum içerisinde olan markaları tercih ederler ve markalar aracılığı ile kişiliklerini çevrelerine yansıtırlar. Bu tüketiciler, markalar ile özdeşleşmekte ve markaları benlik kavramlarının birer parçası olarak algılamaktadır (Tuskej ve diğerleri., 2013). Tüketiciler kişisel imajlarını oluşturabilmek ve bunu hem kendilerine hem de dışarıya yansıtılabilmek için belirli markaları ve ürünleri kullanırlar (Escalas ve Bettman, 2003). Özellikle benlik imajlarını daha net yansıtılabilmek adına tüketiciler markaların sembolik değerlerini kendi kişilikleri ile birleştirerek markalara atıfta bulunmaktadır. Markaların da tıpkı insanlar gibi kişilik özelliklerine sahip olduğu görüşünün temelinde bu anlayış yatmaktadır.

Marka sadakati kimi zaman tüketicilerin kendilerini kullandıkları markalar aracılığı ile ifade etmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle bazı markaların kullanıcıların imajını yansıtan kişilikler, özellikler gösterdikleri düşünülmektedir (Kressmann ve diğerleri, 2006). Bunun için, markanın da tıpkı insanlar gibi bir kişiliğinin olması gerekir. Bu kişilik özellikleri ile ürüne ilişkin özelliklerin ilişkilendirilerek oluşturulması ise bu noktada önem arz etmektedir (Balıkcıoğlu, 2016). Tüketiciler de marka tercihleri sürecinde, kendi özelliklerini yansıtan ürünleri tercih etme eğilimi göstermektedirler. Armutlu ve Üner (2009) çalışmalarında, tüketici tatmininin benlik imajı uyumu ve marka sadakati ilişkisinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada marka sadakati ile marka-benlik imajı arasındaki ilişki araştırmanın üçüncü hipotezini oluşturmaktadır.

H3: Marka sadakati marka-benlik uyumu davranışı üzerinde etkilidir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3. Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın temel amacı, materyalizmin marka sadakati ve marka-benlik uyumu üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrencilerin tüketim eğiliminin fazla olması ve verilerin hızlı toplanmasına olanak sağlaması neticesinde bu çalışmada örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmanın yapıldığı 2018-2019 döneminde fakültede yaklaşık 6000 öğrenci eğitim görmekteydi (araştırma verileri 2019 yılında toplandığı için etik kurul izni bulunmamaktadır). Zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı çalışma ana kütle temsil edecek bir örneklem üzerinden yürütülmüştür. Örneklem sayısının belirlenmesinde Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2004) hazırlamış olduğu örnek kütle rakamları tablosu referans alınmıştır. Bu bağlamda $\pm 0,05$ örnekleme hatası; $p=0,07$ (anakütledeki X'in gözlenme oranı) ve $q=0,03$ (anakütledeki X'in gözlenmeme oranı) olmak kaydıyla örnek kütle sayısı 303 olarak belirlenmiştir. Araştırma değerlendirmeye uygun 313 anket elde edilmiş olup elde edilen örneklem ana kütle temsil edebilecek yeterlilikte olduğu söylenebilir. Araştırmada örneklemin belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi yeterli veri miktarına hızlı bir şekilde ulaşma imkân tanıdığı için tercih edilmiştir.

Araştırmada kullanılan materyalizm, marka sadakati ve marka-benlik uyumu kavramlarının ölçülmesinde daha önce yapılan çalışmalara başvurulmuştur. Materyalizm, Richins ve Dawson (1992) geliştirmiş oldukları ölçekten faydalanılarak ölçülmüştür. Bu ölçekte materyalizm, üç farklı boyutta (başarı, merkezilik, mutluluk) incelenmiştir. Ölçeğin orijinalinde toplamda 18 madde bulunmakla birlikte, bu çalışmada 9 madde kullanılmıştır. Kullanılan 9 madde, orijinal ölçekte (Richins ve Dawson, 1992) faktör yükleri fazla olan ve

daha sonra Richins (2004) tarafından güncellenen maddelerden oluşmaktadır. Bu sorular daha başka çalışmalarda da (Kilbourne ve Pickett, 2008; Podoshen ve Andrzejewski, 2014) kullanılmıştır.

Marka sadakati soruları, Tong ve Hawley (2009)'in geliştirdiği ölçekten dilimize uyarlanmıştır. Marka-Benlik Uyumu ölçeği Hohenstein ve çalışma arkadaşlarının (2007) yaptıkları çalışmadan dilimize uyarlanmıştır. Ölçeklerde yer alan ifadeler önce bir akademiysen tarafından Türkçeye çevrilmiş, daha sonra başka akademisyenler tarafından tekrar İngilizceye çevrilerek orijinal ölçek ile olan geçerliliği ve aynı anlama gelip gelmediği incelenmiştir.

Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeyi amaçlayan ifadelerden oluşmaktadır. İkinci bölümde, katılımcıların en çok tercih ettikleri spor giyim markasını ve satın alma sıklıklarını belirtmeleri istenmiştir. Üçüncü bölümde ise materyalizm, marka sadakati ve marka-kullanıcı uyumunu ölçmek için hazırlanmış olan toplam 21 maddelik ölçek bulunmaktadır. Ölçeklerdeki maddeler 5'li Likert ölçeği şeklinde sorulmuş olup, ölçekte hiç katılmıyorum ve 5tamamen katılıyorum anlamındadır.

4. Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu kısmında katılımcıların demografik özellikleri incelenecektir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kız Öğrenci	169	54
	Erkek Öğrenci	144	46
	Toplam	313	100
Yaş Grupları	21-24	284	90,7
	25-28	15	4,8
	17-20	12	3,8
	28 ve üzeri	2	0,6
	Toplam	313	100
Gelir Düzeyi	501-1000	158	50,5
	0-500	116	37,1
	1001-1500	31	9,9
	1501 ve üzeri	8	2,6
	Toplam	313	100

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların yaş aralıklarının; %90,7'si 21-24 yaş, %4,8'inin 25-28 yaş, %3,8'inin 17-20 yaş ve %0,6'sının 28 üzeri yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların aylık harcama düzeyleri incelendiği zaman; %50,5'inin 501-1000 TL, %37,1'inin 0-500 TL, %9,9'nun 1001-1500 TL ve %2,6'sının 1501 üzeri aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde Nike markası %36,7 ile en çok tercih edilen spor ürünleri markası olmuştur. Onu %30,9 ile Adidas, %11,8 ile Kinetix, %8,3 ile New Balance, %7,3 ile Puma takip etmektedir. %4,7'lik diğer seçeneğini ise tercih eden katılımcı sayısı 1-3 arası değişen markaların toplamını göstermektedir. Katılımcıların tercih edilen markayı satın alma sıklığı tablosu incelendiğinde, "Yılda 1 defa" seçeneği %46,6 ile ilk sırada yer almaktadır. "Yılda 2-3 defa" %41,5 ile ikinci, "Yılda 4-5 defa" %9,6 ile üçüncü ve "Yılda 6 ve fazlası" %2,2 ile son sırada yer almaktadır.

Araştırma kapsamında katılımcıların materyalistik eğilimlerini tespit edebilmek amacıyla, materyalizm ölçeğinde üç boyutta "başarı, merkezilik, mutluluk" toplam 9 soru sorulmuştur. Sonuçlar aşağıdaki tabloda incelenmiştir.

Tablo 2. Genellikle Tercih Edilen Spor Ürünleri Markası ve Satın Alma Sıklığı

		Sayı	Yüzde
Marka	Nike	115	36,7
	Adidas	97	30,9
	Kinetix	37	11,8
	New Balance	26	8,3
	Puma	23	7,3
	Diğer	15	4,7
	Toplam	313	100
Satın Alma Sıklığı	Yılda 1 defa	146	46,6
	Yılda 2-3 defa	130	41,5
	Yılda 4-5 defa	30	9,6
	Yılda 6 ve fazlası	7	2,2
	Toplam	313	100

Tablo 3. Materyalizm Ölçeği Maddeleri

Madde	Ort.	Std.Sp.
İnsanların sahip oldukları maddi nesnelere miktarını bir başarı göstergesi olarak değerlendirmem	2,71	1,20
Hayattaki en önemli kazanımlardan bazıları maddi varlık elde etmeyi içerir	2,65	1,24
Pahalı evi, arabası, kıyafeti olan insanlara imrenirim	2,04	1,15
Genelde sadece ihtiyacım olan şeyleri alırım	3,64	1,19
Sahip olunan maddi varlıklar söz konusu olduğu zaman genelde hayatımı basit tutmaya çalışırım	3,10	1,07
Sahip olduğum şeyler benim için gerçekte çok da önemli değildir.	2,45	1,31
Hayattan gerçekten zevk almak için ihtiyacım olan her şeye sahibim	3,29	1,09
Şu an sahip olmadığım bazı nesnelere sahip olsaydım hayatım daha güzel olurdu	3,04	1,21
Daha fazla şey almaya maddi gücüm yeterli olsaydı daha mutlu olurdu	2,77	1,19
Toplam	2,77	0,06
Cronbach's Alpha=0,703		

Tablo 3'teki maddeler, katılımcıların materyalistik eğilimlerini açıklamaktadır. Tablo 3 analiz edildiğinde, tüketicilerin materyalistik eğilimlerinin düşük olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, katılımcılar elde edilen maddi varlıkların sayısını, miktarını başarı kriteri olarak değerlendirmemekte (2,46). Benzer şekilde katılımcıların maddi varlıklar edinmeye çok önem vermedikleri (3,06) ve maddi varlık edinmenin mutluluk kaynağı olarak değerlendirmedikleri (3,03) görülmektedir. Genel olarak değerlendirmek gerekirse bu araştırmanın katılımcılarının materyalistik eğilim göstermedikleri, dolayısıyla maddi varlık edinmeye önem vermedikleri sonucu çıkarılabilir.

Araştırma kapsamında katılımcıların tercih ettikleri markalar ile kendi kişilikleri arasındaki uyumu tespit edebilmek amacıyla marka-benlik uyumu ölçeğini içeren 7 soru sorulmuştur. Bu ölçeğin cevaplanması aşamasında katılımcılardan en çok tercih ettikleri spor markasını dikkate alarak cevap vermeleri istenmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tabloda incelenmiştir.

Tablo 4. Marka-Benlik Uyumu Ölçeği Maddeleri

Madde	Ort.	Std. Sap.
X markası beni yansıtır	3,24	1,03
X'in marka imajı öz imajıma birçok noktada uyushmaktadır	3,21	1,01
X markası bana çok benzer	3,11	1,07
X markası ile tamamen özdeşleşebilirim	2,96	1,12
X markası tamamen kendimi nasıl gördüğümün bir göstergesidir	2,88	1,06
Eğer bir marka olsaydım X markası olurum	2,87	1,11
X markası aracılığı ile hayatta değerli bulduğum şeyleri ifade edebilirim	2,84	1,04
Toplam	3,01	1,06
Cronbach's Alpha=0,936.		

Tablo 4'teki maddeler analiz edildiğinde, tüketicilerin benlik-marka uyumu eğilimlerinin düşük olduğu görülmektedir. Yani katılımcıların tercih ettikleri markalar ile kendi kişilikleri arasında bir uyum olmadığı tespit edilmiştir (3,01). Tabloda "X markası beni yansıtır (3,24)" ve "X'in marka imajı öz imajıma birçok noktada uyushmaktadır (3,21)" maddeleri marka-benlik uyumu olduğuna işaret etmesine rağmen, ölçeğin genel değerlendirilmesi sonucunda herhangi bir uyumun olmadığı sonucu çıkarılabilir. Buradan, tüketiciler ile kullandıkları markalar arasında herhangi bir imaj uyumu olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Araştırma kapsamında katılımcıların marka sadakati eğilimlerini tespit edebilmek amacıyla 5 soru yöneltilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 5. Marka Sadakati Ölçeği

Madde	Ort.	Std. Sap.
X markasını arkadaşlarıma tavsiye etmeye istekli olurum	3,67	0,98
Ürünlerinden memnun kaldıkça X markasını satın almaya devam edeceğim	3,63	1,24
Spor ürünleri satın alırken X markası ilk tercihim olur	3,29	1,27
X markasına sadık bir müşteri olduğumu düşünüyorum	3,07	1,13
X markasının fiyatı rakiplerinden daha pahalı olsa bile X'i tercih ederim	2,82	1,21
Toplam	3,29	1,16
Cronbach's Alpha=0,798.		

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların marka sadakati eğilimi gösterdikleri sonucu çıkarılabilir. Yani, katılımcılar tercih ettikleri markayı arkadaşlarına tavsiye etmeye istekli olmakta (3,67); ürünlerinden memnun kaldıkça aynı markayı tercih etmekte (3,63); tercih ettikleri marka ilk sırada gelmekte (3,29); ve tüketiciler markanın sadık müşterisi olduklarını düşünmektedir (3,07). Dikkat çeken konu ise fiyatın marka tercihindeki etkisidir. Katılımcılar marka sadakati eğilimi göstermelerine rağmen, markanın fiyatının yüksek olması halinde tercih etmeyeceklerini ifade etmişlerdir (2,82).

Araştırmanın temel amacı materyalizmin marka-benlik uyumu ve marka sadakati üzerindeki etkilerinin ve marka sadakati ile marka-benlik uyumu arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu bağlamda ileri istatistiksel yöntemler olan korelasyon ve regresyon analiz yöntemleri kullanılmıştır. Ankette yer alan ifadelerin faktör analizi sonuçları Tablo görülmektedir.

Literatürde tartışılan ve araştırma modelinde gösterilen kavramlar arasındaki ilişkiyi test edebilmek için Pearson Korelasyon ölçme yöntemi kullanılmıştır. Buna göre Tablo 6 incelendiğinde, Materyalizm ve Marka-Benlik Uyumu arasında istatistiksel bakımdan çok düşük seviyeli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Materyalizm ve marka sadakati arasındaki ilişki incelendiğinde, materyalizm ve marka sadakati arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu sonuç literatürde yapılmış olan çalışmalara benzer niteliktedir. Marka sadakati ve marka-benlik uyumu arasındaki ilişki incelendiğinde, istatistiksel bakımdan anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

	Materyalizm	Marka Sadakati	Marka Benlik Uyumu
Materyalizm	1	0,441*	0,065*
Marka Sadakati	0,441*	1	0,581*
Marka Benlik Uyumu	0,065*	0,581*	1

*Pearson Korelasyon 0,01 seviyesinde anlamlıdır.

Korelasyon analizi sonuçları göz önünde bulundurularak H1 hipotezinin analiz edilebilmesi için materyalizm ve marka sadakati arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizinin sonuçları Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7. Marka Sadakati ve Materyalizm Arasındaki İlişkiyi Gösterir Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	R ²	ΔR ²	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	t	F
Marka Sadakati	0,04	0,01	Sabit Terim	2,750	0,232	11,852*	1,324*
			Materyalizm	0,091	0,079	1,151*	

Not: *p<0,001

Öne sürülen modelin istatistiksel bakımdan anlamlı olduğu görülmektedir (p<0,001). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R² (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri Marka Sadakati değişkeninin Materyalizm değişkenini pozitif yönde ve çok az düzeyde de olsa açıkladığını göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 6 ve Tablo 10’daki sonuçlar değerlendirildiğinde, marka sadakatının açıklanmasında materyalizmin pozitif etkisi olduğunu ileri süren hipotezin desteklendiği görülmektedir.

H2 hipotezinin analiz edilebilmesi için materyalizm ve marka-benlik uyumu arasındaki korelasyonun analizinden sonra iki boyut arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla modeli geliştirilmiş ve basit regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizinin sonuçları Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8. Marka-Benlik Uyumu ve Materyalizm Arasındaki İlişkiyi Gösterir Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	R ²	ΔR ²	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	t	F
Marka-Benlik Uyumu	0,194	0,191	Sabit Terim	1,593	0,202	7,897*	74,395*
			Materyalizm	0,595	0,069	8,625*	

Not: *p<0,001

Öne sürülen model istatistiksel bakımdan anlamlıdır (p<0,001). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R² (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri Marka-Benlik Uyumu boyutunun Materyalizm boyutu ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 9 ve Tablo 11’deki sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, marka-benlik uyumunun açıklanmasında materyalizmin pozitif etkisi olduğunu ileri süren hipotezin desteklendiği görülmektedir.

H3 hipotezinin analiz edilmesi için Marka Sadakati ve Marka-Benlik Uyumu arasındaki korelasyonun analizinden sonra iki boyut arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizinin sonuçları Tablo 9’da görülmektedir.

Tablo 9. Marka Sadakati ve Marka-Benlik Uyumu Arasındaki İlişkiyi Gösterir Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	R ²	ΔR ²	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	t	F
Marka-Benlik Uyumu	0,337	0,335	Sabit Terim	1,037	0,163	6,352*	157,878*
			Marka Sadakati	0,601	0,048	12,565*	

Not: *p<0,001

Öne sürülen model istatistiksel bakımdan anlamlıdır ($p < .001$). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri Marka-Benlik Uyumu boyutunun Marka Sadakati boyutu ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 6'daki ve 9'deki sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde marka-benlik uyumunun açıklanmasında marka sadakatinin pozitif etkisi olduğunu ileri süren hipotezin desteklendiği görülmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada materyalizm, marka sadakati ve marka-benlik uyumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda materyalizmin marka sadakati ve marka-benlik uyumu üzerindeki etkisi ile marka sadakatinin marka-benlik uyumu üzerindeki etkisi spor giyim sektöründe faaliyet gösteren markalar belirlenen örneklem üzerinde incelenmiştir. Marka sadakati yalnızca keyfi bir davranış değil, psikolojik bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Materyalizm odaklı toplumlardaki bireyler, eşyayı bir mutluluk aracı olarak görmekte ve kendilerini mutlu edeceğine inandıkları eşyaları satın almaya devam etmekte aynı zamanda marka değişikliğinin yol açabileceği mutsuzluk riskinden kaçınmaktadır. Materyalist eğilime sahip olan bireyler belirli markaların satın alınmasının riskleri en aza indirdiğini düşünmekte ve bu düşünce bağlamında ise belirli markalara bağlılık göstermektedir. Materyalist eğilimi yüksek bireyler kendi benliklerine uyum sağlayan markaları tercih etmekte ve bu markalara karşı sürekli bir alım gerçekleştirerek bağlılık göstermektedirler. Bu bağlılık kendi imajlarına uyum sağlamayacak diğer markaları satın alma riskinden kaçınmalarına yol açmaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın temel amacı çerçevesinde geliştirilen hipotezlerin test edilebilmesi için korelasyon ve regresyon analizleri yapılmış ve öne sürülen regresyon modelleri test edilmiştir. Hipotezlerin test edilebilmesi için geliştirilen modellerin istatistiksel bakımdan anlamlı olduğu görülmüştür. Regresyon analizi sonuçlarına göre R2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (modelin anlamlılık derecesi) değerleri H1, H2 ve H3 hipotezleri için anlamlıdır. Korelasyon ve regresyon analiz sonuçlarına göre “H1: Materyalizm ve marka sadakati arasında pozitif bir ilişki vardır.”, “H2: Materyalizm ve marka-benlik uyumu arasında pozitif bir ilişki vardır.” ve “H3: Marka sadakati ve marka-benlik uyumu arasında pozitif bir ilişki vardır.” şeklinde kurulmuş olan hipotezler kabul edilmiştir.

Yapılan araştırmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Bu sınırlılıklardan ilki zaman ve maddi kaynak yetersizliği nedeni ile uygulamanın sadece bir fakülte öğrencileri üzerinde yürütülmüş olmasıdır. Bir diğer kısıt ise çalışmanın sadece spor ürünleri endüstrisinde yapılmış olmasıdır. İleriki çalışmalarda farklı örneklemelerde ve farklı sektörlerde çalışmalar yapılarak literatüre katkı sağlanabilir. Ayrıca çalışmaların sadece belirli markaların tüketici guruplarına yapılması konunun daha iyi açıklanabilmesi ve işletmelerin pazarlama stratejileri geliştirebilmeleri bakımından önemli görülmektedir. Bireylerin markalar ile kendi imajlarını uyumlu görmesi markalara olan sadakatlerini arttırmaktadır. Materyalizm, benlik uyumu ve marka sadakati arasında anlamlı bir ilişkinin bulunması; güçlü markalara sahip pazarlamacıların, materyalist eğilimleri yüksek olan tüketicileri bir avantaj olarak değerlendirebilecekleri anlamına gelmektedir. Güçlü markalara sahip olan işletmeler bu durumu stratejik bakış açısı ile değerlendirerek olumlu sonuçlar elde edebilir.

Kaynakça

- Aaker, D. A. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of Brand Name*. New York: Free Press.
- Aguirre-Rodriguez, A., Bosnjak, M., & Sirgy, M. J. (2012). Moderators of the self-congruity effect on consumer decision-making: A meta-analysis. *Journal of Business Research*, 65(8), 1179-1188.
- Ahuvia, A. C. (1992). For the love of money: Materialism and product love. Rudmin, F. W., Richins, M. (Ed.), *Meaning, Measure, and Morality of Materialism. The Association for Consumer Research*, 188-198
- Ahuvia, A., & Wong, N. (2002). Personality and values based materialism: their relationship and origins. *Journal of Consumer Psychology*, 12(4), 389-402.
- Akın, M. S. (2021). Benlik kurgusu ve materyalizmin gösterişi tüketim eğilimine etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(1), 219-239.
- Armutlu, C., & Üner, M. (2009). Benlik imaj uyumu, tüketici tatmini ve marka sadakati ilişkisi üzerine görgül bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 1-26.
- Aymaz, S. & Can, P. (2020). Toplumsal cinsiyet rollerinin marka bağlılığı üzerindeki rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3443-3466.

- Balıkçioğlu, B. (2016). Benlik-İmajı uyumunun retoriği: Bana ne tükettiğini söyle sana kim olduğunu söyleyeyim. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(3), 537-553.
- Balıkçioğlu, B., & Oflazoğlu, S. (2015). Marka evangelizmi, benlik-marka imajı uyumu ve marka sadakati ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 19-45.
- Başar, E. E., Türk, B., & Ünal, S. (2015). An investigation of self-image congruence differences between materialistic and non-materialistic consumers. *Boğaziçi Journal*, 29(2), 41-57.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Belch, G. E., & Jr., E. Landon. (1977). Discriminant validity of a product-anchored self-concept measure. *Journal of Marketing Research*, 252-256.
- Belk, R. W. (1985). Materialism: Trait aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research*, 12(3), 265-280
- Belk, R. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15, 139-168.
- Birdwell, A. E. (1968). A study of the influence of image congruence on consumer choice. *The Journal of Business*, 14(1), 76-88.
- Brown, B. A., & Kaldenberg, D. O. (1997). Conceptualizing self-monitoring: links to materialism and product involvement. *Journal of Consumer Marketing*, 44(1), 31-44.
- Cengiz, H., & Özkara, B. Y. (2016). Materyalizm, öz-benleşim ve bireyselleşimin kişiselleştirilmiş reklama yönelik tutumlar ve kişiselleştirilmiş reklamları sosyal ağlarda paylaşma niyeti üzerindeki etkileri. *Business & Management Studies: An International Journal*, 4(1), 24-47.
- Chahal, H., & Bala, M. (2010). Confirmatory study on brand equity and brand loyalty: A special look at the impact of attitudinal and behavioural loyalty. *Vision-The Journal of Business Perspective*, 14(1-2), 1-12
- Chaplin, L. N., & John, D. R. (2007). Growing up in a material world: Age differences in materialism in children and adolescents. *Journal of Consumer Research*, 34(4), 480-493
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: The role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, 65, 81-93
- Dick, A. S., & Basu, K. (1994). Customer loyalty: Toward an integrated conceptual framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(2), 99-113
- Escalas, J. E., & Bettman, J. R. (2003). You are what they eat: The influence of reference groups on consumers' connections to brands. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 339-348.
- Fennis, B. M., & Pruyn, A. T. (2007). You are what you wear: Brand personality influences on consumer impression formation. *Journal of Business Research*, 60(6), 634-639.
- Ger, G., & Belk, R. W. (1996). Cross-cultural differences in materialism. *Journal of Economic Psychology*, 17, 55-77
- Goldsmith, R. E., Flynn, L. R., & Clark, R. A. (2012). Materialistic, brand engaged and status consuming consumers and clothing behaviors. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 16(1), 102-119
- Graeff, T. R. (1998). Consumption situations and the effects of brand image on consumers' brand evaluations. *Psychology & Marketing*, 14(1), 49-70.
- Graham, J. F. (1999). Materialism and consumer behavior: Toward a clearer understanding. *Journal of Social Behavior and Personality*, 14(2), 241-258.
- Gupta, N. (2011). Globalization does lead to change in consumer behavior: An empirical evidence of impact of Indian consumers and its aftereffects. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 23(3), 251-269.
- Gümüş, N., & Onurlubaş, E. (2020). Postmodern tüketici özelliklerinin marka sadakatine etkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(21), 405-427.
- Güven, E., & Kahraman, A. (2020). "Materyalizm ve tüketici uzmanlığının reklamlara yönelik tutumlara etkisi: Alt gelir grubu tüketiciler üzerine bir araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 1480-1496.
- Hawley, X. T. (2009). Measuring customer-based brand equity: Empirical evidence from the sportswear market in china. *Journal of Product & Brand Management*, 18(4), 262-271.
- Hohenstein, N., Sirgy, M., Herrmann, A., & Heitmann, M. (2007). Self-Congruity: Antecedents and consequences, in *proceedings of the LaLonde Conference on Consumer Behavior 2007, La Londe les Maures*
- Holt, D. (1995). How consumers consume: A typology of consumption practises. *Journal of Consumer Research*, 22, 1-14.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. New Jersey, Princeton University Press,

- Islam, T., Attiq, S., Hameed, Z., Khokhar, M. N., & Sheikh, Z. (2019). The impact of self-congruity (symbolic and functional) on the brand hate: A study based on self-congruity theory, *British Food Journal*, 121(1), 71-88
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology*. Harvard University.
- Jensen, J. M., & Hansen, T. (2006). An empirical examination of brand loyalty. *Journal of Product and Brand Management*, 15(7), 442-449.
- Kassim, N., Bogari, N., Salamah, N., & Zain, M. (2016). The relationships between collective-oriented values and materialism, product status signaling and product satisfaction: A two-city study. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 28(5), 807-826.
- Kilbourne, W., & Pickett, G. (2008). How materialism affects environmental beliefs, concern, and environmentally responsible behavior. *Journal of Business Research*, 61(9), 885-893
- Korkmaz, S., & Doğuç, E. (2020). Öz benliğin marka sadakati üzerindeki etkisinin dermokozmetik ürün pazarı için incelenmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), 199-216.
- Kressmann, F., Sirgy, M. J., Herrmann, A., Huber, F., Huber, S., & Lee, D.-J. (2006). Direct and indirect effects of self-image congruence on brand loyalty. *Journal of Business Research*, 59, 955-964.
- Kuenzel, S., & Halliday, S. V. (2010). The chain of effects from reputation and brand personality congruence to brand loyalty: The role of brand identification. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 18(3/4), 167-176.
- Levy, S. J. (1959). Symbols for Sale. *Harvard Business Review*, 37, 117-124.
- Liu, F., Li, J., Mizerski, D., & Soh, H. (2012). Self-congruity, brand attitude, and brand loyalty: a study on luxury brands. *European Journal of Marketing*, 46(7/8), 922-937.
- Loh, H., Gaur, S., & Sharma, P. (2021). Demystifying the link between emotional loneliness and brand loyalty: Mediating roles of nostalgia, materialism, and self brand connections. *Psychology & Marketing*, 38(3), 1-16.
- Lu, J., & Xu, Y. (2015). Chinese young consumers' brand loyalty toward sportswear products: a perspective of self-congruity". *Journal of Product & Brand Management*, 24(4), 365-376
- MacInnis, D. J., & Folkes, V. S. (2017). Humanizing brands: When brands seem to be like me, part of me, and in a relationship with me. *Journal of Consumer Psychology*, 27(3), 355-374.
- Mooij, M. D. (2004). *Consumer Behavior And Culture: Consequences For Global Marketing And Advertising*. California: Sage Publications.
- Odin, Y., Odin, N., & Valette-Florence, P. (2001). Conceptual and operational aspects of brand loyalty: an empirical investigation. *Journal of Business Research*, 53(2), 75-84
- Oliver, R. L. (1999). Whence Consumer loyalty? *Journal of Marketing*, 63, 33-44.
- Onkvisit, S., & Shaw, J. (1987). Self-concept and image congruence: Some research and managerial implications. *The Journal Of Consumer Marketing*, 4(1), 13-23.
- Palumbo, F., & Herbig, P. (2000). The multicultural context of brand loyalty. *European Journal of Innovation Management*, 3(3), 116-125
- Pappu, R., Quester, P., & Cooksey, R. (2005). Consumer-based brand equity: improving the measurement – empirical evidence. *The Journal of Product and Brand Management*, 14(3), 143-154.
- Park, J. K., & John, D. R. (2011). More than meets the eye: The influence of implicit and explicit self-esteem on materialism. *SI: Nonconscious Processes in Consumer Psychology*, 21(1), 73-87.
- Podoshen, J. S., & Andrzejewski, S. A. (2014). An Examination of the relationships between materialism, conspicuous consumption, impulse buying, and brand loyalty. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(3), 319-334
- Richins, M. (2004). The material values scale: measurement properties and development of a short form. *Journal of Consumer Research*, 31(1), 209-219.
- Richins, M. L., & Dawson, S. (1992). A Consumer Values Orientation for Materialism and Its Measurement: Scale Development and Validation . *Journal of Consumer Research*.
- Segal, B., & Podoshen, J. S. (2013). An examination of materialism, conspicuous consumption and gender differences. *International Journal of Consumer Studies*, 37, 189-198.
- Sirdeshmukh, D., Jagdip, S., & Barry, S. (2002). Consumer trust, value and loyalty in relational exchanges. *Journal of Marketing*, 66(1), 15-37.
- Sirgy, J. (1982). Self-concept in consumer behavior: a critical review. *Journal of Consumer Research*, 9(3), 287-299.
- Sirgy, M. J. (1998). Materialism and quality of life. *Social Indicators Research*, 43, 227-260.
- Sirgy, M., Grewal, D., Mangleburg, T., & Park, J. (1997). Assessing the predictive validity of two methods of measuring self-image congruence. *Academy of Marketing Science Journal*, 25(3), 229-238.

- Srikant, M. (2013). Materialism in consumer behaviour and marketing: A review. *Management and Marketing Challenges for the Knowledge Society*, 8(2), 329-352.
- Solomon, M. (2020). *Consumer Behavior: Buying, Having and Being*. New Jersey: Pearson.
- Sung, Y., Choi, S. M., Ahn, H., & Song, Y.-A. (2015). Dimensions of Luxury Brand Personality: Scale Development and Validation. *Psychology and Marketing*, 32(1), 121-132.
- Tong, X., & Hawley, J. (2009). Measuring customer-based brand equity: empirical evidence from the sportswear market in china. *Journal of Product & Brand Management*, 18(4), 262-271.
- Tuškej, U., Golob, U., & Podnar, K. (2013). The role of consumer-brand identification in building brand relationships. *Journal of Business Research*, 66, 53-59.
- Türkyılmaz, A., Kocamaz, İ., & Uslu, A. (2016). Materialism and brand resonance as drivers of online compulsive buying behaviour. *International Journal of Social Science*, 43, 91-107.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Watson, G. F., Beck, J. T., Henderson, & C., & Palmatier, & R. (2015). Building, measuring, and profiting from customer loyalty. *Academy of Marketing Science*, 43, 790-825.
- Ward, S., & Wackaman, D. (1971). Family and media influences on adolescent consumer learning. *American Behavioral Scientist*, 14(1-2), 415-427.
- White, K., & Dahl, D. W. (2007). Are all out-groups created equal? Consumer identity and dissociative influence. *Journal of Consumer Research*, 34(4), 525-536.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

PLANLI BOŞLUKLARDA KENTSEL PEYZAJI ARAMAK: KENTSEL KUŞATMA MI, EKOLOJİK ŞİFRELEME Mİ?

Looking For Landscapes In Urban Vacancy: Urban Enclosure or Ecological Encryption?

Büşra YALÇIN¹

¹Firat Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, Elazığ, b.yalcin@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7814-9516

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
16.02.2021
Kabul/Accepted:
02.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.881701

Anahtar Kelimeler

planlı boşluk, kentsel peyzaj, kentsel kuşatma, ekolojik şifreleme

Keywords

urban vacancy, urban landscape, urban enclosure, ecological encryption

ÖZ

Hiyerarşik temelli geleneksel planlama sürecine bakıldığında, kent yaşamında daha az insani peyzajlara yer verildiği görülmektedir. Bu sistem içerisinde peyzaj, kırsal alandan kente adapte olma sürecine kadar koruma ilkeleri ve eşik öngörülerıyla doldurulmaktadır. Peyzajın üzerine atanan bu tanımsız görev; dekoratif unsur olmaktan öteye gidemeyen, planlı ancak çözümsüz boşluk deneyimlerine dönüşmektedir. Bugünün planlama bakışında ise, peyzajın dinamik yapısını kullanarak deneysel uygulamalara doğru bir evrilme yaşandığı görülmektedir. Bu bakıştan hareketle, mevcut planlama anlayışının adımları arasına sıkışan peyzajın doğru tanımının önemi üzerine durma gerekliliği gündeme gelmektedir. Çalışmanın amacı, ilk aşamada “*kentsel peyzajı doğru mu okuyoruz?*” ve “*kent planlama peyzajı nerede görüyor?*” sorularını yöneltmektir. Aynı zamanda, bu soruları sistemin temelinde yerleştirilen kent, kentli ve kentsel peyzaj bağlamında kuramsal temelde irdelemektir. Bu amaç doğrultusunda, bir tarafta geleneksel planlama anlayışından uzaklaşarak gelişen planlama sisteminin ürettiği yeni tasarım ortamı ve “*taktiksel şehircilik*” deneyimleri, diğer tarafta peyzajın kendiliğindenlik anlatısını dinleyen “*el değmemiş peyzaj*” teorileri tartışılmaktadır. Bahsi geçen iki yaklaşım arasında herhangi bir uzlaşma ortamı aranmadan bağlantısallık ve zıtlık kurgusu teorik temelde bir değerlendirme şeklinde sunulmaktadır. Sonuç olarak, birbirine monte edilmesi gerektiğine inanılan üçlü sistem (kent, kentli ve kentsel peyzaj) içerisinde, bireysel ihtiyaçların doğru tanımlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kentsel kuşatma endişesini doğuran bu duruma ekosentrik temelli etik bir çerçeveden bakma zorunluluğu ise, bir diğer önemli bulgu olarak belirtilmektedir.

ABSTRACT

Looking at the hierarchical-based planning process, the landscape is filled with conservation principles from the rural area to the process of adapting to the city. This undefined task assigned to the landscape turns into planned but unresolved void experiences in cities. Today, however, there is an evolution towards experimental applications by using the dynamic structure of the landscape. From this point of view, the necessity of dwelling on the importance of the correct definition of the landscape, which is stuck between the implementation steps of the current planning approaches, comes to the fore. The aim of the study is, in the first stage, “*are we reading the urban landscape correctly?*” and “*where does urban planning see the landscape?*” is to ask questions. It is to examine these questions on a theoretical basis in the context of the city, urban and urban landscape placed at the base of the system. On the one hand, the new design environment and tactical urbanism experiences, on the other hand, theories of the wilderness landscape that listen to the narrative of spontaneity of landscape are discussed. The connection and contrast set up between the two approaches are presented on a theoretical basis. As a result, it becomes clear that individual needs must be defined correctly. It is imperative to look at this situation, which causes urban siege concerns, from an ecocentric ethical framework.

Atf/Citation: Yalçın, B. (2021). Planlı Boşluklarda Kentsel Peyzajı Aramak: Kentsel Kuşatma Mı, Ekolojik Şifreleme Mi?, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1287-1298).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Büşra YALÇIN, b.yalcin@firat.edu.tr

1. Giriş

Kent planlama ve tasarım konularıyla ilişkili tüm meslek grupları bir taraftan eşi görülmemiş hızlı kentleşmenin etkilerini, diğer taraftan sanayi sonrası yaşanan gerilimlerin çift yönlü zorluklarını uzun yıllar yaşamıştır. Bu nedenle, çözüm üretme süreçlerinde farklı bakışlara her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Bu süreç, özellikle son 30 yılda fiziksel olanın yanında sosyal olanı da düşünme yetisini geliştirmiştir. Kentsel alanlar çeşitlenen hareket kanalları ile birbiri içine dâhil olmuş, fiziksel ağlarla sosyal bağlantılar kurma çabaları gelişmiştir. Karayolu ve demiryolu ağlarıyla bireylerin yaşadığı, ürettiği, eğittiği, ibadet ettiği ve eğlendiği yerlere fiziksel erişim olanakları sağlanırken, sosyal ihtiyaçların karşılanma arayışları da önemli bir basamak haline gelmiştir (Mitchell, 1997a: 119). Sosyal yaşamla bağlantılı kent vizyonlarının gelişmesi gerekliliğinin altında yatan en nesnel sebep ise, mevcut sistem içerisindeki insan unsurunun tipik eksikliği olarak belirtilmiştir (Jacobs, 2011). Geleneksel planlama anlayışıyla gelişen düzenleyici sistem, yukarıdan aşağıya bir model öngörmüş, planlı çevre üretim sürecinin başladığı dönemlerden itibaren aktif bir güç unsuru oluşturmuştur. Hiyerarşik temelli bu yaklaşım, kentlerin gerçek sahiplerinin varlığını unutmamış, bir noktada kuşbakışı görüntülerle gözden kaçırmıştır. Planlamanın tasvir edilen bu örgütsel biçimleri aynı zamanda kent yaşamında daha az insanı peyzajlara yer vermiştir. Kentsel, ekolojik, yönetsel cevaplar aramak adına keskin analiz ve uygulama ağını benimsemiştir. Bunun en doğrulanabilir açıklaması, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası kentlerde yeniden yapılanma sürecine girilmesi, gerekli olan gelişmelerin sokak ölçeğinden ziyade bütünsel bir vizyonu somutlaştırma çabası olmuştur. Bunun yanı sıra 1985 yılı itibarıyla Bentley ve arkadaşları (1985) tarafından sokak düzeyinde sorumlu şehircilik anlayışına yapılan teşviklerin belirginleştiği, sosyal ilişkileri hayata geçirecek olan görselleştirmelere kayıldığı, daha hibrit ve ekolojik şehirleşmenin benimsendiği görülmektedir (Dunn vd., 2014: 77). Christaller'in (1933) ağ bağlantılı şehirler kavramını yarattığı Merkezi Yer Teorisi, Scolari'nin (1978) resimlerinde görülen yekpare mimari şeması, Freidmann'ın (1923) kullanıcıların kimliğini yansıttığı mobil mimarisi, Clockwork Orange'nin (1971) sosyal kargaşa hakkındaki distopik görüşleri gibi birçok örnek kenti çevresine hizmet veren yerleşimler olarak anlamamızı sağlayan çalışmaların devamı niteliğindedir (Dunn vd., 2014: 79-82). Ayrıca, konuya ilişkin davranış bilimleri çalışmaları da bulunmaktadır. Örnek olarak, psikolog Robert Sommer, sosyal bilimcilerin bazı tasarım yaklaşımlarında mimarlara yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Bunlar; mekân kullanımları, farkındalık oluşumu, çevresel biliş, ihtiyaçlar ve tercihler, katılım değerlendirmeleri gibi konuları içermektedir. Sosyal ihtiyaç çözümlenme temelinde devam ettirdiği çalışmasında, insanların kapalı alışveriş merkezlerine göre açık kamusal mekânlarda dört kat daha fazla zaman geçirdiği bulgusuna ulaşmıştır (Sommer, 1983: 51-59). Bu çalışma insan, mekân ve peyzaj etkileşimi noktasında önemli bir bulgu niteliğindedir.

Bir diğer noktada; sürdürülebilir kent vurgusu altında sürdürülen planlama çalışmaları ve bu sistemin peyzaj ile kurduğu birliktelik yer almaktadır. Özellikle kırsal alanda yürütülen ekolojik koruma ilkeleri, denge kurgulayan doğal yapı analiz ve sentezlerinin yanında kentsel peyzaj stratejik öngörülerle doldurulmaktadır (Ergin, 2010: 5). Kent ve doğa ilişkisi içerisinde sıkışan peyzaj, fiziki mekâna atanan bir fonksiyon görevi görmeye ötesine gidememektedir. Yalnızca kentsel planlamanın ürettiği yapı adalarının dışında kalan artık parçalara yüklenen planlı boşlukları tanımlayabilmektedir. Planlamanın ortaya çıkarttığı bu kentsel peyzaj açmazı, sert ve yumuşak mekân (hard and tight space); kayıp mekân (lost space); kentsel çatlaklar (crack in the city); atıl alan (vacant land); gevşek alan (loose space) gibi kavramsal tanımlamaları ortaya çıkartmaktadır (Sommer, 1974; Trancik, 1986; Loukaito-Sideris, 1996; Pagano ve Bowman, 2004; Franck ve Steven, 2007). Konuya ilişkin literatürde artık parsel, çözümsüz planlı boşluk, kentsel boşluk gibi tanımlamalarla da karşılaşmak mümkündür.

Christiaanse (2002: 1)'ye göre, söz konusu planlı boşluklar, yenilikçi ve sürdürülebilir kullanımlar için birçok sanatçıya ilham olma ve kent tasarımcısına olanak tanıma gücüne sahiptir. Aynı zamanda, kentsel tasarım nesnesi olmalarının yanı sıra biyolojik çeşitlilik için önemli bir habitat ve yağmur suyu emme, rüzgâr hızı azaltma, hava temizleme, karbon emilimi gibi ekosistem hizmeti sunma noktasında da kent için potansiyel noktalar olarak görülmektedir (Hasan vd., 2018: 2). Özellikle son dönemlerde, peyzajın üzerine atanan bu anlamlı ancak kentsel tasarım ve biyolojik kendiliğindenlik vurgusu içerisindeki çift yönlü görev, başarılı/başarısız tartışmalarını da ortaya çıkartmaktadır.

Bahsi geçen sosyal ağları görünmez kılan planlama pratikleri ve ele alınan kentsel peyzaj açması çalışmanın problem düzlemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın ilk adımında "*kentsel peyzajı doğru mu*

okuyoruz?” ve “planlama peyzajı nerede görüyor?” soruları yöneltilmektedir. Çalışma boyunca soru sorma ve verilecek cevaplara ilişkin kavramsal değerlendirme süreci benimsenmektedir. Sorulara sistemin temeline yerleştirilen kent, kentli ve kentsel peyzaj bağlamında cevaplar aranmaktadır. Birbirlerine monte edilmesi gerektiğine inanılan bu üçlü sistem, sorular ve elde edilen kavramlar aracılığıyla derinleştirilmekte, anlamlı uzlaşma yolları aranmaktadır. Burada temel dayanak olarak montaj teorisi (Deleuze ve Guattari, 1989; Manuel DeLanda, 2016) ele alınmakta, bileşenleri ayrı ayrı düşünmek yerine bir bütünün parçası oldukları gerçeğine odaklanılmaktadır. Bu sayede çalışmanın ilk adımını oluşturan kent ve peyzaj düzleminde bağlantılar ve zıtlıklar görünür kılınabilmektedir. Peyzajın bağlantı ve zıtlık okuması, Franck ve Stevens’in 2007 yılında kavramsallaştırdığı “*kayıp alanlar (loose space)*” kavramı üzerinden ele alınmakta, çalışma içerisinde bu alanlardan “*planlı boşluklar*” şeklinde bahsedilmektedir.

Kent ve peyzaj anlatılarının tamamlanmasının ardından tasarım yaklaşımlarını görebilmek adına, “*planlı boşluklarda tasarım uygulamaları nerede başlayıp, nerede sonlanmalı?*” sorusu yöneltilmekte, bu soru çalışmanın ikincil adımını başlatmaktadır. Soruya ilişkin yapılan derinleştirme aşamasında, peyzajın insan merkezli / çevre merkezli ikileminde ele alınış biçimleri tartışmaya açılmaktadır. Antroposenik (insan merkezli) bakış “*taktiksel şehircilik (tactical urbanism)*” kavramı üzerinden örneklendirilirken, ekosentrik (çevre merkezli) bakışla etik peyzaj okumaları sunulmaktadır.

Özetle, eleştirel bir anlatıyı savunan çalışma bugünün deneysellik kurgusu içerisinde sıkışan peyzajın bireylere iyi gelen dinamik yapısını ortaya çıkartma yolunda arayış içerisinde. Doğa, kent ve kentli arasındaki denge söz konusu olduğunda sorumluluğun kimde olduğunu, uygulama modellerinin neler ürettiğini görmek önemlidir. Sorumluluğun kimde olduğunu ararken, mevcut tasarım motivasyonları görünür kılınmaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda, taktiksel denemelerin peyzajın kent içerisinde doğal sürdürülebilirliğine farklı noktadan tehdit oluşturabileceğini ortaya koymak bu arayışın ürünüdür. Burada önemli hale gelen konu, ekolojinin makroskobik okumasını (Augoyard, 1941) yaparak, yalnızca insana odaklanan şehircilik teorilerini yaratıcı ve hassas bir şifrelenmiş düzleme taşımaktır. Bu nedenle, bahsi geçen kavramlara; kentsel tasarım biliminin yanı sıra felsefe, psikoloji, ekonomi, doğa ve pozitif bilimler gibi farklı araştırma alanlarının çerçevesinden bakmak önemli görülmektedir. Aynı zamanda, tasarım mesleklerinin problem çözümüne geçmeden önce konuya ilişkin teorik çerçeveyi doğru çizebilmesi adına karşılaştırmalı bir bakış açısı benimsenmektedir.

2. Kent + Peyzaj: Bağlantı ve Zıtlık Tanımları

Kent planlamanın ana kurgusunun oluşumunda kent ve peyzaj birlikte ele alınmış, sistem kentsel çevre oluşumunda kütle ve mekân birlikteliği üzerine oturtulmuştur. Özellikle, kentleşme baskısı ile birlikte uzun bir dönem üç boyutta kentsel yapılanma, iki boyutta kentsel peyzaj tanımları gücünü korumuş, bu oldukça mekanik olması nedeniyle de sıklıkla eleştiri almıştır (Ersoy, 2009: 12). Bugün ise, hem kentsel planlama hem de peyzaj üretimi noktasında yeni tasarım mekanizmalarını araştırmaya yönelim söz konusudur. Bir taraftan kentli ihtiyaçları ilerlerken, diğer taraftan ekolojik yapının sistemin neresinde olduğu soruları araştırmaların odak noktasını oluşturmaktadır (Kim, 2016: 2).

Peyzaj coğrafyacısı Kenneth Olwig, peyzajın ve kentsel düzlemin ürettiklerinin ters bir etkileşim içerisinde olduğunu savunmaktadır. Ancak bu yukarıdan aşağıya gelişen planlama sisteminin eleştirisi olabilecek niteliktedir (Olwig, 2005: 262). Olwig’in söyleminde vurgulanan, planlamanın ürettiği planlı boşluklarda peyzajın salt fiziksel unsur ya da performans nesnesi olma durumudur. Ancak, Wall tarafından geliştirilen argümanda konu farklı bir bakışla değerlendirilmektedir. Onun yorumlarında, yalnızca fiziksel bir katman olarak tanımlanmayan peyzaj, mekânsal sınırlar ve tanımlı performanslar açısından sağlam açıklamalarla sunulmaktadır. Çünkü, peyzaj kavramı artık pastoral masumiyet olasılıklarına atıfta bulunmanın ötesindedir. Sadece kentsel boşlukları değil, aynı zamanda içlerinden geçen dinamik süreçleri ve olayları organize eden bağ dokunun işleyen matrisini oluşturmaktadır. Bu durum peyzajı aktif bir kentsel düzlem haline getirmektedir (Wall, 1999: 236-240). Artık, peyzaj yalnızca bitkilendirilmiş parklarda, otoparklarda, kavşak noktalarında ya da binalar arasında kalan boşluklarda aranmamalıdır. Aynı şekilde yeşil, doğal, rekreasyonel bakışla sınırlamak yerine farklı habitatlar arasında bağ kuran bir kentsel düzlem okuması yapmak kentle kurduğu bağlantıyı görmek adına önemlidir. Bu durum kent ve peyzajı bir arada düşünmeye itmektedir. Yani, peyzajın odak

noktasının durağandan akışkana doğru kaymakta, kentsel tasarım çalışmalarında daha performatif unsur haline gelerek topluma tanıklık eder bir duruma ulaşmaktadır (Kullman, 2018: 60).

Bir diğer taraftan sosyal ihtiyaçlar çerçevesinde yayılma gereği duyan birey, yeni kentsel mekân arayışları içerisine girmektedir. Planlı boşluklar, sosyal arayışlara cevap verme ve açık alan yaşantısı için önemli bir güce sahip olarak görülmektedir. Planlı boşluk kavramı, geleneksel planlama anlayışının üretimidir. Planlama sistemi içerisinde kentsel alan keskin sınırlarla birbirinden ayrılmış, katı kütleler ve ulaşım ağları arasında insan ölçeği kaybolmuştur. Kentsel peyzaj üretimleri ise, bu bölgelerin arasında kalan, genellikle tanımsız, güvensiz ya da yalnızca günün belirli saatlerine hizmet eden yerler halini almıştır (Nemeth and Langhorst, 2014: 144-146). Son dönem tasarım pratiklerinde ise, belirlenen amaç dışında kullanılan ve çeşitli aktivitelere imkân sağlayan, deneyim ortamı yaratan alanlar olarak gündeme getirilmeye başlanmıştır. Aşağıdan yukarı şehircilik anlayışı temelinde söz konusu bu alanlar kamusal alanın potansiyel gücü olarak tanımlanmıştır (Franck ve Steven, 2007). Yapılan bir çalışmaya göre, ABD'nin kentsel planlı boşluklarının toplam açık alanların %15'ini oluşturduğu belirtilmektedir. Ayrıca son zamanlarda, bu alanlar belediyelerin kentsel gelişim politikalarının bir parçası olarak stratejik peyzaj temsillerine dönüştürülmektedir (Kim, 2016: 2).

Aşağıdan yukarı şehircilik, post-modernist dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan, tüm aktörlerin sürece katılımını sağlayan, arabulucu, meşruiyet temeli sağlam, müzakereci bir şehir yapımı yaklaşımıdır (Tekeli, 2001). Aşağıdan yukarıya planlama yaklaşımı ile zamansallık arasında güçlü bir bağlantı vardır. Bu şehircilik anlayışında kentsel boşluklarda uygulamalar genellikle geçici inisiyatifler olarak başlar ve kısa ömürlü olması beklenir. Bu yaklaşım; deneysellik, esneklik ve açıklık unsurları ile geleneksel planlamanın rasyonel sürecinden ayrılmaktadır (Nemeth and Langhorst, 2014: 144-146; Kullman, 2014: 162). Esneklik, açıklık ve zamansızlık örüntüleriyle birlikte peyzajın alt metinlerinde okunabilecek olan dikeyselliğin gözlem noktası olabilmektedir. Kentsel alanda bahçıvanlık ilhamıyla harekete geçen tasarımcı; kısmen katılımcı, kısmen deneyci, kısmen görevli olmaktadır. Bu kolektif dalış aracılığıyla açık mekânlar öncelikle davranış teorisine oturtulabilmektedir. Bireyler geçici deneysel çalışmalar aracılığıyla ekolojik yapıyı kabul edebilme gücüne erişmektedir (Bishop ve Williams, 2012: 21-26). Bu durum, ekolojinin geçmiş tanımlarında dokunmadan koruma anlayışından uzak, daha çok algılanan bir sürece geçişin tanımıdır. Böylece, kentsel planlı boşluklarda davranışın akışına ve çevreye müdahale edilmeden, doğadaki bir ekolojik çevreyi inceler gibi, gözlem yoluyla insanların buralarda neler yaptığı, ne kadar insanın buraları kullandığı, hangi mekânsal özelliklerle nasıl etkileşime girildiği gibi soruların yanıtlanabileceği bir birime dönüştürülebilmektedir (Nemeth and Langhorst, 2014: 148; Özkan, 2019: 19).

Bağlantısallık gücünün ürettiği değer sisteminden hareketle, bugünün kentsel peyzajına yönelik farklı bir bakış daha gelişmekte, bu durum zıtlık tanımlamalarını doğurmaktadır. Bu çift yönlü bakış, Bruno Latour (1996: 371) tarafından geliştirilen “aktör ağları” ve Timothy Morton (2020: 79) tarafından ileri sürülen “hiperobjeler (hyperobjects)” üzerinden genişletilmektedir. Bu iki yaklaşımın seçilme nedeni ise, birbirlerine yeni sorular sorarak gelişen ve iki farklı bakışı ortaya koyan peyzaj, tasarım ve kentli konularını ortaya koymalarıdır. Latour; “İnsanlar ve insan olmayanlar arasında oluşacak kolektif etkileşimin deneysel olarak nasıl sağlanacağını” sorduğunda, Morton; “ekolojik tasarımın onlarca yıldır tam olarak bunu yaptığını” savunmaktadır (Kullman, 2018: 65). Bu yaklaşım, ekosentrik düzlemde el değmemiş peyzaj uygulamalarına eğilim olduğunu göstermektedir.

Bu güçlü bağlantı ve zıtlık bakışının ürettiği temel sorular ise; “planlı boşluklar üzerinde, ekosistem hizmetlerinin sağlanması amacıyla kentsel peyzaj nasıl bir kaynak haline getirilmektedir?” ve “peyzaj bir kaynak ise kullanım sınırı olmalı mıdır?” olmaktadır. Peyzajın yatay ve dikey dilinin bu pratikler üzerinden okunması yerin değeri ve anlatının değeri kavramsallaştırmasıyla gelişen bir çözümlemeyi beraberinde getirmektedir. Yerin değeri peyzajın mevsimsellik, biotiklik gibi fiziksel gücünün üzerine giderken; anlatının değeri çalışmaya dikeysellik sağlayarak peyzajın tarihsel ve kültürel derinliğini irdelemektedir (Durrell, 2008; Kassem, 2019: 3). Çalışma ilerletilirken; yerin değeri okumaları büyük oranda antroposentrik temelde şekillenen taktiksel şehircilik pratikleri üzerinden sağlanmaktadır. Bu aşamada, planlı boşluklarda bireysel tercihlerle şekillenen mental faydacılık arayışlarına rastlanmakta ancak konu farklı bakışlarla çeşitlendirilmektedir. Anlatının değeri adımı ise, insan faktörünün baskınlığının göz ardı edilmesi ile ekosistem fayda temelli peyzaj üretimi anlatılarını içermektedir. Peyzajın kendiliğindenlik öngörüsü, doğal performatif yapısının sunduğu kentsel hizmetler ekosentrik bir bakışla temellendirilmektedir.

2.1. Antroposentrik Bakış: Taktiksel Şehircilik

Bireyler, kentin planlanan boşlukları arasında kendi politik, kültürel, sosyal ve ekonomik örüntülerini ortaya koyma eğilimindedir. Bu gerçeklikler doğrultusunda mekânsal çözüm arayışlarına girerler. Kentlinin ihtiyaçlarını çözmeye görevini üstlenmiş olan kentsel planlama fenomeni barınma, güvenlik gibi çözmesi gereken ihtiyaçları karşılarken, gündelik yaşamın ekolojik, sosyal ve kültürel ihtiyaç haritalarını da görebilme motivasyonuna sahip olmalıdır. Bu arayışlara cevap verecek olan kent düzlemi bazen görünür olan, bazen kısıtlayan kentsel peyzaj boşluklarında kendini göstermekte, birey ya da toplumlara sayısız deneysel uygulama imkânı sunmaktadır. Kentsel peyzaj boşluklarında üretilen söz konusu bu kendiliğindenlik kurgusu geçici, taktiksel, gayri resmi ifadeleriyle kavramsallaştırılmakta, hatta tasarım temeline oturtulan yeni bir planlama fenomenini üretmektedir (Aelbrecht, 2016: 135). Özellikle bugün kentlerin daha görünür ve politik açıdan önemli noktaları haline gelen çözümsüz planlı boşluklar taktiksel şehircilik uygulamalarıyla gündeme gelmektedir. İlk kez Certeau'nun (1984) *"The Practice of Everyday Life"* kitabında stratejik şehircilik tanımlamaları başlığıyla sunulmuş olsa da ilk adımlarının o tarihlerde atılmaya başlandığı düşünülmektedir. Ancak taktiksel şehircilik olarak, 2010 yılında Mike Lydon ve arkadaşları tarafından kavramsallaştırılmıştır (Lydon vd., 2012). Komşuluk inşası ve aktivasyonuna yönelik bu yaklaşım genellikle kısa vadeli, düşük maliyetli ve ölçeklenebilir müdahaleler ve politikalar kullanmaktadır. Bu tür müdahaleler, insan merkezli yerleri tanıtmak için ortak bir gündemi paylaşmaktadır (Foto 1). Kentsel tasarımın yeni ve katılımcı yolu olan taktiksel şehircilik kavramı üzerinden planlı boşlukları anlamaya yönelik bir tasarım kurgusu geliştirilmekte, kentsel tasarım ve peyzaj uygulamalarının melez yapısı bu noktada kabul edilmeye başlanmaktadır (Mike ve Garcia, 2015: 173).

Foto 1. Farklı kentsel noktalardan taktiksel şehircilik uygulamaları (Lydon, 2015)

Wirth (1938) ve Tonkiss'in (2014) belirttiği gibi kentler temelde sosyaldır. Kentsel alanın ölçeğin büyüklüğü ya da küçüklüğüne bakılmaksızın algılanabilme, eylem çeşitliliğine sahip olma ve sosyal etkileşim sunabilme gibi evrensel insan ihtiyaçları ve istekleri bulunmaktadır (Locke vd., 2018: 4; Crommelin, 2015: 17). Bu ince çizgide arayışlarını sürdüren taktiksel şehircilik uygulamaları bugünün dünyasında yeni bir role bürünmüştür. Newcastle ve Detroit gibi küresel olmayan kentlerin kayıp alanlarında uygulanan deneysellik ve peyzaj vurgusuna dayanan uygulama örnekleri kentsel canlandırma projelerine dönüşmesi noktasında önemli bir örnektir. Burada, kentsel taktikçilik pratiği insan sermayesini fiziksel yapıların ötesinde bir değer olarak vurgulamaktadır. Fainstein'nın (2000: 424) *"kentsel çürümeye formalist fiziksel çözüm"* dediği bu bakış, boşluğun yeniden bir tasarım dönüşümü temsil etme sürecine girmesi yönünden eleştiri alır. Kent plancılarının modernist bir bakışla Newcastle ve Detroit gibi şehirlerin planlı boşluklarında karşılaştıkları zorluklardan kurtulmaya çalışmak için uyguladıkları bu çözüm arayışlarının, kentteki peyzajı bulmak için bir cevap olmadığını belirtmektedir (Locke vd., 2018: 4). Aynı şekilde Berlin'in Kreuzberg semtinde bulunan ve yıllarca bir kentsel üretim imkânı sunmadan bırakılan gevşek bir alan, taktiksel bir anlayışla bir kent bahçesine dönüştürülmüştür. Prensesler Bahçesi olarak anılan bahçe, kentsel tarım için deneysel uygulamalarla başlamış, tarım faaliyetleri dışında pek çok aktivite ve etkinliğin düzenlendiği çoklu kullanıma sahip bir alana evrilmiştir

(Boz, 2017: 53). Bölgenin bahçe üretiminin ardından değer kazanmasıyla birlikte uygulama tamamen bir rant unsuruna dönüşmüş, bölgeye yatırımların artması durumunu beraberinde getirmiştir. Peyzajın kent içerisindeki bu görünmez yerinin araştırılması noktasında taktiksel şehircilik pratiklerinin irdelenmesi bu anlamda önemlidir (Lara-Hernandez vd., 2019: 14). Peyzajın kent içi karşılaşma, üretme, iyi gelme, hafıza yaratma, deneyimlenebilme sinerjisi, geçicilik ve kalıcılık çizgisinde sürdürülen pratikler içerisinde aranmalıdır. Taktiksel müdahalelerin ve performans odaklı uygulamaların kimliğini göre katılım ve ifade biçimleri üzerinden peyzaja yakınlık uzaklık grafiğini ortaya koymak, kente bıraktığı yeni izleri gözlemlemek oldukça önemlidir (Lara-Hernandez vd., 2019: 16).

Doğa eleştirmeleri de, deneyellikten kalıcı uygulamalara dönüşen taktiksel faaliyetlerin doğa üzerinde hâkimiyeti devam ettirdiğini belirtmektedir (Kotval ve Machemer, 2010; Lehtovuori vd., 2012). Bu durumun antroposentrik değerlerle karakterize edilebileceğini belirterek eleştirel bakışı ortaya atmaktadırlar. Çünkü çevre koruma arzusu ya da peyzajın öne çıkartılacağına yönelik vurgular yapılıyor olsa dahi kentsel peyzaj kaygısı antroposentrizm ve ekosentrizm yönelimleri arasında temel farklılıkları barındırmaktadır (Schultz vd., 2000: 579; Kim, 2016: 15). Taktiksel şehircilik içerisine yedirilen peyzaj fikri, bireysel ihtiyaçları çevresel çıkarların üzerinde tutmaktadır. Bu durum ise stratejik planlama sistemi içerisinde bahsi geçen yeni problemlerin doğuşunu hazırlar (Kotval ve Machemer, 2010). Elbette, “doğanın ya da kentin birincil değeri insana hizmettir” bakışı planlamanın görmek istediği ölçektir. Ancak, sonuç ürün olarak eylemlere bakıldığında, denge halinin kaçırılan antroposentrik etki endeksleri, eylemleri ve politika yönelimleri ekoloji ile taktiksel peyzaj arayışlarının arasında negatif bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Castells’in (2005) ağ toplumu teorisine göre Newcastle ve Detroit gibi küresel olmayan şehirlerin taktiksel uygulamalarla birlikte küresel etkileşime girmesi, Prensesler Bahçesiyle yeni yatırım konularının konuşuluyor olması bazı ilginç sorular ortaya çıkartabilmektedir (Boz, 2016: 53). Katılımcıların örneklem sürecinde ürettikleri ve dâhil oldukları rol, kentsel alanda peyzajın üreteceği deneyellik bağının çözüldüğünü göstermektedir. Yukarıdan aşağı şehirciliğin başka bir üretimi şeklinde yorumlanabilecek olan bu konu, “peyzajın kent içerisindeki görünür rolü nerede?”, “taktiksel şehircilik uygulamaları bir kentsel peyzaj başarısı olarak gösterilebilir mi?” sorularını da gündeme getirmektedir.

2.2. Ekosentrik Bakış: El Değmemiş Peyzaj

Bu aşama, “çözümsüz kentsel boşluklar ekolojik peyzaj hizmetlerinin sağlanması yoluyla nasıl bir kaynak haline gelebilir?” sorusuyla başlayan bir değerlendirme süreci üretmektedir. Peyzaj, tanım gereği, insan faaliyetleriyle şekillenen bir arazi üretimidir. Ancak, insan faktörünü dışarıda bırakarak vahşi doğa gibi alanları içerecek şekilde de genişletilebilmektedir. Doğal ekolojinin olmadığını savunanlar (Murphy, 2016: ix-x), insanın doğada her şeyi değiştirdiğine vurgu yapar. Peyzaj tarihçisi J.B. Jackson (1984), peyzajı, bir toprak koleksiyonu olarak özetler. Böylece, toprak özellikleri entelektüel bir yapıdan ziyade yalnızca duyarlar tarafından algılanır (Asadpour, 2018: 6). Işık ve gölgenin değişen kalıpları veya mevsimler boyunca değişkenliği gibi algılanan bir çevrenin geçici özellikleri, bir peyzaj anlayışımızın ayrılmaz bir parçası olur. Kentin ihtiyacı olan ekolojik bakış ise bu olmalıdır.

Ayrıca, çevre psikolojisinde geliştirilen çevre-davranış modelleri, peyzaj ve ekoloji arasındaki ilişkiyi tanımlamak için doğru bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. İnsanın ve çevrenin zaman içinde karşılıklı etkileşimleriyle tanımlanması ve dönüştürülmesi önemlidir. Burada ortaya çıkan durum, doğanın akışkan yapısının içerisinde hem kullanışlı olması hem de kendiliğindenlik örüntüsü içerisinde üretim imkânı bulmasıdır (Gobster vd., 2007: 962-963). Planlamanın ürettiği kentsel planlı boşluk olarak tanımlanabilen park ve rekreasyon alanlarının faydasızlığının içindeki fayda arayışlarına odaklanılmalıdır (Kullman, 2014: 155). On sekizinci yüzyıldan itibaren kentsel peyzajın içinde üretilenle el değmeden bırakılanın rolü iç içe geçmekte, ekosentrik bakışın izinden gidildiğinde kent içerisinde el değmemiş olana olan özlem ön plana çıkmaktadır (Myers, 2020: 41). Böylece ekolojik şifre etkisi özel olan/genel olan izinde daha etkin kılınabilmektedir (Mitchell, 1997b: 134; Kullman, 2014: 159). Bu bakışı savunmak, taktiksel şehircilikle ortaya çıkabilecek olan yeşil soylulaştırmadan ya da kent içerisinde planlı boşluklarda yaşanan park paradokslarından kaçınmak için bir avantaj olarak görülmektedir. Doğanın içgüdüsel ilerleyişini savunan bu görüş, aynı zamanda insana iyi gelen tarafıyla da dikkat çekmektedir (Garrard vd., 2018: 2; Myers, 2020: 46).

Doğanın kendiliğindenliği üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan “vahşi” kavramı doğa ile ilişkilidir. “El

değmemiş doğal peyzaj (wilderness)”; doğallık, özgünlük, biyolojik çeşitlilik, heterojenlik ve kayıt dışılık gibi anlatıları tanımlar. Kavrama daha teorik bir tanımlamayla bakılacak olursa; kent içi yönetimsiz planlı boşluklarda, ekilmeden kendiliğinden yetişen bitki örtüsünün bulunduğu kentsel ekolojik süreç ifadesidir. En az üç anahtar modla çalışır. Bahsedilen anahtar modlar; çeşitlilik, arazi kullanımına dayalı tipoloji ve düzensizliktir (Myers, 2020: 50-53). El değmemiş peyzajın planlı boşluklara dokunan noktası ise, doğa için ayrılmış alanların gerçek sahibine ulaştırılması durumudur. Evcilleştirilmiş kentsel peyzajın reddi üzerine vahşi bir doğa öngörüsünün üretimidir. Çünkü, antroposenin reddi ancak kentin kabul edebileceği bir ekolojik peyzaj ile olabilecektir (Corlett, 2015: 38). Kent içerisinde insan vurgusunun öneminin kabulü hassas bir çizgiyi temsil ederken, yeni problemleri doğurduğu ise açıktır. Bu bakış, doğanın sahip olduğu gücü geri kazanmasını sağlayarak, duyuları oldukça duyarlı olan insan ihtiyaçlarına yeni bir arayış üretecektir. Duyuların birbirine bağlılığından hareketle el değmemiş ya da vahşi olanın duyuşsal algı ve nörolojik kodlamalarla insanla temasının oldukça kolay olacağı belirtilmektedir (Murphy, 2016: 106). Meinig (1976: 48-50), peyzajı fiziksel ve psikolojik olanın birliği olarak tanımlar. Yalnızca gözlerimizin önünde olandan değil, duyularımız tarafından tanımlanan ve aklımız tarafından yorumlanan bir varlıktır. Yapılan bazı araştırmalarda, doğal alanla duyuşsal temas sağlamanın, hastalara daha eksiksiz ve hızlı bir iyileşme sağladığı görülmektedir. Hastanede yatan hastalarda ruh halini iyileştirme ve stresten kurtulma tedavilerinde, doğal peyzaja maruziyet yöntemleri kullanılmaktadır (Ulrich, 1984). El değmemiş peyzajlar, kendi biyofiziksel yapılarına ek olarak, uzun bir zaman periyodu boyunca gelişen bir toplumun karakterini de ifade eder. Peyzaj tam olarak anlaşıldığında, yalnızca fiziksel bir koşul ve algıya verilen duyuşsal bir yanıt olmanın ötesinde, aynı zamanda bir toplumun, değerlerinin, teknolojisinin ve özelemlerinin en doğru yansımalarından biri olarak da anlaşılabilir, bu onun duyularla öğrenilmiş olduğunu doğrular (Murphy, 2016: 7).

Bağlantı ve zıtlık değerlendirmeleri sonucunda, kentsel peyzaj örüntülerinin insan ölçeğinde tercih edilme ve algılanma durumunun beklenen en önemli faktör olduğu önemli bir kabul olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, ekolojik desenlere bakıldığında, alt ölçekten başlayarak doğaya uzanan ve algılanabilenin ötesine geçen bir derinlik söz konusudur. Morton’un hiperobjeler kavramı bu derinliği çözümlenmekte fayda sağlamaktadır. Hiperobjeler, insandan ayrı olarak mekânlara yayılmış olan şeyler olarak tanımlanır. Bu nesnelere içerisine; biyosfer, güneş sistemi gibi doğal döngü unsurlarının yanı sıra insan üretimi plastik bardaklar da dâhil edilmektedir. Nesnelere tam anlamıyla bir bütün olarak algılanamazken, bıraktıkları etkiler bağlamında gözlemlenebilmektedirler. Bu gözlemler ise, antroposenin görünür olmasını sağlamaktadır (Morton, 2020: 5). Çünkü, kentsel alanda ekolojik bir görünüm elde etmek için sürükleyici bir sıfır kişi perspektifi üretmek ancak antroposentrik mesafenin yerini almakla mümkündür. Hiperobjeler ile tasarım yapmak, insanların ekosistem içerisine derinlemesine daldırılmasını yeniden incelemeyi gerektirir. Morton’un ifadesiyle, hiperobjeler insanlar için olduğu gibi solucanlara, limonlara ve ultraviyole ışınlarına göre de hiper olmalıdır ve bu aynı eğride ilerleyebilmelidir (Morton, 2020: 83).

3. Tartışma: Hangisi?

Çalışmanın bu bölümüne kadar, bugünün yeni planlama trendleriyle karşı karşıya kalan planlı boşluklar için ekolojik deney tabanlı kentsel arayışlar tanımlanmıştır. Bu noktada, bir tasarım aracı olarak taktiksel şehirciliğin deneyselliği ile el değmemiş peyzaj deneyselliği arasındaki belirsizliğin giderilmesi önemli görülmektedir. Doğru bir kentsel peyzaj okuması sunmak adına yaklaşımlara ilişkin başarılı/başarısız öngörülerinden ziyade konu tartışmaya açılarak kavramsal irdelemeye devam edilmektedir. Gross (2010) için kentsel ekolojik tasarım, herkesin aktif tasarımcı ve araştırmacı olarak katılmaya yetkili olduğu bir sürecin ifadesidir. Gerçek dünya deneysel tasarımı içerir (Gross, 2010: 69). Bugün profesyonel tasarımcılar ve bireyler arasındaki kullanılan araçlar belirsiz, sonuçlar öngörülemez bir boyuttadır. Bu bakışla getirilecek olan çözümün çalışmanın ortaya koyduğu her iki bakışın değerlendirilmesiyle sağlanabileceği düşünülmektedir. Tartışma boyunca, özellikle tasarlanmamış ve kendiliğindenlik örüntüleri sunan çevre merkezci bakışın sonuç çıktısı olarak “*ekolojik şifreleme*” kavramı benimsenmektedir. Kent içerisindeki boşluklarda, hassas bir kentli ve peyzaj izi sürdürülmesi gerektiği ortaya koyulmaktadır. Bu durum ancak doğanın ihtiyaçlarının doğru haritalanması, kentsel tercih ritimlerinin izlenmesi yoluyla sağlanabilecektir. Tasarım meslekleri bu sistem içerisinde kentlinin ve doğanın arkasında duran hassas kurgucu görevi üstlenecektir. Diğer taraftan planlı boşluklarda bugün çalışmakta olan taktiksel denemeler kalıcı tasarımlara dönüşme sürecine girmektedir. Bu

adım ise “*kentsel kuşatma*” sistemine oturtularak tartışmaya açılmaktadır. Burada taktiksel peyzaj deneyimlerinin; kültürel marka yaratma, gayri resmiyetten resmiyete bağlanma, kentsel peyzajın nereye kadar tasarlanmalı sorusunu unutturma, yönetsel arada kalmışlık üretme endişesi doğurduğuna değinilmektedir. “*Yeni bir kentsel peyzaj problemi mi doğuyor?*” sorusu bu noktada gündeme gelmektedir.

3.1. Ekolojik Şifreleme

Mühendislik bilimi, şifreleme konusunda etkin olarak gücünü büyük asal sayıların temel özelliklerinden referans alan ortak anahtar şifreleme sistemini kullanmaktadır. Bu sisteme göre, her kullanıcının hem gizli bir özel anahtarı hem de serbestçe dağıtılabilen bir genel anahtarı vardır (Mitchell, 1997b: 146). Şifreleme gerekçesinin ortaya çıkışı ise, değerli eşyaları sağlam bir kasaya koyma ve en güçlü muhafaza ihtiyacından doğmaktadır. Böylece sayısal anahtarı yalnızca sahibinde olan ya da onun kontrolünde dağıtımını sağlanan bir yönetim içerisine girilmiş olur. Bu, bir noktada kentsel alanda özel ekolojiler yaratmayla ilişkilendirilebilir. Ekolojik şifreleme, deneysel uygulamalar içerisinde kaybolan peyzajın bir potansiyel olduğuna vurgu yapmanın hem korunan hem de kontrollü dağıtımını sağlayan bir sistemdir. Peyzaj mimarı John Lyle tarafından geliştirilen “*rejeneratif peyzajlar (regenerative landscapes)*” bu sisteme örnek olarak verilebilecektir. Bu yaklaşım, doğal ve insani süreçleri döngüsel bir sistemde bütünleştirmek ve canlandırmak için doğal sistemleri korumanın veya muhafaza etmenin ötesine geçer. Lyle için, rejeneratif peyzajlar; doğrusal, tek yönlü sistemlere bir alternatif sağlamaktadır. Sistemin özünde ise, kendi geçim kaynağını doğal döngüsüyle devredebilen dejeneratif bir ekolojik sistem bulunur (Lyle, 1999: 5). Lyle’nin yaklaşımını Shanghai Houtan Park üzerinden incelemek mümkündür. Bölge, Huangpu Nehri boyunca uzanan 14 hektarlık eski bir çelik fabrikası ve tersanenin yer aldığı atıl bir kentsel boşluktur. Nehirde yapılan su kalite ölçümlerinde su kirliliğinin en yüksek seviyelerde olduğu bilgisi ortaya koyulmuştur. Alan için Turenascope tarafından hazırlanan rejeneratif peyzaj tasarım projesinde; su filtreleme ve arıtma, taşkın yönetimi, habitat oluşturma, gıda üretimi ve eğitim fırsatları dâhil olmak üzere alanın yaşayan biyolojik ve kültürel sistemleri yeniden oluşturulmuştur (Foto 2). Çin’in derin anlatısında bulunan tarım terasları uygulamaları su oksijen seviyesini arttırmış, el değmemiş doğal peyzaj bitkileri suda asılı tortuları ve kirliticileri emerek sulak alanın doğal işlevini sürdürmesine olanak tanımıştır. Aynı zamanda basamaklandırılmış teraslı peyzaj sistemi, nehir kenarına ulaşabilen insan hareketliliğini de ekolojik şifre algısı içerisinde sağlayabilmiştir (Herrington, 2017: 225-226).

Foto 2. Ekolojik şifreleme örneği, Shanghai Houtan Park (Herrington, 2017)

Görüldüğü gibi şifre etkisi, dikey ve yatay hacimlerle çevreleme fikrinden öteye giden ekolojik derinlikle sunulmaktadır. Yatay derinlik ve tasarım çözümleri peyzajın el değmemiş anlatısıyla verilirken, dikey derinlik ise insanı kavrama biçimlerinde çözümlenmektedir. Burada peyzaj, güçlü bir tasarım aracı olmaktadır. Sunduğu ekolojik şifreler ise; kenti çevreleyen sınırların sunduğu doğal deneyimleri hayal etmeye, güçlendirmeye ve yoğunlaştırmaya teşvik etmektedir (Herrington, 2017: 66). Bu daha önce tanımlanan bireylerin duyuşal öğrenme biçimlerine pozitif yönlü bir etki sağlamaktadır.

3.2. Kentsel Kuşatma

Geleneksel planlama sisteminin ürettiği niteliksiz boşlukların geçici olarak kullanılması geniş bir bakışla süreç etkilerinin test edilmesini gerektirmektedir. Mevcut uygulamalara bakıldığında, söz konusu geçici taktiksel deneyimlerin kentsel yenileme pratiklerinin ilk adımları olarak çalıştırıldığı bir düzleme geçildiği görülmektedir (Nemeth and Langhorst, 2014: 149). Bu nedenle, kentsel boşlukların geçici olarak kullanılması, sosyal ve ekolojik olarak adil şehirler yaratmak için her zaman olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Boş kentsel arazinin potansiyellerini keşfetmek için, geçici kullanıma yönelik gerçekleştirilen ekonomik, politik ve ekolojik çabalara özellikle dikkat etmek gerekmektedir. Piyasa güdümlü yaklaşımlar aracılığıyla daha önce planlanan ancak atıl kalan boşluklar, yönetsel bir ağız içerisinde yeniden üretim sürecine adapte edilmektedir (Langhorst ve Kambic, 2009: 107). Hızlı bir şekilde tükenen doğaya karşı özür dilemek adına üretilen çağdaş bakış, karanlık üretimler olarak değerlendirilmektedir. Yeni deneysel üretimler katı kütle üretimi olmasa dahi küresel bir yoğun saldırı anlamı taşımakta, kentsellik vurgusunu arttırmaktadır (Kullman, 2014: 160).

Çalışmanın taktiksel şehircilik bölümünde sunulan örnekler üzerinden gidildiğinde motivasyonların yerel olsa dahi küreselleşme süreçlerinden esinlendiği görülmektedir (Crommelin, 2015: 39). Broudehoux'un (2004: 240) belirttiği gibi, üretimler son derece küreseldir. Kentler, sahip oldukları kentsel boşlukları kullanarak ekolojik vurgularla yerel odaklı deneysel müdahalelerde bulunmakta, sosyal medya kanalları aracılığıyla aktarım sağlamakta, süreç uluslararası bir hareket haline getirilmektedir. Yerellik son derece küreselleşmiş bir forma bürünmekte, başlangıç kaygısı ise tamamen unutulmaktadır. Bu nedenle, taktiksel müdahalelerle başlayan kentsel peyzaj kurgusu daha geniş pratikte globalizasyon örnekleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Oysa, çalışma boyunca birbirine monte edilmesi gerektiğine inanılan üçlü sistemin iç içe geçmesine olanak tanıyan kentsel boşlukların doğru tasarımı ilk endişe olmalıdır. Bu alanları çözümsüz planlı boşluklar gerçeğiyle bırakmak ne kadar yanlış bir bakış olacaksa, sabit bir tasarımın nesnesi olmalarını sağlamak da aynı sürecin yeni bir versiyonunu üretecektir. Kentsel alan akışkan ve dinamiktir. Onu kurgulayan birey, üreten ve tüketen rolüyle bu dinamik sistemin en temel parçasıdır. Kentsel peyzaj ise sahip olduğu ekolojik güçle bu ikili ayağın bağlayıcı bileşenidir. Bu akışkan üçlü ağız herhangi bir kentsel projeye sabitleştirilmesi mümkün görünmemektedir. Kentsel boşluklarda gelişen geçici uygulamaların kalıcı tasarımlara dönüşme endişesi Lefebvre'nin söylemini de doğrulamaktadır. Lefebvre (2014), bireysel kararların önemini vurgulayarak, her bir bireyin mekânı üreten, tasarlayan ve dönüştüren özelliği üzerine durmaktadır. Bu çalışma kapsamında benimsenen bakış ise, geçici uygulamalara yönelik çift yönlü bir inceleme geliştirilmesi gerekliliğidir. Çünkü, belirsizliği çözenin anahtarı, insanlık tarafından varsayımsal olarak kurtarılacak doğanın önemi üzerine bir söylemde bulunmaktan daha derin, daha acil bir çaba gerektirir.

4. Sonuç Yerine

Çalışmanın ortaya koyduğu planlama, peyzaj ve birey inceleme sürecinde; aşağıdan yukarıya gelişen planlama modeline evrilen bugünün planlama dilinin kentsel mekânda bıraktığı çözümsüz izler üzerine gidilmektedir. Özellikle kent içi ekolojik devamlılık üzerine planlanan kent içi peyzajların, kent içi boşluklara dönüşümü üzerine bir teorik çerçeve çizilmektedir. Taktiksel uygulamaların, planlamanın “*ürettiğimiz problemi çözmeliyiz*” bakışıyla geliştiği referansı önemli görülerek, geçicilik vurgusu taktiksel şehircilik uygulamaları üzerinden sunulmaktadır. Ayrıca, çalışma içerisinde, geçiciliğin ortaya koyduğu kentsel gerçeklikler ve peyzajın üstlendiği rolün ne olduğunu düşündürecek eleştirel söylemlere izin verilmektedir. “*Neyi tasarlamalıyız?*”, “*ne kadar tasarlamalıyız?*” gibi yeni sorular yöneltmektedir. Taktiksel uygulamaların, kentsel kuşatmaya sebep olabileceği, marka yaratma ve deneysel bağı çözme gibi yeni sorunlara kapı araladığı da çalışma içerisinde ortaya koyulmaktadır. Yöneltilen sorular ve çift yönlü kavramsal okumalar; çalışmanın ekolojik temelli peyzaj tasarım ihtiyacını görünür kılmak adına önemli bulgular sunmakta, kent planlama ve peyzaj tasarım mesleklerinin konuyu bu bakışla ele almaları gerektiğini belirtmektedir. Çünkü, bugün gelinen noktada, antroposen içerisine sıkışan bir kentsel peyzaj anlatısı söz konusudur. Üç boyutta gelişen kentsel yapıları çevreler sistemi içerisinde temel ihtiyaçları karşılama görevini yerine getirebilirken, kentsel boşluklar kentsel problemlerin görünen yüzü olmaktadır. Gerekli olan ise, kentsel peyzaj boşluklarını gerçek niteliğine ulaştırma hedefi olmalıdır. Her bireyin karar verici olduğu bir planlama düzlemi içerisinde, sosyal, kültürel,

mental ihtiyaçlar göz önünde bulundurulmalı, tasarım mesleğinin en hassas araştırmaları bu alanlar için yapılmalıdır.

Doğa-insan ilişkisinin büyük kent çeperlerine itilen bir bakışla çözümünün mümkün olmadığı gerçeği, bugünün kentsel mekan yaşayış biçimlerinde görülmekte, kentsel ekolojik analiz süreçlerinde yeni bir dil ve modelle geliştirilecek olan yapılandırılmaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya çıkartmaktadır. Bireyin doğada çalışma, doğayı deneyimleme gereklilikleri üzerine gidilmesi ekolojik temelli sosyo-mekânsal diyalektiğin yorumlanmasını sağlayacaktır. Bu noktada günlük yaşam deneyimlerinin ayrıntılandırılması gerekli görülecektir. Ekolojik şifreleme fikri ise bu noktada gündeme gelmektedir. Dizginsiz, kendiliğinden, kısmen romantik kısmen teknik bir ekolojik gelişim ve deneyim odağı, kentsel peyzaj çözümlenmeleri için çok sayıda uygulama örneği sunmaktadır. Lyle (1999), Waldheim (2017) gibi isimlerin ortaya koyduğu; rejeneratif topluluk peyzajları, peyzaj şehirciliği örnekleri, el değmemiş peyzaj egzersizleri bireysel duyuları harekete geçirecek katılım modelleri sağlamaktadır. Ayrıca, Latour (1996) ve Morton (2011)'un izlerinin takibi ise, insan dışı tüm ağlara olanak tanıyan, her bir müşterek için mesafe farkı üretmeyen habitat kurgulamaktadır. Doğanın anlatısına kulak vererek gelişen hibrit sistem; kentsel doğaya şifreli geçiş, doğayla süregelen duysal bağlılık, derin ekolojik anlatı farkındalığı gibi pozitif etkileri de harekete geçirebilme gücüne sahiptir.

Lefebvre'nin (2014) üçlü diyalektiği içerisinde olan tasarlanan, algılanan ve yaşayan mekânlar mevcut çözümsüz planlı boşluklar özelinde ekolojik temelli bir kentsel yansımayı doğurabilecektir. İnsanlar için mekânlar, insanlar ile mekânlar diyalektiğine (Cihanger, 2018: 20) ekolojik bakmak mental gereksinimler noktasında önemli bir bakışı kurgulayacaktır. Bu yeni bir bakışın doğuşu olarak isimlendirilebileceği gibi, teorik ve uygulama yarışlarının, kim başarılı oldu sorularının da geride bırakılmasını sağlayacaktır. Buradaki kaçırılmaması gereken; insanın çevreye karşı hesap verebilirliğini kaçırmadan insanı dahil edebilen, ekolojiyi bir fiziksel fenomen olmaktan öte katmanlı bir süreç olarak görebilen, insan menfaatini tek meşru menfaat olarak görmeyen bir dengenin varlığıdır.

Özetle, geleneksel planlama anlayışı yukarıdan aşağıya bir model öngörmekte, bu öngörü kentin insana temas edebildiği alanlarda planlı boşluklar üretmektedir. Bu yaklaşım, planlamanın doğayla ve insanla kurduğu ilişkinin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Çalışma kapsamında kentsel planlama ve ekoloji kavramlarının birbirine yaklaşım uzaklaştırıldığı bir sistem kurulmasının temelinde yatan sebep budur. Kentin ve kentlinin ihtiyaç duyduğu bakışa bazen felsefik, bazen sosyolojik, bazen kent planlama teorileri bağlamından bakabilmek, onların ortaya koyacağı bağlantı ve zıtlıkları okuyabilmek, çözüm arayışları için oldukça değerlidir. Özellikle bugünün hem doğa krizi hem kentleşme krizi içerisinde olduğu düşünülen peyzajın doğru çözümlenmesine olan ihtiyaç oldukça acildir. Kentsel peyzajın kente ve kentliye iyi gelen yapısını görmek, bunu çift yönlü tartışmak uzun vadede sürekliliğin devamı için gereklidir. Çünkü, salt fiziki planlama yaklaşımları erimekte, kentlinin kentten ekolojik beklentisi artmakta, doğal olanın kendine yetebilmesi noktasında farkındalıklar oluşmaktadır. Bahsedilen güncel ortam getirileri, rekreasyon ve yeşil bağlanma ihtiyaçlarını karşılayan sosyal bakışın gelişmesi gerektiğini de açıkça ortaya koymaktadır. Kentte görünür olan boşlukların potansiyellerini bu bağlamda ele almak ve kent içi doğal peyzaj entegrasyonunu sağlamak tasarım mesleklerinin görevi olmalıdır. Aynı zamanda, kentlilerin bu alanlara duysal bağlanma ve hassas yaklaşımları için farkındalık sağlanması da oldukça önemlidir.

Kaynaklar

- Aelbrecht, P.S. (2016). Fourth places: The Contemporary Public Settings for Informal Social Interaction Among Strangers, *Journal of Urban Design*, 21 (1), 124-152.
- Asadpour, A. (2018). *Vernacular Landscape; The Transition of the Past Concepts to the Contemporary Context*, International Federation of Landscape Architects, Middle East Landscape Architecture Conference (MELAC), Tehran, Iran, 07-08 May 2018.
- Augoyard, J.F. (1941) *Step by Step: Everyday Walks in A French Urban Housing Project*. London: University of Minnesota Press.
- Bentley, I., Alcock, A., Murrain, P., McGlynn, S. ve Smith, G. (1985) *Responsive Environments: A Manual for Designers*. Oxford: Architectural Press.
- Bishop, P., ve Williams, L. (2012). *The Temporary City*, New York: Routledge.
- Boz, E. (2017). *Atıl Kent Mekânının Geçici Kullanım Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi: Kadıköy, Yeldeğirmeni Örneği*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Broudehoux, A., (2004). *The Making and Selling of Post-Mao Beijing*. New York: Routledge.
- Castells, M., (2005). *Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1. Cilt*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi. (Orijinal yayın tarihi, 2000).
- Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. NY: University of California Press.
- Christiaanse, K., (2002). The city as a Loft. *Berlin: Topos no*, 38(1).
- Cihanger, D. (2018). Spaces By People: An Urban Design Approach To Everyday Life. *METU JFA*, 35(2), 55-76.
- Corlett, R. T. (2015). The Anthropocene Concept in Ecology and Conservation, *Trends in Ecology & Evolution*, 30(1), 36-41.
- Crommelin, (2015). *Faculty of Built Environment, Unruly Urban Brands: How Informal Image-Makers Are Reshaping Post-Industrial Detroit and Newcastle*. (Doktora tezi), UNSW Australia, Faculty of Built Environment.
- DeLanda, M. (2016). *Assemblage Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (1989). A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia, *Journal of Interdisciplinary History*, USA: University of Minnesota Press.
- Dunn, N., Cureton, P. ve Pollastri, S. (2014). A Visual History of the Future, Future of cities. *Working Paper, Foresight*, Government Office for Science.
- Durrell, L. (2008). *Mekânın Ruhü*, İstanbul: Can.
- Ergin, Ş. (2010). Felsefeden Bilime ya da Düşünceden Eyleme Peyzaj ve Kent, *Dosya*, 18, 5-12.
- Ersoy, M. (2009). *Kentsel Planlama Kuramları*, İstanbul: İmge.
- Fainstein, S.S. (2000). New Directions in Planning Theory. *Urban Affairs Review*. 35(4), 451-478.
- Foucault, M. (2005). *The Order of Things*, Londra ve New York: Routledge.
- Franck, A. ve Stevens Q. (2007). *Loose Space: Possibility and Diversity in Urban Life*. New York: Routledge.
- Garrard, G. E., Williams, N. S. G., Mata, L., Thomas, J. ve Bekessy, S. A. (2018). Biodiversity Sensitive Urban Design. *Conservation Letters*, 11, 1–10.
- Gobster, P. H., Nassauer, J. I., Daniel, T. C. ve Fry, G. (2007). The Shared Landscape: What Does Aesthetics Have to Do With Ecology?, *Landscape Ecol*, 22, 959–972.
- Gross, M. (2010). The Public Proceduralization of Contingency, *Social Epistemology*, 24(1), 63–74.
- Hasan, M.T., Rahman, M., Islam, S. ve Siddika, T. (2018). Using the Lost Space – As an Urban Regeneration Strategy: A Case Study of Sylhet, Bangladesh, *Journal of Civil and Construction Engineering*, 4(2).
- Herrington, S. (2017). *Landscape Theory in Design*, New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Jackson, J. B. (1984). *Discovering the Vernacular Landscape*. New Haven: Yale University Press.
- Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. (Çev. B. Doğan). İstanbul: Metis. (Orijinal yayın tarihi, 1961)
- Kassem, A. (2019). A Performative Understanding of Spatial Design, Learning From Exhibitions, *SHS Web of Conferences*, 64(03006).
- Kim, G. (2016). The Public Value of Urban Vacant Land: Social Responses and Ecological Value, *Sustainability*, 8(486), 2-19.
- Kotval, Z., Machemer, P. ve Mullin, J. (2010). Transformative Temporary Use, *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 142, 233-241.
- Kullmann, K. (2014). The usefulness of uselessness: Towards a Landscape Framework for Un-Activated Urban Public Space, *Architectural Theory Review*, 19(2), 154-173.
- Kullmann, K. (2018). The Landscape of Things, *Journal of Landscape Architecture*, 13(1), 58-67.
- Langhorst, J., ve Kambic, K. (2009). Massive Change, Required: Nine Axioms On The Future Of Landscape. *Journal of Landscape Architecture*, Royal Melbourne Institute of Technology, 17, 105–110.
- Lara-Hernandez, J. A. ve Melis, A. (2018). Understanding The Temporary Appropriation In Relationship To Social Sustainability. *Sustainable Cities and Societies*, 1–16.
- Lara-Hernandez, J. A., Melis, A. and Lehmann, S. (2019). Temporary Appropriation of Public Space As an Emergence Assemblage for the Future Urban Landscape: The Case of Mexico City. *Future Cities and Environment*. 5(1), 1–22.
- Latour, B. (1996). On Actor-Network Theory, *Soziale Welt*, 47, 369–381.
- Lefebvre, H. (2014) *Mekânın Üretimi*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel. (Orijinal yayın tarihi, 1974)
- Lehtovuori, P. ve Ruoppila, S. (2012). Temporary Uses As Means Of Experimental Urban Planning. *Serbian Architectural Journal*, 4, 29-54.
- Locke, R., Mehaffy, M., Haas, T. ve Olsson, K. (2018). Urban Heritage as a Generator of Landscapes: Building New Geographies from Post-Urban Decline in Detroit. *Urban Science*. 2(92).

- Loukaitou-Sideris, A. (1996). Cracks in the City: Addressing the Constraints and Potentials of Urban Design, *Journal of Urban Design*, 1, 91–103.
- Lydon, M. ve Garcia, A. (2015). *Tactical Urbanism Short-term Action Long-term Change*, Washington: Island Press.
- Lyle, J. T. (1999). *Design for Human Ecosystems: Landscape, Land Use and Natural Resources*, Washington: Island Press.
- Meinig, D. W., (1976). The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene, *Landscape Architecture*, 66, 47–54.
- Mike, L. ve Garcia, A. (2015). *Tactical Urbanism: Short-Term Action, Long-Term Change*, Washington: Island Press.
- Mitchell, W.J. (1997a). *Space, Place and Infobahn, City of Bits: Soft Cities*. USA: Massachusetts Institute of Technology.
- Mitchell, W.J. (1997b). *City of Bits: Soft Cities, Street Networks, World Wide Web*. USA: Massachusetts Institute of Technology.
- Morton, T. (2011). Zero Landscapes in the Time of, Hyperobjects, *Graz Architectural Magazine*, 7, 78–87.
- Morton, T. (2020). *Hipernesneler - Dünyanın Sonundan Sonra Felsefe ve Ekoloji*. (Çev. B. Demirtaş). İstanbul: Tellekt. (Orijinal yayın tarihi, 2013)
- Murphy, M. D. (2016). *Landscape Architecture Theory: An Ecological Approach*, Washington: Island Press.
- Myers, Z. (2020). *Wildness and Wellbeing: Nature, Neuroscience and Urban Design*. Singapore: Palgrave Pivot.
- Nemeth, J. and Langhorst, J. (2014). Rethinking Urban Transformation: Temporary Uses For Vacant Land, *Cities*, 40, 143–150.
- Olwig, K. R. (2005). Liminality, Seasonality and Landscape, *Landscape Research*, 30(2), 259–271.
- Özkan, M. M. (2019). *Kentsel Tasarımda Kent Estetiği Kuramları ve Algısal Boyut*. (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pagano, M. ve Bowman, A. (2004). *Vacant Land as Opportunity and Challenge. In Recycling the City: The Use and Reuse of Urban Land*, Cambridge: Lincoln Institute.
- Rapoport, A. (1977) *Human Aspects of Urban Form*. New York: Pergamon Press.
- Schultz, P., Lynette Zelezny, W., ve Dalrymple, J.N. (2000). A Multinational Perspective on the Relation Between Judeo-Christian Religious Beliefs and Attitudes of Environmental Concern. *Environment and Behavior*, 32(4), 576–91.
- Sommer, R. (1974) *Tight Spaces: Hard Architecture and How to Humanize It*. New Jersey: Prentice Hall.
- Sommer, R. (1983), *Social Design: Creating Buildings with People in Mind*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Tekeli, İ. (2001), *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İstanbul: İmge.
- Tonkiss, F. (2014). *Cities by Design: The Social Life of Urban Form*. London: Polity Press.
- Trancik, R. (1986). *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Ulrich, R.S. (1984). View Through a Window may Influence Recovery from Surgery, *Science*, 224, 420–421.
- Wall, A. (1999). Programming the Urban Surface. *Recovering Landscape*, Princeton Architectural Press, 236–240.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *The American Journal of Sociology*. 44(1), 1–24.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

REVIEW OF CITY PARKS IN TERMS OF DISABLED RIGHTS

Engelli Hakları Açısından Şehir Parklarının İncelenmesi

Nilüfer CETİŞLİ-KORKMAZ¹, Furkan BİLEK², Esra DOĞRU-HUZMELİ³, Özden GÖKÇEK⁴

¹ Prof. Dr., Pamukkale University School of Physiotherapy and Rehabilitation, 20160, Denizli, Turkey, niluferc75@yahoo.com, orcid.org/0000-0003-3471-8240

² Öğr Gör., Firat University Faculty of Health Sciences, Department of Physiotherapy and Rehabilitation, 23119, Elazığ, Turkey, fzt.furkanbilek@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1567-7201

³ Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Health Sciences, Department of Physiotherapy and Rehabilitation, 31060, Hatay, Turkey, esradogru001@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-7025-8192

⁴ Öğr Gör., Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Health Sciences, Department of Physiotherapy and Rehabilitation, 31060, Hatay, Turkey, ozdengokcek44@gmail.com, orcid.org/0000 0003 3396 4108

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

25.03.2021

Kabul/Accepted:

26.07.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.902896

Keywords

Disability, park use, social participation, health.

ABSTRACT

The creation and presentation of independent and individual spaces for disabled individuals is the most important step of social integration. The main purpose of this report is to investigate whether some city parks in Turkey are suitable or not for the use of disabled individuals. This descriptive research includes the perception of disabled individuals about the city parks in Hatay, Şanlıurfa and Gaziantep provinces. Individuals with disabilities assessed the structure of city parks, ease of use, ergonomics and basic needs with basic 22-questions. The questions focused on respondents' experiences with specific destinations and environmental barriers. 150 disabled individuals, 53 from Hatay, 53 from Şanlıurfa and 44 from Gaziantep, were included in the study. Participants; 29.3% were using wheelchairs, 34% were using electric wheelchairs, 30% were using crutches and 6.7% were not using assistive devices. As a result of the study, it was seen that the parks were not convenient and useful for the disabled individuals. Deficiencies in city parks can avoid evaluating and ensuring the leisure time activities, social compliance and exercise activities for disabled individuals. Thus, we think that these environments can maximize opportunities for leisure activities and social participation by individuals with lifelong disabilities.

ÖZ

Engelliler için bağımsız ve bireysel alanların oluşturulması ve sunulması, sosyal entegrasyonun en önemli adımıdır. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki bazı şehir parklarının engelli bireylerin kullanımına uygun olup olmadığını araştırmaktır. Bu tanımlayıcı araştırma, engelli bireylerin Hatay, Şanlıurfa ve Gaziantep illerindeki şehir parklarına yönelik algılarını içermektedir. Engelli bireyler, kent parklarının yapısını, kullanım kolaylığını, ergonomisini ve temel ihtiyaçlara ulaşılabilirliğini 22 temel soruyla değerlendirdiler. Sorular, yanıtlayanların belirli destinasyonlar ve çevresel engellerle ilgili deneyimlerine odaklanmıştır. Çalışmaya Hatay'dan 53, Şanlıurfa'dan 53 ve Gaziantep'ten 44 kişi olmak üzere 150 engelli birey dâhil edildi. Katılımcılar; % 29,3'ü tekerlekli sandalye, % 34'ü akülü tekerlekli sandalye, % 30'u koltuk değneği kullanırken, % 6,7'si yardımcı cihaz kullanmıyordu. Araştırma sonucunda parkların engelli bireyler için uygun ve kullanışlı olmadığı görüldü. Kent parklarındaki eksiklikler, engelli bireyler için boş zaman aktiviteleri, sosyal uygunluk ve egzersiz faaliyetlerinin değerlendirilmesini ve sağlanmasını engelleyebilir. Bu nedenle, bu ortamların engelli bireylerin kullanıma uygun olması yaşam boyu engelli bireylerin boş zaman etkinlikleri ve sosyal katılım fırsatlarını en üst düzeye çıkarabileceğini düşünüyoruz.

Atf/Citation: CETİŞLİ-KORKMAZ, N., BİLEK, F., DOĞRU-HUZMELİ, E., GÖKÇEK, Ö., (2021). Review of City Parks in Terms of Disabled Rights, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1299-1309).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Furkan BİLEK, fzt.furkanbilek@gmail.com

1. Introduction

For the adaptation of disabled people to social life, it is important that urban structures are designed appropriately. City parks, especially where people perform their social activities, are crucial in this regard. So much so that these social rights of disabled individuals are also protected by laws. The United Nations General Assembly adopted the "United Nations Standards Rules for Providing Equal Opportunities for the Disabled" on 20 December 1993 with its decision numbered 48/96. In the 27th session of the European Continuous Meeting of Local and Regional Authorities working under the European Union, held in Strasbourg on 17 - 19 March 1992, the "European Urban Charter" was adopted. It was stated that this condition should be designed according to the principle of integrating the disabled people in the cities with the society (Özdingiş 2007). In Turkey, with the start of the harmonization process after the EU membership application, some laws and regulations have been enacted on the accessibility of cities. In this context, the most important law enacted to ensure unimpeded access in cities in Turkey is the Law on Disabled People, numbered 5378, dated 01.07.2005. However, according to Law No. 5387, accessibility is defined as "the safe and independent access and use of buildings, open spaces, transportation and information services, and information and communication technology by the disabled" (Uçar and Şemşit, 2019: 18). In line with this information, we aimed to evaluate the structure of city parks, which are also regulated by law, according to the assistive devices used by disabled individuals.

After the Industrial Revolution, the cities became the living areas where the crowded population has accumulated due to the rapid and intensive migration of the cities. The rapid growth of its population led to the formation of unhealthy and unplanned urbanization. Today, the errors in the design of cities cause loss of productivity on unimpeded individuals, meanwhile the problems of individuals carrying temporary or permanent obstacles increased gradually (Uçar, Şemşit, and Negiz 2017). The World Health Organization (WHO) defines the individuals' disabilities by covering both environmental and physical factors (Barbotte, Guillemin and Chau 2011).

As in the rest of the world, disabled individual constitutes a significant part of the population in Turkey. According to the latest data, there are about 9 million disabled individuals in Turkey. In other words, one out of every 9 people has a disability. Our highly disabled population, of course, must have equal rights like other individuals. For this purpose, social integration and participation begins with the integration of the individual to the city and the life functions of the city. The creation and presentation of independent and individual spaces for disabled individuals is the most important step of social integration. The most important characteristic of being a contemporary society is providing opportunities for all people to live humanely without any difference. Nevertheless, obstruction detection features are the problems that prevent social integration of disabled individuals, who are integral parts of society. One of the biggest obstacles in the social life of disabled individual is the physical environment that is not designed for disabled individuals (Bekci 2012; Smith, Sakakibara, and Miller 2016; Harris, Yang, and Sanford 2015).

In today's modern societies, city parks are places where individuals can meet their physical and psychological needs and reduce social isolation. Thus, designing the city parks properly is the most important solution to the problems faced in socialization of disabled individuals (Sanmargaraja and Wee 2015). If the disabled individual can use a space without restriction and conveniently alone, the individual will no longer be regarded as disabled (Bulgan and Gökteş 2016). For this reason, it is primarily necessary for disabled individual to access city parks and to organize them as unhindered parks (Bromley, Matthews, and Thomas 2007; Smith, Sakakibara, and Miller 2016; Harris, Yang, and Sanford 2015). People with greater access to recreation facilities engage in more physical activity. Although access to physical activity facilities and programs is associated with activity levels of youth and adults, inequalities in access to physical activity resources have not been widely studied, and results are not consistent (Abercrombie LC). The aim of this study is to investigate whether city parks in Turkey are suitable for the use of disabled individuals or not.

2. Materials and Methods

Disabled individuals from Hatay (n = 53), Şanlıurfa (n = 53) and Gaziantep (n = 44) included to this research with descriptive design. All participants gave written informed consent before participation, and the study

protocol conformed to the standards for human experiments set by the Declaration of Helsinki and was approved by the Local Ethics Committee (42598783-050-12-7855).

2.1. Procedure

Individuals with disabilities who agreed to participate to the study were asked to complete the questionnaire, which took 15 min. The first part of the questionnaire consists of questions regarding participants' demographic characteristics (e.g. sex, age, marital status, having children, education level, and occupation), type of disability and disability status. In the second part, the experiences of participants regarding usage, specific destinations and environmental barriers of city parks were questioned with 22 questions. The questionnaire's 22 questions compiled from the studies conducted in Turkey (Özdingiş 2007; Eşkil 2011; Yılmaz et al. 2012).

2.2. Statistical Analysis

Statistical analysis done with SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) for Windows 20.0 (IBM Corp.). The mean $\pm$ standard deviation ($X \pm SD$), number (n) and percentile (%) used for the descriptive analysis. The significant differences in categorical variables analyzed using Chi-Square Test. Sociodemographic and individual characteristics of participants were calculated as numbers and percentages. The mean and standard deviation of variables were calculated. Correlations between auxiliary device used and the structure of city parks (ease of use, ergonomics and basic needs with basic 22-questions) analyzed through Spearman Correlation Test.

3. Results

This cross-sectional study's sample group consisted of 150 individuals with disability. Approximately 29.3 % of them were using manual wheelchair, 34 % were using wheelchair with battery, 30 % were using crutches and 6.7 % were not using an assistive device. All participants were grouped according to the assistive device that they used for their mobility; as manual wheelchair users, wheelchair with battery users, crutch users and participant who do not use a device. Disability levels in the official disability reports of the participants were 63.07 ± 5.97 %, 76.45 ± 12.74 %, 52.24 ± 6.86 % and 48.00 ± 3.77 %, respectively ($\chi^2 = 93.083$, $p = 0.000$). The highest disability ratio was in wheelchair users with battery, while the lowest disability ratio was in the group who do not use an assistive device. There was also a statistically significant difference between the types of disability. Individuals with orthopedic disability are more likely to use assistive devices than the individuals with neurologic disability, 90 % of individuals with neurological type disability do not use assistive ($p < 0.05$, Table 1).

Table 1. City and disability type of participants.

		Manual Wheelchair (n = 44)		Wheelchair with Battery (n = 51)		Crutch (n = 45)		No Device (n = 10)		Total (n = 150)		χ^2	p
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
City	<i>Hatay</i>	12	27.3	24	47.1	16	35.6	1	10	53	35.3	30.081	0.000*
	<i>Sanlıurfa</i>	14	31.8	8	15.7	22	48.9	9	90	53	35.3		
	<i>Gaziantep</i>	18	40.9	19	37.3	7	15.6	0	0	44	29.3		
Type of Disability	<i>Orthopedic</i>	30	68.2	43	84.3	23	51.1	1	10	97	64.7	25.552	0.000*
	<i>Neurologic</i>	14	31.8	8	15.7	22	48.9	9	90	53	35.3		

The most (87.3 %) of the individuals' answers were "No" to the question of "Do you hesitate to use the park in the suitable weather conditions?", while 94.7 % of them answered as "Yes" to the question of "Do you hesitate to use the park in the bad weather conditions?". According to device usage, when we evaluate groups within themselves, it was determined that more individuals who did not use an assistive device hesitate to use city parks both in suitable weather conditions (40 %) and in unfavorable weather conditions (100 %) (Table 2). These results showed that using an assistive device and favorable weather conditions would be much convenient and easy for them to use the park.

Table 2. Access and usage of the city parks

		Manual Wheelchair		Wheelchair with Battery		Crutch		No Device		Total		χ^2	p
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Do you have problem while you are entering to or exiting from the park area?	<i>Yes</i>	17	38.6	19	37.3	17	37.8	5	50	58	38.7	0.599	0.897
	<i>No</i>	27	61.4	32	62.7	28	62.2	5	50	92	61.3		
Can you use the car parking reserved for individuals with disability?	<i>Yes</i>	5	11.4	12	23.5	8	17.8	0	0	25	16.7	4.660	0.198
	<i>No</i>	39	88.6	39	76.5	37	82.2	10	100	125	83.3		
Are you afraid of falling during your walks in the park?	<i>Yes</i>	32	72.7	41	80.4	30	66.7	7	70	110	73.3	2.387	0.496
	<i>No</i>	12	27.3	10	19.6	15	33.3	3	30	40	26.7		
Do you hesitate to use the park in suitable weather conditions?	<i>Yes</i>	3	6.8	6	11.8	6	13.3	4	40	19	12.7	8.170	0.043*
	<i>No</i>	41	93.2	45	88.2	39	86.7	6	60	131	87.3		
Do you hesitate to use the park in unfavorable weather conditions?	<i>Yes</i>	38	86.4	50	98	44	97.8	10	100	142	94.7	8.583	0.035*
	<i>No</i>	6	13.6	1	2	1	2.2	0	0	8	5.3		
Do your requirements (human help, device problems etc.) increase while you are in the park?	<i>Yes</i>	35	79.5	39	76.5	31	68.9	9	90	114	76	2.632	0.452
	<i>No</i>	9	20.5	12	23.5	14	31.1	1	10	36	24		
Have you been experienced an accident in the park due to a problem?	<i>Yes</i>	23	52.3	29	56.9	15	33.3	1	10	68	45.3	11.243	0.100
	<i>No</i>	21	47.7	22	43.1	30	66.7	9	90	82	54.7		
Do you think you can spend time in the park efficiently?	<i>Yes</i>	6	13.6	14	27.5	8	17.8	0	0	28	18.7	5.644	0.130
	<i>No</i>	38	96.4	37	62.5	37	82.2	10	90	122	81.3		

For the “Does the park’s ground make your movement harder?”, “Are you afraid of falling during your walks in the park?”, “Could you access to the drinking-water area in the park?”, and “Do you requirements (human help, device problems etc.) increase while you are in the park?” questions the answers of the 68 %, 73.3 %, 62 %, and 76 % of all participants were “Yes”. However, there were no statistically significant difference between the manual wheelchair, wheelchair with battery, crutch and no device groups ($p > 0.05$) (Table 2, 3 and 4).

Table 3. Structural adequacy of the city parks

		Manual Wheelchair		Wheelchair with Battery		Crutch		No Device		Total		χ^2	p
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Does the city park sufficiently designed and suitable for your disability?	Yes	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	-
	No	44	100	51	100	45	100	10	100	150	100		
Does the city park’s ground make your movement harder?	Yes	32	72.7	38	74.5	28	62.2	4	40	102	68	5.738	0.125
	No	12	27.3	13	25.5	17	37.8	6	60	48	32		
Does the city park have any rest areas that you can easily reach when you get tired?	Yes	26	59.1	20	39.2	33	73.3	6	60	85	56.7	11.566	0.009*
	No	18	40.9	31	60.8	12	26.7	4	40	65	43.3		
Do the locations of the trees restrict your movement?	Yes	26	59.1	25	49	16	35.6	1	10	68	45.3	10.414	0.015*
	No	18	40.9	26	51	29	64.4	9	90	82	54.7		
Do the park lights enough for you to move comfortably and safely at night?	Yes	18	40.9	22	43.1	22	48.9	6	60	68	45.3	1.544	0.672
	No	26	59.1	29	56.9	23	51.1	4	40	82	54.7		
Does the city park have sufficient area for your activities?	Yes	1	2.3	3	5.9	2	4.4	1	10	7	4.7	1.381	0.710
	No	43	97.7	48	94.1	43	95.6	9	90	143	95.3		

The answer of 56.7 % of all participants were ‘Yes’ to the “Does the park have any rest areas that you can easily reach when you get tired?” question. Especially, the most of the wheelchair users with battery (60.8 %) stated that they could not find ($p < 0.05$). The individuals with disability who stated that the locations of the trees in the parks were limiting their movement, were especially the wheelchair users (59.1 %) and wheelchair users with battery (49 %) ($p < 0.05$, Table 3).

Table 4. Meeting the basic requirements and activities

		Manual Wheelchair		Wheelchair with Battery		Crutch		No Device		Total		χ^2	p
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Could you access to the drinking-water area in the city park?	<i>Yes</i>	27	61.4	35	68.6	24	53.3	7	70	93	62	2.665	0.446
	<i>No</i>	17	28.6	16	31.4	21	46.7	3	30	57	38		
Could you access to rest-rooms in the city park?	<i>Yes</i>	3	6.8	10	19.6	7	15.6	1	10	21	14	3.440	0.329
	<i>No</i>	41	93.2	41	80.4	38	84.4	9	90	129	86		
Could you find everything in the city park that you need (bench, drinking water, waste basket etc.)?	<i>Yes</i>	12	27.3	11	21.6	11	24.4	6	60	40	26.7	6.482	0.009*
	<i>No</i>	32	72.7	40	78.4	34	75.6	4	40	110	73.3		
Could you use the city park for your social activities (picnic etc.)?	<i>Yes</i>	21	47.7	21	41.2	23	51.1	9	90	74	49.3	8.076	0.044*
	<i>No</i>	23	52.3	30	58.8	22	48.9	1	10	76	50.7		
Could you use the city park for your sportive activities?	<i>Yes</i>	4	9.1	4	7.8	0	0	1	10	9	6	4.209	0.240
	<i>No</i>	40	90.9	47	92.2	45	100	9	90	141	94		
Could you benefit from cafes in the city park?	<i>Yes</i>	20	45.5	32	62.7	21	46.7	1	10	74	49.3	10.253	0.017*
	<i>No</i>	24	54.5	19	27.3	24	53.3	9	90	76	50.7		

All the individuals with disability who participated in this study, stated that the park’s design was not sufficient and suitable enough (100 %) (Table 3). When being able to benefit from cafes in the park is asked, it was recorded that more wheelchair users with battery (62.7 %) benefitted from them, than the other groups (p < 0.05, Table 4). Meanwhile, half of the wheelchair users (54.5 %) and crutch users (53.3 %) stated that they cannot benefit (Table 4). The percentage of participants who stated as “No” to the “Could you use the park for your sportive activities?” question was 94 %, “Could you use the park for your social activities (picnic etc.)?” question was 50.7 %, “Does the park meet your toilet needs?” question was 86 %, “Can you use the car parking reserved for individuals with disability?” question was 83.3 %, “Do the park lights enough for you to move comfortably and safely at night?” question was 54.7 %, “Does the park have sufficient area for your activities?” question was 95.3 % (p>0.05, Table 3-4). In association with these results most of the participants (81.3 %) stated that they cannot spend time in the park efficiently and the difference was not significant between the groups (Table 2).

4. Discussion and Conclusion

City parks have an important place in terms of participation of individuals with disability to the social life and their physical functions. This study investigated the suitability and utilization of city parks for the individuals with disability and comparison was done by grouping all individuals according to the auxiliary devices that they used. This is a valuable study in terms of stating that all individual were part of the social society and this is the corner stone for the commonwealth. This study found that city parks were both unsuitable for disabled use and not accessible to disabled people.

Ensuring physical fitness in urban parks is the most fundamental responsibility municipalities to be sure that people with disabilities are fully involved in social life and benefit from all possibilities of social life in equal conditions with other individuals (Güngör, Demir, and Polat 2016). Fortunately, country or city administrations are making efforts in this sense and, studies examining city parks are increasing in the literature. While the previous studies are single centered (Bromley, Matthews, and Thomas 2007; Nary, Froehlich, and White 2000; Sanmargaraja and Wee 2015), our study is multi-centered (Hatay, Şanlıurfa and Gaziantep cities). In consequence, this design makes the results of this study valuable. The conception of the individuals with disability was questioned from three perspectives. These were accessibility and usage of city parks, structural adequacy of city parks, and basic needs and social activity areas in city parks.

Research on the wheelchair users in the urban context is limited. Although there is extensive geographical and other research relating to planning and changing the city center, rarely does the literature make other than passing reference to the needs of disabled people (Bromley, Matthews, and Thomas 2007). People with disabilities face many challenges in parking cars in urban parks, including limited availability of reserved areas for their use and unauthorized individuals uses these reserved areas. In a study that done by Bromley et al. on city transportation of disabled individual using wheelchairs, 56 % of the participants found car parks usable and high quality (Bromley, Matthews, and Thomas 2007). In this study, it was determined that 83.3% of disabled individual could not use parking lot in city parks reserved for the individuals with disability. All of the disabled individuals who do not use a device stated that they could not use, while just 11.4 % wheelchair users stated that they could use it (Table 3). There was no difference between the groups regarding car park usage ($p > 0.05$) (Table 3). Especially disabled individual who use wheelchairs are the most affected by the problems encountered during access / transportation. However, all individuals with a physical disability are directly affected by all these problems whether they use or not an auxiliary vehicle (Nary, Froehlich, and White 2000; Rimmer et al. 2017). So, these results underline the importance of design of and improvements in city parks should be done to satisfy all the needs of all individuals in the community. Regarding accessibility in cities, the national accessibility monitoring system is mentioned in the 4th article / 1 of the Accessibility Monitoring and Inspection Regulation (Uçar and Şemsit, 2019: 19). According to this system, it is necessary to follow the implementation of accessibility standards in all kinds of structures such as existing official buildings, all existing roads, sidewalks, pedestrian crossings, open and green areas, social and cultural building areas, etc. However, the results of our study show that urban parks are not adequately inspected or regulated. As a result, the urban parks we researched were not suitable for the use of disabled people.

While 12.7 % of individual with disabilities are hesitant to use city parks in suitable weather conditions, 94.7 % of them hesitated to use city parks in unfavorable weather conditions. Also, there was a significant difference between the groups for both weather conditions ($p < 0.05$, Table 2). Especially, more individuals in no assistive device group stated that they hesitate to use city parks both in favorable weather conditions and bad weather conditions, than the other groups. The relationship between the physical environment and the weakness of movement in disabled individuals was an evidence for the significant effect of weather (the temperature of the air, the floor is wet or icy and precipitation type) on the movement (Shumway-Cook et al. 2003). Disabled individuals who use this assistive device for mobility can create numerous difficulties in navigating the environment, especially in rainy, stormy and snowy weather (Wee 2008). Indeed, poor weather maintenance, for example, can create difficulties when snow and water accumulation make ramps inaccessible for individuals with disabilities (Lemaire et al. 2010; Ståhl et al. 2008). In this study, it was determined that the use of city parks in unfavorable weather conditions dropped, may be because of experiencing more the difficulties, which could also include the increment in the feelings of fear of sliding and falling (Lemaire et al. 2010; Skinner, Yantzi, and Rosenberg 2009). Because 73.3 % of the all participants stated that they are afraid of falling and almost half of them stated that they had experienced an accident during their walks in the city parks. Additionally, this situation and reduced availability of the park could restrain them from using their existing potentials and reduce their independence. In relation with these, just 13.6 of wheelchair, 27.5 of the wheelchair with battery, 17.8 % of the crutch, none of the no device user group and totally 18.7 % of all participants declared that they could spend time in the park efficiently (Table 2). With this result about the usage of city parks led us to conclude how valuable it is to evaluate city parks according to geographical weather conditions and from the perspective of individuals with disability, too.

Large number of people with disability have transportation problems and were thus far from being social individuals (Sanmargaraja and Wee 2015). Butler et al point out that the most common problems, regardless of the type of space used by disabled individuals, is that the design and organization of spaces are not appropriate (Butler and Bowlby 1997). Almost similar with the literature, in this study, all of the participants stated that the city parks design were not sufficiently suitable for usage of individuals with disabilities. In this context, when we asked the participants about the structure of the city parks, it was stated that the ground (68 %) and lighting (54.7 %) of the park were faulty or incomplete, especially by more individuals in the wheelchair without and with battery user groups ($p > 0.05$) (Table 3). Similar to the results of this study; Perry et al. stated that none of the 21 parks had adequate lighting in their study (Perry et al. 2018). The safety and availability of parks for the disabled reduces at night, and social and physical activities are restricted accordingly (Van Hecke et al. 2016). In order to benefit from the city parks for all periods of time in a day, and to increase the social participation of the individuals with disabilities, eliminating the deficiencies which were related with lighting, ground, entrance, and parking areas should be considered during design of the city parks. Absence of appropriate design increases the dependence. It was recorded that the humanitarian needs of the most of the participants in all groups increased during their city park visits, due to these mentioned inadequacies that the participants suffered. The inability of disabled groups to access or use the environment, or the incidence of environments that impede or disadvantage particular groupings is a concern for disabled people (Imrie and Thomas 2008). Also, according to the Republic of Turkey Ministry of Family, Labor and Social Services, Accessibility Monitoring and Supervision Regulation dated 20 July 2013 and numbered 28713. "Accessibility: It refers to the safe and independent access and use of buildings, open spaces, transportation and information services, and information and communication technology by persons with disabilities". Although it seems that the accessibility and usability of city parks are preserved with the regulation, most of our participants stated that urban parks are not suitable (Uçar and Şemşit, 2019: 18).

Kitchin and Law stated that existing toilets were poorly designed and that this lack severely limits the daily physical behavior of disabled individual (Kitchin and Law 2001). So much so that, Perry et al. reported that only 6 of the 21 parks have a toilet, in addition to this accessibility to toilets was limited and the design was not appropriate (Perry et al. 2018). Similarly, 86% of disabled individual in this study said they could not access to rest-rooms and meet their toilet needs in city parks, especially the individuals in the wheelchair users group (93.2%) ($p > 0.05$, Table 4). Nevertheless, it is an unacceptable situation to suffer from obstacles faced for the need of toilet due to existing health problems. However, we claim that disabled toilets are at the heart of contemporary life struggles. Disabled toilets should be shaped together with the concepts of citizenship and social justice. Indeed, ergonomic design of toilets is highly illustrative of the sociospatial processes that regulate and exclude disabled people from everyday spatial arenas, and reveals the extent to which many public spaces represent 'landscapes of exclusion' (Kitchin and Law 2001).

Half of the individuals with disabilities stated that they did not benefit from the cafes in the park, especially individuals in who did not use auxiliary device group were more than the others (90%, $p < 0.05$) (Table 4). There were limited number of studies that questioned the use of cafe in the city parks of the disabled in the literature. One of the studies that was on students with disabilities was stated that the students had psychological problems due to the restricted access to the cafeteria (Graham et al. 2014). Furthermore, cafeterias are important for disabled individuals to communicate socially with other individuals (Bates and Davis 2004). For this reason, cafeterias significantly contribute to the success of disabled people to become social individuals. The fact that the cafes are the factors that enable city parks to be used in social life, it seems that the city parks that was inspected in this study cannot fulfill this function.

Most (94%) of the disabled individuals stated that they could not use the city parks for sportive purposes. Although there is no significant difference between the groups ($p > 0.05$), the 'No' response of the groups varies between 90-100% (Table 4). While 'persons with disabilities' is a large heterogenous group, physical activity is particularly important because this population has a higher risk of physical inactivity and associated long-term health conditions compared to those without disability (Krahn, Walker, and Correa-De-Araujo 2015; Rimmer and Marques 2012). For this reason that providing an environment to exercising is important for the physical and mental health of a disabled individual (Barnes and Mercer 2005). We found that it is almost impossible to exercise and do sports in city parks in this study. The recently published Global Action Plan on

Physical Activity¹ specifically states the need of “create supportive spaces and places that promote and safeguard the rights of all people, of all ages and abilities, to have equitable access to safe places and spaces in their cities and communities in which they can engage in regular physical activity.” (Lawson 2018). Despite these good intentions, we have an opinion that none of the parks in this study met the criteria included in guidelines for accessible park and playground design (Perry et al. 2018). The deficiencies or absences in city parks’ access and usage, structural adequacy, and meeting the basic requirements and activities premised to obtain this conclusion.

The evaluation method of this study included questionnaires, which was subjective data. The limitation of this study was the lack of an objective questionnaire. In future studies, besides the subjective questionnaires asked to the disabled people, an objective questionnaire or scale that examines the park’s structure could be included. On the other hand, possible differences could also be questioned in terms of grouping the individuals according to gender, age, and socio-economic status in the future studies. In addition, a more comprehensive assessment of the urban parks could be done by a valid and reliable assessment tool, in addition to the questionnaires asked to the individuals with disability, in the future studies.

In the literature, studies on city parks have been carried out according to diseases or a single type of auxiliary device. In this respect, our study offers significant results in terms of evaluating parks by the individuals with different type of disability type, disability level and auxiliary device user. The basic needs and arrangements were focused in this study. It is also assumed that the arrangements, which could be done by only removing the obstacles from the physical framework, are the most necessary adaptations to achieve the full participation of the disabled person in the social life and to benefit from all possibilities of social life on equal conditions as other individual. From these points it is believed that this study pointed out important results that could be considered by local and central government, in addition to literature focusing on the individuals with disability. Municipalities should give more importance to the usage of city parks from the perspective of individuals with disabilities, while organizing city parks. The need for harmonization with EU policies and practices, both the Law No. 5378 and the Accessibility Regulation oblige both central government and local government officials to ensure and increase accessibility in cities equally. City administrations need to be sensitive about the participation of disabled people in social life and it is the most important duty to provide them with this right fully and equally. However, neglecting and not performing such an important duty means a violation of human rights.

Parks are places where all people and especially disabled people socialize. Therefore, the suitable design of the parks for disabled people is extremely important. The structure of the parks should be analyzed from the perspective of the individuals with disability. Meanwhile, the city parks must meet all individual’s own basic and social needs and activities.

Acknowledgements: We would like to thank all participants and physiotherapists Sahir HABIP, Erdinc YILDIRIM, Emine SEKER, Saniye AYTEKIN, Dilek ATICI for their cooperation to collect the data.

Declaration of interest statement: The authors have no conflicts of interest to declare. This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Funding: The author(s) received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Associated Grant Projects: There is no associated grant project.

Compliance with Ethical Standards: All participants gave written informed consent before participation, and the study protocol conformed to the standards for human experiments set by the Declaration of Helsinki and was approved by the Local Ethics Committee (42598783-050-12-7855).

Author Contributions: E.D-H., N.C-K.: Conceptualization; E.D-H., N.C-K., F.B.: Data curation; E.D-H., N.C-K.: Formal analysis; N.C-K., F.B.: Investigation; N.C-K., F.B.: Methodology; N.C-K.: Project administration; N.C-K., F.B., O.G.: Resources and Supervision; N.C-K., F.B., O.G.: Roles/Writing - original draft; N.C-K., F.B., O.G., E.D-H: Writing - review & editing.

References

- Barbotte, E., Guillemin, F., & Chau, N. (2001). Prevalence of impairments, disabilities, handicaps and quality of life in the general population: a review of recent literature. *Bulletin of the World Health Organization*, 79(11), 1047-55. PMID: 11731812.
- Barnes, C., & Mercer, G. (2005). Disability, work, and welfare: challenging the social exclusion of disabled people. *Work, Employment and Society*, 19(3), 527-545. doi: 10.1177/0950017005055669
- Bates, P., & Davis, F. A. (2004). Social capital, social inclusion and services for people with learning disabilities. *Disability & Society*, 19(3), 195-207. doi: 10.1080/0968759042000204202
- Bekci, B. (2012). The investigation of transportation axes with respect to accessibility for people having disabilities: the case of the Bartın city. *Journal of Bartın Faculty of Forestry*, 14(21), 26-36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/39973>
- Bromley, R. D., Matthews, D. L., & Thomas, C. J. (2007). City centre accessibility for wheelchair users: The consumer perspective and the planning implications. *Cities*, 24(3), 229-241. doi: 10.1016/j.cities.2007.01.009
- Bulgan, G., & Göktaş, P. (2016). Comparison of X, Y And Z Generation About Accessibility of Disabled Tourism (Turkish). *Journal of Economics and Management Research*, 5:24-49. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1355153>
- Butler, R., & Bowlby, S. (1997). Bodies and spaces: an exploration of disabled people's experiences of public space. *Environment and Planning D: Society and Space*, 15(4), 411-433. doi: 10.1068/d150411
- Eşkil, Ö. Y. (2011). *Study of Ankara urban banks in the context of outdoor design features for the disabled* (Turkish). M.Sc. Thesis, Bartın University Institute of Science; 2011. <https://acikerisim.bartın.edu.tr/handle/11772/119?show=full>
- Graham, B. C., Keys, C. B., McMahon, S. D., & Brubacher, M. R. (2014). Transportation challenges for urban students with disabilities: Parent perspectives. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 42(1), 45-57. doi: 10.1080/10852352.2014.855058
- Güngör, S., Demir, M., & Polat, A. T. (2016). A Research on accessibility of Urban Parks by disabled users. *International Journal of Research in Social Sciences*, 6(12), 578-94.
- Harris, F., Yang, H. Y., & Sanford, J. (2015). Physical environmental barriers to community mobility in older and younger wheelchair users. *Topics in Geriatric Rehabilitation*, 31(1), 42-51. doi: 10.1097/TGR.0000000000000043
- Imrie, R., & Thomas, H. (2008). The interrelationships between environment and disability. *Local Environment*, 13(6), 477-483. doi: 10.1080/13549830802259748
- Kitchin, R., & Law, R. (2001). The socio-spatial construction of (in) accessible public toilets. *Urban Studies*, 38(2), 287-298. doi: 10.1080/00420980124395.
- Krahn, G. L., Walker, D. K., & Correa-De-Araujo, R. (2015). Persons with disabilities as an unrecognized health disparity population. *American Journal of Public Health*, 105(S2), S198-S206. doi: 10.2105/AJPH.2014.302182.
- Lawson, H. A. (Ed.). (2018). *Redesigning physical education: An equity agenda in which every child matters*. Routledge. ISBN: 9780367896218
- Lemaire, E. D., O'Neill, P. A., Desrosiers, M. M., & Robertson, D. G. (2010). Wheelchair ramp navigation in snow and ice-grit conditions. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 91(10), 1516-1523. doi: 10.1016/j.apmr.2010.07.215
- Nary, D., Froehlich, A. K., & White, G. (2000). Accessibility of fitness facilities for persons with physical disabilities using wheelchairs. *Topics in Spinal Cord Injury Rehabilitation*, 6(1), 87-98. doi: 10.1310/B9FH-7X8B-HUBR-3RHN
- Özdingiş, N. (2007). *A Research on The Evaluation of Accessibility of The Urban Parks in Istanbul By The Physically Handicapped People* (Turkish). Master of Science, Institute of Science. University of Bahçeşehir. <http://acikerisim.bahcesehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1007/071510.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Perry, M. A., Devan, H., Fitzgerald, H., Han, K., Liu, L. T., & Rouse, J. (2018). Accessibility and usability of parks and playgrounds. *Disability and Health Journal*, 11(2), 221-229. doi: 10.1016/j.dhjo.2017.08.011.
- Rimmer, J. H., & Marques, A. C. (2012). Physical activity for people with disabilities. *The Lancet*, 380(9838), 193-195. doi: 10.1016/S0140-6736(12)61028-9

- Rimmer, J. H., Padalabalanarayanan, S., Malone, L. A., & Mehta, T. (2017). Fitness facilities still lack accessibility for people with disabilities. *Disability and Health Journal*, 10(2), 214-221. doi: 10.1016/j.dhjo.2016.12.011
- Sanmargaraja, S., & Wee, S. T. (2015). Challenges faced by the disabled people while travelling in the Malaysian National Parks. *Facilities*, 3(4), 46-51.
- Shumway-Cook, A., Patla, A., Stewart, A., Ferrucci, L., Ciol, M. A., & Guralnik, J. M. (2003). Environmental components of mobility disability in community-living older persons. *Journal of the American Geriatrics Society*, 51(3), 393-398. doi: 0.1046/j.1532-5415.2003.51114.x
- Skinner, M. W., Yantzi, N. M., & Rosenberg, M. W. (2009). Neither rain nor hail nor sleet nor snow: Provider perspectives on the challenges of weather for home and community care. *Social Science & Medicine*, 68(4), 682-688. doi: 10.1016/j.socscimed.2008.11.022
- Smith, E. M., Sakakibara, B. M., & Miller, W. C. (2016). A review of factors influencing participation in social and community activities for wheelchair users. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 11(5), 361-374. doi: 10.3109/17483107.2014.989420
- Ståhl, A., Carlsson, G., Hovbrandt, P., & Iwarsson, S. (2008). "Let's go for a walk!": identification and prioritisation of accessibility and safety measures involving elderly people in a residential area. *European Journal of Ageing*, 5(3), 265-273. doi: 10.1007/s10433-008-0091-7
- Uçar, A., & Şemşit, S. (2019). Disability Employment in Accessible City Implementations in the EU Accession Process: Case of Manisa Metropolitan Municipality. Ö. Yaşar, N. Önsal, D. B. Sarıpek (Ed.), *Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma* (13-26. ss.). Ankara; Büyük Anadolu Medya Grup.
- Uçar, A., Şemşit, S., & Negiz, N. (2017). Smart City Implementations In The EU And Reflections In Turkey (Turkish). *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22, 1785-98. <https://iibfdergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/352/files/yil-2017-cilt-22-sayi-kayfor15-yazi19-30122017.pdf>
- Van Hecke, L., Deforche, B., Van Dyck, D., De Bourdeaudhuij, I., Veitch, J., & Van Cauwenberg, J. (2016). Social and physical environmental factors influencing adolescents' physical activity in urban public open spaces: A qualitative study using walk-along interviews. *PloS One*, 11(5), e0155686. doi: 10.1371/journal.pone.0155686
- Wee, J. Y. M. (2008). *Factors affecting activities and participation in persons with disabilities-informing models and measures*. PhD Thesis. Queen's University Kingston, Ontario, Canada. 2008. https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/handle/1974/1242/Wee_Joy_YM_200710_MSC.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Yılmaz, T., Gökçe, D., Şavklı, F., & Çeşmeçİ, S. (2012). A study on young disabled people's use of common areas in the university campuses example of Olbia Culture Center in Akdeniz University. *Journal of Tekirdag Agricultural Faculty*, 9(3), 1-10.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

İRAN KAYNAKLARINA GÖRE ŞAH RIZA PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN-ALMANYA SİYASİ İLİŞKİLERİ (1925-1941)*

Iran-Germany Political Relations in the Shah Reza Pahlavi Period According to Iran Sources (1925-1941)

Necati TÜRKAY¹ ve Erdal AÇIKSES²

¹Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Elazığ, necatiturkay@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-0489-8498

²Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, eacikses@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4275-7015

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
17.02.2021
Kabul/Accepted:
25.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.881985

Anahtar Kelimeler

Şah Rıza Pehlevi, İran,
Almanya.

ÖZ

İran'da Kaçar Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonra Rıza Pehlevi, İran şahı olarak iktidara geldi. Bu döneme kadar İran, uzun yıllar boyunca Rusya ve İngiltere'nin nüfuz alanı içinde yer almaktaydı. Bu nedenle İran, Rusya ve İngiltere'nin sömürgesi altında başta ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok alanda yıpranmıştı. Rıza Pehlevi, İran'ı İngiltere ve Rusya'nın kısırcından kurtarmak için bu ülkelere rakip ve güçlü bir Avrupa ülkesi olan Almanya ile ilişkiler geliştirerek İran dış politikasını kendi döneminde bir denge siyasetine dönüştürdü. İran coğrafyasında Rus, İngiliz ve Alman çıkarlarının çatıştığı bu dönemde İran dış politikasında tarafsızlık ilkesini kullanan Rıza Pehlevi, Almanya ile ilişkilerini iktidarı boyunca İngiltere ve Rusya'ya karşı bir dengeleyici unsur olarak kullandı. Rıza Şah'ın İran dış politikasında geliştirdiği bu yöntem, İran'ın belirli bir süre için gelişmesini ve kalkınmasını sağladı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkileri, Müttefiklerin İran'ı işgal etmesi, kendisinin tahttan indirilmesi ve sürgün edilmesiyle sonuçlandı.

ABSTRACT

After the collapse of the Qajar Dynasty in Iran, Reza Pahlavi came to power as the Shah of Iran, until this period, Iran was within the sphere of influence of Russia and England. For this reason, it was worn out from many areas, primarily economic and political, under the colonization of Iran, Russia and Britain. Reza Pahlavi turned Iran's foreign policy into a balance policy in his time by developing relations with Germany, a rival and strong European country to these countries in order to free Iran from the grips of Britain and Russia. Rıza Pahlavi, who used the principle of neutrality in the "Iranian Foreign Policy" in this period when Russian, British and German interests were in conflict in the Iranian geography, used his relations with Germany as a balancing factor against Britain and Russia during his rule. This method developed by Reza Shah in Iran's Foreign Policy enabled Iran to develop and develop for a certain period of time. II. With the start of World War II, Reza Shah's relations with Germany resulted in the Allied invasion of Iran, his deposition and exile.

Keywords

Shah Reza Pahlavi, Iran,
Germany.

Atıf/Citation: Türkay, N., AçıkSES, E., (2021). İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri (1925-1941), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1311-1320).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Necati TÜRKAY, necatiturkay@hotmail.com

*Bu çalışma "20. Yüzyıl İran Coğrafyasındaki Siyasi Gelişmeler(1925-1979)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Kaçar Hanedanlığı'nın son dönemlerinde Rusya ve İngiltere'nin İran'da artan sömürgecilik faaliyetleri, Rıza Pehlevi'nin iktidarı döneminde İran'ın Almanya ile olan ilişkilerinin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Rusların tarihi "Sıcak Denizlere İnme Politikası" doğrultusunda İran coğrafyasında takip ettiği yayılmacı politikalar, İran ile Rusya'yı 1804 yılından itibaren Güney Kafkasya'ya hâkim olma mücadelesiyle karşı karşıya getirmişti. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşması'nın imzalanması ile İran'ın büyük miktardaki toprakları, Rusya'nın kontrolüne geçti (Yeşilot, 2008:188). Bunun yanında İran coğrafyasını Hindistan'daki sömürgelerine açılan bir kapı olarak gören ve ülkenin zengin yer altı kaynaklarını kontrolü altına almak isteyen İngiltere, uyguladığı sömürgeci politikalarla İran'ı içinde bulunduğu zor koşullara sürüklemişti (Kaydari, 1296:2).

31 Ekim 1925'te İran Millî Meclisi'nden çıkartılan yasa ile Kaçarlar Hanedanlığı son bulmuştu. Bunun üzerine 12 Aralık 1925'te İran Kurucular Meclisi toplanarak İran'ın yeni rejimini "Meşrutî Krallık" olarak belirleyip ülkenin idaresini millet adına Kaçarlar Dönemi'nde savaş bakanlığı yapan Rıza Han'ın şahsına verdi. Ayrıca İran Kurucular Meclisi: "İran Şahinşahlığı nesiller boyu Rıza Şah'ın erkek evlatlarında kalacaktır." kararıyla Rıza Şah'ın hanedanlığını ilan etti. 25 Nisan 1926'da ihtişamlı bir taç töreniyle büyük oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi veliyaht tayin eden ve hanedanlık ismini "Pehlevî" olarak belirleyen Rıza Şah, İran'da Kaçarlardan sonra yeni bir dönemi başlattı (Sanghvi, 1971:37).

Sömürgeciliğin hız kazandığı ve devletlerarası rekabetin I. Dünya Savaşı ile çatışmaya dönüştüğü bir tarihsel sürecin ardından 1925 yılı itibariyle İran şahı olan Rıza Pehlevi; İran coğrafyasında, sömürgeci devletlerin güç mücadelelerine ve çıkar çatışmalarına şahitlik etmişti. Kaçarların ardından son derece yıpranmış olarak devraldığı İran'ı kalkındırmak için çabalayan Rıza Şah, uyguladığı sert ve otoriter uygulamalarıyla halkın tepkisinden de kurtulamamıştı. İran'daki iç kargaşayı büyük ölçüde gideren Rıza Pehlevi, İran'ı dünya siyasetiyle bütünleştirmek için ülkesinin stratejik konumuna bağlı dış politika esasları belirlemeye başladı (Garthwaite, 2011:21).

Rıza Şah'ın takip ettiği dış politika, İngiltere ve Rusya'nın İran'daki sömürgecilik faaliyetlerini durduracak nitelikte bir güç dengesi kurma amacını taşımaktadır. Bu nedenle Almanya, İran'ın dış politikasında, Rusya ve İngiltere'nin İran'daki sömürgecilik faaliyetlerine karşı dengeleyici bir güç unsuru olarak yer almıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Almanya, savaş sonrası yıpranmış durumunu telafi etmek amacıyla yoğun bir kalkınma programı geliştirdi. Bu program, ülkede hammadde açığını hissedilir düzeyde ortaya çıkarmıştı. Almanya, bu durumdan hareketle İngiltere sömürgesi altında bunalmış ve yıpranmış coğrafyalarda yaşayan toplumlar ve devletlerle iş birliği arayışına girdi. İran, bu nedenle Almanya için iyi bir seçenek olabiliyordu. Rıza Şah ise Alman teknolojisini İran'ın kalkınmasında ve sanayileşmesinde kullanmayı tasarlamaktaydı. Böylece hem İran üzerinde devam eden İngiliz-Rus baskısı dengelenecek hem de ülkenin kalkınmasında ve sanayileşmesinde Alman teknolojisi kullanılacaktı(Zevki, 1368:18).

Bu amaçlarla gelişen İran-Almanya ilişkileri, Rıza Şah'ın iktidarı süresinde iki dönem olarak incelenmektedir. İlk dönem 1925-1933 yılları arasında Almanya'da Weimar Cumhuriyeti Dönemi'ni kapsamaktadır. İkinci dönem ise Nasyonalist Sosyalistlerin iktidarını; yani 1934-1941 yıllarını içermektedir(Refi ve Merzbalı,1397:118). Özellikle Naziler Dönemi'nde devam eden İran-Almanya ilişkileri, Şah Rıza Pehlevi'nin II. Dünya Savaşı sonrası İran'ın geleceğine dair planladığı riskli bir dış politika tercihi olarak görülmektedir.

2. Weimar Cumhuriyeti Dönemi İran-Almanya İlişkileri

Rıza Pehlevi'nin saltanatının ilk yıllarından itibaren başlayan bu dönem, İran ve Almanya'nın ekonomik kalkınmaya öncelik veren politikaları doğrultusunda ilerledi. Bu dönem İran-Almanya ilişkileri; iktisadi, sosyal ve kültürel alanda sürdürüldü. Weimar Cumhuriyeti'nin siyasal yapısı, sosyal demokrat olması nedeniyle, İran'daki Rıza Şah idaresi ile yönetim anlayışı bakımından çelişmekteydi; ancak Almanya açısından İran sahası, gelişen sanayisine hammadde ve Alman mallarına pazar olarak görüldüğü için İran-Almanya ilişkileri hızla ilerledi (Rahmani, 1384:30).

Almanya'nın İran ile ticareti gelişirken bölgede faaliyet gösteren Alman havayolu şirketi Junkers, 1926'da İran ile yapılan bir anlaşmada beş yıllığına İran'ın hava sahasını kullanma imtiyazı elde etmişti. Bu durumdan

rahatsız olan İngiltere, İran'a hava sahasını Almanya'ya kullandırmaması; hatta Alman uçaklarına hava sahasını kapatması yönünde baskılar yapıyordu. Almanya ise bu anlaşmanın İran ile Almanya arasında yapıldığını belirterek ülkesi için stratejik öneme sahip olan bu anlaşmadan dolayı İran'ı İngiliz baskısına karşı destekliyordu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB) ise Almanya ile yapılan havayolu anlaşmasına karşılık Tahran-Moskova arasında bir hava hattı kurmak için harekete geçti. İran ile Rusya arasında 1927-1932 yıllarını kapsayan bir havayolu anlaşması yapıldı; ancak Rusya'nın bu girişimi, uygulamada Alman havayolu şirketi Junkers kadar etkili olmadı (Beygedli, 1386:18). Junkers'in İran ile yaptığı anlaşmanın süresinin tamamlanmasının ardından bir başka Alman havayolu şirketi Lufthansa, İran ile anlaşma imzaladı. Bu anlaşmayla Almanya, İran'ın havayolu olarak Avrupa'ya açılan kapısı durumuna gelmişti (Zevki,1368:19).

Rıza Şah, dış politikasında Almanya ile ilişkilere büyük önem veriyordu. Bu kapsamda 1926 tarihinde Saray Bakanı Timurtaş Berlin'e gönderildi. Berlin'de bir dizi görüşmeler gerçekleştiren Timurtaş, bu görüşmeler neticesinde, Almanya ile 1926 tarihli bir ticaret anlaşması imzaladı. Söz konusu anlaşma, Alman mallarının demir yolu ile serbestçe İran'a girişini içermekteydi. Böylece Almanya, II. Dünya Savaşı öncesine kadar yıllarca İngiltere'nin açık pazarı olan İran'a açılarak mallarının serbestçe girişine dair bir imtiyazı elde etmiş oldu (Beygedli, 1368:20). Almanya ile İran arasında yapılan ticaret anlaşması dâhilinde, Alman mallarının İran'a taşınması ve buradan pazarlanmasına karşılık İran'da yeni demir yolları inşa etme ihtiyacı ortaya çıktı. Bunun için İran Almanya'dan 40 milyon Alman markı kredi aldı. 1928 yılında İran ile Almanya arasında imzalanan kredi anlaşması, İran'ın demiryolu altyapısını yenileme ve geliştirme amacını taşıyordu (Beset, 1388:206).

İran, Almanya ile yaptığı anlaşmalara 1929 yılının şubat ayında bir yenisini daha ekledi. Bu anlaşma, Almanya'nın sanayi, ticaret ve teknolojisinde etkin rol oynayan Alman teknik uzmanlarının İran'ın kalkınma programında görev almalarını içeriyordu (Nakibzade, 1383:136-137). Bu anlaşmaya bağlı olarak "Rıza Şah Dönemi İran-Almanya İlişkileri" bir adım daha ileri gitmiş, söz konusu ilişkiler Alman teknik uzmanları vasıtasıyla iş birliğine dönüşmüştü. Böylece kaydedilen İran-Almanya yakınlaşması, İngiltere'nin İran politikasının değişmesine de neden olmuştu.

İran, 1929 yılına doğru baş gösteren Dünya Ekonomik Buhranı karşısında önemli kayıplar vermeye başlamıştı. Zira İran, Almanya gibi bir sanayi ülkesi değildi. İran'ın Almanya'ya ihracatı; tarım ürünleri, işlenmemiş maden cevheri ve el sanatlarına dayalı halı ve kilim ticaretinden oluşuyordu. Almanya, başta otomotiv sanayisi olmak üzere birçok alanda sanayi mamulü olan mallarını, İran'a ihraç etmekteydi. Yüksek fiyatlara alınan söz konusu Alman mallarına karşılık İran'ın ihraç kaleminde yer alan mallarının düşük fiyatlandırılması, Almanya ile İran arasında dış ticaret açığını beraberinde getirmişti. İran hükümeti, Dünya Ekonomik Buhranı'nı da bahane ederek dış ticaret açığını giderme adına bazı ihtiyaç fazlası malların ithalatında kısıtlamalara gitti. Bu konuyla ilgili olarak İran Milli Meclisi'nden yasa da çıkaran İran hükümeti, bu hamlesiyle Almanya ile ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştu (Beset,1388:29). Her şeye rağmen Almanya ile İran arasında Weimar Cumhuriyeti döneminde sürdürülen ilişkiler, İran'a sanayide ve kalkınmada önemli gelişmeler sağladı. Almanya; İran'a bu sayede çimento, cam, kâğıt, mensucat, maden işleme fabrikaları başta olmak üzere birçok alanda üretim yapan fabrika ve imalathane kazandırmıştı (A.Emini, 1388:277).

İran ile Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti dönemindeki ilişkileri, sadece sanayiye ve ekonomiye bağlı gelişmemişti. Bu dönem, aynı zamanda eğitim ve kültürel alanında da iş birliğini içermekteydi. Bu kapsamda Almanlar, Tahran'da 1925'ten itibaren sanayi alanında yetişmiş iş gücünü arttıracak İranlıların eğitilmesi için teknik okullar açmaya başladı. Bu okullar, teknik bilgilerin yanı sıra Alman dili ve kültürünü tanıtacak ders içeriklerini de eğitim ve öğretim programına dâhil edilmiş, eğitim dilini Almanca olarak belirlemişti. İran'daki Alman okulları bir taraftan Almanya öncülüğündeki sanayi kuruluşlarına nitelikli insan gücü yetiştirirken diğer taraftan yetişmiş iş gücünü Alman kültürü etrafında birleştiriyordu. Böylece İran'da Almanya yanlısı yetişmiş bir halk kitlesi, Alman okullarından mezun olarak ortaya çıkmıştı (Mumen, 1380:151).

Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkilerde oldukça önemseydiği konuların başında şüphesiz İran ordusunun Alman silahları ile donatılarak modernize edilmesi yer alıyordu. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerde İran tarafından en stratejik konu olarak değerlendirilmekteydi. Ancak Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrasında imzaladığı Versay Anlaşması, Almanya'ya askerî alanda birçok kısıtlama getirmişti. Buna karşılık İran, Almanya nezdindeki girişimleri sonucunda gayriresmî olarak Almanya'nın silah teknolojilerinden faydalanarak Alman askerî uzmanların İran ordusunun modernizasyonunda görev almasını sağladı. Rıza Şah, ilk olarak İran

Orduları Başkomutanı İsmail Han'ı Almanya'ya askerî işbirliği, silah ve teçhizat temini konularını görüşmek üzere gönderdi. Almanya, ilk etapta bir savaş anında İran'a altı ay kadar yetecek miktarda fişek ve makineli tüfek gönderdi. Bunun yanında Alman hükümeti, İran'a "Hertman" adında bir askerî danışman atadı. Hertman, İran ordusunun Almanya öncülüğünde modernizasyonu konusunda bir program hazırladı (Dilfani, 1378:82-86). Aynı dönemde İran'da Alman uzmanların görev aldığı askerî eğitim veren okullar açıldı. Bu okullarda Alman askerî uzmanlar, İranlı askerlere askerî eğitim vererek Alman silah teknolojisini İranlı subaylara tanıttıyordu. Bunun yanında İran ordusuna mensup subaylar, daha ileri ve modern askerî eğitimler almak için Almanya'ya gönderilmişti. Ayrıca İran'a Alman askerî uzmanların yardımıyla fişek, Alman-Çekoslovak ortaklığı ile makineli tüfek fabrikası da kurulmuştu (Katuzyan, 1390:243).

İran-Almanya iş birliği İran coğrafyasında emelleri olan İngiltere'ye ve yayılmacı SSCB'ye karşı Rıza Şah'ın geliştirdiği önemli bir denge siyasetiydi. İran ile Almanya'nın ekonomik, ticari, kültürel ve askerî ilişkileri, Almanya'daki Weimar Cumhuriyeti döneminde hızlı başlamıştı. Ancak 1930'un başlarında Almanya'ya gönderilen İranlı öğrenciler üzerinden Rıza Şah aleyhine Almanya'da propagandalar yapılmaya başlanmıştı (Pira, 1379:222). İran ile Almanya arasındaki ilişkileri sabote etmek için Rıza Şah aleyhtarlığı, İran Komünist Partisi üyeleri, tarafından Almanya'da sistemli bir propaganda faaliyetine dönüştürülmüştü. Propagandasını "Peykar" isimli dergi vasıtasıyla yayan İran Komünist Partisi, hedefine Almanya'ya eğitim için giden İranlı öğrencileri koymuştu. Peykar adlı dergide yazılan aleyhte yazılar, İranlı öğrencilere dağıtılıyordu. Rıza Şah aleyhinde bir Komünist harekete dönüşen bu propaganda faaliyetleri, İran hükümetini rahatsız etmekteydi. Bu nedenle Almanya nezdinde itiraz girişimlerinde bulunan İran hükümeti, söz konusu şahısların Almanya'dan sınır dışı edilmesini sağladı. Ancak Almanya'da Rıza Şah aleyhtarlığı devam ediyordu. Bu sefer Almanya'daki İran Merkezi Komünist Komitesi Partisi tarafından "Sitare-yi Sorh" isimli bir dergi daha Rıza Şah aleyhinde yayın yapmaya başlamıştı. Ayrıca 26 Ekim 1931 tarihli "Evening" adlı bir Alman gazetesi "Şarkın Diktatörü" başlıklı bir makaleyle Rıza Şah idaresini eleştiriyordu. Bu gelişmeler, Weimar Cumhuriyeti dönemi Almanya ile İran arasında ilişkilerin gerilmesine neden olmuştu. Alman basınında artan Rıza Şah aleyhtarlığı yazılar ve propaganda faaliyetleri, artarak devam ediyordu. Almanya'nın Rıza Şah aleyhine yürütülen bu faaliyetleri önleyememesi Rıza Şah'ı tahrik etmiş; hatta Rıza Şah'ın emri ile Almanya'daki İran Büyükelçiliği çalışanlarının Almanya dışına çıkması talimatı verilmişti(Mumen, 1380:160). Bununla da yetinmeyen Rıza Pehlevi, İran'da çalışan Alman uzmanların da derhal sınır dışı edilmesi emrini vermişti. Rıza Şah'ın Almanya'ya olan bu tepkisine karşılık, Almanya hükümeti de Rıza Şah aleyhinde yayın yapan söz konusu yayın organlarını tek tek kapatarak çalışanlarını Almanya dışına çıkartmıştı (Katuzyan, 1390:245). Ancak Alman hükümetinin çabalarına rağmen Almanya'da Rıza Şah aleyhtarlığı Komünist grupların yürüttüğü faaliyetler önlenemiyordu. Bu nedenle İran-Almanya arasındaki soğukluk Weimar Cumhuriyeti döneminde giderilemedi. Bu olumsuz durum, Weimar Cumhuriyeti idaresinin sonuna kadar devam etti(Mumen,1380:163-164). İki devlet arasında son dönemlerde gelişen gerginliğe rağmen Weimar Cumhuriyeti dönemi İran-Almanya ilişkileri; İran'ın sanayi, ticari, askerî, kültürel ve ekonomik yönden kalkınmasına katkı sağlamıştı. İran'ın Almanya gibi güçlü bir Avrupa ülkesi ile geliştirdiği ilişkiler, İran tarafından yıllarca sömürgesi altında ezildiği İngilizlere ve Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak kullanılmıştı.

3. Naziler Dönemi İran-Almanya İlişkileri

Almanya'da Hitler'in iktidarı ele geçirmesiyle İran-Almanya arasında Weimar Cumhuriyeti döneminden kalan soğuk ilişkiler giderildi. Bu dönemde Hitler, Rıza Şah aleyhine Almanya'da yürütülen bütün Komünist grupların varlığına son vererek onların Rıza Şah aleyhinde yürüttüğü faaliyetlerini durdurdu. Almanya'nın Rıza Şah aleyhine yürütülen faaliyetlere karşı gösterdiği sert tutum, İran ile Almanya arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağladı (Pira, 1379:228).

Hitler, Almanya'da iktidara gelince Alman basınına kontrolü altına alarak Nazilerin propaganda aracı yapmıştı. Böylece, Almanya'da Rıza Şah aleyhine sürmekte olan propaganda faaliyetleri de sonlanmış oldu. Almanya'nın bu tutumu, Rıza Pehlevi üzerinde olumlu bir etki yaptı. Ayrıca Hitler ve Rıza Şah'ın Nasyonalizm'den beslenen milliyetçilik anlayışları, güçlü, milliyetçi ve disiplinli esaslara dayalı ordu kurma fikirleri, benzer özellikler taşımaktaydı. Benzer fikirler, Rıza Şah'ın Hitler'e olan sempatisini arttırmıştı (Beygedli, 1386:368).

Hitler'in Avrupa'daki hızlı yükselişi, Rıza Şah'ın ilgisini her geçen gün Almanya üzerinde yoğunlaştırıyordu. Rıza Şah'a göre bu dönemde Almanya ile kurulacak iyi ilişkiler, İngiltere ile SSCB'nin İran üzerindeki etkisini hafifletecek ve bu ortamdan İran güçlenerek kendi istikametine devam edecekti.(Furan, 1383:368). Hitler de I. Dünya Savaşı sonrası, imzalanan Versay Anlaşması ile birçok alanda kısıtlamaya tabi tutulan ve Avrupa karasına sıkışan Almanya'yı Avrupa'nın en büyük gücü hâline getirmek istiyordu. Bu hedef, Almanya'nın Avrupa kıtası dışında yeni ilişkilere, iş birliklerine ve yeni nüfuz alanlarına ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Bu alanlar içerisinde İran coğrafyası, Almanya için önemli fırsatlar sunmaktaydı(Beset, 1388:31-32).

Almanya'nın Avrupa dışında İran'ın da içinde bulunduğu coğrafyalara açılması gerektiğini belirten Nazi ideolojisinin kurucusu Alfred Rosenberg, 12 Mart 1934 tarihli bir Alman gazetelerinde Almanya'nın Avrupa dışındaki nüfuz alanlarının haritasını yayınladı. Bu haritada; Balkanlar'dan Türkiye sınırına, İran'dan Hindistan sınırına kadar olan kısımda Almanya'nın nüfuz alanları işaretlenmişti. Almanya, bu haritayla İran'ın kendi politikaları açısından önemini de ifade etmekteydi (Pira, 1379:249).

Almanya, Hitler'in iktidarında İran'a karşı ilk somut adımı 1935'te İran'la bir ticaret anlaşması yaparak attı. Bu anlaşmaya göre; üç yıl süresince Almanya ile İran arasındaki ticaret hacmi, her yıl 40 milyon Alman markı olarak tayin edilmişti. İran ile Almanya arasında karşılıklı ticaretin yeniden başladığı bu dönemde, Almanya'dan ithalatı yapılan otomobil ve sanayi ürünlerine karşılık, İran'ın ihracatında tarım ürünleri ve işlenmemiş madenler yer alıyordu. Bu ticaret anlaşması, Alman sanayisine ve İran'ın tarım sektörüne canlılık kazandırmaya başlamıştı. Söz konusu anlaşmanın süresinin dolmasının ardından İngiltere ve SSCB'nin bütün muhalefetine rağmen bu anlaşma, 1939'da daha kapsamlı olarak yenilendi (A.Emini, 1388:277).

Hitler'in iktidarı döneminde İran ile Almanya arasındaki iktisadi ilişkilerin bir politikaya dönüştüğü 1935 yılında, Almanya Ekonomi Bakanı Dr. Şaht İran'a bir seyahat gerçekleştirdi. Rıza Şah'ı ve İran'ın iktisadi müesseselerini ziyaret eden Dr. Şaht, bu ziyareti ile İran-Almanya arasında yapılacak bütün iktisadi ilişkilerin alt yapısını oluşturdu. İki devlet yetkililerinin imzaladığı protokoller ile yasal zemine oturtulan ticari ilişkiler, İngiltere ve SSCB'nin bütün baskılarına rağmen anlaşmalarla sonuçlandı(Ezgandi, 1383:80). Rıza Şah, Almanya ile olan ticari ilişkilerin hız kazanmasına büyük önem veriyordu. Bunun için 1936 yılında Berlin'de her iki ülkenin ticari ilişkilerini düzenleyecek bir koordinasyon merkezi de açılmıştı(Beset, 1388:213).

Almanya, İran'la ticari ilişkilerini İngiltere ve Rusya'ya karşı süratle geliştirmiyordu. Bunun için Almanya, İran'da deniz ticaretinin altyapısını da inşa etmeye koyuldu. Almanya; Hamburg Limanı'nı İran'ın Fars Körfezi'nde bulunan Hürremşehr, Bender Abbas, Bender Şahpur limanları ile ticari olarak birbirine bağlayacak çalışmaları başlattı. Almanya'ya ait gemi yapım şirketi "Hanza" İran'ın bu limanlarına gemi yapım ve onarım fabrikaları kurdu. Bu fabrikalar, aynı zamanda İran'ın söz konusu limanlarını daha modern bir yapıda hizmet vermesi için de ıslah ediyordu. Görünüşte ticari bir faaliyet olan bu Alman girişimi, aslında Almanya'nın İngiltere'ye karşı Hindistan ve Uzak Doğu'daki deniz üslerini oluşturuyordu(Beygedli, 1386:19). Bunun yanında Almanya havayolu şirketi Lufthansa 1937'de İran'a yapmakta olduğu sefer sayılarını arttırmıştı. Berlin'den Tahran, Meşhed, Kabil, Bağdat ve Şam'a seferler yapılarak hem İran'a hem de Orta Doğu'nun önemli merkezlerine hava hatlarını kurulmuştu. Ulaşım ağlarını İran üzerinden diğer Orta Doğu ülkelerine yayan Almanya, böylece bölgeye hızlı bir ekonomik ve askerî açılımı gerçekleştiriyordu(Beset, 1388:32).

İran, Almanya ile Hitler döneminde sadece ticari ve iktisadi yönden ilişkilerini geliştirmiyordu. Bunun yanında Almanya'dan çok sayıda silah ve silah sistemleri satın almaya devam ediyordu. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla İran her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da savaşın kazanan tarafının Almanya olmasını çok istiyor ve stratejisini bu yönde geliştirmiyordu; çünkü İran, yıllarca İngilizlerin ve Rusların işgalinden ve sömürsünden yıpranan halkıyla İngiltere'ye ve Rusya'ya husumet beslemekteydi. Bundan hareketle II. Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan Almanya'nın dostluğu, İngiltere ve Rusya'ya karşı önemli fırsatlar sunabilirdi. Bu vesileyle İran, bütün politik hamlelerini II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın galibiyeti üzerine kurgulamıştı (Beset, 1388:34). Devletler arası kutuplaşmanın hız kazandığı bu süreçte Rıza Şah, ilerleyen İran-Almanya ilişkileri için bir taraftan dünya kamuoyuna bu ilişkilerin sadece iktisadi ve ticari ilişkiler çerçevesinde ilerlemekte olduğunu duyurarak söz konusu kutuplaşmanın tarafı olmadıklarının mesajını vererek Müttefiklerin İran üzerine sürmekte olan baskılarını hafifletmeye çalışmaktaydı (Muhdevi, 1385:399). Ancak Almanya, İran politikasını rekabet içerisinde olduğu İngiltere ve SSCB'yi İran'ın stratejik konumundan faydalanarak sıkıştırmak ve bu yolla onları Avrupa dışında mağlup etmek üzerine tasarlamıştı. İran'ın ekonomik ve askerî alt yapısı, Almanya'nın planladığı söz konusu projeye uygun olmadığından Almanya,

gelişmiş sanayisi ve askerî gücü ile İran'ı kendi çıkarları doğrultusunda modernize etmeye koyulmuştu. İran ise Alman-İngiliz ve Rus rekabetini fırsata dönüştürüp Almanya'nın sanayisinden ve teknolojisinden faydalanmayı düşünmekteydi. Bu temel amaçlar etrafında II. Dünya Savaşı sürecine giren İran-Almanya ilişkileri, savaş sonrası Almanya'nın galibiyetine bağlı politik hedefleri içermekteydi. II. Dünya Savaşı sürecinde Almanya'nın galibiyeti üzerine politikalarını kurgulayan Rıza Pehlevi, savaş sürecinde de Almanya ile yakın ilişkilerini sürdürdü (Dilfani, 1378:92). Rıza Pehlevi'nin II. Dünya Savaşı süresince Almanya ile ilişkilerini sürdürme stratejisi, aynı zamanda savaşın seyrine bağlı olarak İran'ın işgaline de neden olmuştur.

4. II. Dünya Savaşı Döneminde İran Almanya İlişkileri

II. Dünya Savaşı, "1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırması ve buna karşılık İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle başlamıştı"(Woodruff, 2006:57). Almanların Polonya'ya saldırmasının uluslararası bir hâl alacağını ve söz konusu durumun bütün dünyaya yayılacağını öngören İran, bu çatışmalarda tarafsız kalacağını açıkça ilan etti (Zevki, 1367:28). Avrupa'da başlayan bu savaşta İran Şahinşahi Devleti'nin tarafsız kalacağını belirten Başbakan Muhammed Cem, İran'ın tarafsızlığını savaş sonuna kadar koruyacağını duyurdu (D.Emini,1320:7). İran hükümeti; tarafsızlığını tüm dünyaya ilan etmesine ek olarak, İran Dış İşleri Bakanlığı vasıtasıyla II. Dünya Savaşı'na katılan bütün ülkelere notalar gönderip İran'ın tarafsızlığını yineleyerek İran'ın savaştan uzak duracağını vurgulamış İran'ın tarafsızlığına karşı, savaşa katılan bütün ülkelerden saygı göstermelerini istemişti (Ali, 1379: 38).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İran'ın savaşı kendi ülkesinin dışında tutma çabası, onu tarafsız kalmaya zorlamaktaydı. Çünkü İran, yıllarca büyük ülkelerin güç mücadelelerine ve çıkar çatışmalarına sahne olmuştu. Bu durumdan oldukça zarar gören İran, tekrar büyük bir dünya savaşının yıkıcı etkisi içerisine girmek istemiyordu. Uzun yıllar İngiltere ve Rusya'nın kışkırttığı ekonomik zorluklar yaşayan İran, Rıza Pehlevi döneminde söz konusu bu hâlden kurtulmak için büyük mücadeleler vermiş kısmen de başarılı olmuştu. Bu bağlamda İran'ın tekrar savaşa sürüklenmesi, ülkeyi eski günlerine geri götürebilir, Rıza Pehlevi döneminde kaydedilen birçok alandaki ilerleme yitirilebilirdi. Bunun için en makul yol, İran'ın savaş dışı kalarak tarafsızlığını korumasıydı. İran, her ne kadar II. Dünya Savaşı sürecinde tarafsız kalacağını açıklasa da Almanya ile ilişkilerinden sağladığı ilerlemeleri sürdürmek ve savaş sonrası olası Alman zaferinden de faydalanmak istemekteydi. Bu nedenle İran yönetimi, Almanya ile olan ilişkilerini II. Dünya Savaşı döneminde de sürdürdü (Ezgandi, 1383:168).

İngiltere, II. Dünya Savaşı sürecinde deniz yolu ile Alman mallarının İran'a ulaşmasını önlemek için çabalıyordu(Zevki, 1368:24). İngiltere, II. Dünya Savaşı döneminde dahi ilerleyen Almanya-İran ilişkilerinden oldukça rahatsızdı. Bu tavrını İran yönetimine her fırsatta baskı yaparak göstermekteydi. Ancak Şah Rıza Pehlevi, İngiliz baskılarına rağmen Almanya ile olan ilişkilerini ilerletmekte kararlıydı. Bu doğrultuda 29 Kasım 1940 yılında İran ile Almanya arasında yeni bir ticaret anlaşması daha imzalanmıştı. Bu anlaşma, deniz yolu ile Almanya'dan İran'a giden malların İngiliz donanması tarafından engellenmesi riskine karşı Almanya ile Sovyet Rusya arasında 23 Ağustos 1939'da yapılan saldırmazlık anlaşması gereği söz konusu sevkiyatın Rusya'dan geçişini de içermekteydi(Beset,1388:30).

Almanya ile İran arasındaki ticari ilişkiler, 29 Kasım 1940 tarihinde yapılan ticaret anlaşması ile SSCB toprakları kullanılarak karadan sürdürülmeye başladı. Bu anlaşma Almanya'nın SSCB'ye saldıracağı 22 Haziran 1941 tarihine kadar devam etti(Zevki,1368:29). Ancak Almanya, Sovyetler Birliği ile arasında saldırmazlık anlaşması olmasına rağmen 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırdı. Bu durum, İran ile SSCB ilişkilerini de doğrudan etkilemişti. Almanya'nın SSCB'ye saldırmasının hemen ardından İran, savaşın kendi topraklarına sıçrayacağı endişesiyle SSCB'deki Büyükelçisi Muhammed Said Mirağayı vasıtasıyla Rusya Dışişleri Bakanı Molotov'a bir nota vererek Almanya'nın SSCB'ye saldırmasının İran ile herhangi bir ilgisinin olmadığını ve İran'ın daha önce de ilan ettiği gibi savaş boyunca tarafsız kalacağını belirtti(Abadyan,1347:8).

İran hükümeti, SSCB nezdindeki diplomatik girişimlerinde; bir taraftan savaş süresince tarafsız kalarak savaşın yıkıcı etkilerinden uzak durmayı planlarken diğer taraftan ülkenin kalkınmasında ve gelişmesinde önemli katkısı olan Almanya ile ilişkilerini sürdürmeyi hedefliyordu. Ancak Almanya'nın, SSCB'ye saldırması, İran açısından önemli riskleri de beraberinde getirmişti. II. Dünya Savaşı boyunca Almanya ile ticari ilişkilerini deniz yoluyla sürdüren İran, İngiltere'nin artan baskılarından dolayı 29 Kasım 1940 yılında yapılan ticaret

anlaşması ile SSCB topraklarını kullanarak sürdürüyordu. Almanya'nın SSCB'ye saldırmasının ardından İran'ın Almanya ile olan ticareti hem deniz hem de kara yoluyla kesilmiş oldu. Hatta Almanya'nın SSCB'ye saldırması, İran'ın Müttefikler tarafından işgaline neden olacaktı.

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırması nedeniyle İngiltere Başbakanı Churchill, 22 Haziran 1941 günü Avam Kamarası'nda Britanya'nın bütün imkânlarıyla SSCB'ye yardım edeceğini duyurmuştu. Bunun yanında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt de SSCB'ye Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olarak destek vereceklerini açıklamıştı. Böylece SSCB, Müttefikler saffında II. Dünya Savaşı'na katılmış oldu. İngiltere ve ABD'nin SSCB'ye destek sözü aynı zamanda taahhüt niteliği taşımaktaydı. Bu taahhüt; SSCB'ye silah, cephaneye, hammadde ve gıda maddelerinin sevkiyatını içermekteydi. Bu nedenle SSCB'ye yapılacak sevkiyatta ve Müttefiklerle SSCB arasında sağlanacak askeri irtibatla İran coğrafyası, stratejik öneme sahipti. Bunun için İran, Müttefikler tarafından hedefe alınmış ve ülkenin işgali için artık bahaneler aranmaktaydı(Sanghvi,1971:58).

SSCB, Almanya'nın İran ile iş birliği vasıtasıyla Kafkasya'ya yerleşip SSCB'nin nüfuz alanları içerisinde yer alan petrol kaynaklarını kontrol edeceğinin kaygısını taşıyordu. Ayrıca Rusya, "Sıcak Denizlere İnme" politikasının İran güzergâhına Almanya'nın yerleşmesinin Rusya'nın söz konusu politikasının İran topraklarındaki kısmının sekteye uğratabileceğini de hesap ederek İran'ın Almanlar tarafından kontrol edilmesinden önce bölgenin işgalini planlamaktaydı. İngiltere ise Almanların İran'da etki alanlarını gün geçtikçe genişletmesini ve İran yönetiminin tarafsızlık görüntüsüyle bu duruma göz yummasını hazmedemiyordu. Çünkü Almanya'nın İran coğrafyasında bulunması; İngiltere'nin Orta Doğu, Hindistan ve Uzak Doğu'ya kadar uzanan sömürgelerine tehdit oluşturuyordu. İngiltere'nin bu sömürge güzergâhının arasında sadece Almanların İran'la hızla ilerleyen askerî ve ekonomik iş birliği söz konusuydu. Bu nedenle İngiltere, Almanya'nın İran'daki varlığının sonlandırılmasını ve bölgenin işgal edilmesini desteklemekteydi. Bunun için uygun şartların oluşmasını bekleyen İngiltere, Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla önemli bir fırsat elde etmişti.

SSCB, bir taraftan kendi topraklarında hızla ilerleyen Almanya'ya karşı dururken diğer taraftan İran'ı işgal etmek için planlar yapıyordu. SSCB, İran'daki Alman vatandaşlarının birer istihbarat memuru olarak faaliyet gösterdiğini ve SSCB aleyhinde çalışmalar yürüttüğünü gerekçe göstererek söz konusu Alman vatandaşlarının tutuklanıp sınır dışı edilmesini İran'dan talep etmişti(Abadyan,1347:11). Rıza Pehlevi, Rusların bu isteğini kabul etmedi. İran hükümeti, bu tavrıyla İran'ın bağımsız bir ülke olarak dış müdahaleler sonucunda karar almayacağı iradesini SSCB ve İngiltere'ye göstermişti. İran'da bulunan Alman vatandaşlarının çoğu askerî uzmanlardan oluşmaktaydı. İran ordusunun modernizasyonu için danışmanlık yapmakta olan Alman teknik uzmanlar, ayrıca İran'da kurulan fabrikaların, üretim sahalarının inşasında ve çalışmasında mühendis olarak görev yapmaktaydı. Bu nedenle İran'ın askerî ve ekonomik olarak ilerlemesini Almanya ile olan ilişkilere bağlayan Rıza Şah, bu yakın iş birliğini yıllarca sömürgesi altında ezildiği İngiltere ve Rusya'nın isteği ile kesmek istemiyordu(Muhdevi, 1393:227).

II. Dünya Savaşı'nın başlarında Avrupa'da bütün cephelerde hızla ilerleyen Alman ordusu, Rıza Şah'a Almanların savaşı kazanacağı ümidini vermişti. Bu nedenle Almaya ile iktidarı boyunca yakın işbirliğini sürdüren Rıza Pehlevi, Almanların zaferiyle sonuçlanan bir dünya savaşının ardından İran'a sağlanacak menfaatin planlarını yaparak resmîyette tarafsız; ama uygulamada taraftar bir politika takip etmişti. Rıza Pehlevi'nin uyguladığı savaş politikasının İran'a sağlayacağı fayda, Almaya liderliğinde Mihver Ülkeleri'nin II. Dünya Savaşı'nı kazanmasına bağlıydı. Rıza Şah'ın savaşın başından beri yürüttüğü söz konusu politika, aynı zamanda Müttefiklerin İran'ı işgal etme riskini de taşımaktaydı(Muhdevi,1393:382-385).

SSCB, İran'ın Alman vatandaşlarını sınır dışı etmediğini gerekçe göstererek II. Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlığının bozulduğunu açıkladı. Rusya, kendi topraklarının güneyinde İran'ın Almanların konuşlanmasına izin vermeyeceklerini belirterek İran'ın tarafsızlığını tanımadıklarını duyurdu(Kazımzade, 1328:14). SSCB'nin bu hamlesi, İran'ın kısa bir süre sonra işgal edileceğini ifade etmekteydi. İngiltere ve SSCB tarafından hazırlanan İran'ı işgal planı 25 Eylül 1941 tarihinde uygulanmaya başladı. SSCB'nin Tahran Büyükelçisi Smirnov ve İngiltere'nin İran'daki temsilcisi Sir Reader Bullard, İran'ın SSCB ve İngiltere tarafından işgal edileceğini bildiren müşterek bir nota hazırlayarak gece yarısı Başbakan Ali Mansur'un evine gittiler. Başbakan Ali Mansur'a verilen notadan yaklaşık üç saat sonra İran, Müttefikler tarafından işgal edilmeye başladı(Şemim,1346:20).

25 Eylül 1941'de Kızıl Ordu, İran'ı üç koldan işgale başladı. Birinci koldan ilerleyen Rus ordusu, Maku çevresinden başlayarak Rızaiye Gölü'ne ve nihayetinde Tebriz'e girdi. Tebriz ve çevresi Rus uçakları tarafından ateş altına alındı. Bu arada valilik binası bombalanarak tahrip edildi. Tebriz'e giren SSCB askerleri, şehirde bulunan yöneticiler başta olmak üzere halktan birçok kişiyi tutukladı(Adilfer,1396:106-107). İkinci kol, Hazar Denizi kıyılarından başlayarak buradaki limanların işgali ile devam etti. Ardından Gilan, Mazenderan ve Kazvin şehirlerinin işgali gerçekleşti. Üçüncü kısım ise Gergan ve Horasan çevrelerinin işgalinin tamamlanmasının ardından Semnan önlerine kadarki bölge, SSCB tarafından kontrol edildi. İran'ın kuzey bölgelerinde SSCB işgali sürmekteyken İngiliz ordusu da ülkenin güneyinden işgale başlamıştı. İran'a iki koldan giriş yapan İngiltere'ye ait birlikler, ilk olarak Şattülarap'ı geçip Abadan'daki İran Deniz Kuvvetleri'ni ateş altına alarak Ahvaz'ı bombaladı. Bu vesileyle bölgede bulunan İran'a ait uçakların havalanmasına dahi müsaade edilmeyerek yok edildi. İkinci koldan Hüsrevi sınır bölgesinden İran'a giriş yapan İngiliz güçleri, buradaki Şah Petrol Tesisleri'ni işgal ederek Kirmanşah'a kadar ilerledi. Kirmanşah'da İran ordusu tarafından durdurulan İngiltere'ye ait askerî birlikler ile İran Kara Kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. İran ordusunun yoğun direnişi, İngilizleri zora sokmuştu. Kızıl Ordu'nun İngiliz güçlerine yardım etmesi sonrası, İran ordusu yenildi. Böylece İran; kuzeyden SSCB'nin, güneyden ise İngilizlerin işgaline uğradı(Medeni,1378:262-263).

İran'ın işgali karşısında Başbakan Ali Mansur, istifasını Şah'a sundu. Şah, Ali Mansur yerine Muhammed Ali Foruği'yi başbakan olarak görevlendirdi. Diğer taraftan Rusya'nın ve İngiltere'nin İran'daki temsilcileri, Başbakan Foruği'ye Rıza Şah'ın yirmi dört saat içerisinde istifa ederek İran'ı terk etmesi için süre tanıdıklarını aksi takdirde Müttefiklerin Tahran'a girip zor kullanarak kendisini indireceklerini bildirdi(Şemim.1346:22-23). Son derece önemli olan bu durum üzerine Rıza Şah'ın istifa etmekten başka çaresi yoktu. Mermer Sarayı'nda Başbakan Foruği ve Veliht Muhammed Rıza ile görüşen Şah Rıza Pehlevi, işgal karşısında halkın gözünde saygınlığını kaybetmemek ve halkın işgal sonucunda daha fazla yıpranmasını önlemek için istifa ederek Veliht Muhammed Rıza Pehlevi lehine tahttan çekildiğini bildirdi(Nihavendi,2014:128).

İran'ın işgal edilmesinin ardından, SSCB ve İngiltere, İran hükümetini Müttefiklerle ittifak anlaşması yapmak için zorlamaktaydı. Ülkenin neredeyse tamamını işgal eden Müttefikler, gittikleri her yerde halkı tahkir edici davranışlar sergiliyor ve halkın mallarını özellikle gıda maddelerini yağmalıyorlardı. Bu olaylar sebebiyle halk, hükümeti düşman karşısında suskun kalmakla suçlayarak tepkisini protestolarla dile getiriyordu. İran yönetimine karşı gerçekleştirilen protestolar, Müttefiklere ajanlık yapan kişiler tarafından teşvik edilmekte ve İran hükümeti yıpratılmaktaydı(Emini D.,1388:110). İran'da yaşanan bu kargaşaya bir de ülke genelinde kıtlık ve salgın hastalıklar eklenmişti. Başbakan Foruği, ülkenin ağırlaşan şartlarının çözümü için Şah Muhammed Rıza'ya Müttefiklerle anlaşma önerisinde bulundu. Müttefiklerle anlaşma imzalamaktan başka çaresi kalmayan Şah Muhammed Rıza, bu anlaşmaya razı oldu. Böylece 29 Ocak 1942 tarihinde İran ile Müttefikler arasında İttifak Anlaşması imzalandı(Şemim,1346:25).

İran ile Müttefikler arasında imzalanan ittifak anlaşmasından sonra, İran Milli Meclisi'nde büyük tartışmalar yaşandı. Meclis üyelerinden bazıları hükümeti bu anlaşmayı imzalayarak vatani yabancılara teslim etmekle suçladı(Elmuva,1946:200). Meclis üyelerinden bazıları ise II. Dünya Savaşı'nın daha bitmediğini bu nedenle savaşın kazanan tarafının henüz belli olmadığını belirterek imzalanan anlaşmaya karşı tepki gösterdiler. Anlaşmaya tepki gösteren meclis üyelerinin birçoğu, savaşı Almanların kazanacağı yönünde fikirler beyan ederek Almanya ile bu zamana kadar elde edilen kazanımların heba edildiğini savunmuşlardı. Almanya'nın savaştaki üstünlüğünü Orta Doğu'ya taşıması durumunda İran'ın II. Dünya Savaşı'nın önemli çatışma alanlarından biri olacağını belirten Alman yanlısı bazı milletvekilleri, söz konusu anlaşmaya tepki göstererek Başbakan Foruği ve hükümetini eleştiriyordu(Şemim,1346:29).

İran, yapılan ittifak anlaşmasından sonra Müttefiklerin kontrolüne girmişti. Bu anlaşmayla birlikte İran hükümeti, Rıza Pehlevi döneminde takip edilen bağımsız politikalar yerine Müttefiklerin direktifleri doğrultusunda hareket etmeye başladı. İran, bu yöndeki ilk faaliyetini Almanya ile olan ilişkilerini kesmekle gerçekleştirdi. Ardından Müttefiklerin baskısıyla 9 Eylül 1943'te Almanya'ya peşinden Japonya'ya savaş ilan eden İran, ülkede bulunan bütün Alman yatırımlarını ve faaliyetlerini kendi kontrolüne alarak burada görev yapan Alman teknik uzmanlarını aileleri ile birlikte tutukladı. Bütün haberleşme imkânlarını, demir yollarını, liman ve kara yollarını, başta petrol olmak üzere tüm doğal zenginliklerini Müttefiklerin kullanımına açan İran, savaştan sonra siyasi varlığını sürdürebilme ümidiyle Müttefiklerin kontrolüne girdi(Erşadi,1377:19). İran'ın

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı bu müşkül durum İran'ı Müttefik Ülkeler ekseninde yaşayacağı yeni krizlere sürükleyecekti.

5. Sonuç

Rıza Pehlevi, İran'da Kaçarlar döneminde Kazak Tugayları bünyesinde askerlik mesleğine başlayıp ülkede savaş bakanlığına kadar yükselmiş disiplinli ve başarılı bir komutandı(Afhami,2019:27). 1925 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın son bulmasıyla İran'da şahlığını ve hanedanlığını ilan eden Rıza Pehlevi, yaşamı boyunca İran'da İngiltere'nin ve Rusya'nın yürüttüğü sömürgeci faaliyetlere tanıklık etmişti. İktidarı süresince İran toplumunu milliyetçi temellere dayalı modern bir yapıya kavuşturmak için çabalayan Şah Rıza Pehlevi, aynı zamanda ülkesini Rusya ve İngiltere'nin etki alanından çıkarmak için mücadele etmişti. Rıza Şah, bu amaçla İran'ın dış politikasını bir denge siyaseti üzerine kurmayı planlamıştı. Rıza Şah'ın İngiltere ve Rusya'ya karşı yürüttüğü denge politikası; siyasi, askerî ve ekonomik yönden güçlü bir başka Avrupa ülkesi olan Almanya ile geliştirilen ilişkilerle sağlanmaktaydı.

Rıza Pehlevi, İran'ın Almanya ile ilişkilerini ülkenin sanayileşmesi ve kalkınmasına olan etkisi çerçevesinde değerlendirirken Almanya da I. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı kayıpları Avrupa dışına açılarak telafi etmek istiyordu. İran'ın uzun yıllar boyunca Rusya ve İngiltere'nin nüfuzu alanında yaşadığı yıpranmışlık, İran'ın Almanya ile olan ilişkilerini Rusya ve İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olarak kullanmaya mecbur kılmıştı. İran, bu politikayı uygularken bir taraftan ülkenin kalkınmasını sağlıyor, diğer taraftan Almanya'nın gücü ve koruyuculuğu sayesinde Rusya ve İngiltere'nin siyasi baskısını asgariye indiriyordu. Bu bağlamda Şah Rıza Pehlevi İran'ın Almanya ile olan ilişkilerini çok hassas bir denge üzerinde sürdürmekteydi. Rıza Pehlevi döneminde dış politikada kurulan denge siyaseti; İran'a siyasi, askeri ve ekonomik olmak üzere birçok alanda fayda sağlamıştı. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması, İran'ın Almanya ile ilişkileri tehlikeye düşürdü. Özellikle 22 Haziran 1941'de Almanya'nın SSCB'ye saldırması, İngiltere ve SSCB'nin İran'a baskılarını hat safhaya ulaştırmıştı. İngiltere ve SSCB'nin İran'a Almanya ile ilişkilerini kesme çağrılarını Şah Rıza Pehlevi'nin reddetmesi ve bunun sonucunda İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmesi, Rıza Pehlevi döneminde İran ile Almanya arasındaki ilişkilerin son bulmasına neden olmuştu.

Kaynaklar

- Abadyan, H.(1347). “Amrika ve Ehemmiyet-i Nizami-yi İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom”, *Fasılname-yi Tarihi Revabit-ı Harici*, Sal-ı Devazdehom, Şomare-yi Çehel-i Heft, 1-30.
- Adilfer, B. A.(1396).“Tesirat-ı Ceng-i Cihani-i Dovvom Buruz-ı Buhran-ı Mevad-ı Gezayi Der Azerbaycan”, *Fasılname-yi Gencine-yi İsnad*, Sal-ı Bistom, Tabistan, 50-68.
- Afhami, G.R.(2019), *Zendegi ve Zemaneyi Rıza Şah*, İntişarat-ı Danişgah-ı Kaliforniya.
- Akılı, B.(1379). *Rıza Şah ve Gışun Müttehîd El Şekl*, Neşr-ı Namek, Tahran.
- Beset, A.(1388). *Der Tarih-i Revabit-ı İran ve Alman*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.
- Beygedli A. (1386).“Revabit-ı Diktatori-yi Şarki Ba Cumhuri-yi Weimar ve Naziha”, *Mecelle-yi Zamane*, Şomare-yi Şest,113-148.
- Dilfani, M. (1378). “Nakş Devlet-i Alman Der İcad-ı Sanayii Nizami ve Teslih-i Erteş Der Dore-yi Rıza Şah” *Fasılname-yi Gencine-yi İsnad*, Şomare-yi Se ve Do, Zemistan, 83-93.
- Emini, A. R. (1388). *Tarih-i Tehevvat-ı Revabit-ı Harici-yi İran EzKacariye Ta Sukut-ı Rıza Şah*, Tahran.
- Emini, D. M. (1320). *Ez Sevvom Ta Bisto Pencom Şehrîver*, İntişarat-ı Behar, Tahran.
- Ezgandi, A. R. (1383). *Revabit-ı Harici-yi İran (1320-1357)*, Neşr-ı Kums, Tahran.
- Eldeva, M. (1949). *İran Der Asr-ı Pehlevi Pehlevi-yi Dovvom*, C. Çahar, Çaphane-yi Peka, Lenden.
- Erşadi, M. Z.(1377). *Gozine-yi İsnad Revabit-ı İran ve Alman*, C. Se, Müessese-yi Çap ve İntişarat-ı Vezaret-ı Umur-ı Harici-yi İran, Tahran.
- Furan, C. (1383). *Mukavemet-i Şikenende Tarih-i Tehevvat-ı İctimai-yi İran*, Tercüme. Ahmed Tedyin, Müessese- yi Hedemat-ı Ferhengi-yi İran, Tahran.
- Katuzyan, M. A. (1390). *İktisadi-yi Siyasi-yi İran: Ez Meşrutiyet Ta Payan-ı Selsele-yi Pehlevi*, Tercüme. Muhammed Rıza Nefsi ve Kambiz Azizi, Tahran.
- Kaydari, A. K.(1396). “Karardad-ı 1907 Hemkari-yi Rus ve İngilis ve Havadis-i Hunin-i Ebriz Der Sal-ı 1911”, *Pejuheşha-yi Tarih-i İran ve İslam*, Peyiz ve Zemistan, Şomare-yi Bisto Yek, 207-232.
- Kazımzade, F.(1325). *Rus ve İngiliz Der İran*, İntişarat-ı Frankalin, Tahran.
- Medeni, S. C. (1378). *Tarih-i Siyasi-yi Muasır-ı İran*, Defter-i İntişarat-ı İslami, C. Evvel, Tahran.

- Mumen E.(1380).“Nakş-ı Danişcuyan-ı İrani ve Matbuat-ı Farisi Zeban Alman Der Revabıt-ı İran ve Alman Der Asr-ı Rıza Şah”, *Fasılname-yi Tarih-i Muasır-ı İran*, Şomare-yi Nozdeh, Zemistan, 149-166.
- Muhdevi, A. H. (1393). *Siyaset-i Harici-yi İran Der Doran-ı Pehlevi*, Neşr-ı Peykan, Tahran. *Ceng-i Cihani-yi Dovvom*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir-i Kebir, Tahran, 1385.
- Muhdevi, A. H. (1385). *Tarih-i Revabıt-ı Harici-yi İran Ez Safaviye Ta Payan-ı Ceng-i Cihani-yi Dovvom*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir-i Kebir, Tahran.
- Nakibzade, A. (1383). *Came-yi Şinasi Bitarafı ve Revanşinasi İnzivagirayı Der Tarih-i Diplomasi-yi İran*, Merkez-i İsnat ve Hedemat-ı Pejuheşi Umur-ı Harici, Tahran.
- Nihavendi, H.(2014). *Muhammed Rıza Pehlevi Aherin Şahinşah 1919-1980*,Tercüme. Dadmehr, Kitab-ı Korp, Los Angeles.
- Pira, F. (1379). *Revabıt-ı Siyasi- İktisadi-yi İran ve Alman Beyn-i Do Ceng-i Cihani*, İntişarat-ı Merkez-i İsnad Cumhuri-yi İslami, Tahran.
- Rahmani A. (1384). *Alman; Menafi-yi Milli ve Emniyet-i Cumhuri-yi İslami-yi İran*, C.1.,Tahran.
- Refi H., Abbaszade, M. (1397). “Berresi, Revabıt-ı İran ve Alman Der Asrı Pehlevi”,*Fasılname-yi Mutalaat-ı Siyasi*, Sal-ı Yazdehom, Şomare-yi Çehel-i Do, Zemistan, 113-148.
- Sanghvi, R. (1971). *Aryamehr: İran Şahu Siyasi Bir Biyografi*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Şemim, A. Z. (1346). *İran Der Dore-yi Seltenet-i Alihazret Muhammed Rıza Pehlevi*, Çaphane-yi İraniyan, Tahran.
- Woodruff, W.(2006). *Modern Dünya Tarihi*, Çev: Hale Vardar ve Arda Vardar, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Zevki, İ.(1368). *İran ve Kudredha-yı Bozorg der Ceng-i Cihani-yi Dovvom*, Neşr-ı Pajeng, Tahran.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

MÜTAREKE SONRASI MUSUL'DA İNGİLİZ İŞGAL YÖNETİMİNE KARŞI AYAKLANMALAR*

Risings Against British Occupation Administration In Mosul after Armistice of Mudros

Nihal ESEN¹

¹Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, nsafak@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5630-558>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
03.03.2021
Kabul/Accepted:
31.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.890782

Anahtar Kelimeler

İngiltere, Musul, Kürt
Aşiretler, İsyan

ÖZ

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarına katılan Musul bölgesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizler tarafından işgal edildi. Musul'un jeopolitik ve stratejik konumu İngiltere'nin politikaları çerçevesinde büyük bir öneme sahipti. Nitekim İngilizler, Musul'un işgali ile birlikte bölgenin demografik yapısına uygun politikalar geliştirmeye başladılar. Bu politikalarını Musul bölgesindeki aşiretler üzerinden uygulamaya koyan İngiltere, Şeyh Mahmud Berzenci idaresinde bir Kürt yönetimi ile bölgeye hakim olmak istediler. Fakat gerek söz konusu durum gerekse İngiliz işgaline karşı tepkiler sonucunda bölgede bulunan aşiretler tarafından ayaklanmalar patlak vermeye başladı.

Bu çalışmada İngilizlerin Musul'a yönelik politikaları ile bölgede çıkan ayaklanmalar, İngilizlerin ayaklanmalar karşısındaki tavrı ve alınan önlemler değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Keywords

Britain, Mosul, Kurdish
Tribes, Rebellion

The Mosul region, which joined the Ottoman lands after Yavuz Sultan Selim's Battle of Çaldıran, was occupied by the British after the Mondros Armistice signed after the First World War. Mosul's geopolitical and strategic location was of great importance within the framework of Britain's policies. As a matter of fact, with the occupation of Mosul, the British started to develop policies suitable for the demographic structure of the region. Britain, which implemented these policies over the tribes in the Mosul region, wanted to dominate the region with a Kurdish administration under Sheikh Mahmud Barzanci. However, as a result of the situation in question and the reactions against the British occupation, riots started to break out by the tribes in the region.

In this study, the policies of the British towards Mosul and the uprisings in the region, the attitude of the British against the uprisings and the measures taken were evaluated.

Atıf/Citation: ESEN, N. (2021) Mütareke Sonrası Musul'da İngiliz İşgal Yönetimine Karşı Ayaklanmalar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1321-1331).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nihal Esen, nsafak@firat.edu.tr

*Bu çalışma "Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'nun Doğusunda Aşiretler (1918-1922)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

İngiltere'nin 19. Yüzyılda Ortadoğu politikasına yön veren en önemli etken Hint ticaret yolunun güvenliği ile doğrudan ilişkiliydi. Özellikle Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte güvenlik meselesi daha da önemli hale gelmişti. Sonraki yüzyılda petrol rezervlerinin bulunmasıyla, bölge İngiltere için daha büyük bir önem kazandı. Nitekim 20. Yüzyılda İngiltere'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası Hint ticaret yolunun güvenliği ve petrol üzerinden şekillenmişti (Şahin, Şahin, ve Yüce, 2014: 106). I. Dünya Savaşı öncesi İngilizler'in, Osmanlı toprakları üzerindeki politikası ise Rusya'nın yayılcı politikasına karşı şekillenmişti. İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası yürütüyordu. Fakat 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, İngiltere'nin Ortadoğu politikasında değişikliğe gitmesine sebep oldu. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere Osmanlı toprakları üzerinde yeni stratejik ve siyasi hedefler ile hareket etmeye başlamış ve bu sebeple 8 Nisan 1915'de Maurice Bunsen başkanlığında "Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonu" kurulmuştu. Bu komisyon 30 Haziran tarihli raporunda Osmanlı topraklarının Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve Irak olarak 5 bölgeye ayrılmasını önermişti (Ural, 2007: 426).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesi sonrasında İngiltere, Basra Körfezi'ndeki durumu için Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgili tüm planlara dahil olmak zorundaydı. Nitekim Rusya, Fransa ve İngiltere 1916 yılında Osmanlı topraklarını aralarında paylaştıkları Sykes- Picot Anlaşmasını imzaladılar (Eskander, 2000: 139). Sykes- Picot anlaşmasına göre Kilikya, Halep- Şam ve Musul üçgeni arasındaki saha Fransız nüfuz bölgesi, Bağdat'tan Basra'ya kadar Güney Mezopotamya, Akdeniz kıyısındaki Hayfa Limanı ile Akka İngiliz nüfuz alanı olarak belirlenmişti (Akbiyık, 1990: 8).

1917'de tarih sahnesinde beklenmeyen ve söz konusu bölgenin kaderini değiştirecek olan bir gelişme yaşandı. Bu gelişme Rusya'nın savaştan çekilmesine sebep olan Bolşevik İhtilali'ydi. Bu ani gelişme İngiltere'nin tekrar ve acilen Osmanlı topraklarındaki dolayısıyla Kuzey Irak bölgesindeki stratejisini değiştirmeye zorladı (Eskander, 2000: 139-140). Rusya savaştan çekilmişti ve artık Mezopotamya ve Basra körfezi güvenliği için Rus tehdidine karşı bir tampon bölge oluşturmasına gerek kalmamıştı. Bu demek oluyordu ki İngiliz yetkililerinin öteden beri gerçekleştirmek istediği Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinin birleştirilmesi için harekete geçilecekti. İngiltere için Musul'un stratejik önemi 1915'te Bağdat'ın işgalinden sonra daha da önem kazandı. Nitekim Musul, Dicle nehrinden dolayı önemli bir sulama kanalı ve tarım arazisiydi. Ayrıca hava şartları Bağdat ile karşılaştırıldığında daha serin olan Musul, özellikle yaz mevsiminde İngiliz askerlerinin yerleştirilmesi için daha uygundu. Musul'un zengin petrol yataklarına sahip olması da İngiltere'nin ticari çıkarları için çok önemliydi. Bir boru hattı ile Akdeniz ile birleştirilerek bu ticari ağ geliştirilebilirdi (Jalil, 2017: 43-46). Musul'u ele geçirmek için en uygun zemin Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya savaşıdan yenik çıkması oldu. Böylece İngiltere, Hindistan yolu üzerindeki bu bölge üzerinde yaptığı planları uygulamaya koyuldu. Öyle ki Fransız nüfuz bölgesinde olan Musul'u elde etmek için savaş sonrası Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan Mondros Mütarekesi görüşmelerine Fransızlar'ı dahil bile etmemişti (Akbiyık, 1990: 8).

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 1 Kasım 1918'de 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, İngiliz kuvvetleri henüz Musul'un 60 km güneyinde iken İngiliz Generali Marshall'a bir mektup göndererek her iki ordunun da buldukları yerde kalarak aradaki bölgenin tarafsız bölge olarak kalmasını istemişti. Fakat karşılığında almış olduğu cevap mütarekenin 7. Maddesi gereği gerekli gördükleri stratejik noktaları işgal etme hakkına sahip olduklarıydı. Ali İhsan Paşa'nın mütarekenin 7. Maddesinin uygulanmasını gerektirecek bir durum olmadığına dair itirazına karşılık, İngilizler bölgedeki Arap aşiretlerini kullanarak Musul çevresindeki yollarda karışıklık çıkarıp işgal için bir gerekçe oluşturmuşlardı (Okur, 475-476). İngilizler 1 Kasım 1918'de Türk olmayan halka zulmedildiği gerekçesiyle Musul'un 20 km güneyinde olan Hamamalil'i işgal ettiler (Alpargu, Özçelik ve Yavuz, 2003: 93). Halbuki mütareke imzalandığı sırada Süleymaniye-Köysancak-Kadıhane-Dipke-Guvar-, Büyük Zap Suyu Mansaba, Hamamalil- Tel-Afer, Sincar-Resulayn (Ceylanpınar), Tel'abyad (Akçakale),- Cerablus ve Akçakoyunlu İstasyonu hattına uzanan bölge hala Türk yönetimi altında idi. Dolayısıyla Musul, Erbil ve Süleymaniye'nin büyük bir bölümü işgal edilmemişti (Türkmen, 2011: 17-18; Selvi, 2010:790-792). General Marshall, Musul'un işgali için, 3 Kasım 1918'de General Cassel aracılığıyla mütarekenin 7. Maddesi gereği Musul'un boşaltılması ve tüm silah cephane gibi malzemelerin teslimini isteyerek düğmeye bastı. 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa General'in yanında getirdiği harita üzerinden yaptığı konuşma ile İngilizler'in Musul'u işgal etmekle yetinmeyeceklerini anlamıştı. Bu haritaya göre Irak sınırı Osmanlı-Siverek-Silvan-Siirt hattı üzerinden geçmekteydi (Ural, 2007: 429; Sakin, 2009: 269). Ali İhsan Paşa Irak sınırlarını gösteren haritanın ilmi ve resmi olarak bir değer taşımadığını ve Musul'u işgal için bir sebep olmadığını ileri sürerek duruma itiraz etmişse de General Marshall'ın Türk kuvvetlerinin çekilmemesi halinde tekrar çatışmaların başlayacağı yönündeki tehditi üzerine durumu İstanbul'a

bildirmişti. İstanbul'dan alınan cevap ise İngiliz Hükümeti kuvvetleri karşısında bir şey yapamayacağına dairdi. Amiral Caltrope'un bir yazı ile Musul'un boşaltılması ve İngilizler'in istediği hatta geri çekilmelerini bildirmesi üzerine, 8 Kasım'da Sadrazam İzzet Paşa, Ali İhsan Paşa'ya bu yönde bir emir verdi (Tansel, 1973: 40-41). Zaten Ali İhsan Paşa'nın kendisinin de katıldığı, 7 Kasım 1918 günü öğleden sonra İngiliz Irak ordusu Başkumandanı General Marshall, I. İngiliz Kolordusu Kumandanı General Kop, 18. Tümen Kumandanı General Fanshawe, Irak Siyasi Memuru Yarbay Wilson'la İngiliz karargahında yapılan toplantıda sert tartışmalar yaşanmış ve sonrasında General Marshall, aynı gece 6. Ordu Kumandanlığına ultimatoma sayılabilecek bir yazı göndermişti. Bu yazıda: (Okur, 2002:234).

1. “Musul 15 Kasım öğleye kadar tamamen boşaltılmış olacak, çekilme işlemi ise 8 Kasım'da başlayacaktır.
2. Türk askerleri yanlarında bulunan silah, top ve cephaneleriyle gidebilecekler, fakat Musul depolarındaki araç ve gereçlerini götüremeyeceklerdir.
3. Musul halkından ve daha güneydeki bölge ahalisinden olan askerler hemen terhis olunacak, diğerleri lüzumlu malzeme ve yiyeceklerini beraberlerinde götürebileceklerdir.
4. Türk mülki idaresi ikinci bir bildiriye kadar İngiliz Başkumandanlığı tarafından tayin olunan siyasi memura karşı sorumlu olacaktır.
5. Musul şehrinde ve Musul Vilayeti'nde bulunan asker alma daireleri kapanacak ve bunların resmi evrakı, Türk memurlarının idaresinde ve İngiliz memurlarının emrinde bulunacaktır.”

Bunun üzerine Ali İhsan Paşa Kumandanlığındaki Türk kuvvetleri Musul'dan çekilmeye başladı ve 8 Kasım sabahı ise İngilizler Musul Vilayet Konağına Türk bayrağını indirerek İngiliz bayrağını çekti. Fakat İngilizler bununla yetinmeyerek bölgedeki işgallerini sürdürdü. 20 Aralık 1918'de 6. Ordu'nun iase merkezi, İstanbul ile bağlantı kurmak ve terhis edilen askerlerin taşınması için önemli bir istasyon olan Cerablus İstasyonu'nu işgal ettiler. Ardından 14 Ocak 1919'da Arappınarı ve Siftek istasyonlarını da işgal ettiler (Tansel, 1973: 42-43). İngilizlerin çok geçmeden Musul'un işgalinden sonra gerçekleştirdiği işgaller, Ali İhsan Paşa'nın öngörüsünü doğrulamıştı. Nitekim 2 Kasım 1918'de General Marshall'ın Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği mektupta bahsettiği Irak haritasına göre, işgaller bu kadarla kalmayacak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yayılacaktı. Harita'ya göre bu sınırlar“İran sınırı boyunca, Muhammed'den Oramar Dağı'nın yakınındaki Diyala'dangeçen noktaya kadar, buradan da Harir civarında üçgen şekli oluşturan Büyük Zap'tan Köysancak ve Süleymaniye'ye ve buradan da Amdediye'nin güneydoğusundaki noktadan Büyük Zap boyunca uzanarak; buradan Fırat boyunca Zaho, Siirt, Batman, Piran ve Kerker'i içine alarak Meskene'ye kadardır. Meskene'den Çölün ve Fırat nehrinin arasındaki bütün ekili arazileri de kapsayarak İran (Basra) Körfezine...” kadardır (Sakin, 2009: 268).

VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Musul Vilayeti'nin işgalini kabullenemeyip; Harbiye Nezareti'ne raporlar göndererek Musul'un nüfusunun kökenleri hakkında bilgiler veriyordu. Ali İhsan Paşa'nın bu çalışmaları İngilizler tarafından bir tehdit olarak algılanmış olacak ki, Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaparak Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasını sağladılar. Nihayetinde Ali İhsan Paşa İstanbul'a geldiğinde de İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya gönderildi. Böylece İngilizler, söz konusu bölgede, karşılıklarına çıkabilecek büyük bir tehdidi ortadan kaldırmış oldular (Selvi, 2010:790-792).

Anlaşıldığı üzere Musul'dan sonra Güneydoğu Anadolu kapısına dayanan İngiltere, Bölgedeki Kürtler ile Ermenilerin aynı topraklara talip olması sebebiyle her iki bölge için ayrı ayrı politikalar uyguluyordu. Kuzey Irak için bölge halkını elinde tutma politikası güderken, Güneydoğu Anadolu için bölge halkını çeşitli vaadlerle oyalayarak kendi arzuları doğrultusunda yanlarında tutabilme politikası güdüyordu (Ertürk, 2007: 132).

Musul'un işgal edilmesinden sonra Hemevand aşireti, Kerkük ve Kifri'de bulunan İngiliz subaylarına bölgede İngilizlerin varlığından duydukları sevinçli dile getirerek, kendilerine yardımcı olabileceklerini söyledi. Önemli Kürt liderleri Süleymaniye'de yaptıkları toplantıda Şeyh Mahmud'un liderliğinde geçici bir Kürt hükümeti kurma ve İngilizlere karşı dostane tavırlarla yaklaşma kararı aldılar. Daha sonra Süleymaniye'deki Barzan aşireti reisi Şeyh Mahmud, önde gelen iki Kürt liderleriyle birlikte İngilizlere mektup göndermiş, İngilizlerin zaferinden duydukları mutluluktan bahsederek, Türklere karşı birlikte hareket etmelerini istemişti. Esasında Şeyh Mahmud'un bu girişimi kurmak istedikleri Kürdistan Devleti için İngilizlerin desteğini almak arzusuyla atılan diplomatik bir adımdı. Jalil'e göre Şeyh Mahmud'un İngilizlerle temas haline geçmesindeki tek sebebin muhtemel Kürdistan Devleti'nin lideri olmak değil, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı süresinde harap olan Kuzey Irak, özellikle Süleymaniye bölgesinin sosyo- ekonomik açıdan yeniden canlandırılmasıydı (Jalil,2017: 48). İngilizlerin işgal ettikleri Kerkük'ü tahliye etmelerinden sonra Mayıs 1918'de Osmanlı kuvvetleri Kerkük'e girmiş ve Şeyh Mahmud'u tutuklamış ve idama mahkum etmişlerdi. Fakat 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa Şeyh Mahmud'un bölgedeki itibarından faydalanmak için kendisini serbest bırakmıştı. Daha sonra

Mütarekeyle birlikte bölgeden çekilmek zorunda kalan Ali İhsan Paşa Süleymaniye'nin yönetimini Şeyh Mahmud Berzenciye bırakmıştı (Duru, 2010: 75).

2. Mütareke Sonrası Musul'da İngiliz Hakimiyeti ve İngilizlerin Kürt Yönetimi Oluşturma Girişimi

Savaş sonrası Bağdat'a siyasi istikrar ve ekonomik düzenin sağlanması amacıyla Albay Arnold Wilson, Kuzey Irak'a siyasi komiser olarak görevlendirilmişti. Wilson'un gözünden bakıldığında Irak ve Hint halkı birbirine benzeyen iki halktı. Irak halkı da tıpkı Hindistan halkı gibi kendini yönetemeyecek kadar cahil, tehlikeli ve vahşi idi. Halkı kontrol etmekte zorlanıyordu. Farklı unsurların bir arada yaşadığı bu coğrafyada siyasi bir birlikteliğin sağlanamayacağını farkında olan Wilson, olası bir isyan çıkabileceğini; böyle bir durumda bölgede bulunan İngiliz askeri birliklerinin yetersiz olduğunu Londra'ya bildirmişti (Kubal, 2008: 135-136).

Irak'ın sosyal ve kültürel yapısı esasen Wilson'un siyasi birlikteliğin sağlanamayacağı tezini doğrular nitelikteydi. Nitekim Araplar, Kürtler, Asuriler, Türkmenler, Sünniler, Şiiler, Yezidiler, Yahudiler, köylüler, kentliler ve göçebelerin bulunduğu dini, ırki ve sosyal çeşitlilik Irak'ta sosyal ayrışma probleminin kaynağını oluşturuyordu. Dolayısıyla İngiltere Irak'ı işgal ettiğinde parçalanmış bir toplumla karşı karşıya kalmıştı. Özellikle Kuzey Irak bölgesinde yaşayan aşiretler arasındaki rekabet ve çatışmalar sebebiyle bölgede istikrar sağlanamıyordu (Şahin ve Diğerleri, 2014: 114-117).

Bu konjonktürde İngiltere'nin bölgede hakimiyet kurması için yeni politikalar üretmesi gerekiyordu. Esasında Musul'un işgalinin ilk yıllarında bölge hakkında nasıl bir yönetim oluşturulması konusunda bir netlik yoktu. Kürtlerin bağımsız bir devlet kurma isteğine destek vermek ya da Irak yönetimine dahil etmek arasında kalan İngilizler, Irak'ın kuzeyinde birden fazla özerk bölgeler oluşturup, bu bölgeleri bir Arap yönetimine dahil etme kararı vermişti. Bu politika dahilinde bölgeyi Irak'a bağlama durumunu yumuşatacak bir arayış içine girmişlerdi (Muhammad, 2013: 82). Bu çözüm için sahada olacak kişi Wilson tarafından Süleymaniye siyasi hakimi olarak atanan Binbaşı Noel'di. Kendisine verilen görev yerel liderlerle işbirliği sağlayarak Halepçe, Cemcemal ve Süleymaniye için uygun gördüğü liderlerin atamasını yapmaktı. Bunun sonucunda bölgede önemli bir aşiret reisi olan Mahmud Berzenci ile ittifak kurmuşlardı. Süleymaniye valisi olarak İngilizler tarafından atanan Şeyh Mahmud'un görevi; bölgedeki düzeni sağlamak, tarım ve ticari faaliyetlerin güvenliğini temin etmek, bir de Bağdat'taki İngiliz yetkililer adına düzenli olarak vergi toplamaktı (Kaymaz, 2011: 85).

1 Aralık 1918'de Süleymaniye'de 60 kadar aşiret lideri, Wilson ve Noel'in katılımıyla bir toplantı düzenlendi (Öke, 1988: 62). Toplantının gündemi doğu halklarının Türk boyunduruğundan kurtarılacağı ve Kürt halkının korunmasının İngiliz hükümeti tarafından sağlanacağı ve İngiliz korumasından yararlanabilmek için aşiret liderlerinin Bağdat'ta kurulması planlanan Arap Devleti ile birleşmeyi kabul etmeleri konusuydu. Bu iki gündem maddesi aşiretlere bildiri halinde sunuldu. İlk bildiri Wilson tarafından imzalanırken, ikinci bildiri aşiret liderleri tarafından imzalandı. Esasında aşiret liderlerinin büyük bir bölümü bir Arap Devleti tarafından yönetilmelerine karşı çıkıp, Londra'dan yönetilmeyi teklif etmişlerdi. Fakat anlaşılan o ki bu şartlar altında istekleri konusunda daha fazla direnememişler ve anlaşmayı imzalamışlardı. Ayrıca bu toplantıda Diyala ve Büyük Zap arasındaki bölge için Şeyh Mahmud'un yönetici olarak atandığı da aşiret liderlerine duyurulmuştu (Kaymaz, 2010: 116-117).

Böylece aşiretler konfederasyonu resmen uygulamaya konulmuş oldu. Çeşitli merkezlerin yönetimi aşiret liderlerine verilerek, bunlar bir maaşa bağlandı. Her aşiret bölgesi bir yönetim alanı olarak taksimlendi. Devlet dairelerindeki Arap ve Türler çıkarılarak yerlerine Kürtler yerleştirildi. Kürtçe resmi dil ilan edilerek, İngiliz komutasında Kürtlerden oluşan paralı askeri birlikler meydana getirildi (Rambout, 1978: 65; Kaymaz, 2010: 117).

Çok geçmeden İngilizler tarafından görevlendirilen Şeyh Mahmud'un valiliği, Kerkük ve Kifri halkı tarafından tanınmamıştı. Zaten Şeyh Mahmud kendi hâkimiyet bölgesinin sınırlarını aşmaya başlamış, İngilizlerin sağladığı maddi imkânlarla iktidarının tabanını güçlendirmek için aşiret liderlerinin kendisine sadık kalmasını sağlamaya çalışıyordu. Öte yandan tüm görevlere akrabaları ve kişisel ilişkilerinin olduğu yakınlarını atayarak diğer aşiretlerin tepkisini çekmişti. İngiliz yetkililer, duruma el koyarak öncelikle Binbaşı Noel'in yerine Soane'yi atadılar. Kifri, Kerkük, Köysancak, Revanduz, Halepçe toprakları Şeyh Mahmud'un hâkimiyet alanından çıkarıldı (McDowal, 2004, 220). İngilizler bunları yaparken aşiret reisleri arasındaki çatışmalardan da yararlandılar. Bu gelişmeler İngilizler ile Şeyh Mahmud arasındaki ilişkinin düşüşüne sebep oldu. Yetki sınırlamalarıyla birlikte bölgedeki tüm işlerin İngiliz subaylar tarafından idare edilmesi, Şeyh Mahmud için artık İngiltere ile birlikte yol alamayacağını açık bir kanıttı (Jalil, 2017: 60). Noel ise, esasında aşiretlerin Osmanlı Devleti'nin propagandası etkisinde kalarak, İngiliz işgalinden korkup silahlandıklarını ve

propagandanın önüne geçilmezse bölgedeki İngiliz güçlerinin zor durumda kalacağını düşünüyordu (Öke, 1995: 73).

Nitekim, İngilizler halkın manevi duygularına saygı göstermiyor ve kültürel anıtlarını bile yıkıyorlardı. Bu koşullarda Süleymaniye'de gerginlik gitgide artıyor ve halkın memnuniyetsizliği, bir isyan hareketine dönüşüyordu. Nisan 1919 Zaho bölgesinde bulunan Goyan aşireti İngilizlere karşı silahlı bir hareket başlattı. Aynı zamanda Barzan bölgesinde de Ahmet Barzani önderliğinde bir ayaklanma patlak verdi. Bölgedeki bu hareketlenme İran ve Türkiye Kürtleri tarafından oldukça ilgi gördü. Bu durum Şeyh Mahmud'un İngilizlere karşı direnişe geçmesine sebep oldu. Nitekim İran'daki Avroman aşireti lideri Dizli Mahmut Han 20 Mayıs 1919'da Süleymaniye'ye ani bir baskın yaptı. Şeyh Mahmud Berzenci ise 23 Mayıs 1919'sa silahlı müfrezeleri ile Süleymaniye'deki İngiliz siyasi subayı Greenhouse'un konağına saldırarak, onu tüm maiyetiyle birlikte tutukladı. Ardından yönetim binasından İngiliz bayrağını indirerek yerine bir Kürt bayrağı astı ve bağımsızlığını ilan etti (Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğa Bilimleri Enstitüsü ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü, 1991: 146-147). Süleymaniye'den sonra Halepçe'yi de ele geçiren Şeyh Mahmud Berzenci birçok destekçisinin olduğu Kerkük'ü ele geçirebilirdi. Bunu önlemeye çalışan İngilizler, Taşluca geçidinde Şeyh Mahmud kuvvetlerince bozguna uğratıldı. Kuvvetlerini toparlayan İngilizler saldırıya geçtiler. Bazyan geçidinde 17 Haziran'da Şeyh Mahmud ve kuvvetleri yenilgiye uğradı (Jalil, 2017: 61-63). Yaralı olarak ele geçirilen Şeyh Mahmud iyileştikten sonra askeri mahkemece yargılanıp, isyan çıkarmak suçundan idama mahkum edildi. Sonrasında da cezası 10 yıl hapis cezasına çevrilerek Hindistan'a sürgüne gönderildi (Edmons, 2003: 80; Göktaş, 1991: 11).

Erzurum Valiliği'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 4 Kasım 1919 Tarihli tezkirede Şeyh Mahmud ile İngilizler arasında vuku bulan gelişmelerden bahsedilmiş, Şeyh Mahmud'un İngilizlerden 150 otomobil, 4000 tüfenk, 12 mitralyöz, 500 katana¹ ve katır, 37 yük gümüş parça ve 40 ruble ganimet elde ettiğini, 2500 telefata verdiği bildirilmiştir (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1993: 409).

3. İsyandar

İngilizlerin bölge üzerindeki siyasi hamleleri aşiretlerin buldukları bölgelerdeki çıkarlarına ters düşüyor ve bu sebeple aşiretler arasında büyük tepkilere sebep oluyordu. Bölgede baş gösteren bu huzursuzluk nihayetinde aşiretlerin isyan bayraklarını çekmelerine sebep oldu. Bölgenin nüfuzlu ve önemli aşiretleri teker teker bu isyan dalgasına katılmıştı.

3.1. Goyan Aşireti İsyarı

İngilizler kurmak istedikleri aşiret federasyonu için Musul'un kuzeyinde Barzan Şeyhi Ahmet, Ahmet Faik Bedirhan ve Seyit Taha ile işbirliği içine girmek istiyordu. Fakat İngilizler önceki işgal yönetiminde 19 Aralık 1917 tarihli Urmiye Konferansı'nda Ruslarla ortak bir planda işbirliği yapmış, Nasturilere yapacakları yardım karşılığında savaşın bitiminde bağımsızlık verileceğini vaad etmişlerdi. Bu vaadler neticesinde Osmanlı kuvvetlerinin karşısında yer alan Nasturiler, bu dönemde verdikleri zararlardan dolayı Müslüman halkın düşmanlığını kazanmışlardı. Bu sebeple Nasturiler, Hakkari ve Urmiye'deki yurtlarından kaçarak İngiliz işgalindeki Hemedan'a yerleşmişlerdi. İngiltere Irak'a gelen bu Hıristiyan sığınmacılardan bölgede özerk bir yönetim kurmaları amacıyla paralı Nasturi askerlerinden iki tabur oluşturmuştu. Bu askerlere verilen talimat Büyük Zap vadisindeki Kürt köylerinin temizlenmesiydi. Bu durum Mart 1919'da Kürt Aşireti olan Goyan aşiretini harekete geçirdi (Sakin ve Kapıcı, 2013: 212). İngilizlere göre bu hareketin sebebi bölgede söz sahibi olan Şırnak aşireti reisi Abdurrahman Ağa tarafından yazılan ve diğer aşiret reislerine gönderilen bir mektuptu.

Bu mektup 19 Mart 1919'da İngilizlerin eline geçmişti. Abdurrahman Ağa bu mektupta İngiliz idaresine karşı çıkıp, onları bölgeden atmalarını, böyle bir hareketin İstanbul, Kahire ve Paris'te bir Kürt Devleti kurulması için çalışan kişi ve komitelerce desteklenen Türk Hükümeti tarafından destekleneceğini söylüyordu. Jwaideh'in aktardığına göre bu harekete katılmaları için Türk Subayları yerel aşiret liderleriyle görüşmüşlerdi (Jwaideh, 2009: 292). Bu durum İngilizleri oldukça rahatsız etmişti. İngilizler rahatsızlıklarını Osmanlı Hükümeti'ne, bu tür faaliyetlerin Türkler tarafından teşvik edildiği imasıyla bildirmişti. Osmanlı Dahiliye Nezareti, İngiliz Fevkalade Komiserliği tarafından bildirilen durumu teyit etmek amacıyla Bitlis vilayetine Abdurrahman Ağa'nın İngilizler aleyhine bir beyanname neşir edip etmediğini sormuş, böyle teşebbüslerin memleketin selameti için uygun olmadığını ifade ederek Abdurrahman Ağa'nın uyarılmasını istemişti. Bitlis

¹ Macar kökenli bir kelime olup, iri cins bir at türüdür.

Valisi Mazhar Bey, bu telgrafta cevaben Abdurrahman Ağa tarafından neşredilen böyle bir beyannamenin söz konusu olmadığını ve bunun Ermeniler tarafından uydurulduğunu söylemişti (Beyoğlu, 1996: 125).

Goyan Aşireti Zaho kazası dahilinde bazı Hıristiyan köylerini dolaşmakta olan Zaho siyasi hakimi Yüzbaşı Pearson'ı öldürdü (Öke, 1978: 63). Bunun üzerine İngilizler Goyan aşireti üzerine kuvvet sevkettiler. Osmanlı Devleti bu durum üzerine Şırnak Aşireti reisi Abdurrahman Ağa'ya kendisine tabi olan Goyan aşiretine yardım ve müdafaa edeceğini söylemişti.² İngiliz kaynaklarına göre İngilizler, Zaho siyasi hakiminin öldürülmesi hiçbir şüpheye yer bırakmadan planlı bir cinayet olduğu kanısındaydı.

Yaşanan bu gelişme İngilizler açısından yeni bir sorunun gündeme gelmesine sebep oluyordu. Bu olay bölgede görevli diğer İngiliz subaylarına yönelik bir şiddet dalgasına dönüşebilirdi. Bu durumda suçlulara layıkıyla ceza vermeleri gerekecekti. Bunun için İngiliz yetkililer birkaç seçenek üzerinden düşündüler. İlki Goyan aşireti üzerine asker göndererek Cezire'yi işgal etmekte. Cezire'nin işgali ile birlikte bir yandan Goyan aşiretine gereken ceza verilecek; diğere yandan türlü siyasi entrikaların olduğu bu bölge İngiliz kontrolüne geçecekti. Fakat bu yolu seçmek beraberinde farklı sorunlara yol açabilirdi. Çünkü Goyan Aşireti mensuplarının büyük çoğunluğu İngiliz idaresi altındaki topraklar dışındaydı ve böyle bir harekatta Türk toprakları işgal edilecekti. Ne var ki bölge coğrafyasının zorluğu ile birlikte İngiliz kuvvetlerinin yetersizliği bu planı geçersiz kılmaya yetti (Jwaideh, 2009: 293-294). İkinci yol ise Türk hükümetinden yardım istemektir. Fakat bunun da bazı sakıncaları vardı. Zaten bu saldırıların Türkler tarafından teşvik edildiğine inanıyorlardı. Buna rağmen bir yardım teklifi İngilizlerin güçsüzlüğünün ve acizliğinin göstergesi olabilirdi. İngilizler böyle bir prestij kaybını göze alamadılar (McDowal, 2004: 217; Jalil, 2017: 64).

8 Nisan 1919 tarihli Bağdat'taki İngiliz yetkililer tarafından İstanbul Yüksek Komiserliğine gönderilen telgrafta Musul'un doğu bölgesindeki İngiliz ve Hristiyan karşıtı hareketler olduğundan bahisle, Goyan bölgesinde Karaor köyünde Yüzbaşı Pearson'nun Biju'dan Mergi'ye giderken öldürüldüğünü, bu bölgenin söz konusu güzergâhta kontrolleri dışındaki tek yer olduğunu belirtmektedir. Musul siyasi hakimi olan Lechman, Goyan bölgesindeki müstahkem bölgelerin sınır ihlaline rağmen uçaklarla bombalanması gerektiğini ileri sürmüştü (Yeğen, 2012: 37-38).

İngiliz müdahalesinin etkisiz kalması bölgede ayaklanmanın hızla yayılmasına sebep olmuştu. Goyan aşireti, Barvari ve Guli aşiretlerinin de desteğini almıştı. Gelişmeler üzerine Bölgede Nasturi özerk yönetimi planından vazgeçmiş olan İngilizler, Haziran 1919'da Nasturi kuvvetlerini geri çekmişse de aşiretlerin faaliyetlerini durduramamıştır. Bunun üzerine İngilizler, Nasturi kuvvetleriyle birlikte isyancılara yardım ettikleri gerekçesiyle Musul'un Kürt köylerine saldırmış, Cizre köylerinin bir kısmını da bombalamışlardı. Bu saldırılarda hava kuvvetlerini de kullanmışlardı (Sakin ve Kapıcı, 2013: 213).

Osmanlı Harbiye Nezareti bölgedeki bu gelişmeleri yakından takip etmiştir. Nezaretin yazışmalarından anlaşıldığı üzere, ilk etapta İngilizler ile Goyan aşireti arasında çatışma olmamış, fakat İngilizler Goyan aşiretini tedib için Haziran ayında iki tabur asker göndermiş ve havadan uçak ile müdahale etmişti.³ Zaho siyasi hakiminin öldürülmesinden sonra tahkikat yapmak üzere Halep'ten bir İngiliz yüzbaşı ile birlikte Musul'dan bir Arap subay ve Mısır'dan bir miktar asker 17 Haziran'da Nusaybin taraflarına gelmişti.⁴ Bu tahkikat grubu daha sonra 21 Haziran'da Musul'a gitmek üzere otomobille hareket etmişlerdi.⁵ İngilizler Goyan aşiretinin mezkur olduğu bölgelere bomba atmışlardı.⁶ Temmuz ayı boyunca da devam eden İngiliz taarruz ve bombardımanına karşılık aşiretlerin saldırıları, Ağustos ayında daha azaldı. Bunun sebebi Şırnak ve Goyan aşiretlerine nasihat için gönderilen Müftü Efendi ile Siird'den 18. Alay komutanı Rafet Bey komutasında Şırnak'a gönderilen 2 tabur askerin etkisi büyüktü. Bu taburlar oradaki asayişin sağlanması açısından önemli bir pozisyondaydı (Ural, 2007: 451).

Zaho ve civarında, Eylül ayında İngilizlerin iki piyade, dört top ve on makineli tüfenkten oluşan kuvvetlerine karşı Goyan aşireti ile birlikte Sindi ve Goli (Guli) Aşiretleri de yer almıştı. Diğer yandan Cizre ve civarındaki aşiretler ise İngiliz saldırılarına karşı birleşerek, Kurban bayramı namazını kılmak ve kurbanlarını Zaho'da kesmek üzere hareket etmişler ve Zaho'da İngilizlere karşı taarruz hazırlığına başlamışlardı. Aşiretlerin taarruzuna mani olmak üzere Siird'den bir tabur, Şırnak ve Bitlis'e gitmek üzere 2 Eylül'de yola çıkmıştı.⁷ 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevded Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, Şırnak kaymakamından

² ATASE, İSH, K. 23 G. 71.

³ ATASE, İSH, K. 23, G. 100. ; ATASE, İSH, K. 101, G. 51.

⁴ ATASE, İSH, K. 345 G. 103.

⁵ ATASE, İSH, K. 101, G. 62.

⁶ ATASE, İSH, K. 51 G. 18.

⁷ ATASE, İSH, K. 48 G. 133.

alınan malumata göre İngilizlerin kendilerine iltihak eden 1500 kadar Ermeni ve Nasturi kuvvetiyle birlikte İmadiye tarafındaki aşiretleri mağlup ettiği ve bunlardan bir kısmının Van taraflarına göç ettiğini belirtmiştir. İngilizlerin İmadiye tarafından gönderilen kuvvetle Goyan aşiretine saldırıları üzerine, Goyanlılar Şırnak aşiretlerinden yardım istemişti, Şırnak aşiretleri bunun üzerine Goyanlılara yardım etmek için ısrarla müsaade istemişti. Bu durum 3 Eylül'de Şırnak'a varan 18. Alay tarafından tahkik edilmiştir. Ayrıca gelen bu haberler üzerine Bitlis'e gönderilen alay taburu tekrar Siird'e dönmüştü.⁸

İngilizler hakim-i siyasilerini öldüren Goyan aşireti ile İmadiye halkını tedib etmek için üzerlerine asker göndermiş ve uçakla taarruzda bulunmuşlardı. İngilizlerle Goyan aşireti arasında çıkan çatışmalarda İngilizler birçok kayıp vermiş Zaho'nun 10 km kuzeyine çekilmişlerdir. İmadiye tarafındaki kuvvetleri ise Hasice üzerinden Duhok'a çekilmiştir. Çatışmada İngilizlerden bir top ve iki makineli tüfenk ele geçirilmiştir. Ayrıca 450 bin kadar askerin yaralanmış ve ölmüş olduğu görülmüştür. Bu İngiliz saldırılarından rahatsız olan Şırnak ve Cizre aşiretleri, kendi bölgelerinde İngiliz uçaklarını görünce İngilizlere karşı bir harekât planlamışlarsa da Siird'de bulunan 12. Fırka tarafından bu plan engellenmiş ve aşiretlerin takibi için Şırnak'a asker gönderilmiştir.⁹

Bir müddet devam eden çatışmalar sonrasında İngilizler zor olsa da bölgede hakimiyeti ele geçirmişlerdi. Fakat tüm bu yaşananlar İngiliz kuvvetlerinin zafiyet içerisinde olduğu gerçeğini gözler önüne sermiş ve kolayca ele geçirebileceklerini düşündükleri aşiretlerin organize bir birliktelikle İngilizleri alt edebilecekleri anlaşılmalı ki İngiltere bölgede ki aşiret liderleri ve şeyhlerin konumunu zayıflatma politikası yürütmeye karar vermişlerdi.

3.2. İmadiye İsyanı

Goyan Aşireti ile olan mücadeleden sonra, İngiltere bölgede konumunu güçlendirmek için harekete geçti. Nitekim İmadiye bu yerlerden en önemlilerinden biriydi. Dağlık bir bölge olan İmadiye, İngilizlere karşı herhangi bir Kürt saldırısında İngiliz kuvvetleri için oldukça zor bir bölge idi. Üstelik hava şartlarının olumsuzluğu ile birlikte, Süryani Yahudilerinin bölgedeki varlığı ve Kürt bölgelerinin Hıristiyan yönetimine verileceği söylentileri, İngilizlerin bölgedeki hakimiyetini zorlaştıran problemlerdendi. İki aşiret lideri Hacı Şaban ile Abdullatif arasındaki huzursuzluğun bölge üzerindeki istikrarı etkilemesi sebebiyle, bölgede bir İngiliz jandarma karakolunun kurulmasına karar verildi. Bu sebeple Albay Lechman tarafından Yüzbaşı Willey, İmadiye'ye siyasi memur olarak atandı. Jandarma ekibinde Yüzbaşı McDonold ile Çavuş R. Troop vardı (Jalil, 2017: s.65).

Ocak 1919 'da İngilizler askeri kuvvetlerinin bir kısmını İmadiye'nin 4 mil kadar yakınına çekince, İngiliz hakimiyet sahasına giren İmadiye'ye Yüzbaşı Willey'in Mart ayında atanmasından sonra, Haziran 1919'da İngilizler birliklerini İmadiye'nin batısındaki Suwara Tuka geçidine çektiler. Bu durum İmadiye'de meydana gelecek olaylar için tetikleyici bir unsur oldu. Esasen bölge halkını isyana sürükleyen bir çok neden vardı (Jwaideh, 2009: 295).

Yüzbaşı Willey'in bölgeye ilk gediği dönemlerde İmadiye'nin iki önemli ailesi arasında var olan kan davası yukarıda bahsedildiği gibi bölgede istikrarın sağlanmasına engel teşkil edecek nitelikteydi. Düzeni tehdit eden bu duruma müdahale etmek için harekete geçen Yüzbaşı Willey, bu durumu sonlandırmaları için iki ailenin de silahlarına el koyarak, onlardan mevcut durumu koruyacaklarına dair bir güvence parası almıştı. Jwaideh'e göre bu durum iki ailenin de Willey'e karşı hasımane duygular beslemesine neden olarak, onları İmadiye isyanında birleştirmişti (Jwaideh, 2009: 296-297).

İngilizler tarafından alınan bir takım idari tedbirler bölge halkını isyana sürükleyen argümanlar içeriyordu. İngilizler tarafından aşiretlerin gücünü ve etkinliğini azaltma amacıyla tasarlanan yerel jandarma kuvveti oluşturulması, aşiret liderleri tarafından hoşnutsuzluğa sebep oldu. Yerel jandarma kuvveti oluşturulması ile aşiretler hem insan kaybıyla karşı karşıya kalacak, hem de aşiretlerin çıkarlarıyla ters düşen hükümetin gücünü artırmış olacaktı. Aşiret reisleri tarafından sorun teşkil eden bir diğer unsur ise tarım alanında nakit ve tohum desteğinin aşiret reisleri aracılığıyla değil, doğrudan İngiliz yönetimi tarafından sağlanmasıydı. Bu da aşiret reislerini ticari anlamda zayıflatıyordu. Bir diğer sebep ise etkin bir biçimde vergi topluyor olmalarıydı. Bir diğer sebep ise geçmişte kendilerine birçok sıkıntı yaşatan Nasturilerin bölgeye geri dönmeleri üzerine

⁸ ATASE, İSH, K. 109 G. 96.

⁹ ATASE, İSH, K. 449 G. 52.

duydıkları korku ve endişeydi. Tüm bu bileşenler bölgede aşiret reislerinin isyan etmesi için yeterliydi (McDowal, 2004: 218-219; Jwaideh, 2009: 297-300).

İsyan 14 Temmuzda Hacı Latif liderliğinde halkın ve jandarmanın İmadiye siyasi memuru Willey'in evini kuşatıp Mcdonold ile Willey'i öldürmesiyle başladı. İngiliz kuvvetleri önceleri bu isyan üzerinde etkili olamadılarsa da, hızlı bir şekilde planlanan bir askeri harekât ile 1 Ağustos'ta Bamerni köyünü kuşatmışlardır. Bu harekâtta Kürtlerden 17 kişi ölmüş ve 9 kişi de yaralı olarak ele geçirilmişti. İsyancı liderlerden ikisi yakalanarak tutuklandı. Fakat isyancıların bir kısmı İngiliz kuvvetleri açısından tehlikeli olan tepelere çekildiler. İngiliz kuvvetleri Ser İmadiye ovasında Raşit Bey liderliğindeki 300 kişilik bir isyancı grup tarafından saldırıya uğradı. Fakat İngiliz kuvvetleri iki tabur Nasturi kuvveti yardımıyla ve uçakla isyancılara müdahale etmiş 25 ölü 35 yaralı ile onları yenilgiye uğratmıştı (Jalil, 2017: 66). Ser İmadiye ovası, etrafındaki tüm yerleşim alanlarıyla birlikte İngiliz kuvvetleri tarafından yok edildi. İngiliz subaylarını öldürmekten birinci derecede sorumlu iki aşiret reisi idam edildi. Bunun yanı sıra isyana karışmış Bervari aşireti de cezalandırıldı. 8 Ağustos'ta İmadiye ele geçirilerek bölge ileri gelenlerinden bir kısmı, küçük suçlara karışmaktan dolayı tutuklandılar (Jwaideh, 2009: 301-302). İmadiye bölgesi Ağustos ayının sonunda kontrol altına alındıysa da yaşananlar bu bölgedeki isyan dalgasının genişlemesine engel olamadı.

3.3. Zibar ve Barzan İsyancıları

İmadiye'deki isyanın kontrol altına alınmasından iki ay sonra Barzan ve Zibar bölgesinde bir isyan patlak verdi. Bu isyan Akra bölgesini sardı. Akra bölgesi Barzan ve Zibar aşiretleri arasındaki husumetten dolayı problemlili bir bölge olarak biliniyordu. Hem Barzan hem de Zibar Akra yönetim bölgesine düşüyordu. Bu iki aşiretin birbirleri ile münasebetlerini mümkün olduğunca kesmek için, Zibar reisi Faris'in Büyük Zap'ı geçerek Barzan topraklarına girmesi yasaklanmıştı (McDowal, 2004: 218).

İsyanı tetikleyen gelişme ise 1 Kasım'da Musul siyasi hakimi Bill ile Akra siyasi memuru Scott'un Bir Kapra bölgesini ziyaretiydi. Bu ziyaretin amacı bölgedeki yerel liderleri kontrol etmektir. İki Zibar reisi olan Faris Ağa ile Babakir Ağa İngilizler tarafından para cezasına çarptırıldı. Bu ceza Zibar ve Barzan aşiretini İngiliz düşmanlığı noktasında bir araya getirdi. Zibar reisleri İngilizlere karşı Barzan aşireti reisi Şeyh Ahmet'ten yardım istedi (Hay, 1921: 181; Ünal, 2018: 2324). Şeyh Ahmet yardım çağrısına kardeşi Molla Mustafa ile yirmi adamını göndererek karşılık verdi. Yaklaşık yüz kişilik bir kuvvetten oluşan isyancı grup iki İngiliz siyasi memuru Bill ve Scoott ile birlikte iki jandarma erini öldürdüler. Daha sonra bu iki aşiret Akra'ya girerek burayı yağmaladılar. 9 Kasım'da Revanduz bölgesinde bulunan Batas Siyasi memuru Yüzbaşı Kirk ve komutasındaki kuvvet Zibar ve Barzani aşiret reislerinin evlerini yakmışlardı. Fakat isyancılar İngiliz kuvvetlerinden kaçmış ve dağlara çekilmişlerdi (Ünal, 2018: 2325; McDowal, 2004: 218).

Musul Vilayeti'nin kuzey bölgesindeki bu karışıklıklar, İngiliz yetkililerinin gözünü korkutmuş benzeyordu. Bu bölgelere hükmedemeyeceklerini anladıklarından olsa gerek sınır bölgelerinin Akra olduğunu kabul edip Akra ve Zap arasındaki bölgeyi tutmaktan vazgeçtiler ve Revanduz'daki İngiliz ileri karakolu, kent güneybatısındaki Batas'a çekilmek zorunda kaldı. Böylelikle İngilizlerin bölgedeki kuzey sınırı Büyük Zap'ın sağ kıyısı ile, İmadiye ve Zibar'ı dışarıda kalacak biçimde, Akra ve Dohuk'tan geçiyordu (Bell, 2004: 144).

Tüm İngilizler ve ismi geçen aşiretler arasında yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı makamları tarafından takip ediliyordu. Barzan ve Zibar aşiret reislerinin Kasım ayında Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri mektupta İslam dini ve Devlet- Aliye'ye hizmet için ve İngilizleri bu bölgelerden çıkarmak için İngiliz Subaylarını öldürdüklerini belittiler. Ellerinde yeterli silah ve cephaneye destek verecek bir miktar asker gönderildiği takdirde, aşiretlerin mevcut sayısı ile İngilizlere karşı başarılı olacaklarını söylediler.¹⁰ Bu aşiretlerin İngilizlere karşı verdikleri mücadele Osmanlı makamlarınca takdire şayan olarak değerlendirilmiş yardım isteklerinin yerine getirilmesinin vatani ve dini bir görev olduğu dile getirilmiştir. Aşiretlerin yardım talebi üzerine, yardım için on birinci Fırka kumandanlığı görevlendirilmişti. Fırka mıntukasındaki Rus silahlarından ve cephaneden bir miktar verilmesi kararı 21 Kasım 1919 tarihli bir şifre ile fırka kumandanına bildirilmiştir.¹¹

Faris Ağa'nın Şemdinan kaymakamlığına gönderdikleri mektupta olayın nasıl cereyan ettiği anlatılmıştır.¹² "Musul siyasi hakimi ile Akra siyasi hakimi Akra karyesine geldiler. Din-i Muhammedinin ferahiyesi icra

¹⁰ ATASE, İSH-7, K: 347 G: 87

¹¹ ATASE, İSH-7, K: 347 G: 97; ATASE, İSH-7, K: 347 G: 106

¹² ATASE, İSH-7, K: 347 G: 92

edilmek üzere her iki hakim ile tercüman ve birkaç Nasturi jandarmasını katlettim. Bundan sonra Zibar aşireti ile beraber Akra şehrine hücum ettim.”

İngilizler ile Barzan ve Zibar aşiretleri arasındaki mücadelenin tafsilatını Osmanlı belgelerinden takip etmek mümkündür. Aralık 1919'da Cizre'de bulunan taburdan alınan bilgiye göre Barzan aşireti ile İngilizler arasında çıkan çatışmada 40 kişi aşiretten, 350 kişi İngilizlerden olmak üzere 390 kişi ölmüş, İngilizler Akra civarına çekilerek Musul'dan Akra ve Zibar'a sevkîyat yapmış, Bağdat'tan bir İngiliz taburu, Zaho'dan ise 300 kişi kadar Akra'ya göndermişlerdir.¹³ Daha sonra İngilizlerle birlikte Nasturi kuvvetlerinin ilerlemesi sonucu Barzan aşireti ve efradı Osmanlı hududu yakınlarına Şemdinan ve civarına çekilmişlerdir. Durum 11. Fırka kumandanlığı tarafından izlenmiştir.¹⁴

Anlaşılan o ki Barzan ve Zibar aşiretlerinin İngilizlerin bölgedeki varlığından duydukları rahatsızlıklar neticesinde giriştikleri ayaklanma hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

3.4. Surçi Aşireti İsyanı

Bölgede sular bir türlü durulmuyordu. Şeyh Mahmud isyanının İngiltere'nin prestij kaybı üzerindeki etkisi oldukça büyük olmuştu. Bölgede bir kaos hakimdi. İngiliz yönetiminden rahatsız olan bir diğer grup Surçi Aşireti idi. Nitekim bu yönetime karşı olan düşmanlıklarını Nisan 1920'de, Akra'ya gitmekte olan askeri bir konvoyu tuzağa düşürerek gün yüzüne çıkardılar. İngilizler bunun üzerine Surçilerin Musul'daki üç önemli yerleşim alanı olan Biju, Kelati ve Susnava'yı yakıp yıktılar, fakat isyancıları kimseyi yakalayamadılar(Jwaideh, 2009: 311). İsyân dalgası bu sefer de Revanduz ve Erbil'e yayılmıştı.

Revanduz bölgesinde İngiliz yönetime karşı ayaklanan isim genç bir jandarma subayı olan Babil Ağa'nın oğlu Nuri Ağa idi. Nuri Ağa, yakalanarak tutuklandıysa da İngilizlerin elinden kurtularak kaçmıştı(Hay, 1921, 194). Nuri Bawil Ağa Ağustos ayında Revanduz boğazında Binbaşı Hay'a saldırdıktan sonra Zap'ı geçerek Surçilere sığınmıştı. Surçi liderlerinin de harekete katılmasıyla birlikte hareket büyük bir ivme kazanmış ve bu aşiret kuvvetleri 1 Eylül'de Harir'e saldırarak, Hutchison komutasındaki İngilizlerin Revanduz'dan Erbil'e çekilmesini sağlamışlardı. Bu hareket İngilizlerin bölgeden atılması için önemli bir adım ve Revanduz'un kontrolü Surçi Aşireti'ne geçti. Sıra Erbil'i ele geçirerek İngilizleri buradan da çıkarmaktı. Bu amaçla Akra'daki Surçi liderleri ile Hoşnavlar isyancıları katıldılar. Fakat, Surçilerin bir Süryani kampına saldırıları sonucunda aldıkları yenilgi sebebiyle, isyan hareketleri başarısızlıkla sonuçlandı(McDowal, 2004: 224; Jwaideh, 2009: 313).

4. Sonuç

Çıkan isyanlar İngilizlerin Musul ve çevresindeki hakimiyetinin zayıflamasına ve büyük bir prestij kaybına sebep oldu. İngilizler Musul'un yönetimi için başka adımlar atmaları gerektiğini anlamışlardı. Bir yandan Güneydoğu Anadolu'ya Binbaşı Noel'i görevlendirerek, Musul'un kuzey sınırındaki gelişmeleri kontrol altına alıp, aşiretleri kendi yanlarına çekmek için çalışırken, diğer yandan Irak'ın nasıl yönetileceği konusunda yeni fikirler etrafında planlar yapıyorlardı.

Yönetim sorunun nasıl çözüleceği yönünde Mart 1921'de Kahire'de Ortadoğu uzmanları ile bir konferans düzenlendi. Konferans sonucunda Irak'ın Emir Faysal'ın krallığında yönetilmesine karar verildi. Fakat bir süre sonra Irak'taki siyasal gelişmeler, İngilizler için can sıkıcı hale gelmeye başladı. Bu sebeple Irak'ta asıl hedefleri olan zenginlikleri kontrol altına alma yoluna gittiler. 1925'te yapılan anlaşmayla Musul'un petrollerini 75 yıllık süre ile İngiliz tekeline aldı. 1930 yılında Irak hükümeti ile yapılan anlaşma ile Irak'taki askeri ve siyasi gücünü de teminat altına aldıktan sonra, Irak 1932'de bağımsız oldu.

¹³ ATASE, İSH-7, K: 347 G: 115; ATASE, İSH-7, K: 347 G: 122

¹⁴ ATASE, İSH-7, K: 347 G: 117; ATASE, İSH-7, K: 347 G: 125

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919). (1993). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

Yeğen, M. (2012). İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958), Dipnot Yayınları, Ankara.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akbıyık, Y. (1990). *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Alpargu, M., Özçelik, İ., Yavuz, N., (2003). *Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.

Bell, G. L. (2004). Mezopotamya’da 1915-920 Sivil Yönetimi, (Çev. Vedii İlmen), Yaba Yayınları, İstanbul.

Beyoğlu, S. (1996). “Milli Mücadele Başlarken Güneydoğu Anadolu (1919)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 11, S. 1, s. 125-135.

Duru, O. (2010). “İrak Kürt Muhalefet Hareketinde Uluslararası Boyut: 1918-1975 Arası Dönemin Analizi”, *Alternatif Politika*, Özel Sayı I, s. 74-112.

Edmons, C. J. (2003). Kürtler, Türkler ve Araplar - Kuzeydoğu Irak’ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925), Avesta, İstanbul.

Ertürk, Y. (2007). *Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Eskander, S. (2000). “Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol 27, No 2, s. 139-163.

Göktaş, H. (1991). Kürtler II – Mehabad’tan 12 Eylül’e- , Alan Yayıncılık, İstanbul.

Hay, W. R. (1921). *Two Years Kurdistan: Experiences of a Political Officer 1918-1920*, Sidgwick & Jackson, London.

Jalil, H. M. (2017). *The British Administration of South Kurdistan and Local Responses, 1918-1932*, School of Historical Studies, Doktora Tezi, University of Leicester.

Jwaideh, W. (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kaymaz, İ. Ş. (2011). “Britain’s Policy toward Kurdistan at the End of the First World War”, *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, Vol. 10, No. 2-3, s. 79-103.

Kaymaz, İ. Ş. (2010). “ Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul Vilayeti’nde İngiliz Yönetiminin Kurulması”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, C. 5, S. 14, s. 104-149.

Kubal, A.Y. (2008). *Britanya İmparatorluğu’nun Irak Dış Politikası (1914-1932)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Mc Dowal, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi, Modern Kürt Tarihi*, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayıncılık, Ankara.

Muhammad, A. H. (2013). “İraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2003)”, *Hacettepe Üniversitesi CTAD*, Yıl 9, S. 18, s. 79-117.

Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919). (1993). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

Okur, M. (2002). “Mondros Mütarekesi'nin Irak Ve Suriye Cephelelerinde Uygulanışında İngiltere'nin Yaklaşımı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 2, s. 229-246.

Okur, M., “Mütareke Döneminde İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Etkisizleştirme Girişimleri”, s.475-476.

Öke, M. K. (1988). *İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel’in Faaliyetleri (1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Öke, M. K. (1995). *Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Rambout, L. (1978). *Kürdistan (1918- 1946)*, Komal Yayınları, İstanbul.

Sakin, S. (2009). “İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu’yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 27, s.265-278.

Sakin, S., Kapıcı, Z.(2013). “İngiltere, Nasturiler ve İç toprak Projesi (1919-922)”, *History Studies*, Volume 5/5, , s. 207-224.

Selvi, H. (2010). “İngiltere’nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti Ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)”, *Belleten*, C. LXXIV, 51, s.789-831.

Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketi. (1991). Çev. S. Balkan. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğa Bilimleri Enstitüsü ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü, Jina Nü Yayınları, Balıne.

- Şahin, İ., Şahin, C., Yüce, S. (2014). “Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 8, S. 15, s.105-132.
- Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Türkmen, Z. (2011). *Musul Meselesi- Askeri Yönden Çözüm Arayışları- (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ural, S. (2007). “Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk yolu Dergisi*, S. 39, s. 426-463.
- Ünal, Ö. (2019). “Tarikat, İsyân Ve Siyaset Üçgeninde Ortadoğu'nun Asi Aşireti: Barzaniler”, *Journal Of Social & Humanities Sciences Research (Jshsr)*,5/25, 2018, s. 2319- 2331. Erişim Adresi http://www.jshsr.org/Makaleler/60914567_37_2018_5-25.ID615.%20%c3%9cNAL%20_2319-2331.pdf

Atase Arşivi

- İSH, K. 347 G. 92
İSH, K. 347 G. 117.
İSH, K. 101, G. 51.
İSH, K. 101, G. 62.
İSH, K. 109 G. 96.
İSH, K. 101, G. 51.
İSH, K. 101, G. 62.
İSH, K. 109 G. 96.
İSH, K. 23 G. 71.
İSH, K. 23, G. 100.
İSH, K. 345 G. 103.
İSH, K. 347 G. 106.
İSH, K. 347 G. 115.
İSH, K. 347 G. 122.
İSH, K. 347 G. 125.
İSH, K. 347 G. 87.
İSH, K. 347 G. 97.
İSH, K. 449 G. 52.
İSH, K. 48 G. 133.
İSH, K. 51 G. 18.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

HEMAVEND AŞİRETİ'NİN TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI İDDİALARI VE ADANA REJİ İDARESİ

Alleged Tobacco Smuggling of The Hemavend Tribes And Adana Regime Administration

Mustafa DAĞ¹

¹ Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa, mustafadag@harran.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4571-8115

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

16.06.2021

Kabul/Accepted:

11.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.953446

Anahtar Kelimeler

Reji İdaresi, Adana Reji İdaresi, Hemavend Aşireti, tütün, kaçakçılık.

ÖZ

Bu çalışmada, 19. Yüzyılda Adana Reji İdaresi döneminde bölgede Hemavend Aşireti'nin tütün kaçakçılığı ile ilgili iddiaları değerlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, geniş sınırlara sahip olmanın yanı sıra verimli arazilere, pek çok limana, önemli ticaret güzergâhlarına ve geniş bir ticaret pazarına sahip olmasından dolayı kaçakçılık olgusu devlet yöneticilerini meşgul eden bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum İmparatorluğun yabancı devletler ile olan ticaretini etkilediği gibi yerel ticareti de etkilemiştir. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu durumun bir örneği Adana Reji İdaresi'nde meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin pek çok nedeni vardır. Ancak bizim bu çalışmadaki amacımız, Hemavend Aşireti'nin XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Adana vilayetine yerleşmeleriyle birlikte vilayet genelinde ekonomik sıkıntıların yanı sıra bölgede kaçakçılık faaliyetlerin neden olduğu asayiş sorunlarını tespit etmeye çalışmaktır. Bu bağlamda özellikle vilayet genelinde Hemavend Aşireti'nin tütün kaçakçılığı iddiaları üzerinde durmaktır. Bilhassa Hemavendlilerin Adana'ya yerleşme süreçleri, bölgedeki kaçakçılık faaliyetleri ve bu tür girişimlerin önlenmesi amacıyla alınan önlemler ele alınmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede Adana Reji İdaresi, kaçakçılık ve Hemavend Aşireti'nin faaliyetlerine dair bu çalışmada arşiv belgelerinden ve vilayet salnamelerinden istifade edilmiştir.

Keywords

Regie Administration, Adana Regie Administration, Hemavend Tribe, tobacco, contraband.

ABSTRACT

In this study, the claims of the Hemavend Tribe about tobacco smuggling in the region during the Adana Regime Administration in the 19th century were evaluated. Since the Ottoman Empire had fertile lands, many ports, important trade routes and a wide trade market, in addition to having wide borders, the phenomenon of smuggling emerged as a problem that occupied the state administrators. This situation not only affected the Empire's trade with foreign states, but also affected local trade. XIX. An example of this situation in the Ottoman Empire in the 19th century occurred in the Adana Regime Administration. There are many reasons for smuggling activities in the Ottoman Empire. However, our aim in this study is that Hemavend Tribe XIX. It is to try to determine the security problems caused by smuggling activities in the region as well as the economic problems throughout the province with the settlement of Adana Province since the middle of the century. In this context, it is especially focused on the tobacco smuggling allegations of the Hemavend Tribe throughout the province. In particular, the process of settlement of Hemavendians in Adana, smuggling activities in the region and the measures taken to prevent such attempts will be discussed. In this context, in this study on Adana Regiment Administration, smuggling and the activities of the Hemavend Tribe It has been prepared by making use of archive documents and provincial yearbooks.

Atf/Citation: DAĞ, M. (2021). Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3 (1333-1344).

Sorumlu Yazar/Corresponding author: Mustafa DAĞ, mustafadag@harran.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde dünya üzerinde 120 farklı ülkede üretimi yapılan tütünün geçmişi 8 bin yıl öncesine kadar dayanmaktadır. 1492 yılına kadar yalnızca Amerika kıtasının yerli halkı tarafından kullanılan tütün, Christopher Columbus'un Amerika kıtasını keşfetmesi neticesinde tanınarak Avrupa kıtasına taşınmıştır. Amerika'nın yerlileri tarafından *tobacco* olarak nitelendirilen tütün hızlı şekilde kıtalar arası yayılış gösterdikten sonra 1598 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na giriş yapmıştır. İmparatorlukta ilk tütün ekimi ise 1604 yılında Rumeli bölgesinde yapılmıştır (Ösen, 2015, s. 38; Yılgür, 2015, s. 145-146; Aslan, 2005, s. 19; Gökdemir, 1994, s. 1-2). Tütünün imparatorluk sınırları içerisinde tüketiminin hızlı bir şekilde artış göstermesine bağlı olarak imparatorluk için önemli bir gelir kalemi durumuna gelmiştir. Her ne kadar 1609-1649 yılları arasında tütün alanında yasaklayıcı politika izlenmişse de 1688 yılında yapılan düzenlemeyle birlikte öşür vergisi dışında tütün ticareti de vergiye tabi tutularak ilk defa devlet tütün ticaretinden gelir elde etmeye başlamıştır. 1691 yılında nısf vergisi alınmaya başlanmıştır. Nizam-ı Cedid islahatlarıyla birlikte ise Duhan Gümrükleri mukataaları İrad-ı Cedid Hazinesine aktarılmıştır (Yardımcı, 2017, s. 32, 33, 50; Baydilli, 2007, s. 175-178). 1872 yılına kadar tütün vergileri Gümrük Emaneti tarafından idare edilmiştir. 1872 ile 1873 yılları arasında tütün imtiyazı Mösyö Zarifi ve Hıristaki Efendiye verilmiştir. 1873 ile 1879 yılları arasında tütünde Devlet İnhisarı İdaresi dönemi uygulanmıştır (Yurtoğlu, 2018, s. 83; Gürdamar, 2019, s. 18-19). 1879 ile 1881 yılları arasında *Rüsum-ı Sitte İdaresi* tarafından denetim altına alınan tütün, (BOA, HR. İD, 290/50, 10 Aralık 1879; BOA, Y. A. RES, 4/70, 22 Kasım 1879) 1881 ile 1883 yılları arasında *Düyun-ı Umumiye İdaresi*'nin imtiyazına girmiştir (Keskinliç, 1997, s. 73; Gündüz, 2012, s. 8).

Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni kuran alacaklı devletler borçlarını tahsil etmek amacıyla imtiyazını almış oldukları tütün alanında istenilen başarıyı elde edememişlerdir. İstenilen başarının elde edilememesinin önemli nedenleri arasında kaçakçılık faaliyetleri yer almıştır. Bu nedenden dolayı Muharrem Kararnamesine dayanılarak tütünün imtiyaz hakkı 30¹ yıllığına kurulacak olan Reji İdaresi'ne devretme kararı alınmıştır (Özcan, 2011, s. 129-130). Bu bağlamda 1883 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ekimi, ticareti ve tüketimi yapılan tütünün² denetimi için sermayesi ve idaresi yabancıların elinde olan Reji İdaresi³ kurulmuştur (BOA, HR. İD, 304/31, 26 Aralık 1882; BOA, HR. İD, 304/33, 26 Aralık 1882; BOA, DR. İD, 304/34, 26 Aralık 1882). İdare kısa süre içerisinde imparatorluğun genelinde açmış olduğu şubeler ve yapmış olduğu atamalar aracılığı ile teşkilatlanmasını sağlamaya çalışmıştır (Gökdemir, 1993, s. 326-328). Reji İdaresi'nin oluşumu, çalışması, hukuki durumu ile idareye tanınmış olan yetki ve hakları 28 Mayıs 1883 tarihinde hazırlanmış olan şartnamede açıkça belirtilmiştir (BOA, A.) MKT. MHM, 560/6, 27 Temmuz 1893; BOA, A.) DVN. MKL, 82/2, 19 Şubat 1912). İdarenin işleyişi ve hakları hakkında bilgi veren şartname 29 maddeden oluşmaktadır (BOA, HR. HMS. İŞO, 166/31, 10 Şubat 1884). İdareye tütünü işletme imtiyazı olarak 30 yıllık süre tanınmıştır. Ancak bu sürenin dolmasıyla birlikte tarafların anlaşması neticesinde bu sürenin uzatılabileceği de belirtilmiştir (Dığıroğlu, 2007, s. 32). Nitekim 15 Nisan 1914 tarihinde 30 yıllık imtiyaz süresinin sona ermesinden dolayı bu sürenin 15 yıl daha uzatıldığı tespit edilmiştir (Keskinliç, 1978, s. 151-152; Parvus Efendi, 1997, s. 66). Reji İdaresi başta Fransa ve Almanya devletleri olmak üzere yabancı sermaye ile kurularak idare edilmiştir. (Pamuk, 2019, s. 122). İdaresi yabancıların elinde olan bu kuruluş teşkilatlanmaya önem göstererek bir yıl içerisinde diğer vilayetlerde olduğu gibi Adana vilayetinde de teşkilatlanmasını sağlamıştır. Daha önceleri 1880 yılında inşa edildiği düşünülen ve *Düyun-u Umumiye İdaresi*⁴ binası olarak kullanılan iki katlı yapının 1883 yılında idare için tahsis edildiği bilgisine ulaşılmıştır (Yurtsever, 2017, s. 154-156. (Foto 1); Özudoğru, 2010, s. 79).

¹ 1914 yılında 30 yıllık imtiyaz süresinin bitmesiyle birlikte yapılan antlaşma gereği imtiyaz süresi 15 yıl daha uzatılarak 1923 yılına kadar idare görevine devam etmiştir (BOA, MV, 165/11, 19 Mayıs 1912; BOA, BEO, 4219/316355, 4 Ekim 1913).

² *Tobacco* veya *nicotiana tabacum* olarak isimlendirilen tütün 1492 yılında Amerika kıtasında yerli halk tarafından kullanılırken Christopher Columbus tarafından keşfedilmiştir (Kültürel ve Giannopoulos, 2021, s. 16; Yılgür, 2015, s. 145-146).

³ Tam adı "*Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekül Menfaa Reji İdaresi*" olarak bilinmektedir (Balkan, 2011, s. 80).

⁴ 1881 yılında Muharrem Kararnamesinden sonra Avrupalı alacaklı devletler tarafından borçlarını tahsil etmek amacıyla mali anlamda görev yapmak üzere kurulmuştur (Pamuk, 2018, s. 55; Pamuk, 2018: 130; Üner, 2011, s. 288-289).

Foto 1. Adana Düyun-u Umumiye ve Reji İdaresi olarak kullanılan yapı (Yurtsever, 2017, s. 151).

İdare daha sonra ise 1882 yılında Eski Köprü ile Yeni Köprü arasında yaptırılan “*Suphi Paşa Konağı*”⁵ olarak nitelendirilen yapıyı ikametgâh olarak kullanmıştır. Bu bina 1902 yılında Adanalı Suphi Paşa tarafından satın alınarak yapıya yeni eklemeler yapılmıştır (Kaş, 2012, s. 8).

İdare, elde edilen gelirleri arttırmak amacıyla 1884 yılında tütün üretiminin yoğun olarak yapıldığı Samsun, Trabzon, İstanbul ve İzmir gibi bölgelerde tütün işletme fabrikaları kurmaya başlamıştır (Pamuk, 1984, s. 50). Bir diğer ifadeyle tütünü işleyerek sigara imal eden fabrikaları kuran (Demir, 2019, s. 424, 437; Dıġırođlu, 2014, s. 234) Reji İdaresi, 1895 yılında Adana vilayetinde de tütünün işlenip sigara olarak piyasaya sürülmesi amacıyla fabrika inşa etmiştir (Öztürk ve Keskin, 2013, s. 98; Eldem, 1994, s. 77). Adana vilayetinde yıllık ortalama 150 ile 200 ton tütün üretimi yapıldığı tespit edilmiştir. Tütün üretiminin yoğun olarak yapıldığı vilayette kurulan tütün fabrikasında çoğunlukla kadın ve çocuklar çalışmıştır. Fabrika için uzun süre kiralanan binalar depo ve imalat alanı olarak kullanılmıştır (Konur Çakmak, 2019, s. 119).

İdarenin Adana vilayetindeki teşkilat yapısına bakıldığında ise merkez şubesi Adana merkez sancağında kurulmuştur. Merkez şubeye bağlı olarak İçel Sancağı, Cebel-i Bereket Sancağı, Kozan Sancağı ve Mersin

⁵ 1891 yılına ait vilayet salnamesinde, köprünün şehir tarafında bulunan girişinde bir otel yaptırıldığı ve bu otelin belirli bir süreliğine kiralanarak Reji Nezareti tarafından kullanıldığı bilgisi aktarılmıştır. Bu otel, Şerafettin Mağmumi'nin eserinde “*Deli Mehmet'in Oteli*” olarak geçmektedir (Telci, 2000, s. 317; Hasgöl, 2016, s. 220).

Sancaklarında birer müdürlük oluşturulmuştur. Müdürlüklere bağlı olan Mut, Ayaş, Payas, Hamidiye, İslahiye, Karataş, Yumurtalık, Bahçe, Feke, Haçın, Karaisalı, Ermenek, Anamur, Gülnar, Bulanık ve Tarsus gibi kaza ve nahiyelere ise memurlar atayarak vilayet genelinde tütünün üretimini, ticaretini ve tüketimini denetim altına almaya çalışmıştır. (Adana Vilayet Salnamesi, Hicri 1308, s. 66, 127, 120; Adana Vilayet Salnamesi, Hicri 1309, s. 141-143, 184). İdare'nin Adana'ya bağlı olan Kadırlı'de de örgütlemesini sağladığı bilgisine Reji Dairesi'nin başında bulunan Patraki isimindeki bir şahsın görev yapmasından anlaşılmaktadır (Yurtsever, 1981, s. 164). Adana Reji İdaresi'nin, 1892 tarihli vilayet salnamesine göre Sis⁶ kazasında da aktif olduğu tespit edilmiştir (Aydın, 2019, s. 46-48).

1883 yılında kurulan Reji İdaresi'nin imparatorluk genelinde uğraştığı en büyük sorunlardan biri kaçakçılık faaliyetleri olmuştur. İmparatorluk genelinde olduğu gibi Adana vilayetinde de 1883 yılından itibaren tütünün Reji İdaresi'nin denetimi altına girmesiyle birlikte mücadele ettikleri önemli sorunlardan biri kayıt dışı ekonomi faaliyetleri olmuştur. Bölgede meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinde artışın yaşanmasına neden olan gelişmelerin başında ise üreticinin elinde bulunan ürünün idare tarafından düşük fiyata alınması ve tüketiciye yüksek fiyata satılmasının hem üreticiyi hem de tüketiciyi kaçakçılığa yöneltmiş olması gelmektedir. Bu sebepler dışında bölgede idare tarafından yeterli ambarın yapılmaması, ambarlarda tutulan tütünlerin idareciler tarafından çürümeye terk edilmesi, tütünün düşük fiyata satın alınması gibi gerekçelerden dolayı ambar sorunun yaşanması, idareciler tarafından ekim için verilen ruhsatlarda zorluk çıkarılması gibi gerekçelerden dolayı ekim ruhsatnamesi sorunun yaşanması ve yüksek vergilendirme ile pul yapıştırma meseleleri üretici, tüketici ve tüccarı kaçakçılığa yönelten diğer sebepler arasında yer almıştır. Diğer bir etken olarak ise toplum içerisinde bazı kesimlerin kaçakçılığı geçim kapısı olarak görmesi gösterilebilir (Kazgan, 2017, s. 29). Bölgede özellikle kaçakçılığı geçim kapısı olarak gören Hemavendililerin de kaçakçılık faaliyetlerine karıştığına dair iddialar olmuştur. (BOA, DH. MKT, 1779/111, 10 Kasım 1890; BOA, DH. MKT, 1772/ 124, 18 Ekim 1890).

Çalışmanın amaç ve yöntemi; Reji İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, iktisadi ve ekonomik hayatında önemli bir role sahip olmuştur. İdarenin sosyal ve ekonomik hayattaki öneminin yanı sıra asayiş açısından da konumu yadsınamayacak kadar önemlidir. Ancak İdareyle ilgili yapılan çalışmalarda idarenin teşkilat yapısının yanı sıra işleyişi ve ekonomik yapısına odaklanılmasından dolayı, idarenin vilayetlerdeki kayıt dışı ekonomi⁷ ve asayiş alanındaki önemi göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda araştırmamızın amacı 1883 yılında Reji İdaresi'ne bağlı olan Adana Reji İdaresi'nde meydana gelen kayıt dışı ekonomi ve asayiş bağlamında Hemavend Aşireti ile ilgili olan tütün kaçakçılığı iddialarıdır. Çalışma sürecinde bilhassa, Kaçakçılık faaliyetleri karşısında Adana Reji İdaresi yöneticileri ile yerel idarecilerin tutumlarının neler olduğu? Hemavend Aşireti'ne mensup olan vatandaşların bu iddialar karşısındaki tutumunun ne olduğu? Devlet makamlarının bu iddiaların gerçekliğini araştırma sürecini nasıl işlettikleri? Sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın konu ve kapsamı; Adana, Osmanlı İmparatorluğu'nda müstakil bir vilayet olarak Adana, Kozan, Cebel-i Bereket, Mersin ve İçel sancakları şeklinde idari bölgelere ayrılmıştır. Merkez sancak ile birlikte 5 sancaktan oluşan Adana vilayetindeki tütün alanında meydana gelen kayıt dışı ekonomi girişimleri ve beraberinde bölgede oluşan asayiş sorunlarını tümüyle ele almak mümkün olmadığından dolayı araştırmamızın sınırlarını Hemavend Aşireti'nin bölgedeki faaliyetleri ile sınırlandırdık. Ayrıca Reji İdaresi'nin Adana vilayetindeki faaliyetlerini tüm yönleriyle incelemek bir makalenin sınırlarını aşan durum olduğundan vilayetteki aşiret üyelerinin yerleşim süreci, aşiret üyelerinin devlet kurumlarına yerleştirilmesi, idarenin teşkilatlanma süreci ile aşiretin tütün alanındaki kayıt dışı ekonomi girişimlerine dair iddiaları ele almakla yetindik. Çalışmada karşılaşılan önemli problemlerden biri literatürde bu alanda yeterli çalışmanın bulunmamış olmasıdır.

Araştırma neticesinde elde edilen bulgulara göre daha önce ikamet etmiş oldukları bölgelerde geçimlerini kaçakçılıkla sağlayan aşiret mensupları, bölgede yerleşik hayata geçtikten sonra bu alışkanlıklarını terk etmek ve devlete bağlılıklarını sağlamak amacıyla devlet kurumlarında görevlendirilmişlerdir. Kaçakçılık iddialarının aslının olup olmadığını öğrenmek maksadıyla yapılan tahkikat neticesinde idarecilerin aşiret mensupları hakkında zihinlerinde oluşan ön yargı kırılmıştır. Aşirete mensup olup okuma yazma bilen kişilerin devlet kurumlarına yerleştirilmesinin ise yasadışı işlerin önünün alınmasında etkin rol oynadığı tespit edilmiştir.

Materyal ve Metot, Hemaven Aşireti ile ilgili ortaya atılmış kaçakçılık iddialarıyla ilgili arşivler, resmi yayımlar, salnameler ve araştırma eserlerin taraması yapılmıştır. Tarama neticesinde elde edilen veriler

⁶ Kozan sancağının eski çağlarda kullanılan ismidir (Kurt ve Ünlü, 2014: x1).

⁷ Kayıt dışı ekonomi genel anlamda devletin bilgisi ve kontrolü dışındaki kanuni ve kanun dışı faaliyetlerin tümü için kullanılan tabirdir (Erkuş ve Karagöz, 2009: 127).

toplanmış ve teorik çerçeve çizilmiştir. Aşiret mensuplarının Adana vilayetine yerleştirilmeleriyle ilgili süreç incelenerek ortaya atılmış olan kaçakçılık iddiaları kaynaklar ışığında analiz edilmiştir.

2. Hemavend Aşiret Mensuplarının Adana Vilayetine Yerleştirilme Süreci

Süleymaniye'ye bağlı olan Surtaş Nahiyesinde⁸ müdürlük görevini yapmakta olan ve ailenin önde gelen simalarından biri olan Kake Abdullah Bey ile birlikte beraberindeki akrabaları farklı tarihlerde Adana bölgesine göç etmişlerdir. Gerçekleşmiş olan bu göçlerden biri de II. Abdülhamit döneminde meydana gelmiştir. Süleymaniye bölgesinden Anadolu'ya göç eden ilk kabile 223 haneden oluşmuştur. Gelen bu kabile İsmail Hakkı Paşa'nın tavsiyesi üzerine 100 hanesinin Sivas'a, 23 hanesinin Konya'ya, 50 hanesinin Adana'ya ve yine 50 hanesinin ise Ankara'ya yerleştirilmesi yönünde karar alınmıştır (BOA, DH. MKT, 1446/29, 12 Eylül 1887; BOA, İ. MMS, 92/3888/4, 4 Ağustos 1887; Demir, 1993, s. 199-201). Bu karar Musul vilayetinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Hemavendlilerin cezalandırılması ve bölgede çoğunluğu oluşturup bu gibi faaliyetlere girişmemeleri amacıyla alınmıştır (Demirci ve Çabuk, 2015, s. 42). Adana'ya yerleştirilen 50 hanelik Hemavendlilerden sonra 23 Kasım 1889 tarihinde aynı aşirete mensup olan Kake (Kage) Abdullah Bey ile birlikte 63 kişinin Bingazi'ye sürgün olarak gönderilmesine karar verilmiştir. Kabile Bingazi'ye gönderilmek amacıyla İzmir'de bulunduğu sırada Abdullah Bey'in affının talep edilmesi ve devlet yöneticilerinin de uygun bulması neticesinde o ve beraberindekilerin Bingazi'ye değil de Adana'ya yerleştirilmesine karar verilmiştir (BOA, MV, 34/59, 8 Ağustos 1888). Kake Abdullah Bey'in akrabalarıyla birlikte Adana'ya yerleştirilmesinden sonra daha önce Bingazi'ye gönderilmiş olan diğer aile fertlerinin de 1893 yılında Adana'ya yerleştirilmesi talebi olumlu karşılanmıştır (BOA, DH. MKT, 35/46, 11 Mayıs 1893). Yine Kake Abdullah'ın yapmış olduğu talep üzerine gelen bu nüfusa ek olarak Bingazi'de bulunan 90 nüfuslu Hemavendlilerin Adana'ya yerleştirilmesine izin verilmiştir (BOA, DH. MKT, 1936/46, 25 Mart 1892). Adana vilayetine yerleştirilmiş olan nüfusun geçimlerini sağlayabilmeleri amacıyla uygun bir işte istihdam edilmeleri veya ziraat yapabilmeleri için arazi dağıtılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu işlemler yapılan kadar geçecek zaman zarfında geçimlerini sağlayabilmeleri için nüfus başına 60'ar kuruş yevmiye verilmesinin yanı sıra yetişkin Hemavendlilere 300, küçüklerine ise 200 dirhem ekmeğe parası verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MV, 34/59, 8 Ağustos 1888).

Farklı tarihlerde Adana'ya yerleştirilmiş olan aşiret mensuplarının artan göçleri bölgedeki nüfuslarının gittikçe artmasına yol açmıştır. Artan nüfus beraberinde kontrolsüzlüğü ve asayiş sorunlarını da getirmiştir. Yine fazla nüfusunun beraberinde getirmiş olduğu bir diğer sorun da ekonomik anlamda olmuştur. Vilayette yaşayan Hemavendliler parasal anlamda idarecilere ağır yük olmaya başlamışlardır. Bu gibi nedenlerden dolayı bölge yöneticileri bu aşirete mensup kişilerin bir arada yaşamalarını engellemek ve bölgede nüfus çoğunluğunu sağlamalarının önünü almak amacıyla çözüm aramaya başlamışlardır (BOA, DH. MKT, 380/15, 30 Mayıs 1895). Bu gibi çözüm arayışı içerisinde olan yöneticilerden biri de Adana Valisi Mustafa Faik Paşa olmuştur. Vali Paşa Hemavendlilerin bölgeye olan göçünü durdurmak için bir takım girişimlerde bulunmuş olsa da bunda pek başarılı olamamıştır (Aycan, 2017, s. 76-78). Nitekim 25 Kasım 1888 tarihinde Adana'da bulunan Hemavendlilerin barınma ihtiyaçlarının imkânsız hale gelmiş olması, nüfuslarının artmasına bağlı olarak kontrol altında tutulmalarının zorlaşmış olması ve asayiş sorunlarına neden olmalarından dolayı Bingazi ve Trablusgarp'a tekrar geri gönderilmeleri girişimlerinde bulunulmuştur. Ancak Adana valiliğinin bu girişimleri Kake Abdullah Bey'in ailesi ve gelen grupların son altı yıl içerisinde herhangi bir yasadışı işe karışmamaları gerekçe gösterilerek Dâhiliye Nezareti tarafından karşılık bulmamıştır (BOA, DH. MKT, 1568/36, 25 Kasım 1888; BOA, DH. MKT, 1570/7, 1 Aralık 1888). Adana valiliğinin talebinin reddedilmesiyle birlikte Adana'ya yerleştirilmiş olan nüfusun uygun memurluklara yerleştirilmesi ve işleyebilecekleri arazinin kendilerine dağıtılmasına kadar geçecek zaman zarfında geçimlerini sağlamak amacıyla daha önce bağlanan yevmiyelerin verilmesine devam edileceği yönünde alınan karar vilayete iletilmiştir (BOA, DH. MKT, 1547/13, 25 Eylül 1888).

Vilayete iletilen kararda Adana'da bulunan Hemavendlilerin büyüklerine 3'er, küçüklerine ise 2'ser kuruştan toplamda aylık 157 kuruş verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bireylerin barınmaları için tutulan hanelerin kirası olan 200'er kuruşluk ödemelerin de yapılmasına devam edilmesi yönündeki karar vilayete bildirilmiştir (BOA, DH. MKT, 1623/18, 14 Mayıs 1888; BOA, DH. MKT, 1617/128, 20 Nisan 1889). Kake Abdullah Bey ile birlikte Adana vilayetine yerleştirilmiş olan 68 nüfuslu haneden 22'sinin daha önce hiç tarımla uğraşmadıkları tespit edilmiştir. Tarım ile ilgili olmayan bu kesimin araziyi idare edemeyecekleri göz önünde bulundularak kendilerine arazi verilmemesi yönünde karar alınmıştır. Ancak aylık masraflarının karşılanması amacıyla 2500 kuruşun kendilerine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH. MKT, 1973/16, 18 Temmuz 1892). Geri

⁸ Sözlük anlamı olarak taraf, cihet yöre, kenar, bölge anlamına gelen nahiy Osmanlı idari sisteminde Tanzimat'tan sonra kazadan küçük idari birimler için kullanılmıştır (Şahin, 2006, s. 306-307).

kalan 46 nüfusluk hane ile Trablusgarp'tan gelecek olan 93 nüfusluk⁹ haneler içerisinde ziraat yapabilecek durumda olan aşiret mensuplarına 2.740 dönümlük arazi dağıtılması kararlaştırılmıştır. Arazi verilen ailelerin toprağı işleyebilmeleri amacıyla gerekli olan öküz ve tarım aletlerinin elde edilmesi amacıyla 27.400 kuruşun yanı sıra her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi için toplamda 84.209 kuruş para verilmesi yönünde karar alınmıştır (BOA, DH. MKT, 1904/2, 22 Aralık 1891; BOA, DH. MKT, 1884/15, 31 Ekim 1891).

3. Kake Abdullah Bey ve Beraberindekilerin Memurluğa Yerleştirilme Sureci

Süleymaniye'den¹⁰ Adana'ya eşi ve çocukları ile birlikte gelen Kake Abdullah Bey'in daha önce Süleymaniye'ye bağlı olan Surtaş¹¹ nahiyesinde müdürlük görevinde bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Daha önce nahiyeye müdürlüğü görevi icra etmiş olması göz önünde bulundurularak merkez hükümet tarafından müsait bir işe yerleştirilmesi Adana valiliğinden 2 Aralık 1887 tarihinde talep edilmiştir (BOA, DH. MKT, 1474/16, 3 Ocak 1888). Kake Abdullah Bey'in son altı yıl içerisinde gerek Adana'da gerekse başka bölgelerde herhangi bir yasadışı işe bulaşmamış olması göz önünde bulundurularak talep değerlendirmeye alınmıştır. Hem himayesinde bulunan nüfusun kayıt dışı ekonomi faaliyetlerine girişmesinin önünü alarak devlete olan bağlılıklarını arttırmak hem de Adana vilayetinde yaşayan aile fertleriyle birlikte perişan durumlarının iyileştirilmesi amacıyla Abdullah Bey'in uygun bir memurlukta istihdamı için girişimlerde bulunulmuştur (BOA, DH. MKT, 1474/16, 3 Ocak 1888). Merkez hükümetin Kake Abdullah Bey'in uygun bir nahiyeye müdürlüğü görevinde istihdam edilmesi yönündeki telgrafına karşılık, Adana valiliği, Abdullah Bey'in Türkçesinin iyi olmaması nedeniyle nahiyeye müdürlüğüne atamasının yapılamayacağı cevabını vermiştir. Ancak kendisi ve beraberinde gelmiş olan kişilerin geçimini sağlamak amacıyla kişi başına 60'er kuruş yevmiye verilmesi kararı tekrarlanarak Kake Abdullah Bey'in müdürlüğe tayini gerçekleşse bile buradan alacağı maaşla 59 kişilik bu ailenin geçimine yetmeyeceğine dikkat çekilmiştir. Dâhiliye Nezareti, bu kişilerin geçimlerini sağlamak için koşulların olgunlaşmasına kadar geçecek zaman zarfında yetişkin Hemavendililere 300, küçüklerine ise 200'er dirhem ekme parası verilmesi yönündeki kararı onaylamıştır (BOA, DH. MKT, 1528/112, 4 Ağustos 1888).

Kake Abdullah Bey beraberindeki aile fertleriyle birlikte 1894 yılında Hamidiye Süvari Alaylarına katılma talebinde bulunmuştur. Ancak bu talep hükümet tarafından olumlu karşılanmamıştır (BOA, MV, 74/49, 15 Mayıs 1893; BOA, BEO, 1239/92902, 10 Aralık 1898; BOA, BEO, 1165/87359, 27 Temmuz 1898). Kake Abdullah Bey'in Türkçe okuryazarlığının olmaması herhangi bir kaymakamlıkta veya tabur ağalığına tayininin yapılmasında en büyük engel olarak tespit edilmiştir. Herhangi bir işe istihdam edilmemiş olmasından dolayı kendisine bağlanan 3 kuruşluk aylığın 10 kuruşa çıkarılması yönünde karar alınmıştır (BOA, DH. MKT, 1796/29, 29 Aralık 1890; BOA, DH. MKT, 2428/103, 16 Kasım 1900). Ancak daha sonraları yapılmış olan araştırmalar neticesinde merkez hükümet ile Adana valiliği arasında meydana gelen yazışmalar sonucunda Abdullah Bey'in ikamet etmekte olduğu Adana'da tabur ağalığına istihdamının yapılması yönünde herhangi bir engel olmadığı anlaşılmıştır. Atamanın bir an önce gerçekleştirilmesi amacıyla gerekli işlemlere başlanması için Adana vilayetine telgraf çekilmiştir (BOA, DH. MKT, 1700/5, 17 Şubat 1890; BOA, DH. MKT, 1825/80, 5 Nisan 1891).

Kake Abdullah Bey ve Mehmet Bey ile birlikte gelmiş olan akrabaları arasında şartları sağlayan ailenin önde gelenlerinin bir işte istihdam edilmeleri yönünde alınan kararın nedenleri arasında daha önce de belirtildiği gibi bu grupların yasadışı işlere girişmelerini engellemek, devlete olan bağlılıklarını arttırmak ve geçimlerini sağlayabilmektir. Bu doğrultuda iyi halleri göz önünde bulundurularak kafilenin önde gelenlerinin bir tabur ağalığına yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Himayeleri altında bulunan kişilerin ise zaptiye veya Reji İdaresi'nde istihdam edilmeleri yönünde karar alınmıştır. Bu gibi kurumlara yerleştirilmeleri sayesinde hem almış oldukları yevmiye ile ailelerin ihtiyaçlarını giderecekler hem de tabur ağalığı gibi inzibati görevde bulunarak bölgedeki asayişin sağlanmasına katkıda bulunacaklardı. Yine bu gibi görevlerde bulunmaları bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin de önünün alınmasında büyük katkı sağlayacağı öngörülmüştür (BOA, DH. MKT, 2407/8, 25 Mart 1887). Yapılan bu talep üzerine Abdullah Bey ile Mehmet Bey'in Cebel-i Bereket ile İçel Sancaklarına tabur ağası olarak atamasının yapıldığı tespit edilmiştir. Kake Abdullah Bey ve

⁹ 1891 yılında Trablusgarp'tan Adana'ya gelen bu nüfusun bölgeden kaçmasının önünün alınması amacıyla bir an önce Adana'da kendilerine arazi tahsis edilmesi talebinde bulunulmuştur (BOA, DH. MKT, 1878/85, 15 Ekim 1891; BOA, DH. MKT, 1894/15, 26 Kasım 1891; BOA, DH. MKT, 1936/46, 25 Mart 1892; BOA, DH. MKT, 35/46, 11 Mayıs 1893).

¹⁰ Hemavendililerin 1855 yılında daha çok Süleymaniye'nin Bağdat kazasında yaşadıkları tespit edilmiştir (Sezen, 2006, s. 41).

¹¹ Süleymaniye vilayetine bağlı olan Surtaş nahiyesi vilayetin kuzeyinde yer almaktadır (Gündüz, 2010, s. 111-113).

beraberindekilerin çoğu her ne kadar eşkıyalık¹² ve kaçakçılık gibi faaliyetlere girişmemiş olsalar da gelen bu nüfustan 15 kişilik grubun firar ederek eşkıyalık ve kaçakçılık gibi yasadışı işlere bulaştıkları tespit edilmiştir. Daha önce ikamet etmiş oldukları bölgelerde de geçimlerini kayıt dışı ekonomiden sağlamaları göz önünde bulundurulduğunda bu kesime şüphe ile bakılmıştır. Nitekim Adana bölgesine yerleştirilmiş olan Hemavendlilerle ilgili birçok kaçakçılık iddiası ortaya atılmıştır (BOA, DH. MKT, 2120/28, 19 Ekim 1898; BOA, DH. MKT, 2152/30, 24 Aralık 1898).

4. Hemavendlilerin Adana'da Tütün Kaçakçılığı Yaptıklarına Dair İddialar

Hemavend Aşireti'ne mensup olan nüfusun imparatorluk genelinde olduğu gibi Adana vilayetinde de zamanla artış göstermesi beraberinde bölgede çeşitli sorunların doğmasına neden olmuştur. Yaşanan bu sorunlardan biri de bölgede asayiş sorunlarına neden olan kayıt dışı ekonomi olarak nitelendirilebileceğimiz kaçakçılık faaliyetleri olmuştur. Bu faaliyetler arasında bilhassa Reji İdaresi'nin denetiminde olan tütün alanında meydana gelen kayıt dışı ekonomi girişimlerine yönelik iddiaların olduğu tespit edilmiştir. Daha önce ikamet etmiş oldukları bölgelerde bu gibi faaliyetler ile geçimlerini sağlamaya çalışan Hemavendliler Kerkük ve Süleymaniye bölgesinden Adana vilayetine göç etmişlerdir. Göç eden bu gruplar içerisinde 15 veya 20 kişilik bir kafilenin 1889 yılında Adana'da alınan her türlü önlem ve tedbire rağmen firar ederek başta eşkıyalık olmak üzere kaçakçılık gibi bir takım yasadışı faaliyetlerde buldukları tespit edilmiştir (BOA, Y. PRK. KOM, 6/25, 10 Ocak 1888). Nitekim bu grupların Adana'ya gelmeden önce ikamet etmiş oldukları Musul, Süleymaniye ve Bağdat gibi vilayetlerde de tütün kaçakçılığı ve eşkıyalık gibi kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinde bulunarak elde ettikleri ganimetlerle geçimlerini sağlamaya çalıştıkları tespit edilmiştir (BOA, DH. MKT, 1779/111, 10 Kasım 1890; BOA, DH. MKT, 1772/124, 18 Ekim 1890; Hanilçe, 2018: 226).

Adana vilayetine yerleştirilmiş olan Hemavendlilerin bölgede kaçakçılık faaliyetinde bulduklarına dair ilk iddia 27 Eylül 1899 tarihinde ortaya atılmıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen bulgulardan yola çıkılarak aşirete mensup 150 veya 200 kişilik bir grubun martini tüfeği¹³ ile silahlanmış olarak Adana ve çevresinde eşkıyalık vesaire yasadışı işlere bulaştıkları tespit edilmiştir. Silahlı olan bu kafilerin eşkıyalık dışında bölgede önemli bir gelir kalemi durumunda olan tütün alanında da kaçakçılık yapmakta olduklarına dair bilgiler de tespit edilmiştir. Aşiret mensuplarının bölgedeki bu gibi faaliyetler içerisinde bulunmaları Adana Reji İdaresi'nin tepkisine neden olmuştur. Bu tepkinin altında yatan temel sebep bu gibi kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin idarenin bölgede elde etmiş olduğu aylık gelirlerinde ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olmasından kaynaklanmıştır. Gelirlerin düşmesine neden olan bu gibi yasadışı faaliyetlerin hem idarenin hem de devletin çıkarlarına zarar vermesinden dolayı şartnamede belirtildiği gibi bu gibi kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla imparatorluk genelinde olduğu gibi Adana Reji İdaresi de yerel idareciler ile işbirliği yoluna gitmiştir. Yerel yöneticiler ile reji yöneticileri arasında yürütülen görüşmeler neticesinde bu gibi faaliyetlerin engellenmesi ve meydana gelen gelir kaybını engellemek amacıyla gerekli önlemlerin alınması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Bu doğrultuda kaçakçılıkla mücadelede etkin rol oynayan Reji Nezareti'nin kolluk kuvvetleri olarak nitelendirilebilecek kolcular¹⁴ tayin edilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde 150 veya 200 kişilik kaçakçı grubunun içerisinde tütün alanında meydana gelen faaliyetlerde görevi başında olan kolcuların da etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Tespitin gerçekleşmesiyle birlikte idarede bulunan görevlilerin uyarılması ve gerekli önlemlerin alınması amacıyla reislerine 27 Eylül 1899 tarihinde tembihatta bulunulmuştur. Aslında Hemavendlilerin bu gibi görevlere getirilmesindeki önemli etkenler arasında, geçimlerini sağlamak amacıyla verilen maaşlardan dolayı devlete külfet yaratmaları ve gerek bölgedeki asayişsizliğin önlenmesi gerekse bu mali külfetten kurtulmak olarak gösterilebilir. Ancak bölgede bu gibi kaçakçılık faaliyetlerine her ne olursa olsun hiçbir şekilde izin verilmemesi ve önlenmesi amacıyla gerekli görülen tüm önlem ve tedbirlerin alınmasıyla suçluların yakalanarak cezalandırılması yönünde karar Adana vilayetine bildirilmiştir (BOA, DH. MKT, 2269/91, 13 Kasım 1899).

Adana valiliğinden merkez hükümete çekilen telgrafta bölgede 150 veya 200 kişilik Hemavendlinin eşkıyalık ve tütün kaçakçılığı yaptıkları ile ilgili iddiaların araştırılması talep edilmiştir. Merkez hükümet tarafından görevlendirilen memurlar aracılığı ile yapılan tahkikat neticesinde zikredilen bu kaçakçı kafilenin daha önce Adana'ya yerleştirilmiş olan eski Surtaş nahiye müdürü Kake Abdullah ve arkadaşı Mehmet Bey ile bağlantılarının olmadığı tespit ederek Adana vilayeti'ne bildirmiştir. Yine yürütülen tahkikat neticesinde Kake

¹² Eşkıyalık faaliyetleriyle nam salmış olan Hemavendlilerin 1885 yılında Musul Vilayetine tabi oldukları yıllarda firar ederek İran Devleti'ne sığınmaları ve oradan Osmanlı sınırlarına saldırımları üzerine Osmanlı ile İran Devleti arasında sorunun yaşanmasına neden olmuşlardır (BOA, Y. A. HUS, 184/106, 29 Ekim 1885).

¹³ İngiltere'de üretilen Martini Henry tüfeklerinden 1872 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından 200 bin adet içmeli tüfek olarak nitelendirilen 1871 modeli satın alınmıştır (Soyluer, 2018, s. 297).

¹⁴ Devlet gelirlerinin kaybının ve kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla görev yapan bekçi veya memurlar için kullanılan tabirdir (Karamursal, 1989, s. 136; Yurtsever, 2010, s. 226-227).

Abdullah Bey'in Adana bölgesinde himayesi altında 50 veya 60 kadar akrabasının bulunduğunu, bunların da çoğunun çocuk ve kadınlardan oluştuğu tespit etmiştir. (BOA, DH. MKT, 2292/89, 2 Ocak 1900). Nitekim Kerkük, Bağdat, Musul ve Süleymaniye bölgelerinden Anadolu topraklarına göç eden Hemavendlilerin çoğunluğunun kadınlardan oluştuğunun bilinmesi bu tezi destekler nitelikte olmuştur (Alan, 2014, s. 248). Yine hükümet tarafından Adana valiliğine yazılan cevapta Kake Abdullah Bey'in himayesinde yaşamakta olan nüfusun ehli namus oldukları ve bu gibi yasadışı işlere karışacak durumda olmadıkları ifade edilmiştir. Martini tüfeği ile silahlanarak bölgede tütün kaçakçılığı ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan 150 veya 200 kişilik asi grubun ise söz dinlemeyen itaatkâr olmayan Çeçen ve Çerkes gruplarından oluştuğu ifade edilmiştir. Bu suçluların yakalanarak cezalandırılması için ise valilikten gerekli önlem ve tedbirlerin alınması istenmiştir. Ancak bölgede alınan tüm bu önlemlere rağmen bu gibi kaçakçılık faaliyetlerinin önünün alınmadığı tespit edilmiştir. 27 Ağustos 1899 tarihinde Adana Reji İdaresi tarafından tutulmuş olan kayıt defterleri incelendiğinde kayıt dışı ekonomi girişimlerinin bölgede yaygın olarak meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu tarihlerde tutulan kayıtlarda yapılan inceleme neticesinde Reji İdaresi'nin denetimi altında bulunan tütün gelirlerinin azalmasına neden olan sebepler arasında kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin % 80 oranında olduğu tespit edilmiştir (BOA, DH. MKT, 2292/89, 2 Ocak 1900).

Hemavend Aşireti'ne mensup olup Adana bölgesinde ikamet etmekte olan Osmanlı tebaasının kaçakçılık faaliyetlerinde bulduklarına dair bir diğer iddia örneği ise Nikde adında bir tüccar ile ilgili olmuştur. Kaçakçılık fiiliyatının, Nikde adındaki Sömbekili olan süngerci ile Tarsus bölgesinde ikamet etmekte olan Giritli Mustafa Befaki tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. İddianın ortaya atılması üzerine Adana valiliği tarafından bölgede yapılan araştırma neticesinde Adana vilayetine bağlı Karataş kazasına deniz yolu ile Arsuz¹⁵ bölgesinden getirilen dinamit ve tüfek gibi patlayıcı maddelerin yanı sıra kaçak tütün getirilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Karataş bölgesinden Arsuz'a kaçak şekilde hareket eden bir kayıkta kaçak dinamit, silah ve tütün olduğunun tespit edilmesi üzerine yapılan takibat neticesinde Sömbekili Süngerci Nikde ile Giritli Mustafa Befaki adındaki kayıkçılar kaçak mallarla birlikte derdest edilmiştir. Kayığın kıyıya çekilmesiyle birlikte kayıkta yapılan arama neticesinde 71 torba içerisinde 821 kıyye¹⁶ (yaklaşık 1 ton) dinamit, 50 tüfek ve bunların yanı sıra farklı markalara ait silahlar bulunmuştur. Kaçak olarak bölgeye sokulmaya çalışılan bu maddelerin Adana'da bulunup eşkıyalık ve kaçakçılık girişimlerinde bulunan Hemavend Aşireti'nin mensuplarına verileceği anlaşılmıştır. Adana valiliği ile İskenderun Kaymakamlığı arasında yapılan yazışmalar neticesinde 31 Temmuz 1903 tarihinde bu kişilerin yasaklanmış olan bu gibi ürünleri satmak amacıyla Adana'da bulunan Numan Usta adındaki şahıs ile irtibat kurdukları tespit edilmiştir. Yine yakalanan kayıkçıların sorgulaması ve üstlerinin aranması neticesinde üzerlerinden çıkan eşyalar arasında telgraf ve mektuplar da bulunmuştur. Bulunan bu mektup ve telgraflar arasında Numan Usta adındaki şahıs ile bağlantı kurulduğuna ve haberleşildiğine dair telgraflar tespit edilmiştir. Rumca kaleme alınan mektupların tercüme işlemlerinin yapılması amacıyla el konulmuştur. Yazışmaların Rumca yapılmış olması kaçakçılık girişiminde bulunanların Rum asıllı oldukları hakkında bize ipuçları vermektedir. Bölgede meydana gelen ve bölgenin asayiş düzeninin bozulmasına neden olacak bu gibi kayıt dışı ekonomi girişimlerinin engellenmesi amacıyla Adana vilayetinin sahil kıyılarında tedbirlerin arttırılmasına dikkat çekilmiştir Beyrut vilayetinin de aynı hassasiyeti göstererek gerekli önlemlerin alınması yönünde ikaz edildiği tespit edilmiştir. (BOA, DH. ŞFR, 311/7, 27 Eylül 1901).

Sömbekili Süngerci Nikde ile Giritli Mustafa Befaki'nin denetiminde bulunan bir kayık içerisinde bulunan kaçak malların detayına bakıldığında ise bir miktar kaçak tütün, üzerlerinde Türkçe ve Rumca yazılı yirmi beş adetten oluşan mektuplar, 71 torba içerisinde 821 kıyye dinamit ile 50 tüfek olduğu tespit edilmiştir. Bu kaçak mallar İskenderun'a çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak kolluk kuvvetlerinin olayla ilgili istihbarî bilgi alması üzerine harekete geçmesi neticesinde bu girişimde başarısız olacaklarını düşünen kaçakçılar güzergâh değişikliğine gitmek zorunda kalmışlar. Kaçakçılar yeni rota olarak Adana'ya bağlı olan Karataş nahiyesini belirlemişlerdir. Nahiyeye çıkartılacak olan kaçak malların burada ikamet eden Hemavend Aşireti'nin Kürt mensuplarına satılması hedeflenmiştir. Elde edilen bulgu ve belgeler ışığında yürütülen takibat ve araştırma neticesinde satış işleminin gerçekleşmesi için ise Adana'da ikamet etmekte olan Numan Usta ile irtibata geçildiği tespit edilmiştir. Ayrıca kaçakçılığı yapacak kişilerin daha önceden keşif amaçlı sürekli şekilde Adana ile Karataş'a gidip geldikleri tespit edilmiştir. Bu kaçakçılarla ilgili yürütülen tahkikat neticesinde işbirlikçilerin Halep'te olduğunun anlaşılması üzerine Halep vilayetine telgraf çekilerek konun araştırılması ve bu gibi girişimlerin engellenmesi yönünde gerekli tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim daha önce bu kaçakçılarla ilgili istihbarî bilgiler Halep valiliğinden gönderilmişti. Suçluların yakalanıp

¹⁵ İskenderun'a bağlı olan nahiyede yaşayan nüfusun çoğu Müslüman ahaliden oluşmaktadır (BOA, DH. ŞFR, 184/72, 22 Kasım 1895).

¹⁶ Okka olarak da isimlendirilen Kıyye 400 dirheme tekabül etmektedir. Günümüzde ise 1.283 gramlık ağırlığa denk gelmektedir (Yurtsever, 2008, s. 142).

yargılanması neticesinde Reji İdaresi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını zedeleyerek kayıt dışı ekonomi girişiminde bulunan Giritli Mustafa ile Numan Usta'nın ifadeleri alındıktan sonra karşı karşıya getirilerek yüzleştirilmelerine karar verilmiştir. Yüzleşmenin gerçekleşmesi neticesinde Adana bölgesinde yaşayan Hemavendlilerin bu iş ile alakaları olmadığı tespit edilmiştir. (BOA, DH. ŞFR, 311/24, 30 Eylül 1901).

5. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren var olan kaçakçılık faaliyetleri özellikle asayiş sorunlarının artış göstermiş olduğu son dönemlerde daha da yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durumun yaşandığı alanlardan biri de Reji İdaresi'nin denetiminde olan tütün olmuştur. Reji İdaresi'nin 1883 yılında kurulmasıyla birlikte tütün alanında meydana gelen kayıt dışı ekonomi faaliyetleri doruk noktasına ulaşmıştır. Reji İdaresi'nin uygulamaları ve yürütmüş olduğu politikalara karşı doğal tepki olarak ortaya çıkan kaçakçılık sadece tüketiciler arasında değil üretici ve tüccarlar arasında da yaygınlık kazanmıştır. Reji İdaresi üretilen kaliteli tütünleri iç piyasa yerine dış piyasaya sürmesinden dolayı tüketiciler kaliteli tütünün ülkelerinde yetişmesine rağmen hem düşük kaliteli tütün tüketme hem de Reji İdaresi'nin belirlemiş olduğu yüksek fiyata düşük kalitede tütün almak zorunda bırakılmıştır. Reji İdaresi'nin bu gibi uygulamaları bölgede kaçakçılık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Üretmiş olduğu tütünü Reji İdaresi'ne düşük fiyata satmak istemeyen Anadolu köylüsü kadar, kaliteli tütün tüketmek isteyen tüketici de kaçakçılığı tek çare olarak görmüştür. İmparatorluk genelinde olduğu gibi kaçakçılık faaliyetlerin yaygın olarak görüldüğü yerlerden biri de tütün üretiminin yoğun olarak yapıldığı Adana vilayeti olmuştur. Adana vilayetinde tüketici ve üreticinin yanı sıra kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinde aşiretlerin de rolü etkili olmuştur. Bölgede tütün kaçakçılığında bulunduğu iddia edilen aşiretlerden biri de Hemavend Aşireti olmuştur. Ancak Hemavendlilerin tütün kaçakçılığı yaptıklarına dair ileri sürülen görüşlerin asılsız olduğu tespit edilmiştir.

Hemavend Aşireti'nin bölgede tütün kaçakçılığı yaptığına dair ilk iddia 1889 yılında gerçekleşmiştir. Bu iddia Hemavend Aşireti'ne mensup 15 veya 20 kişilik grubun firar ederek Adana bölgesinde kaçakçılık ve eşkıyalık faaliyetlerinde buldukları yönünde olmuştur. Bir diğer önemli iddia ise 1899 yılında gerçekleşmiştir. 150 veya 200 kişilik silahlı grubun Adana bölgesinde tütün kaçakçılığı yaparak Adana Reji İdaresi'nin gelirlerini ciddi oranda düşüren bir takım yasadışı işlere giriştiği tespit edilmiştir. Bu girişimde bulunan kaçakçıların Adana bölgesine yerleştirilmiş olan Hemavendli eski Surtaş nahiye müdürü Kake Abdullah Bey ile akrabaları olduğu iddia edilmiştir. Ancak yapılan araştırma ve inceleme neticesinde Adana Reji İdaresi'nin gelirlerini % 80 oranında azaltan kaçakçılık faaliyetlerinin Hemavendliler tarafından değil de bölgede bulunan asi Çerkes ve Çeçen gruplar tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bölgede Hemavendliler ile ilgili bir diğer kaçakçılık iddiası ise 1903 yılında gerçekleşmiştir. Nikde adındaki Sömbekili olan süngerci ile Giritli Mustafa Befaki'nin denetimi altında bulunan bir kayık ile içerisinde yasaklanmış olan kaçak silah ve barutun yanı sıra kaçak tütün İskenderun'a çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak kolluk kuvvetleri tarafından yapılan takibat neticesinde bunda başarılı olunmadığı tespit edilmiştir. İçerisinde kaçak malların bulunduğu kayığın Adana vilayetine bağlı Karataş nahiyesine çıkarılarak burada Numan Usta adındaki bir şahıs ile irtibata geçilmiştir. Kaçak silah ve tütünlerin bölgedeki Hemavendli Kürtlere satılmaya çalışıldığına dair iddialar üzerine kolluk kuvvetlerinin kaçakçılara yönelik gerçekleştirdiği baskın neticesinde kaçakçılar kaçak mallarla birlikte yakalanmışlardır. Yapılan sorgulama neticesinde Hemavendlilerin kaçak mallarla bir bağlantısının olmadığı tespit edilmiştir.

Adana bölgesine yerleştirilmiş olan Hemavend Aşireti'ne mensup şahısların kaçakçılık yaptıklarıyla ilgili öne sürülen bu üç iddianın doğrudan doğruya Hemavendliler tarafından gerçekleştirildiğine dair önemli delillere ulaşılamamıştır. Kaldı ki yapılan araştırmalar neticesinde bölgeye gelen Hemavendlilerin çoğunun kadın ve çocuklardan oluştuğu tespit edilmiştir. Aileye mensup vatandaşlar arasında önde gelen isimlerden Kake Abdullah ve Mehmet Bey gibi isimlerin devletin önemli kurumlarında görevlendirildikleri tespit edilmiştir. Memurluk için durumu elverişli olmayıp tarım işi ile uğraşan kesime ise geçimlerini sağlayabilmeleri amacıyla işletmek için arazi tahsis edilmiştir. Hükümetin bölgeye yerleştirmiş olduğu aşiret mensuplarından önde gelenlerine memurluk vererek devlete bağlılıklarını arttırması, ziraat yapabilecek durumda olanlara geçimlerini sağlayabilmeleri amacıyla arazi ve tarım aletlerinin tahsis edilmesi ile çalışamayacak durumda olanlara ise maaş bağlamasıyla onların eşkıyalık ve kaçakçılık gibi bir takım yasadışı işlere karışmalarını önlemeyi hedeflemiştir. Nitekim yürütülen bu politikada da başarı elde edildiği tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Alan, G. (2014). 19. Yüzyılda Osmanlıda Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar. *Belleten Dergisi*, 78(281), 245-272.
- Aslan, D. (2005). Dünyada ve Türkiye’de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1), (2005), 1-24.
- Aslıhan Özudoğru, A. (2010). *Adana’da Dokuma Sanayi Yapılarının Endüstri Mirası Kapsamında İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Aycan, A. (2017). *Osmanlı’da Devlet-Aşiret İlişkileri: Hemvend Örneği (1876-1918)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, H. (2019). *Adana Vilayeti Salnamelerine Göre Kozan Livası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Balkan, İ. (2011). *Yine Kolcular Döndü mü? Son Tütüncü Öldü mü?*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Baydilli, K. (2007). Nizam-ı Cedid, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 33, 175-178. ss.). İstanbul.
- Demir, İ., Demirbaş, U., Yıldırım, H. O. (1993). *Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı.
- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basımında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41), 419-446.
- Demirci, S., Çabuk, F. (2015). Hemavend Kürt Aşireti’nin Musul Vilayeti ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkıyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme. *History Studies International Journal Of History*, 7(3), 39-59.
- Dığıroğlu, F. (2007). *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü’l-Menfaa Reji Şirketi – Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları The Journal Of Ottoman Studies*, XI(III), 227-272.
- Efendi, P. (1997). *Türkiye’nin Mali Tutsaklığı*, (Çev. Sencer, Muammer). İstanbul: May Yayınları.
- Erkuş, H., Karagöz, K. (2009). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini. *Maliye Dergisi*, (156), 126-140.
- Gündüz, A. (2010). Süleymaniye-Kuzey-İrak’ta Bir Şehir. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 38, 111-113. ss.). İstanbul.
- Gündüz, A. Y. (2012). Osmanlı Devleti’nin Ekonomi ve Dış Borç Politikası. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 1-23.
- Gürdamar, E. (2019). *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tütün Politikaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Gökdemir, O. (1993). XIX. Yüzyıl Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı. *DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 323-333.
- Gökdemir, O. (1994). *Aydın Vilayeti’nde Tütün Rejisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Haniççe, M. (2018). Orta Doğu’da Osmanlı Vilayet Gazetelerine Bir Örnek: Zevra Gazetesi (1869). *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, 1, 231-270.
- Hasgöl, S. (2016). *Salnamelere Göre Adana Vilayeti’nin Demografik ve Kültürel Yapısı (Adana Merkez. Kozan, Cebel-i Bereket, İçel ve Mersin Sancağı)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaş, P. (2012). *Atatürk’ün Adana Ziyaretleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kazgan, G. (2017). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskinkılıç, E. (1978). Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 4(14), 151-155.
- Keskinkılıç, E. (1997). *Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışması, Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Konur Çakmak, N. (2019). *Osmanlı’da Sanayileşme: Adana’da Fabrikalaşma Süreci (1864-1912)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Kurt, Y., Ünlü, E. (2014). *Çukurova Tarihi’nin Kaynakları VI – 1572 Tarihli Sis (Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kültürel, Z., Giannopoulos, A. (2021). *Dr. Besim Ömer’in Kaleminden Tütün Kahve Çay*. Konya: Palet Yayınları.
- Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti’nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğe Örneği. *SÜTAD*, (38), 49-68.
- Özcan, M. (2011). *Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin Kurulması ve Osmanlı İktisadi Üzerine Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Soyluer, S. (2018). Tüfekhane-i Amire'yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü. *Osmanlı Araştırmaları The Journal Of Ottoman Studies*, 1(2), 267-309.
- Şahin, İ. (2006). Nahiye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 32, 306-308. ss.). İstanbul.
- Telci, C. (2000). *Bir Osmanlı Aydınının Adana İzlenimleri (Şerafeddin Mağmumi 1870-1927)*. Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı, (Haz. Erman Artun-M. Sabri Koz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Üner, Mehmet E. (2011). *Osmanlı İktisat Tarihi*. Şanlıurfa: Urfa Sembol Yayınları.
- Vedat, E. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yaman Öztürk, M., Keskin Ertürk, N. (2013). Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 98.
- Yılgır, E. (2015). *Roman Tütün İşçileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yurtoğlu, N. (2018), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 81-116.
- Yurtsever, C. Z. (1981). *Kadirli Tarihi (Kadirli Türkmenlerinin Soy, Kültür ve Ekonomik Bünyesinin Tarih Felsefesi Metoduyla İncelenmesi)*. İstanbul: Alper Yayınları.
- Yurtsever, C. Z. (2008). *Payas Tarihi*. Adana: Payas Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yurtsever, C. Z. (2010). *Kozan Tarihi*. Adana: Çukurovalı Yayınları.
- Yurtsever, C. Z. (2017). *Hatıralar Canlanırsa Tarih Seslenir Adana Şehir Tarihi*. Adana: Ekrem Matbaası.

Adana Vilayet Salnamesi, Hicri 1308.
Adana Vilayet Salnamesi, Hicri 1309.
Adana Vilayet Salnamesi, Hicri 1320.
Adana Vilayet Salnamesi, Hicri 1312.
Adana Vilayet Salnamesi, Hicri 1318.

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
BOA, A.) MKT. MHM, 560/6, 27 Temmuz 1893.
BOA, A.) DVN. MKL, 82/2, 19 Şubat 1912.
BOA, BEO, 1239/92902, 10 Aralık 1898.
BOA, BEO, 4219/316355, 4 Ekim 1913.
BOA, BEO, 1165/87359, 27 Temmuz 1898.
BOA, DH, 1474/16, 3 Ocak 1888.
BOA, DH. MKT, 1528/112, 4 Ağustos 1888.
BOA, DH. MKT, 1796/29, 29 Aralık 1890.
BOA, DH. MKT, 2428/103, 16 Kasım 1900.
BOA, DH. MKT, 1700/5, 17 Şubat 1890.
BOA, DH. MKT, 1825/80, 5 Nisan 1891.
BOA, DH. MKT, 2407/8, 25 Mart 1887.
BOA, DH. MKT, 2120/28, 19 Ekim 1898.
BOA, DH. MKT, 2152/30, 24 Aralık 1898.
BOA, DH. MKT, 1568/36, 25 Kasım 1888.
BOA, DH. MKT, 1570/7, 1 Aralık 1888.
BOA, DH. MKT, 1547/13, 25 Eylül 1888.
BOA, DH. MKT, 1623/18, 14 Mayıs 1888.
BOA, DH. MKT, 1617/128, 20 Nisan 1889.
BOA, DH. MKT, 1973/16, 18 Temmuz 1892.
BOA, DH. MKT, 1878/85, 15 Ekim 1891.
BOA, DH. MKT, 1894/15, 26 Kasım 1891.
BOA, DH. MKT, 1936/46, 25 Mart 1892.
BOA, DH. MKT, 1904/2, 22 Aralık 1891.
BOA, DH. MKT, 1884/15, 31 Ekim 1891.
BOA, DH. MKT, 1779/111, 10 Kasım 1890.
BOA, DH. MKT, 1772/124, 18 Ekim 1890.

- BOA, DH. MKT, 2269/92, 13 Kasım 1899.
BOA, DH. MKT, 2292/89, 2 Ocak 1900.
BOA, DH. MKT, 311/7, 27 Eylül 1901.
BOA, DH. MKT, 311/24, 30 Eylül 1901.
BOA, DH. MKT, 35/46, 11 Mayıs 1893.
BOA, DH. MKT, 1936/46, 25 Mart 1892.
BOA, DH. MKT, 380/15, 30 Mayıs 1895.
BOA, DH. MKT, 1446/29, 12 Eylül 1887.
BOA, DH. ŞFR, 184/72, 22 Kasım 1895.
BOA, HR. İD, 290/50, 10 Aralık 1879.
BOA, HR. İD, 304/31, 26 Aralık 1882.
BOA, HR. İD, 304/33, 26 Aralık 1882.
BOA, HR. İD, 304/34, 26 Aralık 1882.
BOA, HR. HMS. İŞO, 166/31, 10 Şubat 1884).
BOA, İ. MMS, 92/3888, 4 Ağustos 1887.
BOA, MV, 34/59, 8 Ağustos 1888.
BOA, MV, 165/11, 19 Mayıs 1912.
BOA, MV, 34/59, 8 Ağustos 1888.
BOA, MV, 74/49, 15 Mayıs 1893.
BOA, Y. A. RES, 4/70, 22 Kasım 1879.
BOA, Y. A. HUS, 184/106, 29 Ekim 1885.
BOA, Y. PRK. KOM, 6/25, 10 Ocak 1888.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

ROMA'NIN TRAKYALI İMPARATORU: MAXIMINUS THRAX

Thracian Emperor Of Rome: Maximinus Thrax

Recep ÖZMAN¹ ve Ezgiğül DOĞAN²

¹Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Malatya, recep.ozman@inonu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6329-710X

²Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Malatya, ezgidogan_2009@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-2596-4554

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
05.07.2021
Kabul/Accepted:
16.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.962630

Anahtar Kelimeler

Roma İmparatorluğu,
Maximinus Thrax, III.
yüzyıl krizi

Keywords

Roman Empire,
Maximinus Thrax, 3rd
century crisis

ÖZ

Maximinus Thrax, Roma İmparatorluk tarihinde farklı özellikleriyle öne çıkan imparatorlarından biridir. Soylu bir aileden gelmediği gibi praetor praefectus makamına ulaşmış bir asker de değildir. Onun imparator olmasıyla beraber Severus ve Constantinus hanedanlıkları arasında askerlerin imparatorluk tahtına çıktığı bir dönem başlar. III. yüzyıl krizi olarak adlandırılan bu dönem, askeri kuvvetin ön plana çıktığı, devlet hazinesinin boşaldığı, imparatorluk sakinlerinin yoksullaştığı ve dış istilaların arttığı bir zayıflama sürecini temsil etmektedir. Maximinus Thrax, askeri disipline dayanan yönetimi, acımasız ve merhametsiz kişiliği sebebiyle uzun süre sonra ilk kez Tyrannus (Tiran) olarak görülen bir imparator olmuştur. İktidarını pekiştirmek, sıradan kökenini gizlemek ve konumunu güçlendirmek için Roma sakinlerini sert bir yönetime tabi tutmuştur. Askeri bir disiplin benimsemesine ve gücü elinde toplama çabasına rağmen askeri zaferleri oldukça azdır. İktidarının gönüllü olarak kabul edilmemesi nedeniyle halk ve senatus tarafından, imparatora karşı ayaklanmalar olmuştur. Fakat bu karşı girişimler şiddetli iç savaşlarla sonuçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, imparator Maximinus Thrax'ın hakimiyet dönemini ve imparatorluğu krize sürükleyen olayları ele almaktır.

ABSTRACT

Maximinus Thrax is one of the prominent emperors with different features in the history of the Roman Empire. He is not from a noble family, nor is he a soldier who has reached the rank of praetorian prefect. With his becoming emperor, a period begins between the Severan and Constantinian dynasties, when soldiers ascend to the imperial throne. This period, which called the crisis of the 3rd century, represents a period of weakening in which military strength comes to the fore, the state treasury was emptied, the inhabitants of the empire became impoverished and foreign invasions increased. Maximinus Thrax became an emperor for the first time in a long time, seen as a tyrant, due to his military discipline-based rule and his ruthless and ruthless personality. He subjected the inhabitants of Rome to harsh rule in order to consolidate his power, hide his ordinary origin and strengthen his position. Despite adopting a military discipline and an effort to concentrate power, his military victories are very few. There were uprisings against the emperor by the people and the senate because his power was not voluntarily accepted. But these counter attempts resulted in violent civil wars. The aim of this study is to discuss the reign of Emperor Maximinus Thrax and the events that brought the empire into crisis.

Atıf/Citation: ÖZMAN, R., DOĞAN, E. (2021). Roma'nın Trakyalı İmparatoru: Maximinus Thrax, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1345-1353).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Recep ÖZMAN, recep.ozman@inonu.edu.tr

1. Giriş

C. Iulius Verus Maximinus, II. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında (172-173) Trakya bölgesinde doğmuştur. Babası Micca, Goth kökenli bir aileye, annesi Ababa ise Alani bir aileye mensuptur. Gençliğinde Trakya dağlarında çobanlık yaptığı ve halkını baskınlardan korumak için bir grup gence liderlik yaptığı bilinmektedir (Herodianus, VII.1.2; Scriptores Historiae Augustae, *Duo Maximini*, I.6, II.6). Trakya doğumlu olması nedeniyle Thrax (Trakyalı) soy ismini almıştır (Epitome De Caesaribus, XXV.1; Glare, 1968: 1939; Bunson, 2002: 360; Tekin, 2014: 271). Askeri kariyeri Septimius Severus döneminde başlamıştır.¹ Fakat asıl şöhretini Severus Alexander döneminde elde etmiştir. 232 yılında Mısır'daki Traiana II lejyonunun komutanı ve Sasani savaşı sırasında Mezopotamya *praefectus* olmuştur. Askerleri idare etme yeteneği sayesinde 234 yılında askerlerin eğitiminden sorumlu olarak *praefectus tironibus* konumuna yükselmiştir (SHA, *Duo maximini*, V.5-6, VI.7; Ensslin, 1939: 72). Uzun boylu, güçlü fiziği ve askeri kabiliyeti ordu içinde öne çıkmasını sağlamıştır (SHA, *Duo maximini*, III.6). Maximinus'un beden yapısı olarak herkesten üstün olması edebi eserlerde abartılı sözlerle ifade edilmektedir.² Bu özelliklerinden dolayı askerleri tarafından Hercules,³ Antaeus⁴ ve Crotonlu Milo⁵ gibi kahraman isimleri verilerek yüceltilmiştir (SHA, *Duo maximini*, IV.1-7, VI.8).

2. Maximinus Thrax'ın Tahta Çıkışı

Maximinus Thrax'ın ordu kademelerinde yükseldikten sonra Roma imparatorluk tahtına çıkışı askeri darbe neticesinde gerçekleşmiştir. Selefi Severus Alexander'ın (222-235) 234 yılı sonlarında Germanlarla para karşılığında barışı temin etmesi, askerlerinin güvenini kaybetmesine ve iktidarına karşı isyan etmelerine neden olmuştur (SHA, *Duo Maximini*, VII.5-6; Zonaras, XII.15; Akşit, 1970: 95; Drinkwater, 2008: 29; Faulkner, 2017: 275). Pannonia ve Moesia'da patlak veren isyan neticesinde, askerler 235 yılının ilkbaharında (Mart/Nisan) Ren bölgesinde Pannonialı askerlerin komutanı olan ve *praefectus tironibus* rütbesine sahip Maximinus'u *augustus* ilan etmişlerdir. Bunun üzerine askerleri tarafından terk edilen Severus Alexander, devlet idaresinde arka planda yer alan annesi Iulia Mamaea ile birlikte Moguntiacum (Mainz) yakınlarında öldürülmüştür (Aurelius Victor, XXV; Eutropius, VIII.23 (14); Orosius, VII.18.7, VII.19.1; Zonaras, XII.15; Zosimus, I.13.1; Akşit, 1970: 95; Diakov ve Kovalev, 2019: 274). Severus Alexander'ın askerler tarafından öldürülmesiyle, yaklaşık yetmiş yıl sonra Constantinus hanedanı kuruluncaya kadar imparatorlukta hakedanlık sistemi son bulmuştur (Mommsen, 1886: 162).

Severus Alexander'ın ve annesinin ölümünden sonra *senatus*un onayı olmadan iktidar yetkisi Maximinus'un elinde kalmış ve Roma iktidarında ilk kez senatör sınıfına mensup olmayan bir askerinin hakimiyet dönemi başlamıştır (SHA, *Duo maximini*, VIII.6; Eutropius, IX.1). Macrinus'un (217-218) kısa süreli imparatorluğunun ardından on sekiz yıl sonra iktidar bir kez daha asker kökenli birisinin eline geçmiştir. Ancak Macrinus'un aksine Maximinus *praetor praefectus* rütbesine de ulaşamamış bir komutanı (Drinkwater, 2008: 29). Maximinus'un askerler tarafından imparator ilan edildiğine dair haberler kısa sürede Roma'ya ulaşmıştır. Maximinus, Caracalla'nın imparatorluğun tüm özgür doğmuş sakinlerine vatandaşlık veren yasasına⁶ rağmen *senatus* tarafından gerçek bir Romalı olarak kabul edilmemiş ve barbar olarak görülmüştür (Drinkwater, 2008: 64). Ancak yine de *senatus*, boyun eğmekten başka bir çare bulamamış ve konumunu korumak için Roma'ya gelmeyen Maximinus'un iktidarını onaylamıştır (Aurelius Victor, XXV; Ensslin, 1939: 73; Lo Cascio, 2008: 156). Maximinus, ilk iş olarak Severus Alexander'a uzun yıllar hizmet etmiş olan tüm görevlileri saraydan

¹ Septimius Severus, küçük oğlu Geta'nın (211) doğum günü onuruna askeri oyunlar düzenlemiştir. Bu oyunlar esnasında imparatorun izniyle askerlerle güreşen Maximinus kendisini fark ettirmiştir. Gücü ve becerileri sayesinde saray muhafızı olarak göreve başlamıştır. SHA, *Duo Maximini*, II.6-7, III.6.

² Bazı yazarlara göre Maximinus'un parmakları öyle kalındır ki karısının bileziğini yüzük olarak kullanmıştır. Yüklü bir arabayı tek başına itebildiği, bir yumruğuyla atının dişlerini gevşetebildiği, bir günde bir Capitolinus amforası şarabı içtiği ve 40-60 kilogram kadar et tükettiği aktarılmaktadır. SHA, *Duo Maximini*, IV.1-7, VI.8.

³ Hercules, Yunan mitolojisinde Zeus ve Alcmena'nın oğlu Herakles olarak tanınan mitolojik kahramandır. Glare, 1968: 791.

⁴ Antaeus, mitolojik bir Libya devidir. Hercules tarafından öldürülmesiyle tanınmaktadır. Glare, 1968: 137.

⁵ Crotonlu Milo, M.Ö. VI. Yüzyılda olağanüstü fiziksel kuvvetiyle Yunanistan'ın atletik festivallerinde birçok zafer kazanan ünlü bir atlettir. Smith, 1849: 1086-1087.

⁶ *Constitutio Antoniniana*, Caracalla'nın 212 yılında tüm imparatorluk sakinlerine Roma vatandaşlığı vermek için çıkarttığı yasadır.

kovmuş ve Alexander'ın ölümü nedeniyle kendisine karşı komplo kuracaklarından şüphelenerek bunların birçoğunu idam ettirmiştir (Herodianus, VII.1.4).

3. Maximinus Thrax'a Karşı İsyan Girişimleri

Maximinus, Alexander'ın destekçilerini bertaraf etmesinden hemen sonra Severus Alexander döneminde askerlerin bozulan morallerini düzeltmek ve onların güvenini temin etmek sebebiyle Germania üzerine bir sefer planlamıştır. Bu seferin hazırlığı kapsamında 235 yılının yaz sonlarına doğru Moguntiacum'un (Mainz) güneyinde Ren Nehri'ni geçmek üzere bir köprü inşası başlatmıştır. Köprü tamamlandığında Germanlara saldırmak için karşıya geçmek üzere olan Maximinus kendisine karşı bir suikast planlandığını öğrenir. Bir kısım *centurio* ve senatör onun yerine senatör Magnus'u *augustus* ilan edeceklerdir. Plana göre Maximinus geçtikten sonra köprüyü yıkarak geri dönüşünü engelleyecek ve O'nu barbarlara teslim edeceklerdi. Fakat komplonun açığa çıkması üzerine Maximinus, doğrudan veya dolaylı bu planla ilgisi bulunan herkesi yargılamadan idam etmiştir. Böyle bir suikast planının gerçekliği antik yazarlar tarafından şüpheli görülse de Maximinus'un zalimce yargılamaları için geçerli bir bahane olmuştur (SHA, *Duo maximini*, X.2-3; Herodianus, VII.1.5-8; Ensslin, 1939: 73; Akşit, 1970: 96; Southern, 2004: 64). Roma'ya hiç gitmediği halde Maximinus, muhtemelen Magnus komplosundan dolayı 13 Ağustos 235 yılında Roma'daki *praetor praefectus*unun yasal yetkilerini arttıran bir kanun maddesi⁷ yayınlamıştır (Pearson, 2016: 118).

Askeri sefer aşamasındaki Maximinus'a karşı bir isyan girişimi daha olmuştur. Severus Alexander'ı seven ve onun kaybindan dolayı rahatsızlık duyan Osrhoeneli okçular Macedo liderliğinde isyan ederek Alexander'ın arkadaşı olan Titus Quartinus'u *augustus* ilan etmişlerdir. Ancak Macedo, Maximinus tarafından ödüllendirileceğini umut ederek bu plandan vazgeçerek Titus Quartinus'u çadırında uyurken öldürmüştür. Quartinus'un kafasını kesip imparatora götüren Macedo beklediği amacına ulaşamamıştır. Kendisinin de öldürülmesiyle isyan son bulmuştur (SHA, *Duo maximini*, XI.3-4; Herodianus, VII.1.9-11; Southern, 2004: 64). Maximinus, sahip olduğu sert karakteri ve karşılaştığı bu komplolar nedeniyle daha acımasız bir kişiliğe bürünmüştür (Herodianus, VII.1.12).

4. Hıristiyanlara Yönelik Takibat

Maximinus Thrax'ın şiddete eğilimli doğası ve kendisine yönelik suikast girişimleri sonrasında belirginleşen acımasız kişiliğinden Hıristiyanlar da etkilenmiştir. Bazı Hıristiyan yazarlar O'nu Nero'dan (54-68) sonra Hıristiyan zulmünü gerçekleştiren beşinci veya altıncı imparator olarak tanımlamaktadırlar (Orosius, VII.19.1; Jerome, 237f). Maximinus'un Hıristiyanlara yönelik takibatı çoğunlukla politik nedenlere dayandırılmaktadır. Severus Alexander'a olan şahsi nefreti, O'nun Hıristiyanlara yönelik olumlu yaklaşımı ve hane halkından birçok kişinin Hıristiyanlığı benimsemesi zulmün nedeni olarak açıklanmaktadır (Eusebius, VI.28.1; Zonaras, XII.16; Cedrenus, P. 257.15-20). Maximinus, sadece İncil'in öğretilmesinden sorumlu olan kilise liderlerinin öldürülmesini emrederek bir baskı dönemi başlatmıştır (Jerome, 237e; Eusebius, VI.28.1; Zonaras, XII.16; Sulpicius Severus, Chronicle, II.32). Roma'da iki Hıristiyan lider Piskopos Pontianus ve Hippolytus Sardunya'ya sürülmüş ve öldürülmüşlerdir (Baus, 1965: 221; Clarke, 1966: 451). Baskı esnasında Kilise babası Origenus, "*Şehitlik üzerine*" isimli eserini yazmıştır. Bu eserini Caesaria'daki topluluğun öncüleri olan ve baskıya maruz kalan arkadaşları Ambrose ve Protocetus'a ithaf etmiştir (Eusebius, VII.28.1; Zonaras, XII.16). Fakat dönemin Hıristiyan kovuşturmasına dair Kapadokya'daki Caesarea piskoposu Firmilianus'un Cyprianus'a yazmış olduğu mektupta farklı bir sebepten söz edilmektedir. Firmilianus'un mektubuna göre Maximinus döneminde Anadolu'da şiddetli bir deprem⁸ yaşanmıştır. Kapadokya ve Pontus'ta birçok yerin enkaz haline geldiği depremin sorumlusu olarak Hıristiyanlar görülmüştür. Bu nedenle Hıristiyanlara karşı

⁷ "Aynı imparatorun Restitutianus'a: Eğer praetor praefectus'un koyduğu bir kural genel ise ve kanuna veya anayasalara aykırı değilse ve daha sonra benim otoritem tarafından sonradan bir yenilik yapılmamışsa, geçerli sayılmalıdır." Codex Iustinianus, 1.26.2.

⁸ Anadolu'da meydana gelen depremle ilgili yeterli kanıt mevcut değildir. Karadeniz kıyısında depremde ölen yedi yaşında bir çocuğa ait bulunan bir yazıt 238 yılında meydana gelen depremle ilişkili görülmektedir. Ross, Tülek ve Bora, 2005: 764.

şiddetli bir zulüm başlatılmıştır. Fakat aynı mektupta geçen bilgiye göre zulüm yereldir ve 235-236 yıllarında şehrin valisi Licinius Serenianus tarafından uygulanmıştır. Zulümden kaçan birçok kişi komşu bölgelere geçmeyi başarmıştır (Cyprianus, LXXIV.10; Clarke, 1966: 450-451; Pearson, 2016: 116-117). Firmilianus, bölgedeki kovuşturma esnasında montanist bir kadın peygamberin ortaya çıktığından da söz etmektedir (Cyprianus, LXXIV.10; Kaçar, 2002: 53; Kaçar, 2004: 201).

Bu kovuşturma imparatorluk geneline yayılmış bir uygulama değildir. Maximinus'un hakimiyeti boyunca sadece Hıristiyanlara karşı değil tüm konularda baskıcı ve acımasız bir imparator olması ve kendi eşini dahi öldürtmüş olması bu durumun açık göstergesidir (Synkellos, s. 521; Zonaras, XII.16).

5. Maximinus Thrax'ın Askeri Seferleri

Maximinus Thrax kendisine karşı düzenlenen suikast girişimlerini bertaraf ettikten sonra 235 yılının sonlarında Germania seferine başlamıştır. Mauretianalı ciritçiler, Osrhoeneli ve Armenialı okçulardan oluşan büyük bir kuvvet sayesinde zafer kazanmıştır. Askerlerin Germania topraklarını yağmalamasına izin vermiş ve pek çok esir almıştır (Herodianus, VII.2.1-6; Zonaras, XII.16). Esir alınanlar arasında askerlik çağındaki erkeklerin bir kısmı yardımcı birliklere kaydedilmiş ve sonraki dönemlerde Britannia topraklarına gönderilmiştir (Casey, Noel ve Wright, 1992: 77; Pearson, 2016: 92). Maximinus'un German zaferi Alexander'ın para teklifine dayanan anlaşma çabasının utanç izlerini silmiş ve sürekli German istilalarına maruz kalan Roma için gerçek bir zafer olmuştur. Roma'da zafer onuruna kişileştirilmiş Germania'nın esir olarak tasvir edildiği sikkeler basılmıştır (Foto 1). Germanlara karşı elde ettiği zaferini iktidarını pekiştirmek için kullanmış ve "Germanicus Maximus" unvanını almıştır (Mommsen, 1886: 162; Akşit, 1970: 99; Southern, 2004: 64). Ayrıca savaş sahnelerinin tasvirini resmeden tabloların *senatus* binasına asılmasını emretmiştir (SHA, *Duo Maximini*, XII.4).⁹

Foto 1. Maximinus Thrax'ın German zaferi onuruna kişileştirilmiş Germania tasvirinin yer aldığı sikke.
https://www.wildwinds.com/coins/sear5/s8366.html#RIC_0094 / Erişim Tarihi 10.06.2021.

Maximinus, Germania zaferinden sonra kış mevsimini Raetia yakınında Regensburg'da geçirmiş ve 236 yılında ordusuyla birlikte Sirmium'a geçmiştir. Burada Dac ve Sarmat kabilelerine karşı başarılı seferler gerçekleştirmiştir. "Dacicus" ve "Sarmaticus" zafer unvanlarını almıştır (SHA, *Duo maximini*, XIII.3-6; Southern, 2004: 64; Drinkwater, 2008: 30; Tekin, 2014: 272). Aynı tarihte oğlu, C. Iulius Verus Maximus'u *caesar* ilan etmiştir (Ensslin, 1939: 74; Southern, 2004: 64; Tekin, 2014: 271). Maximinus, 237 yılının sefer mevsiminde Dac ve Sarmatlara karşı bir kez daha harekete geçmiştir (Drinkwater, 2008: 30). Fakat bu esnada

⁹ Maximinus'un ölümünden sonra *senatus* bu tabloları indirip yakmıştır.

Sasani Kralı Ardaşir (224-242), Maximinus'un batıdaki sefer yoğunluğunu fırsat bilerek Doğu'daki Roma topraklarını istila etmek üzere harekete geçmiştir. 237-240 yılları arasında Carrhae (Harran), Nisibis (Nusaybin) ve Hatra kentlerini ele geçirmiştir (Synkellos, 2002: 522; Zonaras, XII.18; Frye, 1983: 294; Daryae, 2009: 4; Kaçar, 2012: 157). Böylece Sasaniler elde ettiği topraklar üzerinden deniz ticaretinin kontrolünü de ele geçirerek Doğu'da üstünlük sağlamışlardır. Maximinus ise 238 yılında Afrika'da patlak veren isyan haberlerinin ulaşması sebebiyle Sasanilerin Roma topraklarına taarruzuna cevap verememiştir (Canepa, 2009: 52; Pearson, 2016: 141).

6. Maximinus Thrax'a Karşı Gelişen Muhalefet

Maximinus, üç yıllık egemenliğinde askeri disiplini üstün kılmayı amaçlamış ve sivil yönetimi de aynı disiplinle sürdürmeyi arzulamıştır. Sıradan bir soydan gelmesi, *senatus* ve halk tarafından hor görülmesi sebebiyle iktidarını sert ve katı yönetimle güvence altına almaya çalışmıştır (SHA, *Duo maximini*, VIII.6-7). Hakimiyetinin ilk günlerinden itibaren kökenini ve ailesini gizlemiş, soyluları ise aşağılayan bir tavır takınmıştır (SHA, *Duo maximini*, I.6; Zonaras, XII.16). Askeri zaferlerle ün kazanan pek çok kişiyi ve *consul* unvanına sahip kişileri önemsiz sıradan suçlamalarla yargılamış ve servetlerine el koymuştur. Antik yazarlar tarafından askerlerine yüksek maaş ödemesi için sürekli para arzına ihtiyaç duyan açgözlü barbar bir *tyrannus* olarak tanımlanmaktadır. Soyluların servetinin yetersiz kaldığı durumlarda kamu hazinesine yönelmiştir. Vatandaşların refahı, festival ve gösteriler için ayrılan tüm fonları kendi kişisel servetine aktarmıştır. Tapınaklara ait sunaklar ve tanrı heykelleri gibi pek çok kutsal eşyayı sikke basımı için darphanelere göndermiştir (Herodianus, VII.2.1-6; VII.3.1-5). Böylece imparatorluğun birikmiş olan sermayesi şiddetli bir yağmalamaya maruz kalmış ve ekonomik bunalımın sürekli artmasına neden olmuştur (Rostovtzeff, 1926: 400-401). İmparatorun bu sert tutumunu ve mali politikasını karısı Caecilia Paulina engellemek istemiştir, ancak bu isteği kısa sürede canıyla ödemiştir. Maximinus, karısının ölümünden sonra ise ilginç bir şekilde O'nu *Diva* (Tanrıça) ilan etmiştir (Foto 2; Ammianus Marcellinus, XIV.1.8; Synkellos, 2002: 521; Zonaras, XII.16; Akşit, 1970: 99; Pearson, 2016: 110).

Foto 2. Caecilia Paulina'nın *Diva* olarak tanımlandığı sikke.

https://www.wildwinds.com/coins/sear5/s8399.html#RIC_0001 / Erişim Tarihi 11.06.2021.

Şiddet ve baskıya dayalı yönetimiyle bir *Tyrannus* olarak görülen Maximinus artık imparatorluk sınırları içerisindeki halklarda vuku bulan huzursuzluklarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Roma'nın kuşatma

altındaki bir şehir görünümü, ülkelerini koruma duygusuyla hareket eden bazı vatandaşları harekete geçirmiş ve tapınakların etrafına muhafızlar yerleştirmişlerdir. Roma'daki huzursuzluk eyaletlere de yayılmıştır (Herodianus, VII.3.6). 238 yılında Afrika eyaletindeki *procuratorun* (maliye memuru) Maximinus'a olan bağlılığıyla imparatorluk hazinesini doldurmak için aristokratlara ait mülklere el koyması burada bir isyan başlatmıştır. Servetlerini teslim etmek istemeyen mülk sahipleri birkaç gün müsaade isteyerek eyalet sakinlerinin desteğini toplamaya başlamıştır. Özellikle tarım işçilerini sopa ve baltalarla silahlandırarak kendilerini koruma altına almaya çalışmışlardır. Mülk sahipleri servetlerini teslim etmek üzere yaklaştıkları *procuratoru* elbiselerinin altına gizledikleri hançerle öldürmüşlerdir. Ardından silahlanmış olan tarım işçileri de harekete geçerek rakipleri karşısında zafer kazanmışlardır. Bu isyan ile Afrika halkı ve mülk sahipleri kılıç zoruyla seksen yaşındaki Africa *proconsulu* I. Gordianus'u 19 Mart 238 yılında *augustus* ilan etmiştir. Gordianus, daha sonra *senatusa* mektup göndererek halkın ve askerlerin isteği üzerine imparator olduğunu, onlara saygısını sunduğunu ve imparatorluğunun onayını beklediğini belirtmiştir. İsyanın arka planda destekçisi olan *senatus*, I. Gordianus'u senatör ve *augustus* olarak tanımıştır. Aynı ismi taşıyan oğlu Gordianus'u da eş *augustus* olarak atamıştır (Herodianus, VII.4.1-6, VII.5.1-8, VII.6.3; Epitome De Caesaribus, 26.1; Aurelius Victor, 26.1-2; Eutropius, IX. 2; SHA, *Duo maximini*, XIV.1-5; Zonaras, XII.16; Ensslin, 1939: 76-77; Tekin, 2014: 272). Maximinus'u *damnatio memoriae*'ya (Hatıranın lanetlenmesi) çarptıran *senatus*, eyaletlere elçiler göndererek kendisi ve Roma halkından yana destek sağlamaya çalışmıştır. Eyaletler, özgürlük, barış ve güvenlik adına isyana teşvik edilerek bir iç savaş başlatılmış ve Maximinus'un vahşetine alet olanlar katledilmiştir (SHA, *Duo maximini*, XV.1-8; XV.9; Herodianus, VII.7.3-5; Zosimus, I.14.1; Zonaras, XII.16; Ensslin, 1939: 77).

Gordianusların *augustus* ilan edildikleri, halk tarafından kabul gördüğü ve *senatus* tarafından onaylandıkları haberi Maximinus'a ulaşınca öfkelenen imparator karşı harekete geçmiştir. Kendisine sadakatle bağlı olan Numidia lejyonu komutanı Capellianus'u bu isyanı bastırmak için görevlendirmiştir. II. Gordianus, Kartaca'daki savaşta hemen öldürülmüş, babası yaşlı Gordianus ise intihar etmiştir (SHA, *Duo Maximini*, VII.1.7, XIX.4; Herodianus, VII.9.1-6; Zonaras, XII.16; Akşit, 1970: 101; Faulkner, 2017: 276). Gordianus'ların ölümü *senatusun* eyaletlerden istediği desteğin her yerde kabul görmediğini ortaya koymuştur. Dacia, Hispania ve Asia Minor, Maximinus Thrax'ın yanında yer alan eyaletler olmuştur (Ensslin, 1939: 79; Akşit, 1970: 104).

Ancak gerek Gordianusların öldürülmesi gerekse eyaletlerden istediği desteği alamamış olmasına rağmen *senatus* geri adım atmamış ve devletin egemen otoritesiymiş gibi karşı hareketlerine devam etmiştir. *Senatus*, yirmi *consulün* bulunduğu *vigintiviri*'yi (Yirmiler Kurulu) kurmuştur. Çoğunluğun oyuyla Balbinus ile Maximus Pupienus eş *augustuslar* olarak atanmıştır (Herodianus, VII.10.2-5; SHA, *Duo maximini*, XX.6; Aurelius Victor, 26.8; Eutropius, IX.2; Zosimus, I.14.2; Zonaras, XII.16; Ensslin, 1939: 77-78; Mullens, 1948: 66). Fakat kurulun toplandığı Capitolum'a giden tüm yollar, geçmişte orduda komutanlık yapmış olan Maximus Pupienus'un seçimine itiraz eden taş ve sopalarla silahlanmış Roma sakinleriyle dolmuştur. Her iki imparatoru öldürmekle tehdit etmişlerdir. Silahlanan halka karşı kent *praefectusu* sert müdahalelerde bulunmuştur. Fakat kalabalığın dağılması ve Maximus ile Balbinus'un Capitolum'dan çıkmasına izin vermemesi üzerine *senatus* kalabalığın öfkesini dindirmek ve hanedan bağına sağlamak amacıyla I. Gordianus'un torunu III. Gordianus'a *caesar* unvanını vermiştir. Böylece üç imparatorun desteklenmesiyle kalabalık dağılmıştır (Herodianus, VII.10.5-9; SHA, *Duo maximini*, XX.6; Aurelius Victor, XXVII; Eutropius, IX.2).

Maximus, Maximinus Thrax'a karşı askeri sefer yürütmek üzere Roma'dan ayrılmış, Balbinus ise kentte kalmıştır. *Senatusun* tartışmalı bir konuyu görüştüğünü öğrenen halk ve askerlerden oluşan bir kalabalık *senatus* binasının önünde toplanmıştır. Maximinus Thrax'ın Roma'da bıraktığı *praetorların* bir kısmı da sivil kıyafetlerle halkın arasına katılmıştır. İki veya üç asker *senatusun* planlarını duymak için içeriye girmişlerdir. Ancak senatörlerden Gallicanus ve Maecenas'ın saldırısıyla öldürülmüşlerdir (Herodianus, VII.11.1-3; SHA, *Duo maximini*, XX.6; Zosimus, I.16.1; Ensslin, 1939: 79; Mullens, 1948: 75). Bu olay üzerine tüm senatörler olası düşman komplolarına karşı kendilerini savunmak için silahlanmışlardır. Gallicanus, kalabalığa dahil olarak Roma halkının ve *senatusun* düşmanı olan Maximinus Thrax taraftarlarının öldürülmesini emretmiştir. Gladyatör okullarından elde ettikleri silahlarla ve bulabildikleri her türlü kesici aletle halk silahlandırılmıştır.

Karargahlarına kaçan *praetor*lar da ayrıca silahlanınca kentte iç savaş patlak vermiş ve silahlanan kalabalık yenilgiye uğratılmıştır (Herodianus, VII.11.4-9). Bu bozgun karşısında *senatus* ve halkın öfkesi artmış, İtalya'nın her yerinden genç adamlar toplanarak silahlandırılmıştır. *Praetor* karargahına sürekli saldırılar düzenlenmiştir. Balbinus, askerlere ve halka ateşkes yapmaları için yalvarmasına ve genel af ilan etmesine rağmen durumu kontrol edememiştir. *Praetor* karargahının duvarlarına yapılan saldırıyla sonuç alamayınca generaller kampın su kaynağını kesmeye karar vermiştir. Tehlikenin farkına varan *praetor*lar karşı saldırıya geçince kalabalık çaresizce kente kaçmıştır. Evlerin çatılarına tırmanarak *praetor*lara taş ve toprak yığınlarıyla saldırmışlardır. Sokak savaşı sürerken *praetor*lar ise ahşap evleri ateşe vermişlerdir. Yangın hızlı bir şekilde Roma'nın büyük bir bölümüne yayılmış ve çok sayıda insan ölmüştür (Herodianus, VII.12.1-7; SHA, *Duo maximini*, XX.7).

7. Maximinus Thrax'ın Ölümü

Roma'da bu kargaşanın yaşandığı dönemde, Maximus Pupienus'un kendisine karşı hareket etmiş olduğunu ve Roma'daki durumu öğrenen Maximinus Thrax Sirmium'dan İtalya sınırına hareket etmiştir. Önce Emona'ya (Ljubljana) ulaşan Maximinus, şehri terk edilmiş ve ıssız bulmuştur. Erzak sağlayamayan askerler öfkelenmiş ancak sessizliklerini korumuştur. Çünkü *senatus*, tüm eyaletlere Maximinus ve askerlerine erzak verilmemesi için mektuplar göndermiştir. Maximinus ve askerleri Emona'dan kent kapılarını kapatan ve surların çevresine silahlı adamlar yerleştiren Aquileia'ya gelmiştir (Herodianus, VII.12.8, VIII.5.5; SHA, *Duo maximini*, XXI.5-6; XXIII; Zosimus, I.15.1). Fakat burada da sonuç vermeyen uzun bir kuşatma su ve erzak sıkıntısı çeken askerlerin öfkesini iyice kabartmıştır. Açlık ve susuzluktan perişan haldeki askerler taraf değiştirerek kuşatmayı sona erdirmek için çareyi Maximinus'u öldürmekte bulmuşlardır. 10 Mayıs 238 tarihinde gün ortasında imparatorun çadırına girerek Maximinus'u ve oğlunu öldürmüşlerdir (Herodianus, VIII.8.5-9; SHA, *Duo maximini*, XXIII; Eutropius, IX.1; Jerome, 238g; Zosimus, I.15.1-2; Ensslin, 1939: 80). Bu olaydan sonra Maximinus Thrax'ın kesik başıyla Ravenna'da bulunan Maximus Pupienus'a gelen askerler *senatus* tarafından seçilen imparatorlara bağlılıklarını bildirmiştir. Maximus Pupienus, mızrağa saplanmış kafaları sergilenmesi için Roma'ya göndermiştir. Bir *Tyrannus* olarak gördükleri Maximinus Thrax'tan kurtulan şehir halkı ve *senatus* sevinçle kutlamalar yapmıştır. Eş *augustus* Balbinus ise yüz adet kurban sunumu yapmış ve her şehirde tanrılara kurban sunumu yapılmasını emretmiştir (Herodianus, VIII.6.7-8; SHA, *Duo maximini*, XXIV.2, XXV.1, XXVI.3-4; Ensslin, 1939: 80). Maximus Pupienus da Roma'ya ulaştıktan sonra *senatus*, bir şükran kararnamesi yayınlarak imparatorlara ve tanrılara minnetarlıklarını duyurmuştur. Maximinus Thrax'ın başının suya atılmasına ve cesedinin gömülmemesine, Afrika'da ölmüş olan Gordianus'lar için tapınaklar adanarak yeni imparatorların onuruna heykeller dikilmesine karar verilmiştir (SHA, *Duo maximini*, XXVI.3-4).

Maximinus Thrax ile başlayan anarşi dönemi ölümünden sonraki elli yıl boyunca devam etmiştir. Kendisinden sonra tekrar ayaklanan askerler aynı yıl *senatus* imparatorları Maximus Pupienus ve Balbinus'u da katletmişlerdir (Zonaras, XII.17; Mullens, 1948: 77). Geleneksel bir hale dönüşmüş şekilde askeri darbelerin yaşandığı ve Roma yönetim sistemindeki istikrarın bozulduğu dönem 284 yılına kadar devam etmiştir.

8. Sonuç

Roma *senatusu* ve halkı ifadesinden anlaşılacağı üzere, Roma'nın geleneksel devlet yapılanması ve iktidar kaynağı esasen *senatusa* bağlıydı. Fakat Maximinus Thrax'ın asker olması, senatör unvanına sahip olmaması ve *senatus* onayı için Roma'ya gitmemesi ona karşı bir muhalefet başlatmıştı. İktidarının ilk günlerinden itibaren bir yurttaş olarak görülmeyen imparatora karşı suikast girişimleri olmuş, Germanlara karşı kazandığı zaferine rağmen askeri güce dayanan merhametsiz yönetimiyle istenmeyen bir imparator olarak görülmüştü. O sebeple Maximinus Thrax'ın iktidarında baskıcı ve kötü yönetiminden dolayı *senatus* ve halk tarafından beş kişinin imparatorluğunun onaylandığını görmekteyiz.

Maximinus Thrax'ın askerlerinin itaatini sağlamak amacıyla soylulara, din ve devlet kurumlarına ait değerli mallara el koyması halkın yoksullaşmasına ve devlet hazinesinin boşalmasına yol açmıştı. Halk bu ekonomik baskı sahnelerini önceleri endişelenmeden izlemişti. Fakat daha sonraları halka ayrılan buğdayın alınması,

festivallerin düzenlenmesi için kentlerin sahip olduğu gelirlere de el konulması endişe yaratmıştı. Dine aykırı bu uygulamalara karşı ayaklanmalar ve bunun sonucunda toplu cezalandırmalar olduğu gibi bu yağmadan pay alan askerler bile bu durumdan rahatsız olmuşlardı. Dolayısıyla Maximinus Thrax'ın yönetimi boyunca açgözlü ve sert politikası, *senatus*, halk ve ordu arasında huzursuzlukların her geçen gün daha da artmasına sebep olmuştur. Ekonomik uygulamalar ve baskılara bağlı olarak Afrika'da patlak veren ilk isyanı takiben Roma'da da *senatus* ve halk isyanı başlamıştı.

Maximianus Thrax daha yaşarken *senatus* tarafından hatıraları lanetlenen, halk tarafından heykel ve tasvirleri kırılan bir imparatordu. *Senatusun* isteği doğrultusunda tüm eyaletlerde bir isyan başlatılmış, Maximinus Thrax ve askerlerinin erzak temin edememesi sağlanmıştı. Neticede gıda tedarikini sağlayamayan askerler arasındaki huzursuzluk Maximinus Thrax'ın öldürülmesiyle sonuçlanmıştı. Fakat Maximinus'un ölümü, O'nun acımasız yönetimine karşı sert müdahalelerle yanıt veren *senatus* ve halk için bir başarı olmamış, takip eden yıllarda da askerlerin yaratmış olduğu anarşi ve imparatorluk içerisinde siyasi ve sosyal istikrarsızlık devam etmiştir.

Maximinus Thrax, Roma İmparatorluk tarihinde Caligula, Nero, Commodos ve Caracalla'dan sonra baskıya dayanan yönetim anlayışı sebebiyle zalim diye anılan ve tiran (*tyrannus*) olarak adlandırılan bir imparator olmuştur. Romalılar tarafından barbar olarak tanımlanan ilk Trakyalı imparator olması ve askerlerin imparatorluk tacını giydiği bir geleneği başlatmasıyla Roma tarihinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Ancak bu yeni dönem, geniş sınırlara ulaşmış imparatorluğun geleceği için olumlu sonuçlar doğurmamış aksine imparatorluk makamının gücünün artmaya başladığı, fakat devlet kurumlarının güç kaybettiği, başta ekonomi olmak üzere devletin pek çok alanda istikrarsızlığa sürüklendiği bunalım yıllarının başlangıç aşaması olmuştur. Üç yıla sınırlı kalan Maximinus Thrax'ın iktidar yılları Roma tarihinde Asker İmparatorlar olarak tanımlanan ve 284 yılına kadar devam eden anarşi dönemini başlatmıştır.

Kaynaklar

- Akşit, O. (1970). *Roma İmparatorluk Tarihi (M.S. 193-395)*. Cilt II. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ammianus Marcellinus. (1935). (Eng. Transl. John C. Rolfe). Cambridge Massachusetts.
- Baus, K. (1965). *From the Apostolic Community to Constantine*. New York: Herder and Herder.
- Bunson, M. (2002). *Encyclopedia of The Roman Empire*. New York: Facts on File, Inc.
- Canepa, M.P. (2009). *The Two Eyes of The Earth: Art and Ritual of Kingship Between Rome and Sasanian Iran*. London: University of California Press.
- Casey, P.J., Noel, M., Wright, J. (1992). The Roman Fort at Lanchester, Co. Durham: a Geophysical Survey and Discussion of Garrisons. *Archaeological Journal*, 149:1, 69-81.
- Clarke, G.W. (1966). Some Victims of the Persecution of Maximinus Thrax. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 15 (4), 445-453.
- Cyprianus. (1868). Epistles, A. Roberts, J. Donaldson (Ed.), *Ante-Nicene Christian library: Translations of the writings of the Fathers down to AD 325* içinde (1-331 ss.) Vol. III, Edinburgh: T. & T. Clark.
- Çalık Ross, A., Tülek, F., Bora, A. (2005). Nikomedia (İzmit) Depremleri ve Arkeoloji. *Deprem Sempozyumu* içinde (763-767 ss.). Kocaeli.
- Daryae, T. (2009). *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*. London and New York: I.B. Tauris & Co.
- Diakov, V., Kovalev, S. (2019). *İlkçağ Tarihi: Roma*. (Çev. Özdemir İnce). Cilt 2. İstanbul: Yordam Kitap.
- Drinkwater, J. (2008). Maximinus to Diocletian and The Crisis. A.K. Bowman-P. Garnsey-A. Cameron (Ed.), *The Cambridge Ancient History-The Imperial Crisis and Recovery A.D. 193-324* içinde (28-67). Vol. XII. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ensslin, W. (1939). Senate and The Army. S.A. Cook-F.E. Adcock-M.P. Charlesworth-N.H. Baynes (Ed.), *The Cambridge Ancient History-The Imperial Crisis and Recovery A.D. 193-324* içinde (57-95 ss.). Vol. XII. Cambridge: Cambridge at The University Press.
- Epitome De Caesaribus. (2018). *A Booklet About The Style Of Life And The Manners Of The Imperatores*. (Eng. Transl. Thomas M. Banchich). Canisius College Translated Texts 1. Canisius College.
- Eusebius. (1942). *The Ecclesiastical History*, English Translation J.E.L. Oulton, Harvard University Press, Vol. II.
- Eutropius. (2017). *Kısa Roma Tarihi*. (Çev. Çiğdem Menzilioğlu). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Faulkner, N. (2017). *Roma: Kartalların İmparatorluğu*. (Çev. Çağdaş Sümer). İstanbul: Yordam Kitap.

- Frye, R.N. (1983). *The History of Ancient Iran*, München: Beck.
- Georgius Cedrenus. (1838). *Historiarum Compendium*, B.G. Niebuhrii (Ed.), Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae içinde (3-802 ss.), Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- Glare, P.G.W. (1968). Antaeus. *Oxford Latin Dictionary* içinde (137 ss.), Oxford: At The Clarendon Press
- Glare, P.G.W. (1968). Hercules. *Oxford Latin Dictionary* içinde (791 ss.), Oxford: At The Clarendon Press.
- Glare, P.G.W. (1968). Thrax. *Oxford Latin Dictionary* içinde (1939 ss.), Oxford: At The Clarendon Press.
- Herodianus. (1970). (Eng. Transl. C.R. Whittaker). Cambridge Massachusetts.
- Jerome. (2005). *Chronicle*. (Eng. Transl. Roger Pearse). UK. Erişim adresi http://www.attalus.org/armenian/jerome_chronicle_03_part2.htm
- Kaçar, T. (2002). Montanizm: Erken Kilise'de Çatışan Gelenekler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17 (1), 39-59.
- Kaçar, T. (2004). Eski Çağ Anadolu Hıristiyanlığında Kadın: Montanizm Örneği. *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma* içinde (197-204), Cilt 3.
- Kaçar, T. (2012). Dünyaya İki Işık: Geç Antikçağ'da İran ve Roma, *Doğubatu Düşünce Dergisi, Işık Doğudan Yükselir II*, 61, 153-181.
- Lo Cascio E. (2008). The Government and Administration Of The Empire in The Central Decades of The Third Century. A.K. Bowman-P. Garnsey-A. Cameron (Ed.), *The Cambridge Ancient History-The Imperial Crisis and Recovery A.D. 193-324* içinde (156-170 ss.). Vol. XII. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mommsen, T. (1886). *The History of Rome: The Provinces, From Caesar to Diocletian*. London: Richard Bentley & Son.
- Mullens, H.G. (1948). The Revolt of The Civilians A.D. 237-8. *Greece & Rome*, 17 (50): 65-77.
- Orosius, P. (2010). *Seven Books of History Against the Pagans*. (Eng. Transl. Andrew T. Fear). Translated Texts for Historians 54. Liverpool University Press.
- Pearson, P.N. (2016). *Maximinus Thrax: From Common Soldier to Emperor of Rome*. Pen & Sword Military.
- Rostovtzeff, M. (1926). *The Social and Economic History of The Roman Empire*, Oxford: At The Clarendon Press.
- Scriptores Historiae Augustae. (1932). (Eng. Transl. David Magie). Loeb Classical Library.
- Sextus Aurelius Victor. (1994). *Liber De Caesaribus*. (Eng. Transl. H. W. Bird) Liverpool University Press.
- Smith, W. (1849). Milon. *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* içinde (1086-1087 ss.). Vol II, London: John Murray.
- Southern, P. (2004). *Roman Empire from Severus to Constantine*. London and New York: Routledge.
- Sulpicius Severus, *Chronicle*. Erişim adresi <https://www.newadvent.org/fathers/35052.htm>.
- Synkellos. (2002). *The Chronography of George Synkellos*. (Eng. Transl. W. Adler & P. Tuffin) Oxford University Press.
- Tekin, O. (2014). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- The Codex of Justinian, (2016). Fred H. Blume & Bruce W. Frier. (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Zonaras. (2009). *The History Of Zonaras-From Alexander Severus to The Death Of Theodosius The Great*. (Eng. Transl. Thomas M. Banchich & Eugene N. Lane). Taylor & Francis Group.
- Zosimus. (2006). *New History*. (Eng. Transl. Ronald T. Ridley). Australian Association for Byzantine Studies Department of Greek. University of Sydney.

İnternet Kaynakları

- https://www.wildwinds.com/coins/sear5/s8366.html#RIC_0094
- https://www.wildwinds.com/coins/sear5/s8399.html#RIC_0001

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

TEK PARTİ DÖNEMİNDE URFA'DA CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI (1934-1945)*

Republic Festivity Celebrations In Urfa During Single Party Period (1934-1945)

Handan HAYKIR¹

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye, handanhaykir@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-7302-8141

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
06.07.2021
Kabul/Accepted:
09.09.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.963062

Anahtar Kelimeler

Cumhuriyet, Atatürk,
Cumhuriyet Bayramı,
Urfa, Cumhuriyet Halk
Fırkası.

ÖZ

29 Ekim 1923 tarih inde ilan edilen Cumhuriyet rejimi, bütün yurtta büyük bir memnuniyet ve sevinçle karşılanmıştır. Henüz resmen bayram ilan edilmediğinden, Cumhuriyet'in birinci yıldönümü kutlamaları, 1924 yılında devlet tarafından bir kararname yayınlanarak organize edilmiştir. Halk, yeni rejimi sahiplendiğini ve benimsediğini, kutlamalara yoğun bir katılım sağlayarak göstermiştir. Meclisin 19 Nisan 1925 tarihli oturumunda, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün, milli bayram olarak kabul edilmiş ve bu tarihten itibaren, 29 Ekim ülke içinde ve dış temsilciliklerde bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş ve güçlü bir devlet olma yolunda attığı adımların tüm yurttaki benimsenmesi, milli bilincin kuvvetlendirilmesi ve devlet millet kaynaşmasının sağlanması amacıyla, bu kutlamalara ayrı bir önem verilmiştir. Özellikle 1933-1945 yılları arasında yapılan kutlamalara büyük özen gösterilmiş, merkezden gönderilen talimatnameler ile bayram kutlamaları, yurdun dört bir yanında belli bir plan ve program dâhilinde yürütülmüştür. Çalışmamızda, Milli Mücadele'de büyük kahramanlıklar göstermiş ve TBMM tarafından "Şanlı" unvanıyla onurlandırılmış Urfa'da, 1934-1945 yılları arasında Cumhuriyet Bayramı törenlerinin nasıl kutlandığı hakkında arşiv belgeleri, dönemin Urfa yerel basını ve etkik eserlerden yararlanılarak, değerlendirmelerde bulunulacaktır.

ABSTRACT

The Republican regime, announced on October 29, 1923, was met with great satisfaction and joy in the whole country. Since the festival was not yet officially declared, the celebrations of the first anniversary of the Republic were organized in 1924 by a decree issued by the state. The public had shown that the new regime was owned and promoted by an intense participation in celebration. In the session of the Assembly on April 19, 1925, the day when the Republic was proclaimed was accepted as national holiday, and from that date, October 29 was started to be celebrated as a festival within the country and abroad. These celebrations were significant in order to make people internalize the steps of Turkish republic in the way of becoming a modern and powerful country, strength national consciences, and also for nation and state cohesion. Particular attention was given to the celebration made between 1933 and 1945 and the celebration was carried out with the instructions that were sent from the center within a certain plan and program. In this work, information on the celebrations of the Republic Day celebration between 1934 and 1945, when the single party administration felt intensely in Urfa, which had shown great heroism in the National Struggle and was honored with the title of Şanlı by the TBMM. The contents of the ceremonies, especially the participation of the people, ceremonial functioning and reflection of the celebrations to the press will be examined. This study will be based primarily on the National and Urfa local press, including the Prime Minister's Republic Archives, and also secondary readings.

Keywords

Republic, Atatürk,
Republic Day, Urfa,
Republican People's Party

Atf/Citation: Haykir, H., (2021). Tek Parti Döneminde Urfa'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1355-1373).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Handan HAYKIR, handanhaykir@hotmail.com

* Bu çalışma 6-8 Nisan 2018 tarihinde düzenlenen *III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu*'nda sözlü bildiri olarak sunulan ve yayımlanmayan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

1. Giriş

29 Ekim 1923 tarihinde, Cumhuriyet ilan edilmiş ve 101 pare topla bütün yurda duyurulmuştur. Cumhuriyet'in ilan edildiği tarih, resmen bayram olarak kabul edilmese de 29 Ekim 1924 yılında yapılacak kutlamalara dair bir kararname yayınlanmış ve Cumhuriyet'in birinci yılı, bu talimata göre kutlanmıştır (Aydın, Aydın ve Kaya, 2016: 272). Kutlamalar, devlet tarafından organize edilmiş ve geniş bir katılımı gerçekleştiren törenler, daha sonra yapılacak Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları'nın başlangıcı olmuştur (Çevik ve Haykır, 2014: 197).

Cumhuriyet'in ilan edildiği günün, milli bayram olarak kutlanması amacıyla, Hükümet tarafından hazırlanan bir kanun teklifi, 8 Şubat 1925'te TBMM'ye sunulmuş ve 19 Nisan 1925'te Mecliste görüşülmüştür. Görüşmelerde Başvekil Ali Fethi Bey tarafından verilen kanun layihasında; *"her milletin kendisi için milli bayram olarak tek bir günü kabul ettiği, o günün memleket içinde ve dışında yabancı elçiliklerde kutlandığı, bu günün Fransa'da 14 Temmuz, Amerika'da 24 Temmuz olduğu, Türkiye Cumhuriyeti için de bu günün Cumhuriyet'in ilan edildiği gün olan 29 Ekim olarak kabul edilmesi gerektiği"* belirtilmiştir. Yapılan görüşmeler sonrası, "Millî Bayram Kanunu" olarak meclisin onayına sunulan kanun kabul edilmiştir (İleri, 2015:140). 23 Nisan 1925'te Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunla birlikte, 29 Ekim günü, 1925 yılından itibaren "Cumhuriyet Bayramı" olarak ülke genelinde ve yurtdışındaki temsilciliklerimizde resmen kutlanmaya başlanmıştır (Alpaslan, 2017: 97).

29 Ekim gününün, milli bayram olarak kutlanmasına dair çıkarılan kanun dört maddeden oluşmaktadır (Düster, 1340; Resmi Gazete, S. 96, 23 Nisan 1341):

"Madde 1: Türkiye dahil ve haricinde devlet namına yapılacak milli bayram merasimi Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Teşrinievvel günü icra edilir.

Madde 2: İş bu milli bayram merasiminin tarzı icrasıyla sair bayramlarda icra olunacak merasimin tarzı İcra Vekilleri Heyetince tayin olunur.

Madde 3: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4: Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur."

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bayram törenleri bir günlük zaman dilimi içerisinde yapılmıştır. Bu yıllarda yapılan kutlama törenlerine resmî kabul ile başlanmış, resmî geçit ile devam edilmiş, gece de fener alayı yapılarak, üç kısımdan oluşan bir program uygulanmıştır. Ayrıca bayram akşamı da *"Cumhuriyet Baloları"* tertip edilmiştir (Demir, 2015: 35).

Bu kutlamalarda, köhnemiş bir yönetim sürdüren ve düşman tarafından paramparça edilmiş bir devletin enkazından, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu, vatanın bağımsızlığı, milletin istiklalinin sağlandığı vurgusu yapılmıştır. Bu anlamda bayram kutlamalarında halka yeni rejimi benimsetmek, anlaşılmasını sağlamak ve rejimin meşruiyetini kabul ettirmek temel amaç olmuştur (Bolat, 2010: 598).

Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında, onuncu yıl kutlamalarının ayrı bir yeri ve önemi olmuş, Devlet bütün gücü ve enerjisiyle, kutlama törenlerine büyük önem vermiştir. Hükümet, Cumhuriyet'in ilk on yılında, yeni kurulan devletin sağlam temeller üzerine oturtulması, yapılan köklü reform ve yeniliklerle, Türk milletini yeni bir ruh ve yeni bir ideal etrafında birleştirme çabası içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlama töreniyle, kurulan rejimin, sağlam temeller üzerine oturduğuna işaret edilerek, Türk Milleti'ne, daha büyük işler başarma ideali aşılacak istenmiştir (Çevik ve Haykır, 2014: 333). Kutlama programları Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde büyük bir değişim göstermiş, kutlama törenleri, büyük bir gösteriye dönüşmüş, içte ve dışta büyük bir ilgi ile takip edilmiştir. TBMM'nin, 11 Haziran 1933 tarihli birleşiminde kabul edilen kanunla, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünün, üç gün süreyle kutlanacağı kararlaştırılmıştır. Bu yıldan itibaren kutlamalar üç güne yayılmış ve etkinlikler genişletilmiştir. 1933 yılındaki bu bayram kutlamaları, daha sonra yapılan kutlamalara örnek teşkil etmiştir. Tek parti döneminde, etkinlikler bu çerçevede planlanmış ve uygulanmıştır (Sönmez, 2004: 90).

Bütün yurttaki olduğu gibi, Urfa'da da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları'na büyük önem verilmiştir. 1934-1945 yılları arasında yapılan kutlamalar, CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen talimata uygun olarak, Valinin başkanlığında oluşturulan komite tarafından hazırlanan program dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Yine, il, ilçe ve köylerdeki idari amirler, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının nasıl geçtiğine dair bir rapor hazırlayarak, bayramda çekilen fotoğraflarla birlikte CHP Genel Sekreterliği'ne sunmuşlardır (BCA, 490.01.1149.31.1).

2. Urfa'da 1934 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Urfa'da, Cumhuriyet'in on birinci yıl dönümü kutlamaları amacıyla, Valilik ve Urfa Halkevi tarafından, CHP Genel Merkezinden gelen talimatlar çerçevesinde, bir kutlama programı hazırlanmış ve bütün resmi kurumlara iletilmiştir. Üç gün kutlanacak olan bayram, 28 Ekim öğleden sonra başlamıştır. 29 Ekim 1934 sabahı Urfa halkı, bayram kutlamalarına katılmak için Cumhuriyet Meydanı'nı doldurmuşlardır. Askeri kıtalar, öğrenciler ve halk, Kutlama Komitesi tarafından önceden hazırlanan krokiye göre, yerlerini almışlardır (*Urfa'da Milli Gazete*, S. 236, 29 Birinci Teşrin 1934). Saat 09:00'da, Vilayette resmî kabul yapılmış ve 09:40'da Vali ve Resmî Heyetin, tören alanına gelmesiyle merasime başlanılmıştır. Törende çalınan İstiklal Marşı ve Onuncu Yıl Marşı'nın ardından, günün anlam ve önemine dair konuşmalar yapılmıştır. Son olarak yapılan resmî geçitle birlikte, sabahki kutlamalar sonlandırılmıştır. Gece ise, fener alayları yapılmış ve devlet erkânı ve halk, Urfa Halkevi tarafından düzenlenen resmi baloda bir araya gelmişlerdir (*Urfa'da Milli Gazete*, S. 237, 5 İkinci Teşrin 1934).

Cumhuriyet Bayramı Kutlamalarının Yapıldığı Yaylak Cumhuriyet Meydanı

Urfa'nın ilçe ve köylerinde de bayram kutlamaları, aynı titizlikle önceden planlandığı gibi yapılmıştır. Yaylak Kazası Kaymakam Vekili Hulki Bey, CHP Genel Sekreterliği'ne, kazalarında gerçekleşen Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları'nı şu şekilde rapor etmiştir:

"Kaza merkezinde kutlama komisyonunun çizdiği esaslı program dahilinde memleketin içinde ve dışında her taraf baştan aşağı bayrak ve sair tezyini şeylerle donatılmış ve bezedilmiş ve Cumhuriyet Meydanı ve daha icap eden yerlere altı dane takı zafer kurulmuştur. İnkılabımızın millet hakkında şimdiye kadar hakiki yaptığı ve yapacağı yurdumuzun kurulma ve istiklalimizin yaşatma işlerine dair kısa ve sevimli sözlerle yazılı levhalar ve göze çarpacak meydanlıklara ve köşe başlarına filumeler üstünde indirilmiştir. Askerler, Jandarmalar, kar bekçileri, mektep talebeleri, maluller, gaziler, Himayei etfal, Hilali ahmer cemiyetleri, Belediye mensupları, ve esnaf ve teşvikler neticesi çağırılan 600 kişilik erkek ve kadın halk kütleleri yeni ve pak elbiselerini geyinmiş oldukları halde coşkun sevinçler içinde yüzleri güle güle kutlama merasimine iştirak etmişlerdir. Kutlama komitesi tarafından hazırlanan krokiye göre yer almış olan muhtelif tabakadaki halk önünde her gruba karşı şanlı inkılabımızın meydana getirdiği zafer ve canlı yenilikler hakkında mahallin en büyük askeri kumandanı hazır olduğu halde ırat olunan nutuklar heyecanlı alkışlarla ve memnuniyetle karşılanmıştır. Mektep talebeleri ve jandarmalar milli marşlarımızı ahenkâr bir tarzda terennüm eylemişlerdir. Bu mübeccel bayramımızın kutlama merasiminin ifasını müteakip kutlama komitesi bayram akşamı aynı şekilde bayrak ve fotoğrafla bezemiş köyleri otomafil ile bir bir gezerek halka yakından temasta bulunmuş ve Cumhuriyet'in kutsiyet ve büyüklüğünü ve halî hazır parlak idaresini telkiden sonra köylülerin bayramlarını kutlamıştır..." (BCA, 490.01.1149.31.1)

Urfada
Halkevi **Millî Gazete** **Subesini**
Ath Spor **Actı**

Sahip ve Bas Muharriri M. Kâzım

Sayısı 236
Haftalık Siyasî Cumhuriyet Halk Gazetesi
Tesis Tarihi: Kasım 1930
PAZARTESİ Sayı: 236
29 1ci Teşrin 1934

Ey Büyük Türk

On Birinci Büyük Bayram Sana Kutlu Olsun

Bugün Cumhuriyet bayramımıza on birincisini kutulamak için şarkla beraber hazırlanıyoruz. Daha bir hafta evelden başlayan ürfeli ölenmeler bu günü kucaklamak için hepimize derin

Azı ve bunlara karışan damları, pence-releri doldürmüş kadınların nese sesleri benim gibi kulbu kuro bir yaprak gibi titreyenlerin kalenderini sanırım ki bir gramfon plakı ibresi gibi nakşo

resinin yüreğinde bulmaya imkan yok. Geçen sene onuncu yıl bayramında Türk milletinin refahı hayal ve istikbalı namına azı Cumhuriyet idaresinin milletün bünyesinde ve memleketin iyestinde cizdigi ve sınıgi islerin muvafakiyetlerini sayıs ve deknıştiük. Onu takip eden onbirinci yılda bu kuruma idare edenlerin onun namına kazandıkları muvaffaki-

yetin bilhassa dalilde sınıal ve ikisadi ve hariete de siyasi sahada ki eserlerini bu kü-yak sütunlardan yakıki gibi tam olarak izahlanınak bulamıyoruz. bunları bilen ve gören yuce halkın hatı hareket, neşe, zevk ve heyecanı bu bayramın kudretini zaten izaha kâfidir!

Durmak, yorulmak, yılmak bilmeyen bir irade ve savaşa mem-

leketin ve milletün sadet ve refahı namına enlisân Cumhuriyet Halk Fırkasını başında büyük reisi, Reisi Cumhuriyet Ulu Gazi Hz. olduğu halde büyük devlet reisi İsmet Paşahükümetinin bu on birinci yıl içinde millet namına kazandıklarına, biribir şükranlarımızı saygılarımızla yükselirken karakteri üstüne üstün olmayan millî varlığımızın bu uğurda daima fedakâr ve daima aynı iz üzerinde çalışır olduğuna görmekte duyduğumuz bahiyarlıkları bu yeşil yurt üstünde parlayan alın yıldız güneşin başımıza taclar giydiren ışıkları altında, yaşa Gazi, yaşa Cumhuriyet bayraklarıyla kutularız, kutularız!.....

M. Kâzım

Halkevinde
Bincilik hakkında Süleyman B. bir konferans verdi

Halkevi, spor subesi bir atı spor kulübünün açılması kararı verilmiş ve bu hususta teşebbüs edilmiştir. Derneğin akyanı kulübün açılış merasiminde evvel bu işin istisna ve riyesini darabla olan bir

Ulu Reisi Cumhuriyetimiz Gazi Mustafa Kemal Hz.

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri

Urfa'da Milli Gazete, S. 236, 29 Birinci Teşrin 1934

Bayram coşkusu, yerel basında da önemli bir yer bulmuştur. *Urfa'da Milli Gazete*'de, bayram kutlamalarından bahsedilmiş ve günün anlamına uygun yazılar yazılmıştır. Gazetenin sahibi ve başyazarı Kazım Bey'in "*Ey Büyük Türk On Birinci Büyük Bayram Sana Kutlu Olsun*" başlıklı yazısında, Cumhuriyet'in anlam ve önemi ile Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet kadrolarına duyulan minnet ve sevgi ifade edilmiştir (*Urfa'da Milli Gazete*, S. 236, 29 Birinci Teşrin 1934).

Yine *Urfa Gazetesi*'nde, Halkevi Başkanı ve gazetenin başyazarı M. Kazım Bey'in, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve CHP Genel Sekreterliği'ne bayram münasebetiyle çektiği telgraflar ile Atatürk'ün Kazım Bey'e gönderdiği cevap yer almıştır (*Urfa'da Milli Gazete*, S. 237, 5 İkinci Teşrin 1934).

Cumhuriyet Bayramı Dolayısıyla Bayraklarla Süslenen Yaylak Hükümet Konağı

3. Urfa'da 1936 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Cumhuriyet'in on üçüncü yıldönümünün Urfa'da nasıl kutlanacağı, Kutlama Komitesi tarafından belirlenmiştir. Geçen yıllarla benzerlik taşıyan kutlama programı şu şekildedir:

"1. Bayram 28 birinci teşrin öğleden sonra başlar 30 birinci teşrin akşamına kadar devam eder. Bu büyük bayramın önemle sesli ve manalı bir şekilde kutlanması için yapılacak hazırlıklara 8. maddede izahat vechile ordu memurini Mektepler, Cemiyetler ve bütün halk iştirak eder.

2. Bayram için toplanan ve merasim yeri Cumhuriyet meydanıdır. Bu meydan belediye tarafından düzeltilir ve temizletirilir. Duruş vaziyetini kolaylaştırmak ve intizamı temin etmek için merkez komutanı ve Emniyet Müdürlüğü müştereken çalışır.

3. Geçit resmi yanarı yatı mektebi önünde olacağından mektep karşıındaki topçu kışlası önünde belediye tarafından bir tribün yaptırılacaktır. Tribünde vali ve en büyük askeri kumandan mevki alacaklardır. Valinin sağında memurini mülkiye ve müessesat, kumandanın solunda da Ümera ve zabitan mevki alırlar. Yanarı mektep yanında halkın durması için ayrılmıştır.

Süsleme ve düzenleme

4. Bayrama takaddümden günlerde başlamak ve bayram günlerinde tamamiyle hazır bulunmak üzere şehirde

A- Resmi binalar, mektepler, kışlalar, mağazalar, caddeler, camiler evler, tamamiyle donanacaktır (*Urfa*, S.8, 28 Birinci Teşrin 1936).

B- Süs için ampullerden, halı ve çiçeklerden, bayraklardan, levha vecizelerden istifade edilebilir.

C- Dairelerin, camilerin, dükkanların ve güzergaha düşen evlerin gündüz bayraklarla ve gece elektrik ve bayraklarla tezyini mecburidir.

D. Memurini ve halk da bayram günlerinde en temiz elbiselerini giyeceklerdir.

E- Esnaf cemiyetlerinin merasime bayrak ve timsallarla beraber çıkmaları ve buna göre hazırlanmaları lazımdır. Belediye de cihetin teminine bilhassa ehemmiyet verilecektir.

Taklar

5- Şehirde biri Atatürk Bulvarının başlangıcında, biri belediye biri kütüphane parkı, biri halkevi önünde biri de Fırkada olmak üzere beş büyük Tak kurulacaktır.

6- Taklardan birini belediye, biri Hususi muhasebe biri ticaret odası biri esnaf birlikleri birisinde fırka tarafında kurulur! Taklar klasik şekilde olmayacak, yeni modern bir şekilde ve bayrak, yazı, halı çiçek ve elektrikle süslenir. Büyüklerine ait tablo ve fotoğraflar asılarak teziyin olunur. Taklardaki dekorasyonun tanzimine ilk Tedrisat Müfettişi memurdur.

Tören!

7- Merasim 29 birinci teşrin günü saat dokuzda hükümet konağında Valiyi ziyarete başlanır, bu ziyaretin teşrifat sırasıyla fırka kumandanı, Adliye ve daire memurları, belediye, Halkevi, umumi Meclis ve Encümen azaları, cemiyetler, şirket ve müessesat azaları, eşnef cemaatları iştirak ederler. Teşrifat sırasını temin için mektupçu vekili Ekrem ve Emniyet komiseri Halil memurdurlar. Tahrirat katibi Vehmi Nedimde bunlara yardım edecektir.

8- Saat on buçukta Cumhuriyet meydanında. Ordu İstiklal gazileri ve şehit anneleri, üniformalı ihtiyat zabıtları, Jandarma, Polis, İzciler, Mektepler, Sporcular, Ulusal cemiyetler, Esnaf cemiyetleri, köylü ve şehirli her sınıf halk ve atlılar krokide gösterilen yerlerini almış bulunurlar. Mekteplilerin sırasını ilk tedrisat müfettişi tanzim edecektir.

9- Saat on bir buçukta Vali ve Tüm Komutanı Cumhuriyet meydanına gelerek yer almış olanların önünde ve arkalarından geçerek ve her gurubun karşısında durarak kısa sözlerle herkesin bayramını kutlar ve yerlerine geçerler.

10- Valinin yapacağı bir hitabeyi müteakip tam saat on ikide 21 para topla beraber musiki İstiklal marşını çalarak ve arkasında Askerler, Mektepler ve bütün halk bir ağızdan on üçüncü yıl Cumhuriyet marşını söyleyecek ve bu şekilde meydana merasim bitmiş olacaktır. Marşın bir ağızdan söylenmesi için orta mektep musiki muallimi hitabet kürsüsü üzerinden bu işi nezarat edecektir.

Geçit Resmî!

11- Cumhuriyet meydanındaki merasim bittikten sonra üçüncü maddede yazılan (Tribünde) Vali ve Tüm Komutan, memurin ve zabitan yerlerini alacaklardır. Müsika tirübünü karşısında yer alacaktır. Dokuzuncu madde yazılan sıraya göre geçiş başları evvela Asker sonra İstiklal harbi Gaziler ile Şehit Anneleri üniformalı ihtiyat Zabıtları, Jandarma, Polis, İzciler, Mektepler, Sporcular, Esnaf cemiyetleri ve her esnaf halk ve atlılar geçtikten sonra merasim bitmiş olur.

Geçit resminde Zabitan büyük üniforma ile memurlarında resmi elbise ile çıkmaları lazımdır.

12- Geçit resminden sonra belediyenin temin edeceği saz, davul vesaire vasıfle çocuklar ve halk münasip yerlerde eylendirilecektir.

Halk kürsüleri ve konferans

13- Bayram günlerinde belediye tarafından kurulacak ve bir polis tarafından muhafaza edilecek olan Halk kürsülerinin yerleri aşağıda gösterilmiştir. Hususi muhasebe önü, Halkevi önü koyun pazarı başı ve Cumhuriyet parkı önüdür.

14- Konferansçılar hususi muhasebe önünde orta mektep müdürü Cevdet Vilayet daimi encümeni esasından Seniye Tepe, Bayan öğretmen Lamia İhsan, Halkevi önünde doktor Muzaffer Müstentik Mithat ve bayan öğretmen Türkan muallim İhsan demir, Yenilik Gazetesi sahibi Celal Özbek, spor kulübü başkanı Sami ve Cumhuriyet mektebi baş muallimi Cevdet'dir.

15- Bu kürsüde söz söylemeyi arzu edenler baha evvel Halkevi başkanlığına müracaat ederek isimlerini yazdırırlar.

Fener alayı ve fişekleri

16- 29 birinci teşrin akşamı bir fener alayı tertip edilecektir. Saat on dokuz buçukta hareket edecek olan alaya asker ve halk iştirak edeceklerdir. Fener alayı Tüm Komutanlığının önünden hareketle toplu kıslası yanında da uyar bekler yoluna çıkar, Vali konağının belediyenin önünden geçerek kütüphane parkında ve oradan halkevinde iner, çarşıyı takiben aynizelhaya çıkar oradan yukarı aynizelhaya yolunda dönerek Hükümetin önüne gelir ve herkes yerlerine gider alayın gaz yağdı belediyece temin olunacaktır. Fener alayına davul zurnada iştirak ettirilecektir.

17- Geceleri zabitenin nezareti altında kütüphane parkında tahsim olunacak bir yerde belediye memurları tarafında fişekle atılacak ve şenlik yapılacaktır.

18- 29 birinci teşrin gecesi Vilayet tarafından Halkevinde bir balo tertip edilecektir.

19- Bayram günlerinde, merasim yerlerinde, halk kürsüsü başlarında balo esnasında emniyeti temimin için Emniyet müdürlüğüyle Jandarma kumandanlığı tertibat alacaklardır" (Urfa, S. 8, 28 Birinci Teşrin 1936).

Urfa Köylerinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Urfa Köylerinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Cumhuriyet'in on üçüncü yılı, yukarıdaki programda belirtildiği gibi büyük bir sevinç ve coşkuyla kutlanmıştır. Halk ve resmi görevliler, Cumhuriyet Meydanı'nda oluşturulan tören alanında kendilerine ayrılan bölümlerde yerlerini almalarının ardından resmî kabul töreni yapılmıştır. Daha sonra, Vali Atıf Ulusoylu ve Komutan Ferhat Akat, askeri birlikler, mektepliler ve halkla bayramlaşmışlardır. Vali Atıf Bey'in, halkın yoğun tezahüratı eşliğinde yapmış olduğu konuşma sonrası, İstiklal Marşı ve Onuncu Yıl Marşı'nın okunmasının ardından, resmî geçit yapılmıştır. Resmî geçide iştirak eden askeri birlikler, mektepliler, gaziler, şehit anneleri, esnaf kurulan tribünün önünden geçmiş ve böylece sabah gerçekleştirilen resmî tören kutlamaları tamamlanmıştır (*Urfa'da Işık*, S.19, 2 İkinci Teşrin 1936).

Öğleden sonra şehrin çeşitli yerlerinde halk toplantıları ve eğlenceleri düzenlenmiştir. Şehrin altı yerinde kurulan halk kürsülerinde, devrimlerin ve Cumhuriyet'in ülke kalkınmasındaki yerinden ve öneminden bahseden konuşmalar yapılmıştır (BCA, 490.01.1149.31.1.). Ayrıca, Tümen Karargâhı'nda, Tümen tarafından Atatürk büstü açılış töreni gerçekleştirilmiştir (*Yenilik*, S.287, 30 Birinci Teşrin 1937).

Akşam saat 19:30'da davul zurna eşliğinde, asker ve halkın katıldığı fener alayı düzenlenerek şehir dolaşmış, gece ise Halkevi tarafından vilayet balosu tertip edilmiştir (*Urfa'da Işık*, S. 19, 2 İkinci Teşrin 1936).

Yine yerel basında, Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları'na geniş yer verilmiş. Ayrıca son bir yıl içerisinde vilayette yapılan hizmetler, açılışlar ve temel atma törenleri hakkında okuyucu bilgilendirilmiştir (*Urfa'da Işık*, S. 19, 2 İkinci Teşrin 1936).

4. Urfa'da 1937 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Urfa'da 1937 yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, hemen hemen geçen yıllardaki kutlamalarla benzer şekilde gerçekleşmiştir. Kutlamalar, 28 Ekim Perşembe günü öğleden sonra başlamış ve 30 Ekim Cumartesi akşama kadar devam etmiştir (*Yenilik*, S.286, 29 Birinci Teşrin 1937). Şehrin her yanı bayraklarla donatılmış ve halk, bayram sabahı saat 07:00'den itibaren Cumhuriyet Meydanı'nda toplanmaya başlamıştır. Askeri birlikler, polis, jandarma birlikleri, okullar, Halkevi Hayır Cemiyetleri, gaziler, valilik çalışanları, belediye çalışanları, sporcular ve sivil halk, saat 09:00'da kendilerine ayrılan alanlarda yerlerini almışlardır. Daha sonra, Vali Kazım Demirel ve Komutan Ferhat Akat, tören alanında toplananların önünden geçerek bayramlarını kutlamışlardır. Kutlamadan sonra, Vali Kazım Demirel tarafından bir konuşma yapılmıştır (*Yenilik*, S.287, 30 Birinci Teşrin 1937). Demirel konuşmasında, öncelikle tüm halkın bayramını kutlamış, Cumhuriyet'in kurucusu ve halkın Başbuğu Atatürk'e duyduğu minnet, saygı ve sevgiden bahsettikten sonra, Cumhuriyet'in ilanından 1937 senesine kadar geçen süre zarfında gerçekleşen değişim ve ilerlemeyle ilgili, kısa bir değerlendirmede bulunmuştur (BCA, 490.01.1149.31.1.65). Valinin konuşmasının ardından, bando tarafından çalınan İstiklal Marşı ve Onuncu Yıl Marşı, hep bir ağızdan söylenmiştir. Daha sonra Vali, Komutan ve daire reisleri, Vilayet Konağı önünde yapılmış olan tribüne geçerek, askerin, okulların, polis birliklerinin, esnaf birliklerinin, sporcuların ve nahiyelerden bayram töreni için gelmiş yüzlerce süvari köylünün geçit resmî yapılmıştır (*Yenilik*, S.287, 30 Birinci Teşrin 1937).

Geçit resminden sonra, Tümen Karargâhı'na gidilerek, Atatürk Büstü'ne, Vali tarafından çelenk konulmuş ve ardından, *Yenilik Gazetesi* sahibi Celal Özbek tarafından bir konuşma yapılmıştır (*Yenilik*, S.287, 30 Birinci Teşrin 1937). Özbek'in, Atatürk'ün nasıl bir lider olduğundan, dünyada gelmiş geçmiş liderlerin üstün özelliklerinin hepsinin Atatürk'te toplandığından ve gelecekte bu büyük liderin yaptıklarının daha iyi anlaşılacağından (BCA, 490.01.1149.31.1.61.) bahsettiği konuşmasının ardından, şehitlik ziyaret edilmiştir. Cumhuriyet Okulu Baş Öğretmeni M.C. Kutluğ, şehitlikte yaptığı "Ne Mutlu Türküm" diyenlerin ne kadar haklı bir iddiayı öne sürdüklerini, Türk milletinin daima her yerde ve her zamanda hür yaşadığını, esir olmadığını ve bunun en önemli kahramanlarının da şehitler olduğunu vurguladığı ve İstiklal Savaşı'nda ve inkılâplar uğrunda şehit olanların ruhlarının şad olmasını dilediği konuşmasının ardından, resmî tören sonlandırılmıştır (BCA, 490.01.1149.31.1.68-69).

Saat 14:00'de Belediye önünde toplanan bando, okullar ve halk, kurulan halk kürsülerinde yapılan konuşmaları dinlemişlerdir. Burada ki konuşmacılardan biri de, Urfa Vilayet Encümen Üyesi Saniiye Tepe'dir. Saniiye Hanım'ın, Türk kadınının tarihteki yeri ve öneminden, Cumhuriyet'in kadına kattığı değer ve verdiği haklardan bahsettiği Cumhuriyet ve kadın konulu konuşması (BCA, 490.01.1149.31.1.76), halk tarafından büyük bir beğeniyle dinlenmiştir (*Yenilik*, S.287, 30 Birinci Teşrin 1937).

Halkın coşkuyla kutladığı bayramda, ayrıca futbol müsabakaları ve fener alayları yapılmıştır. Saat 20:00'de de, Vali tarafından, Hükümet Binası salonunda tertip edilen balo, gece 02:00'ye kadar devam etmiştir (*Yenilik*, S.287, 30 Birinci Teşrin 1937).

Bayram münasebetiyle yapılan kutlama programı, konuşmalar, tören fotoğrafları ve gazetelerde yer alan Cumhuriyet Bayramı'yla ilgili yazıların bir örneği, Vali Kazım Demirer tarafından, CHP Genel Sekreterliği'ne rapor edilmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.50).

Urfa'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

5. Urfa'da 1938 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Urfa'da 1938 Cumhuriyet Bayramı kutlamaları hazırlıklarına, CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen program çerçevesinde başlanmıştır. Cumhuriyet'in on beşinci yıldönümü kutlamaları hakkında gönderilen talimata göre, merkez ve merkeze bağlı köy ve kasabalarda komitelerin kurularak işe başlanıldığı, Urfa Vali Vekili Fehmi Yalın tarafından, CHP Genel Sekreterliği'ne rapor edilmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.43).

Törenin yapılacağı alan ve tüm Urfa, bayraklarla, lambalarla, kırmızı beyaz kurdelelerle süslenmiş, Vali Konağı ve Halkevi önünde taklar kurulmuştur. Saat 08:30'da Valilik makamında, resmi kabul yapılmış ve Vali Kazım Demirer, sırasıyla bayram tebriklerini kabul etmiştir (*Akgün*, S.116, 4.11.1938). Daha sonra, saat 09:30'da Vali ve resmi heyet, tören alanına gitmişlerdir. Cumhuriyet Meydanı'nda, subaylar, askeri kıtaat, polis ve jandarma birlikleri, okullar, genel kurul, uray (belediye) kurul üyeleri, Halkevi Hayır Cemiyetleri, sporcular ve halk kendilerine ayrılan yerlerde toplanmışlardır. Tertip sırasını, Merkez Komutanı, Emniyet Müdürlüğü Kültür Direktörlüğü ve Jandarma Bölük Komutanı düzenlemiştir. Saat 10:00'da Vali ve Komutan, Cumhuriyet Meydanı'nda toplananların önünden geçerek bayramlarını kutlamışlardır. Bando tarafından çalınan İstiklal Marşı ve Onuncu Yıl Marşı'ndan sonra, Vali Demirer bir konuşma yapmıştır. Halkın yoğun tezahüratı eşliğinde yapılan konuşmanın ardından, Vali, komutan, subaylar ve memurlar, Vali Konağı'nın önündeki tribünlere geçmiş ve hemen ardında resmigeçit töreni başlamıştır. Resmigeçide, askeri birlikler, polisler, gaziler, teknil okullar, sporcular, Kızılay Çocuk Esirgeme Kurumu, hayır cemiyetleri, bayraklarla süslenmiş araba ve kamyonlar, esnaf birlikleri, atlı köylüler ve yaya halk katılmıştır (*Akgün*, S.116, 4.11.1938). Geçit töreninin ardından, saat 11:30'da Belediye Bahçesine gidilerek Atatürk Büstü ziyaret edilmiş, Valilik, Belediye, Halkevi, okullar ve hayır cemiyetleri adına çelenkler konulmuştur. Burada öğretmenler ve öğrenciler tarafından yapılan konuşmaların ardından şehitliğe gidilmiş ve böylece sabahki bayram kutlamaları sona ermiştir (*Akgün*, S.116, 4.11.1938).

Gece devam eden kutlamalarda, Belediye Reisi Ömer Alay ve hatipler tarafından, Belediye Bahçesi'nde konuşmalar yapılmıştır. Halkın yoğun katılımı ve tezahüratı eşliğinde bayram kutlamaları sonlandırılmıştır (*Akgün*, S.116, 4.11.1938).

Cumhuriyet Bayramı on beşinci yıl etkinlikleri, yerel basında da geniş yer almıştır. 29 Ekim 1938 tarihli *Yenilik Gazetesi*'nde, "Yurtdaş! Büyük Bayramın Kutlu Olsun" başlığı ve "Cumhuriyet Ne Yaptı" alt başlığıyla bir makale yayınlanmıştır. Makalede, on beş yıldır kurulmuş olan Cumhuriyet idaresinin, hayat ve saadeti, yalnız

Türk Milleti'ne vermekle kalmadığı, dünya milletleri için barışın, dengenin ve bir milletin yükselmesi için kudret hamlelerini kendi öz varlığından nasıl oluşturduğunun muazzam ve orijinal bir örneği olduğundan bahsedilmiştir. Yine Cumhuriyet idaresinin, 15 yıllık zaman zarfında ülkeye yaptığı kazanımlarla ilgili genel bir değerlendirmede bulunulmuştur (*Yenilik*, S. 438, 29 Birinci Teşrin 1938).

Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla, Vali Demirer'in, Başbakan Celal Bayar, B.M.M. Başkanı M. Abdühalik Renda, Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen ve Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'ya gönderdiği bayram kutlamalarına gelen cevaplar da, yerel gazetelerde yer almıştır (*Yenilik*, S.440, 2 İkinci Teşrin 1938).

AKGÜN

İdare Müdürü ve Korucusu
Lâmi Akgün
Bütün işler için Lâmi Akgüne
Başvurulmalı. Akgün Basım-
evinde Basılmıştır.

Siyasi Ahlakî Ekonomi Cumhuriyetçi Halk Gazetesidir.
Cuma 4.11.1938

Sayısı her yerde 100 para'dır.
Senelik abone 300 altı aylık
Hâlin satışı 10 kuruştur.
İlandan mesuliyet kabul olu-
maz YIL 2 Sayı 116

CUMHURİYET BAYRAMIMIZ BÜYÜK TEZAHURAT VE CO KUNLUKLAR İÇERİSİNDE GEÇTİ

Vali kazağı VE Halkevi O.ünde Taklar kurularak dilber Urfamız Bayraklarla, Eiektriklerle Vechelerle, yeşilliklerle, kırmızı beyaz kordelerle, tezyin edildi!

İbayımız Kâzım Demirer 29 Teşrin 938 cumartesi günü saat 8,5 ta bayram tebrikâtını vilayet katında teşrifat ta-limatnamesine göre aşağıdaki sıra üzere-kabul buyurdular.

- 1— Tümkomutan ve subaylar
- 2 — Hakimler ve adliye işyarlari
- 3— Defterdar ve maliyeye mensup direktör ve işyarlari
- 4— Emniyet müfettişi mektupçu, emniyet nüfus mensupları. Tapu, Hususî Muhasebe, Evkaf Seferberlik direktör ve işyarlari.
- 5— Gümrük direktörü ve İstihbarat
- 6—Kültür ve orta okul direktörü İlko-kulla İspektörü,direk-tör ve öğretmenler
- 7—Nafia direktör ve fen memurları ve işyarlari
- 8—Ziraat baytar direktör ve işyarlari
- 9—Sihhat direktö-rü, hastane başheki-mi ve asistanları tra-hon mücadele heki-mi hükümet ve be-lediye doktorları
- 10— İnhisarlar ve atölye direktör ve işyarlari
- 11—Ziraat bankası direktör ve işyarlari
- 12— Müftü, vilayet genel kurul üyeleri Belediye başkanı ve belediye üyeleri

Sonu 3 te

CINAYETLE NETİCELENEN BİR ŞAKALAŞMA VAK'ASI

30 Birinciteşrin pa-zar günü bedistan çarşısında terzi Ah-met arkadaşı Necme-ddinle şakalaşırken, Ahmet elindeki ma-kazı Necmeddinin sol böğrüne sapla-mak suretile ağır su-rette yaraladığından Cumhuriyet Müdde-i

umumî Muavini bay Reşat Akdeniz işe el komuş ve yaralı memleket hastane-sinde konsolasyon esnasında vefat etmiştir. Katil ise cürmümeş hud mahkemesinde muhakemesi yapıla rak 3 sene 4 ay hü-küm görmüştür

VALİMİZİN NUTKU

SAYIN YURTDAŞLARIM Bugün; Cumhuri-yet on beşinci yıla girdi. Yurdun her bucağında milyon-larca Türk halkı top-lu ve birlikte idi ve cihanşumul bayramı kutluluyor. Büyüklüğü ve eş-sizliğile her yıl, baş-ka bir sıcaklık ve heyecan veren bu yu-ca Ulus bayramımız hepimize ku'lu olsun. Yakın tarih hatıre-larını; şatan bu mil-let bayramında Cum-huriyetin kuruluş sa'halanını kısaca tekiarlamak isterim. Bu tarihte göğsü-nüzü iftiharla, gururla kabartan ge-refferimiz var. Genel savaşın ak-bet ve felâketleri, mütarekenin karanlık ve uçurumlu günle-ri derin acılar bırak-mıştı on bin senelik Türk dünyasını yok etmek istiyen zava-ih gafiler yok değıldi. Bütün günahkâr suçlular o silinmez hecale in darğesini a'ınları da daima taşıyacaktlardı. Türk milleti elbette tasav-vur edilen bu aki-betlere mustahak olamazdı iş e Ata-türk ihtilali Atatürk inkılâbı büyük mil-

etin bu karara kar-şı hep beraber kıya-mını ifade eder. Aza, mütarekenin çok karışık anların-da kurtulma yolunu buldu kurtulmak istiyenlere örnek ve Önder oldu. Dişten içten hain-liklere maruz kalan milletini İstiklal gü-neşine kavuştu; an-başımızı göklere erdi-ren yuca Atayı min-netle, şükranla anma-yı bir vazife sayarım. Varol yuca Ata-mız. Bayramımız, kuruluş ve kuruluş Zaferimizi tesbit eden bir gündür. Cumhuriyetin ilânı demek, yabancı kay-naklardan gelen kö-tü idarelerin teşek-küllerin yok edile rek Türk milletinin, kendi kaynağından gelen bir idareyi tatbik demektir. Şahsive keyfi seltanat devirlerinden aldı-ğımız yurt,pek haraptı. Asırlarca ihmal e-dilen bu yurdu az za-manda bugünkü sa-haye çıkarmak ko-lay olmamıştır. Hu-dutları mahfuz şen ve neş'eli yurttayük-selen daima yükse-len bir millet. —Sonu Sayfa 2 de—

Akgün, S.116, 4.11.1938

6. Urfa'da 1939 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

1939 bayram kutlamaları hazırlıklarına, yaklaşık yirmi gün önceden başlamış ve bu hazırlıklar, Urfa Valisi Demirer tarafından, CHP Genel Sekreterliği'ne bildirilmiştir. Yine, 8.11.1939 tarihli hazırlanan bir raporda, Urfa'da yapılan bayram kutlamaları hakkında, merkeze bilgi verilmiştir. Yapılan bilgilendirmeye göre, Cumhuriyet'in on altıncı yıldönümü münasebetiyle, vilayetin her yerinde olduğu gibi merkezde de, 28 Ekim 1939 Cumartesi günü saat 13:00'den itibaren bütün resmi daireler, Özel İdare, Belediye, Halkevi, okullar, müesseseler, Ziraat Bankası, evler, dükkanlar, kara nakil vasıtaları, meydanlar, caddeler, bayraklarla, yeşilliklerle, kırmızı ve beyaz kurdelelerle, süslenmiş ve şehrin her tarafı vecizelerle donatılarak, uygun yerlere taklar kurulmuştur. Çocuklar için de, tesis edilmiş olan bayram mahallinde oyuncaklar kurulmuş ve eğlenceler düzenlenmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.34).

Halk, törenin başladığı ilk saatlerden itibaren bir araya gelerek günün önemi hakkında konuşup, kahramanlık öyküleri anlatmış ve birbirlerinin bayramını tebrik etmişlerdir. Akşama kadar devam eden bu durum, gece saatlerine kadar halkın yoğun tezahüratlarıyla devam etmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.34).

29 Ekim 1939 sabahı, bütün halk geniş caddelerde ve resmi binaların önlerinde toplanmışlardır. Saat 09:00'dan itibaren, diğer yıllarda olduğu gibi Valilikte, makam ve sırasına göre tebrikler kabul edilmiş ve saat 09:30'da tören alanına geçilmiştir. Kutlamaların yapılacağı Cumhuriyet Meydanı'nda, subaylar, savaş malulleri, memurlar, askeri ve jandarma kıtaları ile öğrenciler, genel meclis ve belediye üyeleri, Halkevi azaları, sporcular, esnaf kuruluşları ve halk resmi tören için hazır bulunmuşlardır (BCA, 490.01.1149.31.1.35).

Valilik önünde kurulan tribünde yerlerini alan Vali, Komutan, subaylar, yüksek rütbeli askerler, memurlar ve gaziler tarafından, önlerinden geçit yapan süvari ve piyade kıtalar ile polis ve jandarma birlikleri, izciler, öğrenciler, sporcular, hayır cemiyetleri, esnaf kuruluşları ve köylerinden atlarıyla gelen halk selamlanmıştır. Geçit resmi bittikten sonra, Belediye Bahçesi'ndeki Atatürk Büstü'ne ve Şehitliğe gidilerek, Vilayet, Belediye, Halkevi, Hayır ve Esnaf cemiyetleri adına çelenk konulmuştur. Şehitlik ziyaretinin ardından, kurulan halk kürsülerinde, konuşmalar yapılmış ve halkın yoğun tezahüratı altında tören son bulmuştur (BCA, 490.01.1149.31.1.35).

Daha sonra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve diğer devlet büyüklerine, Cumhuriyet Bayramı'nın yarattığı sevinç ve hissiyata tercüman olan minnet ve şükran telgrafları çekilmiştir. Akşam ise, şehrin belirli yerlerinde milli şarkılar söylenmiş, geleneksel halk oyunları sergilenmiş, Belediye tarafından havai fişekler atılmıştır. Yine bu saatlerde, fener alayları düzenlenmiş ve gece geç vakte kadar kutlamalar devam etmiştir. Gece ise, her yıl olduğu gibi hükümet konağı salonunda bir balo tertip edilmiştir. Her kesimden halkın davet edildiği balo, geç saatlere kadar devam etmiştir.

Ayrıca, Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla, Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından, okullardaki fakir ve kimsesiz çocuklara kıyafet yardımında bulunulmuştur (Işık, S.196, 29 Birinci Teşrin 1939).

Yine Urfa Cumhuriyet Savcısı Burhan Enaralp, CHP Genel Sekreteri ve Dahiliye Vekili Fayık Öztrak'a, Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle yazdığı ve uygun görüldüğü takdirde *Ulus Gazetesı'nde* yayınlanmasını istediği "*Cumhuriyet Yıl Dönümü*" adlı şu şiiri göndermiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.38):

Cumhuriyet'in Yıl Dönümü
Ey şanlı Cumhuriyet
Ey Milli hakimiyet
Yıl dönümün, her yılın
Olsun kutlu ve aydın
Dünyada en kahraman
Her müstakil her zaman
Dünyaya ilk ün sayan
Dünyaya ilk nur saçan
Güneş millet Türklerdedir
Türkün başı göklerde
Türk'ten üstün olamaz
Türk bayrağı solamaz
Türk'ü esir yaşatmak
Mümkün sananlar alınmak
Saldırda dünya bile
Türk eğilmez nafiye
Birkaç asırdan beri
Bir padişahlık devri
Türk halkını ezmişti
Halk canından bezmişti
En son Türk ayaklandı
Atatürk'le şahlandı
İnönü'nde Ün doğdu
Türk'e talih gün doğdu
İşte o günden beri
Türk milleti dipdiri
Ayakta tam Türk gibi
Ne saadet Yarabbi
Bir Atatürk, bir İsmet
Yetiştiren bu millet
Her uçurumdan aşar
Elbet hür mes'ut yaşar
Tür milleti şadolsun
İnönü'nün nuri ile
Türk hürmetle yadolsun

7. Urfa'da 1940 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Cumhuriyet Bayramı'nın on yedinci yıl kutlamaları, diğer yıllarda kutlanılan bayramlar gibi, halk tarafından yoğun katılımlı ve coşkulu geçmiştir. Sabahın erken saatlerinde, bütün halk, Cumhuriyet Meydanı'nı doldurmuştur. Vilayet makamında yapılan resmi tebriklerden sonra, saat 09:30'da Vali ve Komutan tören alanına geçmiş ve aynı zamanda askeri kıtalar, okullar, polis ve jandarma birlikleri yerlerini almışlardır. Vali ve Komutan'ın, meydanadaki bütün heyetin önünden geçerek bayramlarını tebrik etmelerinin ardından, bandonun Milli Marşı çalmasıyla merasim başlamıştır. İstiklal Marşı ve Onuncu Yıl Marşı'nın okunmasından sonra, Vali Demirer bir konuşma yapmıştır. Konuşması biten Vali ve diğer resmi görevliler, Vilayet Konağı önündeki tribüne geçmiş ve resmî kabul töreni yapılmıştır. Daha sonra, Belediye Parkına gidilerek, Atatürk Büstü'ne çelenkler konmuş ve yapılan konuşmaların ardından resmi tören sonlandırılmıştır (BCA, 490.01.1149.31.1.29).

Akşam saatlerinde ise, Belediye önünde ve Hükümet Meydanlığı'nda davullar çalınarak şenlikler düzenlenmiş, gece saatlerinde de, Halkevinde resmi balo düzenlenmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.29)

30 Ekim sabahı ise, bayram kutlamaları devam etmiştir. Saat 10:00'da Belediye önünde ve Yeni Meydanda, Öğretmen Ramiz ve Mustafa Aydın tarafından birer konferans verilmiş, saat 14:00'de cirit oyunları ve spor gösterileri yapılmıştır. Yine çocukların eğlenmeleri için, şehrin belirli yerlerine salıncak ve dönme dolaplar kurulmuştur. Halkın bayramı en coşkun şekilde kutlamaları için davullar zurnalar çalınarak milli oyunlar oynanmıştır. Kutlamalar esnasında, halkın rahatsız olacağı düşünüldüğünden, rozet, bilet gibi şeylerin dağıtılması yasaklanmıştır. Akşam saat 19:30'da Halkevi Salonu'nda, Halkevi Gösteri Kolu tarafından halka açık tiyatro oyunu sahnelenmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.29).

Bayram Kutlamaları'nın nasıl geçtiğine ve ne şekilde kutlandığına dair 4.11.1940 tarihli bir rapor, Urfa Halkevi Başkanı Dr. Yusuf Ünsal tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir. Başkan Ünsal bayram kutlamalarını şu şekilde rapor etmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.28):

C.H.P Genel Sekreterliği Yüce Katına Ankara 30/9/940 gün ve 8/1886 sayılı yüksek buyrukları karşılığıdır.

1-Cumhuriyet'in 17 inci yıldönümünün münasebetile komitece hazırlanan bayram kutlama programından bir adedi ilişiktir. Programda gösterilen maddelerin tamamen ve aynen tatbik edilerek bayramın canlı, ışıklı, bir şekilde kutlanmış olduğunu.

2- Bu tezahürleri tesbit eden fotoğraflarımızın altı aylık raporumuzla birlikte sunulacağını derin saygılarımla arzeder ellerinizden öperim.

Halkevi Reisi

Dr. Yusuf Ünsal

Bütün Yurtta olduğu gibi, Urfa halkı da Cumhuriyet kutlamalarına büyük önem vermiş ve yapılan faaliyetleri yakından takip etmiştir. O dönemde yaşanan bir olay, buna örnek olarak verilebilir. Urfa'nın Hilvan Kazası'nın bir köyünde yaşayan Bozan İzolgu adlı bir vatandaş, Hilvan Sulh Hâkimi'nin, keyfi olarak Cumhuriyet Bayramı kutlamaları'na katılmamasından duyduğu rahatsızlığı, CHP Genel Sekreterliği'ne şu şekilde rapor etmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.33): *Türk Milletinin en şerefli ve en mukaddes günü olan 29.10.940 ci teşrin Cumhuriyet Bayramınının merasimine Hilvan sulh hâkimi Ulvi Balaban iştirak etmediğini bütün halk ve memurlarla ispat edilecektir. Keyfiyet ihbar olunur*

Hilvan Kazası para köyünden Zülfikar oğlu Bozan İzolgu.

Yine Urfa'da yaşayan Recep Dünder adlı bir vatandaş yazdığı "*Bayrağın Hitabı*" adlı şiirini, CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiş ve kabul edildiği takdirde, büyük mutluluk yaşayacağını bildirmiştir. Adı geçen şiirin ilk iki dördlüğü aşağıda verilmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.31):

Bayrağın Hitabı

Bize şunu fısıldar dalgalandan albayrak.

Hamule-i irfanla fıskırarak her kaynak.

Gökyüzünü titreten yine Türkün gür sesi

Gençliğe vediadır, donatılan bu bayrak.

Merasimle geçecek ordunun her bir eri.

Yükselterek göklere ay yıldızlı rehberi.

Gafletle bakub geçme bastığın şu toprağa

Hem şahinler yurdudur, hem dahiler makberi...

8. Urfa'da 1941 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

1941 yılında yapılan Cumhuriyet Bayramı'nın, yine merkezden gelen program çerçevesinde kutlandığını ve geçmiş yıllardaki resmi törenlerin ve eğlencelerin aynı şekilde gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Tıpkı Urfa merkezde olduğu gibi, kazalarında ve köylerinde de bu programın dışına çıkılmamış ve planlandığı şekilde kutlamalar gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Urfa Halfeti Halk Odası Reisliği'nin CHP Genel Sekreterliği'ne 3.11.1941 tarihli gönderdiği raporda, bayram kutlamaları şu şekilde gerçekleşmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.17):

CHP Genel Sekreterliği'ne

18. yıl dönümü bayramı aşağıdaki maddelere göre Halfeti'de ve köylerde kutlandığına dair odamızın raporu sonsuz saygı ve tazimlerle sunulmuştur.

1- Bayram (28) Birinci teşrin saat 13ten 30 uncu günün saat 24 üne kadar devam etmiştir.

2- Nahiye müdürü, öğretmenler, geçici baş öğretmen ve eğitimde bir vücut, bir kütle ve bir vicdan halinde hissesine düşen ödevleri yerine getirmişlerdir.

3- Hükümet Binası, halk odası ve okullar süslenmiştir. Hükümet önüne ve okulun caddesine iki tane takı zafer yapılmıştır. Vecizeler partinin listesine göre takı zaferler ve odanın muhitine asılmıştır.

4- Cumhuriyet Meydanı temizlenmiş abide tanzim edilmiştir. Merasim zamanında çelenkler konulmuştur.

5- 18 rakamı hükümet ve oda binasının, caddelerin ve mahalle aralarındaki yolların birçok yerine yazılmıştır.

6- Hükümet Konağında devlet namına yapılan törenden sonra Cumhuriyet alanına gidilmiş ve herkesin bayramı kutlanmıştır. Bu sırada nafiye müdürü Hakkı Bilgin, öğretmen Hamdi Kural ve öğretmen vekili Hüseyin Sarıbülbül tarafından Cumhuriyet'in feyizleri hakkında heyecanlı nutuklar verilmiştir. Çok büyük kurtarıcı ebedi şef Atatürk'ün, şaşmaz ve yorulmaz önder milli şefimizin sözlerinden bazı parçalar sade ve açık bir Türkçe ile izah edilmiştir, Devletçilik, İnkılapçılık, Halkçılık, Laiklik, Cumhuriyetçilik ve Ulusçuluk ulu ve milli şefimizin hitabesine göre anlatılmıştır. Söylevlerde bilhassa harp afetinin Avrupa alemini yiyip bitirdiği bir sırada Türkiye'mizde bir refah saadet ve kuvvet yaratan milli şefimiz İnönü'nün idaresinde bahtiyar bir hayat sürdüğümüz ve 18 inci yıl dönümünü idrak ettiğimiz büyük sevinç ve coşkunlukla bayramını kutladığımız Cumhuriyet idareimizin keskin bir idare ile bütün haklarımızı koruduğu şayet bugünkü bu kaza Avrupa afetinin bize yönelme şaşkınlığı olursa büyük ve kuvvetli ulusumuzun iman dolu göğsüne çarparak mahv olacağı fikri üzerinde teksif olunmuştur... ve bu gaye üzerinde aht ve azim edildiği kuvvetle anlaşılmıştır.

7. Bayram geceleri de ışıklı ve ruhlu bir durumla yaşatılmış ve fener alayları tertibi suretile geçirilmiştir...

8. 29/30 geç vakte kadar davul, zurna ve ince saz takımı ile orta oyunları oynanmış halay çekilmiştir. Okul ve halk çocuklarımızın yüzlercesi bayramın neş'e ve coşkunluğuna güzellikler ilave etmişlerdir. Bütün köylerde de aynı tezahurat icra kılınmıştır bayramla köylünün ilgisi kuvvetlendirilmiştir.

9- Odamız kitap ve gazetelerini sevgi halinde halka teşhir etmiş ve merasim yerinde okul öğrencilerine şekerler dağıtılmış ve odayı şerefliendiren halk kütlesine sigaralar ve şeker ikram edilmiştir. Hülasa bu yılımızın Cumhuriyet Bayramı geçmiş yıllardaki emsali daha parlak olarak kutlandığını ve bütün halk namına tebriklerimizi sunarak sonsuz saygılarımızı arz ederiz... (BCA, 490.01.1149.31.1.19).

Kutlamalar tıpkı Halfeti'de olduğu gibi, diğer kaza ve köylerde de buna benzer şekilde kutlanmış ve CHP Genel Merkezine rapor edilmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.23).

9. Urfa'da 1942 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Urfa'da, Cumhuriyet'in ilanından itibaren büyük bir önem ve titizlikle kutlanan Cumhuriyet Bayramı, hemen hiç değişmeden aynı program dâhilinde kutlanmaya devam etmiştir. 1942 yılı kutlamaları, raporlar hazırlanarak CHP Genel Sekreterliği'ne bildirilmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1.14).

Urfa yerel basınında, Cumhuriyet kutlamaları geniş yer bulmuştur. Cumhuriyetle ilgili yazılar ve şiirler yazılmış, "Cumhuriyet Bayramı Şehrimizde Büyük Tezahüratla Kutlandı" başlığıyla, bayramın nasıl kutlandığına dair bilgiler verilmiştir (Urfa, S.34, 2 İkinci Teşrin 1942).

Yine gazetelerde Vali Hasip Koylu'nun günün anlam ve önemine dair yaptığı konuşma, *Işık Gazetesi*'nde şu şekilde yer almıştır:

"Valimiz hitabetinde, bu mes'ul en büyük milli günü dahi Şeflerimize, yenilmez birliğimize ve çelikleşmiş Cumhuriyet ordumuza borçlu olduğumuzu ve kahraman Urfalıların kurtuluş mücadelesinin, bu günleri

sağlayan milli mücadele tarihimizde tesirli ve mühim bir mevki işgal ettiğini belirtmiş ve yurdu ve şerefi için çalışmış olan asil ruhlu kahraman Urfaluların Valisi olduğundan dolayı gurur ve şerefi ifade etmiştir. Hitabe, Cumhuriyete, Edebi ve Milli Şeflerimize halkın sevgi ve bağlılık tezahüratı ve şiddetli alkışlarıyla sona ermiştir." (Işık, S. 1063, 31 Birinci Teşrin 1942).

Urfa, S.34, 2 İkinci Teşrin 1942

Urfa Yenilik Gazetesi'nde ise "Büyük Bayramımız Kutlu Olsun Türk Milleti" başlığının altında İsmet İnönü'nün resmi ve Celal Özbek tarafından, Cumhuriyet'in geçen 19 yılda ülkeye neler kazandırdığına dair yaptığı "19 uncu Cumhuriyet Bayramımız" başlıklı şu yazısı yer almıştır:

"Türk milletinin bu gün en büyük bayram günüdür. İstiklâlini ve yaşama hakkını bundan 20 yıl önce kanı bahasına bütün dünyaya tanıtan Türk milletinin bugünkü Cumhuriyet Bayramı'nda ne kadar sevinse hakkı vardır.

Türk milleti, büyük dahi Edebi Şefinin ve arkadaşı Milli Şefinin çizdiği yoldan Cumhuriyet bayramında ne kadar sevinse hakkı vardır.

Türk milleti, Cumhuriyet idare ile inkılaplarını yaparken 19 yılın içinde büyük devirler atladi.

En az bir asırlık zamanın yapmaya muktedir olacağı siyasal, sosyal, ekonomik ve bütün alanda yapılacak ve yapılması gereken işleri 19senelik devreye sığdırmaya muvaffak oldu.

Türkiye Cumhuriyeti milleti inkılâbını, durmadan dinlenmeden devam ettirecektir; çünkü inkılâpçılık vasfını, Cumhuriyet prensip olarak kabul etmiştir. Bunda şu mana vardır: Türk milleti ilerlemek ve daima ileriye hamle yapmak için hiçbir engel tanımayacaktır...

Cumhuriyet Türkiye'si insanları kana boğan savaşın dördüncü yılı içinde maddi manevi varlığını müdrik olarak benliğine inan ve güvenle Milli Şefinin çevresinde bölünmez, sarsılmaz bir kale gibi, dünya hadiselerini takip ediyor ve bu hadiselerin karşısında toplu ve dindik duruyor...

Barışçı Türkiye milli varlığının ve bünyesinin emrettiği mahiyette çalışma ve başarılarını tarih sahifelerine geçirirken, bugünkü savaş alevi kutsal topraklarına bulaşırsa, Cumhuriyet ordusu, (vazife başı edilecektir)... O ordu ki tarihlerin kahramanlık sahifelerini yaratmıştır...

Büyük Milli Şef o ordu için şöyle buyurmuştur: "Büyük Türk milleti emin olabilir ki Cumhuriyet orduları emir aldıkları zaman vazifelerini hakkile ifa edecek kıymettedirler. Yaptığımız ve yapacağımız fedakârlıklara Cumhuriyet orduları layık olduklarını isbat etmeğe her an hazırdırlar"...

Burada şunu yine tekrar edelim, ne mutlu Türke..." (Yenilik, S. 500- 20, 29 Birinci Teşrin 1942).

10. Urfa'da 1943 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Cumhuriyet'in yirminci yıldönümü kutlamaları da, kutlama talimatlarına uygun olarak yapılmış ve programın bir sureti yine CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir. Ayrıca gönderilen raporlar arasında, tören alanının bir krokisi de yer almaktadır (BCA, 490.01.1149.31.1.13).

Yenilik, S.666, 29 Birinci Teşrin 1943

1943 yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları bir önceki yılların aynı şekliyle kutlanmış ve bu kutlamalar "Bayram Neşeli Geçti" başlığıyla *Akgün Gazetesi*'nde şu şekilde yer almıştır:

"Merasim başlamadan hava bulutlu ve yağışlı idi; Fakat çok sürmedi, merasime başlanır başlanmaz hava açtı. Güneş bir ilkbahar gibi her tarafı çok hafif ısıttı. Türübüne Vali, Tümen Komutanı, Belediye ve Halkevi reisleri ve erkânı yerleşmiş çok kalabalık bir halk kütlesi de türübünün etrafını kaplamıştı.

Merasim saat 11 raddelerinde başladı: EVELA askeri kıtaatı onu takiben orta ve ilkokulların ve esnafın çok muntazam resmi geçitleri şiddetli bir heyecan ve alkış topladı.

Resmi Resmi geçidi müteakip Vali ve Tümen Komutanı ve Belediye Reisi, Belediye bahçesine gelerek Atanın büstü önünde toplanan yavruların arasına karışarak onların iç açıcı yarının kıymetli vecizeleri sayılacak konuşmalarını dinlediler.

Anıta hürmet ve çelenk koymada yarım saat kadar sürdü ve merasime son verildi." (*Akgün*, S.1301, 1 Son Teşrin 1943).

Yine *Yenilik Gazetesi*'nde, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Urfa Valisi Hasip Koylu'nun resimleri ve "Büyük Cumhuriyet Bayramımız Millete Kutlu Olsun Cumhuriyetimiz 20 Yaşında", başlığıyla bir başyazı da yer almıştır (*Yenilik*, S.666, 29 Birinci Teşrin 1943).

11. Urfa'da 1944 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

1944 yılında da aynı şekilde kutlama programı çerçevesinde bayram kutlamaları gerçekleştirilmiştir. Bugüne denk getirilerek, Urfa'nın bazı köylerinde inşası tamamlan okulların resmi açılış törenleri yapılmıştır. Yine, Urfa merkezde yapılan Erkek Sanat Okulunun açılış töreni, Vali, Komutan, Belediye üyeleri, Parti İdare Heyeti ve halkın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Aynı heyet, ilköğretim haftasının kapanışı münasebetiyle, ilkokullar tarafından Cumhuriyet Meydanı'nda yapılan törene katılmışlardır (*Urfa*, S.288, 2 Son Teşrin 1944)

Yerel gazetelerde de, bayram hazırlıkları ve kutlamalar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Urfa Valisi Feyyaz Bosut'un Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, CHP Genel Sekreteri ve Birinci Umum Müfettişliği'ne çektiği telgraflara gelen cevaplar da gazete sütunlarında yer almıştır (*Urfa*, S. 289, 7 Son Teşrin 1944).

1947 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamalarında Yaylak'ta bayrama katılan malul gaziler ve şehit çocukları

12. Urfa'da 1945 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

1945 yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları yine üç gün sürmüş ve hemen hiç değişmeden aynı şekilde kutlanmıştır. 29 Ekim akşamı, Halkevi Salonunda bir aile toplantısı yapılmış ve çok eğlenceli geçmiştir. Yine Halkevinde, Temsil Kolu Sanatları tarafından hazırlanan "Andaval Paias" piyesi sergilenmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1).

Urfa Merkezde olduğu gibi ilçelerinde de bayram kutlamaları büyük bir titizlikle yürütülmüştür. Örneğin Siverek Halkevi Reisini CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği raporda, tarafından organize edilen bayram kutlamalarına yoğun bir katılım sağlandığı ve bugüne kadar eşi görülmemiş kutlamaların yapıldığı, bunda da Kaymakam Vekili ve Belediye Reisinin büyük payı olduğu bildirilmiştir (BCA, 490.01.1149.31.1).

Sonuç

Yakın tarihi büyük kahramanlıklara sahne olan ve Kuva-i Milliye ruhunu yediden yetmişe en yoğun duygularla taşıyan Urfa halkı, Milli Bayramını da aynı ruh ve aynı inançla sahiplenmiş ve kutlamıştır.

Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, büyük bir titizlikle yürütülmüş ve halkın Cumhuriyet'i tam manasıyla benimseyip sahiplenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Törenler, merkezden gelen talimatlarla şekillenmiş ve milli duyguları yükseltecek etkinliklere yer verilmiştir. Geçmişin karanlığından kurtulup aydınlığa nasıl geldiğinin unutulmaması, hep canlı tutulması ve gelecek nesillere, Atatürk ilkeleri ışığında yol gösterilmesi amacıyla, Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, daha da önemli bir hale gelmiştir.

Törenlerde halkın, kendini ifade edebilmesi ve içindeki Atatürk ve Cumhuriyet sevgisini paylaşabilmesi için halk kürsüleri kurulmuş ve konuşmacılar burada duygularını ifade etmişlerdir. Okunan şiirler, yapılan konuşmalar, vatan, bayrak, Atatürk ve Cumhuriyet temalı olmuş, bu değerlere duyulan sevgi, saygı ve minnet en içten duygularla paylaşılmıştır. Halk ile devletin bütünleştiği bu törenlerde, tek parti rejimini destekleyici etkinlikler gerçekleştirilmiş ve böylece rejim, halka daha iyi bir şekilde benimsetilmeye çalışılmıştır. Halkın, bayram günlerini en iyi şekilde geçirebilmeleri için, devlet eliyle, gerekli bütün tedbirler alınmıştır.

Ayrıca, vilayette yapılacak olan resmi açılışlar, Cumhuriyet'in yıl dönümlerine denk getirilerek, günün önemi daha anlamlı bir hal almıştır. Örneğin 1944 yılında, Urfa merkezde yapılan Erkek Sanat Okulunun açılış töreni, yine aynı yıl Urfa'nın bazı köylerinde yapımı tamamlanan ilkokulların açılış törenleri, Vali, Komutan, Belediye üyeleri, Parti İdare heyeti ve halkın katılımıyla, bayram günü gerçekleştirilmiştir.

Urfa'da yayınlanan, *Urfa'da Milli Gazete, Yenilik, Işık, Urfa, Akgün* isimli gazetelerde de, Cumhuriyet Bayramı hazırlıklarına ve kutlamalarına geniş yer verilmiştir. Valiliğin hazırladığı Cumhuriyet Kutlamaları Programı, gazetelerde ilan edilmiştir. İlk sayfalarında Atatürk, İsmet İnönü gibi devlet büyüklerinin resimleri ve Cumhuriyet'le ilgili yazılan baş makaleler yer almıştır. Yine, bayram dolayısıyla çekilen telgraflar ve gelen cevaplar yayınlanmıştır. Cumhuriyet rejiminin, memlekete sunduğu hizmet ve sağladığı kazanımlar hakkında makaleler, Cumhuriyet ve Atatürk temalı şiirler yazılmıştır. Yine bu gazetelerin, Cumhuriyet'in yıl dönümlerine denk gelen sayılarında, Urfa Vilayeti'nde yıl içerisinde yapılan yatırımlar, hizmetler, projeler hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet Bayramı'nın, yurt genelinde nasıl kutlandığına dair özellikle Ulusal Basın'da yer alan haberleri iktibas ederek, sayfalarında Urfa halkıyla paylaşmışlardır.

Kaynaklar

- Alpaslan, E. (2017). Tek Parti Döneminde Adana'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1933-1943). *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 93-119.
- Aydın, M. K., Aydın, M. ve Kaya F. (2016). Malatya Halkevi Öncülüğünde Kutlanan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Etkinlikleri (1932-1951). *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(18), 261-304.
- Bolat, B. (2010). Cumhuriyet'in İlan Edildiği 29 Ekim Kutlamalarına Toplu Bir Bakış. *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, 12- 16 Kasım 2007 Ankara, Bildiriler, I*, (595-612).
- Çevik, M. ve Haykır, Y. (2014). Elazığ Basımına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Elazığ'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1932). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 107 (211), 195-226.
- Demir, Ş. (2015). Tek Parti Döneminde Siirt'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları. *SUSBİD*, 3, 33-42.
- Haykır, Y. ve Çevik, M. (2014). Tek Parti Döneminde Elazığ'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945), *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(7), 331-377.

- İleri, T (2015). Amasya'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943), *SOBİDER*, 2(5), 137-155.
Sönmez, C. S. (2004). Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34, 89-101.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
(BCA 490.01.1149.31.1.)

Resmi Yayınlar

Düstur, Üçüncü Tertip, C.6.
Resmi Gazete, S. 96, 23 Nisan 1341.

Sürelî Yayınlar

- Akgün*, S.116, 4.11.1938.
Akgün, S.1301, 1 Son Teşrin 1943.
Işık, S.196, 29 Birinci Teşrin 1939.
Urfa, S. 289, 7 Son Teşrin 1944.
Urfa, S. 8, 28 Birinci Teşrin 1936.
Urfa, S.288, 2 Son Teşrin 1944.
Urfa, S.34, 2 İkinci Teşrin 1942.
Urfa'da Işık, S. 19, 2 İkinci Teşrin 1936.
Urfa'da Milli Gazete, S. 236, 29 Birinci Teşrin 1934.
Urfa'da Milli Gazete, S. 237, 5 İkinci Teşrin 1934.
Yenilik, S. 500- 20, 29 Birinci Teşrin 1942.
Yenilik, S. 438, 29 Birinci Teşrin 1938.
Yenilik, S. 286, 29 Birinci Teşrin 1937.
Yenilik, S. 287, 30 Birinci Teşrin 1937.
Yenilik, S. 440, 2 İkinci Teşrin 1938.
Yenilik, S. 666, 29 Birinci Teşrin 1943.